

**Универзитет „Гоце Делчев“ Штип
Правен факултет**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

**Влијание на политичките процеси врз културните дипломатии
на државите формирани од поранешна СФРЈ**

**Ментор:
Проф. Д-р Јован Ананиев**

**Докторанд:
м-р. Васко Шутаров**

Штип, Октомври, 2018

КОМИСИЈА ЗА ОЦЕНКА И ОДБРАНА :

Интерен ментор: проф. д-р. Јован Ананиев

Екстерен ментор: проф. д-р. Татјана Дронзина (Р.Бугарија)

ЧЛЕНОВИ НА КОМИСИЈА ЗА ОЦЕНКА И ОДБРАНА:

ЧЛЕН: вон.проф. д-р. Јадранка Денкова

ЧЛЕН: вон.проф. д-р. Андон Мајхошев

ЧЛЕН: вон.проф. д-р. Страшко Стојановски

СОДРЖИНА:

АПСТРАКТ	7
ABSTRACT	8
ВОВЕД	9
1. ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ	11
2. ДЕФИНИРАЊЕ НА ОСНОВНИТЕ ПОИМИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	13
3. ДОСЕГАШНИ ИСТРАЖУВАЊА	16
4. ЦЕЛИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	18
5. ХИПОТЕЗИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	19
6. МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	20
ГЛАВА 1 :	22
1. ТЕОРИСКА И КОНЦЕПТУАЛНА РАМКА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	22
1.1. ТЕОРИЈА НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА И ОДНОСОТ НА ВНАТРЕШНАТА И НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА	22
1.2. ОДНОСИ НА ВНАТРЕШНАТА И НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА	31
1.3. ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАПИ ВО НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА	38
1.4. ПОСЕБНОСТ И ОПФАТ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА	48
1.5. ДОМИНАНТНИ ТЕОРИСКИ ПРАВЦИ И НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА	54
1.6. ТЕОРИСКО ОДРЕДУВАЊЕ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА	55
1.6.1. Обиди за дефинирање на надворешната политика	55
1.6.2. Одредување на поим надворешна политика	62
1.7. ДИПЛОМАТИЈА- ПОИМ, ВИДОВИ, ОПФАТИ, ДЕЈНОСТ	65
1.7.1. Поимот дипломатија	70
1.7.2. Дипломатијата како дејност	74
1.8. НОВИ ДИПЛОМАТСКИ НАЧИНИ НА ВОДЕЊЕ НА НАДВОРЕШНА ПОЛИТИКА- ЈАВНА, ДИГИТАЛНА, КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА	77
1.8.1. Јавна дипломатија	77
1.8.2. Дигитална дипломатија	81
1.8.3. Културна дипломатија	86
1.8.4. Маркери на разграничување помеѓу културната дипломатија и средните дипломатски практики од јавната дипломатија.....	98

1.8.5. Пресечни точки или маркери на поврзување помеѓу политичките процеси на внатрешно- политички и надворешно- политички план, со културната дипломатија	104
ГЛАВА 2:	118
2. СФРЈ- ПРОЦЕСИ КОИ ДОВЕДОА ДО РАСПАД	118
ГЛАВА 3:	149
3. ДРЖАВИТЕ СОЗДАДЕНИ ОД СФРЈ- АНАЛИЗА НА СОСТОЈБАТА ПРЕД САМОТО РАСПАЃАЊЕ НА СФРЈ И ДЕНЕС	149
ГЛАВА 4:	159
4. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА НАДВОРЕШНО-ПОЛИТИЧКИТЕ ОПРЕДЕЛБИ И ПРИОРИТЕТИ НА ДРЖАВИТЕ ПРОИЗЛЕЗЕНИ ОД СФРЈ	159
4.1. ВОВЕД	159
4.2. ПРИОРИТЕТИ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА СЛОВЕНИЈА	161
4.3. ПРИОРИТЕТИ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА ХРВАТСКА	164
4.4. ПРИОРИТЕТИ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА	166
4.5. ПРИОРИТЕТИ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА МАКЕДОНИЈА	169
4.6. ПРИОРИТЕТИ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА ЦРНА ГОРА	171
4.7. ПРИОРИТЕТИ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА СРБИЈА	173
4.8. ПРИОРИТЕТИ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА КОСОВО	176
ГЛАВА 5:	193
5. КУЛТУРНАТА ДИПЛОМАТИЈА НА ЈУГОСЛАВИЈА	193
5.1. РАЗМЕНА НА ОБРАЗОВНИ ПРОГРАМИ И СТИПЕНДИРАЊЕ, КАКО ФОРМА НА КУЛТУРАНАТА ДИПЛОМАТИЈА НА СФР ЈУГОСЛАВИЈА	207

ГЛАВА 6:	215
6. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА КУЛТУРНИТЕ ДИПЛОМАТИИ НА СРБИЈА, ХРВАТСКА, СЛОВЕНИЈА, БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА, МАКЕДОНИЈА, ЦРНА ГОРА И КОСОВО	215
6.1. КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА НА ХРВАТСКА	215
6.1.1. Хрватската дигитална дипломатија.....	229
6.1.2. Специфики на хрватската културна дипломатска практика.....	230
6.2. КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА НА БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА	233
6.2.1. Дигитална дипломатија на БиХ.....	243
6.2.2. Обележја од културно- дипломатска пракса на БиХ.....	244
6.3. КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА НА ЦРНА ГОРА	245
6.3.1. Поважни специфики на црногорската културно-дипломатска практика.....	247
6.3.2. Дигиталната дипломатија на Црна Гора	248
6.4. КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА НА СЛОВЕНИЈА	248
6.4.1. Стратегија за развојот на Словенија 2030	248
6.4.2. Словенечката дигитална дипломатија	257
6.4.3 Одредени специфики на словенечката културна дипломатија.....	258
6.5. КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА НА СРБИЈА	260
6.5.1. Поврзување на српскиот културен простор	263
6.5.2. Развој на меѓународната културна соработка	263
6.5.3. Поддршка на соработката на републичките установи од културата и странските партнери	264
6.5.4. Поддршка на меѓудржавното претставување на културата и уметноста	265
6.5.5. Создавање на мрежа од српски културни центри во странство.....	265
6.5.6. Поддршка за изучување на српскиот јазик и литература во странство	266
6.5.7. Српска дигитална дипломатија	269
6.5.8. Специфики на српската културна дипломатија	270
6.6. КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА НА МАКЕДОНИЈА	273
6.6.1. Дигиталната дипломатија на Македонија	282
6.6.2. Специфики на македонската културна дипломатија	284
6.7. КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА НА КОСОВО	287
6.7.1. Дигиталната дипломатија на Косово	293
6.7.2. Одредени специфики на косовската културна дипломатија	295

ГЛАВА 7:	296
7. МАРКЕРИ НА РАЗГРАНИЧУВАЊЕ И МАРКЕРИ НА ДОБЛИЖУВАЊЕ НА КУЛТУРНИТЕ ДИПЛОМАТИИ НА ДРЖАВИТЕ ОД ПОРАНЕШНА ЈУГОСЛАВИЈА	296
7.1. ПЕРСПЕКТИВИ НА ПРОЦЕСИТЕ ЗАПОЧНАТИ ОД ВРЕМЕТО НА СФРЈ И ПРОДОЛЖЕНИ КАКО ТРЕНД ВО НОВОСОЗДАДЕНИТЕ ДРЖАВИ	297
ЗАКЛУЧОК	317
1. ГЕНЕРАЛЕН ЗАКЛУЧОК	323
2. ИСПОЛНУВАЊЕ НА ЦЕЛИТЕ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	323
3. ПОТВРДУВАЊЕ НА ХИПОТЕЗИТЕ	324
БИБЛИОГРАФИЈА НА КИРИЛИЦА	326
БИБЛИОГРАФИЈА НА ЛАТИНИЦА	327
БИБЛИОГРАФИЈА ОД ИНТЕРНЕТ	331

АПСТРАКТ

Надворешната политика на државите е во директна и динамична релација со внатрешно-политичките процеси, владеачките идеологии, констелации на интереси и еманации на политичка и економска моќ, со културните матрици и системи на вредности, кои ги одредуваат и насоките на дипломатиите на модерните држави. Надворешните политики се секогаш одраз на внатрешно-политичките појави и процеси, кои ги проектираат, креираат и заштитуваат домашните политики, на надворешно-политички план.

Културата, несомнено е исклучително важна одредница во секое општество, од прастари времиња, до совремието на 21 век. Културата не само како цел за себе, но и како одредница на внатрешно-политичките процеси на домашен план и инструмент во промоцијата на системот од вредности, идеи, претстави, на меѓународен план. Политичката култура, културата на живеење, културните политики, културните дипломатии, се неизоставен елемент од анализите на секое модерно политичко општество, неизоставен дел од поважните студии на политичките науки на сите светски универзитети. Но, не секогаш политичката наука во вистинско време дава вистински одговори, како на големите политички прашања на внатрешно-политички план, така и на важните прашања од надворешната политика. Јавната и културната дипломатија кои многу поотворено комуницираат со домашната и странските јавности, можат да бидат од исклучителна полза за политичката наука во декодирањето на дипломатските акции, но и за анализа на внатрешно-политичките процеси на креирање на таква дипломатска активност.

Несомнено, една од поголемите теми за политичката наука во 20-от век, но и во првите децении на 21-от век е функционирањето и распадот на поранешната СФРЈ. Бројни се студиите и анализите за функционирањето на СФРЈ и нејзиниот распад, често со крајно противречни и спротивставени тези и заклучоци, многу често со повеќе контроверзи и шпекулации, отколку со издржани научни анализи и заклучоци. Една од најмалку обработените теми во политичката наука е влијанието на политичките процеси во креирањето на културната дипломатија на

СФРЈ, како и истата заемна корелација во државите кои произлегоа од поранешната заедничка држава.

Abstract

A country`s foreign policy is in direct and dynamic relation with the internal political processes, the dominant ideologies, the constellation of interests and emanation of political and economic power, with the cultural matrix and value system which determine the strategic direction of a modern state diplomacy. Foreign policies reflect the internal political phenomena and processes that project, create and protect domestic policies in a foreign policy environment.

Since ancient till modern times, culture is undoubtedly an extremely important determinant in every society. Culture, not only as a goal in itself, but also as a determinant of the domestic political processes and an instrument in the international promotion of the country`s system of values, ideas and concepts. Political culture, the culture of living, cultural policies and cultural diplomacies are an indispensable component of the analysis of every modern political society, an indispensable part of the fundamental studies of political science at all world universities. However, political science does not always give the right answers at the right time, both to major political issues on the internal political agenda, and to important foreign policy issues. Public and cultural diplomacy, which far more openly communicate with the domestic and foreign public, can be of great use for political science in decoding diplomatic actions, but also for analyzing the internal political processes of creating such a diplomatic activity. If there are dynamic political processes and changes in a society, they have their own reflection in the foreign political representation of the country, and therefore in the domain of cultural diplomacy as well. The means, instruments, methods and contents of cultural diplomacy can indicate the dynamic internal political processes that create and determine it, but since good cultural-diplomatic practice presupposes a two-way process of communication, messages from the external environment where cultural diplomacy acts can reversely influence the internal political processes that shape and define it.

Undoubtedly, one of the great themes of political science in the 20th century, but also the first decades of the 21st century, is the functioning and disintegration of the

former SFRY. There are numerous studies and analyzes on the functioning of the SFRY and its dissolution, albeit often presenting extremely contradictory and conflicting theses and conclusions which are more often than not based on controversy and speculation rather than on sound scientific analyzes and conclusions. One of the least discussed topics in political science is the influence of political processes in the creation of the cultural diplomacy of the SFRY, as well as the same mutual correlation between the internal political processes and cultural diplomacies in the states created after the collapse of the federation.

ВОВЕД

Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ), била проектирана како заедница (федерација) од народи на Второто заседание на АВНОЈ во градот Јајце, одржано на 28 и 29 ноември 1943 година. Тогаш е направен план за изработување на уставот на идната Југославија, како федеративна и демократска држава, во која би биле признаени националните права на сите нејзини народи, Србите, Хрватите, Словенците, Македонците и Црногорците. По Втората светска војна, новоформираната федерација на јужнословенски народи, создава социјалистички модул на управување и владеење, по примерот на советскиот и „братските социјалистички држави“, со два интензивни процеси, на национализација-процес на принудно (врз основа на акт на власта) преминување на приватната сопственост во државна сопственост (на цели стопански и трговски гранки), како и вториот позначаен процес-процесот на колективизација¹, кој поткрепен со Закон за аграрна реформа и колонизација (1945 година), означува почеток на преминување на земјоделски и шумски површини од приватна во државна сопственост, што како процес не ги одминува или поштедува ни тогашните верски заедници. Конфликтот помеѓу Јосиф Висарионович

¹ Колективизацијата во 20 век принудно е спроведувана меѓу земјоделците од поранешниот СССР, Бугарија, Чехословачка, Југославија, НР Кина, Куба, Унгарија, Романија, поранешна Источна Германија, Северна Кореа, Танзанија и Виетнам. Спроведувана е најчесто со засилени репресивни мерки (и ретко доброволно, како еден период во Индија, Израел и Мексико), со многу чести отпори и побуни на земјоделското население. Засилена колективизација во Југославија се спроведува во периодот 1949–1951, односно 1953 година, а нејзиниот биланс беше бегство на селанството и од селото и од земјоделството и негово населување во приградските и градски населби, на градилиштата на тогашната “прва петтолетка”.

Сталин(1878-1953), неприкосновениот лидер на СССР и неформален лидер на корпусот комунистички држави кои инклинираат кон официјален Кремљ и Јосип Броз Тито (1892-1980), неприкосновен лидер на новата социјалистичка федерација, резултира со ново позиционирање на Југославија на меѓународната политичка сцена и нејзино постепено отворање и приближување кон државите од западниот свет. На внатрешно-политички план се случуваат модификации и постепено згаснување на преземените ригидни модели на социјалистичко управување со стопанството и земјоделството. Во државата започнува да пристигнува најпрво помош, а нешто подоцна и редовни кредитни линии од западните држави, што во услови на едно консолидирано и цврсто централно државно управување започнува да ефектуира забележителни резултати во скоро сите општествени сфери. Неспорен факт е дека СФРЈ во втората половина од 20 век, станува една не само специфична историска творба, туку и релативно успешна европска приказна, со негување специфичен пат во својот социјалистички развој и реално респектабилна позиција во меѓународните политички односи. Еден од најголемите предизвици во таквата заедница од народи, освен ревитализацијата на стопанството и меѓународното еманципирање е секако потребата од создавање одржлива и функционална федерација од народи (а подоцна и народности). Паралелно со процесите на создавање цврста федерална заедница и потрагата по постојаното редефинирање на правата и степенот на самостојност на тогашните социјалистички републики (а подоцна и социјалистички автономни покраини), се одвиваат и процеси на создавање национална свест, во содејство со верските активности на тогашните верски заедници, но и сè побројната критички настроена интелигенција, а воедно и моќна политичка и економска емиграција. Овие спротивставени процеси во себе содржат и културолошка димензија, преку која се изразуваат два сосема различни културни модули и системи од вредности. Неспорен е фактот дека Југославија освен на политички, економски и воен план, успеа преку својата култура и културна дипломатија да создаде перцепција за себе како држава, на „социјализам со човечки лик“, а на меѓународен план држава-лидер во т.н. свет на неврзаните, поддржувајќи ги бројните африкански и азиски држави во нивните

процеси на осамостојување од колонизаторскиот однос кон поранешните империјалистички сили. Системски дозволеното отворање кон западот и одредени западни вредности, создало од СФРЈ перцепција за држава со одредена култура на живеење, каде се дозволувале и одредени слободи во творечкиот културен процес, што ја правело тогашната СРФЈ да биде далеку поразлична од тогашните држави-членки на Источниот блок, близок до СССР. Денес многумина теоретичари и познавачи на југословенскиот пат во социјализмот и неврзаниот југословенски пат во меѓународните односи ќе кажат дека, тогашната социјалистичка политичка номенклатура не успеала (или не сакала во потполност да успее) да создаде единствена југословенска нација, но уште повеќе од тоа, не успеала да создаде единствена југословенска култура која во себе би го синтетизирала најдоброто од мноштвото национални култури, комуницирајќи со современите европски и светски култури, врз основите на една нова модерна културна естетика со обединувачки капацитет и препознатлив и одржлив интегритет. Подемот на националните култури во поранешна СФРЈ се поклопува со подемот на националните процеси за одвојување и дезинтегрирање на државата. Силната државна поткрепа на етно-националните културни модели, продолжува и во новоформираните држави произлезени од поранешната СФРЈ и нејзиниот дотогаш единствен културен простор, а пораките кои тие култури ги емитуваат меѓусебно и кон странските публики се во најголем дел идентични со пораките од првичните импулси за национално освестување и одвојување од заедничката федерација.

1. ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Предмет на истражувањето ќе бидат процесите кои уште од времето на најголемиот подем и меѓународното етаблирање на социјалистичка Југославија, доведоа до процеси на нејзино дезинтегрирање, а кулминираа со беспопштедни конфликти и војни во процесите на формирање на новите држави, наследнички на СФРЈ. Посебен акцент на овие процеси во овој труд, се процесите на создавање силни национални и верски движења од аспект на културолошката компонента на

овие процеси, кои и во својот зародиш и во сите свои следни развојни линии, носеа во себе пораки за систем од културни вредности, со изразит национален предзнак. Предмет на истражувањето е и културната политика и културната дипломатија на поранешна СФРЈ, која во одреден период од својот развој, прави исклучително добри потези и акции во создавањето на перцепцијата за себе како држава, на меѓународната сцена. Овие две спротивставени културни акции, едната во својство и функција на поддршка на југословенскиот социјалистички модел и тогашната партијска идеологија, другата во својство на национално будење и еманципација од првата, можат да бидат корисна алатка во декодирањето на севкупните состојби и процеси, како од внатрешно-политичката сфера, така и од доменот на надворешно-политичката констелација на односи. Влијанието на внатрешно-политичките процеси врз формирањето на одлуки и процеси на реализација на надворешно-политички акции, но и обратно, влијанието на надворешно-политичките односи и акции врз внатрешно-политичките процеси, посебно од културолошки аспект, се посебен предмет на интерес и истражување во оваа студија. Посебен акцент во истражувањето ќе биде посветено на поважните стратешки документи од конституирањето на новите држави создадени од поранешна СРФЈ, а од аспект на нивните надворешно-политички приоритети, кои се резултат како на новиот надворешно-политички контекст од последната деценија на минатиот век, така и од контекстот на новите констелации на односи, на внатрешно-политички план. Анализата на стратешките документи од градењето сопствена културна програма и политика, а посебно од аспект на меѓународното културно претставување, е посебен предмет на интерес на ова истражување, изразено преку компаративна анализа, како на најважните стратешки документи од културата, така и од најзначајните акции на културната дипломатија во процесите за меѓународно признавање и етаблирање на новосоздадените држави од просторот на поранешна СФРЈ. Компаративната анализа од развојот на најновата дипломатска форма и пракса за комуникација-дигиталната дипломатија, преку пресек на актуелните состојби во Србија, Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Македонија, Црна Гора и Косово, ќе биде исто така, посебен предмет на ова истражување.

2. ДЕФИНИРАЊЕ НА ОСНОВНИТЕ ПОИМИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Политички процеси. Анализата на доминантните односи меѓу различните општествени групи во општеството бара употреба на одредени алатки. Тоа се политичките процеси преку кои механизмите на државниот систем можат да се разберат преку политичкиот речник. Политичкиот процес го одредува текот на политичките феномени. Тоа е еманација на политичкиот живот во одредено движење. Во него се формираат политичките субјекти/поединци и нивните заедници/, т.е. постои политичка социјализација, исто така, политичка институционализација (т.е. формирање и активност на различните институции/; ја дефинира структурата и функциите на органите на трите власти, односот меѓу нив и резултатите од нивните активности. Денес во пост-индустрискиот свет не постои современо општество без динамично дејствувачки политички промени. Поради ова политичкиот процес се истражува многу аспектно со различни методологии за да се обезбедат непрекинати информации за можностите на општеството да решава еден или друг проблем. Во рамките на постоењето на поранешна СФРЈ, се создаваат процеси кои подоцна водат и кон нејзина дезинтеграција и создавање нови држави. Тие процеси во себе содржат политички концепции за национално осамостојување, со силно изразена културолошка и верска димензија. Во заокружувањето на три децениското создавање на седум држави произлезени од некогашната СФРЈ, се заокружува и еден циклус од политички процеси со изразит национален предзнак.

Внатрешна и надворешна политика. Несомнено, станува збор за две страни од една единствена, најчесто државна политика, низ која се испреплетуваат мноштво општествено-економски, социјални и културни фактори кои ја детерминираат и дефинираат, како внатрешната, така и надворешната политика. Ако во некои дамнешни времиња можела да се направи јасна и силна дискрепанција помеѓу внатрешната и надворешната политика, современите држави и општества, во една интензивна меѓусебна заемна поврзаност и комуникација, таа граница и поделба се брише, отворајќи простор за непрекинат

низ од процеси и влијанија кои внатрешно-политичките процеси ги имаат врз надворешната политика и обратно. Многу внатрешно-политички одлуки и акции се операционализираат како резултат на одредени надворешно-политички процеси и појави, како што во подеднакво значајна мера, мноштво надворешно-политички процеси и одлуки се резултат на внатрешно-политички реструктурирања на домашната политичка, економска, социјална и културна сцена. Времето на распаѓањето на поранешна СФРЈ и годините на формирање нови држави-сукцесори на поранешната заедница, е исклучително индикативно и илустративно во контекст на истражувањето за испреплетување на меѓусебните влијанија на внатрешната и надворешната политика.

Дипломатија е поим со многу значења. Неговото потекло може да се бара во старогрчкиот збор диплома, што би значело свечено писмо, повелба или исправа свиткана на две, како акт на сувереност кој една држава го предава на друга, и обратно. Дипломатијата како дејност значи претставување на интересите на државата во странство, водење на меѓународни преговори, постигнување спогодби и договори и мирно решавање на спорови; претставува најраспространета надворешно-политичка постапка, а како служба основно неконфликтно средство за комуницирање помеѓу државите. Во современите меѓународни политички односи тоа е средство за комуникација помеѓу државите на начин и според правила на игра, кои се кодифицирани, вообичаени и признаени во тој домен. Реализацијата се остварува преку водење на јавни и тајни преговори помеѓу субјекти во меѓународното право. Подразбира умешност странските влади, а сè повеќе и странската јавност да се придобие за политиките и интересите на сопствената држава.

Јавната дипломатија е поим од поновата дипломатска пракса, а се занимава со влијанието на ставовите на јавноста на формирањето и водењето на надворешната политика. Опфаќа димензии на надворешната политика надвор од традиционалната дипломатија, се занимава со влијанието на владата врз формирањето на јавното мислење во другите земји, како и со интеракциите на приватни групи и интереси на една земја со оние во другите земји; известување за надворешната политика и нејзиното влијание на политиката која ја води влада на

друга земја; комуникација помеѓу оние чија работа е комуникацијата, како што се дипломатите или странските известувачи, како и процесот на интеркултурна комуникација. Суштината на јавната дипломатија е трансформирачки тек на информации и идеи. Според бројни теоретичари и практичари од дипломатијата и меѓународните односи, традиционалната дипломатија со своите службени, формални, институциски, бавни и многу често тајни форми и формули за дејствување, сама без модерните форми на дипломатска дејност, не би можела да ги постигне или оствари зацртаните цели.

Културната дипломатија е поим од дипломатската пракса, за кој најчесто се врзува синтагмата „мека сила“ (soft power) во дипломатијата, бидејќи преку средствата и содржините на културни програми и културна размена се емитураат пораки до најширока можна публика, во контекст на настојување стекнување допадливост, создавање нови пријателства и партнерства меѓу странските публики. „Освојувањето на срцата и умовите на народите“ е најчесто цитирана мисла, кога треба на наједноставен начин да се објасни мисијата на културните акции во странство. Ненаметлива и непретенциозна, но исклучително флексибилна и адаптивна кон различни општествени и културни контексти во странство, културната дипломатија ја има предноста, што единствено културата како општествена појава може најлесно да ја еманира, а тоа е емоцијата. За културната дипломатија се вели дека е неопходна и во услови на нарушени политички односи меѓу државите, за многумина и императивно потребна и во крајно влошени меѓународни политички односи, како единствен начин да се создадат нови форми на препознавање, градење доверба, наклонетост и пријателство. Преку анализа на културните дипломатии на современите држави, можат да се декодираат на најсуптилен начин стратешките цели и интереси на современите дипломатии, бидејќи многу често културната дипломатија знае да биде претходница која го анализира и подготвува контекстот меѓу странските публики, за одредени идни дипломатски акции. Културната дипломатија, преку искуствата на најмоќните економски сили во светот, може да се забележи како станува практика која скоро секогаш е претходница на економската дипломатија.

Дигиталната дипломатија е поим кој во контекст на модерните комуникациски технологии, станува неодвоив дел и од традиционалната и од јавната и културна дипломатија. Потребата од брза, лесна и едноставна комуникација, размена на информација или емитирање пораки и содржини, ја прават дигиталната дипломатија атрактивна и пожелна во секојдневната дипломатска пракса. Приоритетните цели на јавната и културната дипломатија посебно, дипломатските акции за привлекување странска публика, создавањето на најповолна и привлечна перцепција за својата држава, градењето имиџ на добра дестинација за туризам и инвестиции, создавањето политичка клима за зближување, препознавање и градење добри партнерства во сите области, е незамислива без алатките и инструментите на модерните комуникациски технологи, без вештините на дигиталната дипломатија. Перспективно, дигиталната дипломатија, со најголема можна сигурност ќе го следи, но и мотивира развојот на модерните комуникациски технологии, бидејќи нејзината суштинска функција е базирана на можностите за брза, лесна и точна информација. Јавното мнение, кое станува толку значаен фактор во дизајнирањето на внатрешно-политичките и надворешно-политичките одлуки во современиот свет, е предмет од исклучителен интерес на дигиталната дипломатија и на модерните дипломати, инструирани и обучени да се користат со алатките, средствата и методите на дигиталната дипломатија.

3. ДОСЕГАШНИ ИСТРАЖУВАЊА

Потребна е подлабока и покомплексна анализа за политичките и културолошки аспекти од последните години на постоењето на СФРЈ, согледување на сите поважни политички процеси кои генерираа создавање на нови држави, посебно преку аспектите на нивното културно-дипломатско претставување. Објавени се преку 10.000 библиографски единици за времето на распадот и војните во државите од поранешна Југославија, но во најголем дел тоа се спекулативни или текстови со сензационалистичка содржина, кои малку се поткрепени со реални факти, аргументи или документи и кои се најчесто во функција на скандализирање, најчесто на другата страна во конфликтот. Таквиот *таблоиден*

третман, најчесто преполн со националистички и секаков друг говор на омраза, и во третата деценија од распаѓањето на поранешната заедничка држава го одржува релативно големиот интерес за неа, но со ништо не придонесува во научното и стручно расветлување на процесите кои доведоа до распадот и случувањата кои истите тие процеси ги создадоа, години потоа. Бројната литература која и во странство континуирано се објавува за случувањата поврзани со крајот на Југославија и борбата за т.н. југословенско наследство, иако пледира на конечна и севкупна вистина за тој период од поновата европска историја, содржи најчесто или фрагментарни живи сведочења за одредени поважни случувања од тој период, или создавање на големата слика врз основа на само одредени документи, а истовремено полна со предрасуди и неразбирање за контекстот во кој се одвиваат поважните политички процеси, од средината на 60-те години до крајот на 90-те години од минатиот век, на територијата на поранешна Југославија. Уште полоша е состојбата со научната анализа за културолошките аспекти на создавањето и распадот на СФРЈ и културолошките аспекти кои ги следат процесите на осамостојување на новите држави произлезени од СФРЈ. Освен фрагментарни анализи за одредени културни дипломатии во овие земји, во научната и политичка мисла не постои сублимиран пресек на состојбите во културните дипломатии на државите од поранешна Југославија, кои и до денешен ден во најголем дел повеќе претставуваат интерес на политичката наука од западно-европските земји и Русија, отколку во науката во овие држави. Преку индикативни примери од дејствувањето на културната дипломатија на Србија, Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Македонија, Црна Гора и Косово, може да се добие и појасна научна претстава за динамичните политички процеси кои се одвиваат во овие земји. Исклучително ретки се анализите на културните дипломатии на овие земји и нивната функционална поврзаност со внатрешно-политичките процеси и појави што ги следат. Кои се маркерите на разграничување и маркерите на приближување на културните дипломатии на земјите од поранешна Југославија, кои се доминантните политички процеси и појави, доминантните сфери на интерес и дејствување на големите

светски играчи на политичката сцена, се исто така прашања кои ретко или воопшто не се студиозно анализирани.

4. ЦЕЛИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Анализата и одговорите на овие прашања може да биде од исклучителен интерес, не само за политичката мисла и наука од овие земји, туку и пошироко, со оглед на фактот дека спецификите и обележјата на политичките системи, доминантните идеологии, политичката култура, културните матрици, конфесионалните обележја, не секогаш можат во целост да бидат разбрани, посебно од западно-европската политичка мисла. Симплицизирањето на посебностите и спецификите на овие држави, во многу случаи од праксата на приближување и асоцирање кон евро-атлантските структури, наметнува проблеми кои и повеќе од две децении од создавањето на овие држави, остануваат нерешени и продуцираат постојано нови кризи и потенцијал за конфликти, често и од поширок обем. Научната мисла од овие држави мора да даде свој прилог во објаснувањето на своите специфики и обележја, наспроти евидентните процеси и постапки со кои рутински се банализираат политичките процеси во овие држави, посебно во рамковните процеси на овие држави кон европските организации и институции.

Преку сеопфатна анализа на културните дипломатии на државите од поранешна Југославија, може **прво**, да се осознаат процесите кои доведоа до дезинтеграција на СФРЈ и продуцираа содавање нови држави од неа, **второ**, да се даде прилог во разбирањето на контекстот, во кој се создадоа и развиваа овие политички процеси, преку анализа на нивните културолошки аспекти, **трето**, преку резултатите од првите две анализи, да се проектираат можните перспективи на политичките појави, процеси и движења кои во иднина ќе се случуваат во овој дел на Европа.

5. ХИПОТЕЗИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Надоврзувајќи се на научната цел на истражувањето и анализата од емпириското истражување, ова истражување си ги постави следните хипотези кои ќе бидат посебно разгледани во заклучокот од овој труд.

Општа хипотеза

Ако постојат динамични политички процеси и промени во едно општество, тие имаат свој одраз и во надворешно-политичкото претставување на државата, а со тоа и во доменот на културната дипломатија.

Посебни хипотези

- I. Ако постои стабилна институционално-демократска рамка и долга традиција во меѓународното културно претставување, промените во формите и содржините на културната дипломатија нема да доживуваат видливи и чувствителни промени.
- II. Ако постојат политичко-идеолошки процеси кои предизвикуваат промени во политичкиот систем на една земја, надворешната политика и културната дипломатија во чекор ги следат истите процеси.
- III. Растечките тенденции на национализам и верска исклучивост и на внатрешно-политички план и во директна корелација со истите тенденции во дијаспората, имаат исклучително силно влијание во креирањето и реализацијата на културната дипломатија.
- IV. Гео-политичката констелација на влијанија, интереси или форми на притисок, може битно да влијае на политичките процеси на внатрешно-политички план, а со тоа и на промени во надворешната политика и културната дипломатија.
- V. Ако постојат процеси и појави на политички, економски или културолошки проблеми или конфронтации, културната дипломатија е еден од најсигурните начини и инструменти за надминување на таквите состојби.

- VI. Ако во услови на економска рецесија и кризи се редуцираат ресурсите за реализација на културно-дипломатските акции, сајбер или дигиталната дипломатија, добива можност и простор за рационално, брзо и ефикасно дополнување на важните дипломатски акции.
- VII. Ако постојат појави и процеси на културна конфронтација помеѓу блиски култури, какви што се јужно-словенските, културната дипломатија е најдобриот начин културата да биде во функција на зближување, а не како инструмент за конфронтирање.

6. МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Во овој истражувачки труд, врз основа на класификацијата на методите според општоста, освен генералниот метод на сознание со кој започнува и завршува истражувањето, главно се користени посебните методи на сознанието, односно методите на анализа и синтеза, на генерализација и специјализација, на индукција и дедукција и на дефиниција и класификација. Во рамките на општо-научните методи се користени статистичкиот и историско-компаративниот метод, додека од одделните методи и истражувачки техники се употребени методите на анализа на содржината и квантитативниот метод.

Во однос на **анализата на содржината на документите**, таа се состои во анализа на официјалните документи поврзани со конституирањето на новоформираните држави произлезени од поранешната СФРЈ (Уставите на Србија, Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Македонија, Црна Гора и Косово) од аспект на нивните надворешно-политички определби, цели и интереси, а исто така и со компаративна анализа на културните политики од стратешките документи на горенаведените држави.

Средувањето на податоците е започнато веднаш по нивното собирање и во рамките на истото е извршена класификација на податоците според нивните својства. **Обработката и интерпретацијата на податоците** е вршена со цел да

се утврди дали податоците ги поддржуваат хипотезите или се неутрални во однос на нив.

Ова научно истражување не пледира да изнајде целосен и краен одговор на комплексните прашања поврзани со процесите кои доведоа до крај на една историски препознатлива федерација од минатиот век и создавањето на седум нови држави, после нејзиното распаѓање. Прашањата кои ги отвора и допира ова истражување се поврзани со дготрајни и комплексни процеси кои во себе содржат мноштво политолошки, економски, социјални, но и мноштво културолошки компоненти, а со тоа предизвикуваат и концепциски и емпириски тешкотии за истражувачот. Самите дефиниции кои се користат, како и теориските односи меѓу концептите се подложни на дебати. Така, најголемата дебата е провоцирана од два спротивставени концепти, во кои доминираат од една страна внатрешно-политичките процеси како доминантен и одлучувачки фактор во креирањето состојби во едниот концепт или преодоминантните надворешно-политички процеси и фактори во вториот концепт. Нерешениот статус во процесот на сукцесија на најголемиот извор на релевантни информации Државниот Архив на Југославија, достапноста и затвореноста на важни документи кои можат да расветлат одредени комплексни прашања од функционирањето на поранешна СФРЈ, претставува своевиден хендикеп во севкупната анализа на состојбите и процесите кои се предмет на ова истражување. Тргувајќи од тој факт, преку примена на **општиот метод на сознанието**, во ова истражување при поставувањето на теориската и методолошката истражувачка рамка, паралелно се консултирани научни теории кои посветуваат целосно или дел од своето внимание во изучувањето на односот на внатрешната и надворешната политика, теориската рамка за опфатот на надворешната политика и маркерите на разграничување со опфатот на дипломатијата, првите научни третмани на поновите форми и дисциплини од поновата дипломатска практика за јавната, културната и дигиталната дипломатија. Паралелно фокусот е на релевантни документи од конститутивни и стратешки акти и документи, низ кои можат да се следат развојните линии на процесите кои се предмет на оваа студија. Следствено на тоа, користејќи ги методите на анализа и синтеза, како и методите

на **класификација и спецификација** е пристапено кон утврдување и дефинирање на меѓународната улога на новоформираните држави од поранешната СФРЈ, поаѓајќи од културолошката димензија на нивните надворешни политики.

ГЛАВА 1:

1. ТЕОРИСКА И КОНЦЕПТУАЛНА РАМКА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

1.1. Теорија на надворешната политика и односот на внатрешната и надворешната политика

Проф. Иво Висковиќ го дефинира поимот „креирање на надворешна политика“, како „вид политички процес манифестиран преку низа активности со кои интересите на основните општествени групи со политичко разрешување на ниво на држава, се претвораат во правно-политички обврзувачки акти за целите и/или средствата на надворешната политика“.²

Објаснувајќи дека еднаш усвоената надворешна политика не се менува брзо и лесно, проф. Вукадиновиќ вели дека „во денешнава ситуација на брзи одвивања на контакти, постоење бројни форми и начини на контактирање, со оглед на глобалноста на светската политика и понекогаш избивање на непредвидени случувања, од надворешно-политичките актери не може ни да се очекува прецизно формулирање на сите надворешно-политички цели, посебно кога станува збор за држави со веќе вообичаена и препознатлива традиција на дејствување, која е поврзана со одредена пракса на својата надворешна политика или со значајни сојузнички договори. Повторното дефинирање или рedefинирање на надворешно-политичките цели навлегува во поширокиот склоп на општите политики на одредена земја. Промените во насока на ново дефинирање на целите може да се случи ако станува збор за нови покрупни случувања, во контекст на

²Viskovic, Ivo, *Kreiranje vanjske politike: na primjeru SAD*, magistrski rad, Fakultet politickih nauka, Beograd, 1979, str.131

новопреземени меѓународни обврски или пак во случај на поголеми промени на општественото уредување, кога заедно со менувањето на вкупните политики се менуваат и темелните надворешно-политички цели“.³

Меѓутоа, овој претходен став не може да се земе како конечен, бидејќи од друга страна „евидентно е дека државите во своите надворешно-политички активности, често ги менуваат правците на своите акции и целите на дејствување, што е исто така карактеристика за динамичните промени во современиот миг на меѓународен план. Колку и да се чини дека тие цели и правци се цврсто фиксирани, тие се сепак флуидно поставени и во пракса често менувани, дополнувани или коригирани, што повторно ја потврдува релативната постојаност на надворешно-политичките цели во меѓународното окружување. Тие промени можат да се набљудуваат на различни начини, било да се анализираат промените внатре во генералната рамка на меѓународниот систем кои предизвикуваат такви модификации на целите, или преку анализирање на начините на создавање или креирање на надворешно-политичките цели. Токму во процесот на создавање или креирање на надворешната политика се формулираат нејзините цели и во таа фаза се ангажирани надворешно-политички креатори кои врз основа на своите перцепции, замисли, ставови, вредности и верувања ги формулираат надворешно-политичките цели во процесот на одлучување“.⁴

„Во формулирањето на надворешно-политичките цели, низа од различни фактори влијаат на изборот на одредени алтернативи и затоа и концептот на дефинирање на ситуациите во секое надворешно-политичко планирање се појавува како многу сложен стадиум. Во дефинирањето на ситуациите треба да бидат земени предвид сите надворешни и внатрешни услови, како и историските и современи одредници на акцијата, кои креаторот на надворешната политика ги смета за значајни во разгледувањето на одредено надворешно-политичко прашање“.⁵

³Vukadinovic, Radovan, Teorija vanjske politike, Politicka kultura, Zagreb, 2005., str. 95

⁴Vukadinovic, Radovan, *op.cit.* str. 96

⁵Vukadinovic, Radovan, *op. cit.* str. 96

Вукадиновиќ ги разврстува факторите кои влијаат на надворешната политика на субјективни и објективни. За субјективните фактори вели дека се различни и во оваа група би спаѓале „претставите, замислите, вредностите, верувањата, личните ставови и барања на оние луѓе кои ја креираат надворешната политика и ги бираат целите кон кои ќе тежнее таа политика. Од нивниот личен став во многу нешта зависи формулацијата на надворешно-политичките цели“.⁶

Во објективни фактори спаѓаат „оние кои се поврзани со надворешната околина, било да доаѓаат во форма на стимуланс за акција од таа меѓународна средина, било да се дел од вградени меѓусебни системски вредности, или пак се врзуваат со можност за надворешно-политичка акција од одредена држава. Нивната основна поврзаност со надворешната средина и окружување, како и полесната видливост со оглед на нивната манифестација во меѓународните односи, ни овозможува да зборуваме за објективни фактори“.⁷ Во објективни фактори спаѓаат: структурата и условите на дејствување на државите во меѓународниот систем, националната улога на државата, домашните случувања, способностите, општите социјални вредности, јавното мислење и специфичните групи на интерес, вредностите и традицијата на надворешно-политичкиот апарат.⁸

Холсти наведува дека треба да се обрне внимание на повеќе фактори кои влијаат на креирањето (формулирањето) на надворешната политика (дефинирање на ситуации), и во врска со тоа вели „за целите на анализата можеме да расчлениме компоненти на која било дефиниција на ситуација и да ги испитаме сите оние услови кои најчесто на надворешен и внатрешен план се сметаат за релевантни во формулацијата на целите и акцијата. Целите на надворешната политика може да се поврзат со: 1) имиџот, вредностите, уверувањата, личностите како и политичките потреби на оние поединци кои се одговорни за формулирањето на целите, одредувањето на приоритетните цели, и одредувањето на акции за нивно остварување; 2) од структурата и состојбите во меѓународниот систем; 3)

⁶Vukadinovic, Radovan, *op. cit.* str. 97

⁷Vukadinovic, Radovan, *op.cit.* str. 97

⁸Види во : Vukadinovic, Radovan *op. cit.* str. 95-114 (str. 97) Спореди: Holsti, Kalevi J., *International Politics: A Framework for Analysis*, Prentice-Hall, New Jersey, 1977, pp. 365-379.; 379-408.

домашните потреби; 4) националните ставови и однесувања; 5) општите општествени вредности, јавното мнение, интересите на специфични групи и 6) од организационите потреби, вредности и традиција. Релевантноста на овие фактори во најголем дел ќе зависи од индивидуалните ставови, судови и цели на креаторите на надворешната политика“.⁹ Тој ги наведува следниве фактори: „лични погледи (претстави), ставови, вредности, уверувања и лични потреби, доктрини и идеологии, аналогии, структура на меѓународниот систем, вредности во тој систем како и состојби во другите држави, како елементи на дефинирањето на ситуациите-влијанието на системските вредности, домашните потреби, националните атрибути и однесување на некоја нација, како објаснување за формите на надворешната политика-типови на режим, големина на државата, ниво на развојот, цели на надворешната политика, одлуки и мерки на јавното мнение-односи помеѓу притисокот на јавноста и официјалните одлуки, бирократските потреби, вредности и традиција“.¹⁰

Моделски наведува дека надворешната политика може да се опише како „резултанта од четири променливи елементи, а тоа се *power-input* (моќ-влез), *power-output* (моќ-излез), интереси и цели“.¹¹ Ако кон ова се додадат надворешните детерминанти, на пример, надворешните политики на другите држави, тогаш би можел да се извлече заклучок, дека во основни одредници на надворешната политика спаѓаат: „нејзините четири елементи – *power input*, *power output*, интереси и цели, и 2) надворешните политики на другите држави“.¹²

Резимирајќи ги ваквите одредувања на елементите на надворешните политики, Моделски смета дека „ако надворешната политика е одредена со своите четири елементи и со надворешната политика на другите држави, тогаш промената во еден од овие елементи или промената во надворешната политика на други држави“¹³ влијае на промената во таа надворешна политика.¹⁴

⁹Види поопширно во : **Holsti**, Kalevi J., *op. cit.* p.366

¹⁰Види поопширно во: **Holsti**, Kalevi J., *op. cit.* pp. 365-379.; 379-408.

¹¹**Modelski**, George, *A Theory of Foreign Policy*, Pall Mall Press, London, 1962, p.100

¹²**Modelski**, George, *op. cit.* p.100

¹³**Modelski**, George, *op. cit.* p.102

¹⁴Спореди: **Modelski**, George, *op. cit.* p.102

„Понатаму, бидејќи надворешните политики на другите држави, се исто така одредени со четирите елемента, може да се каже дека надворешната политика се менува како резултат од промената на овие четири елементи или поради елементи од промени во надворешната политика на други држави. Анализата на надворешната политика е анализа на причините и последиците од промените на елементите на надворешната политика“.¹⁵ Со оглед на можните промени во секој од наведените елементи, Моделски образложува за интерна и екстерна меѓузависност и интерно и екстерно усогласување. Имено, „ако надворешната политика минува низ промени, не е доволно еден од нејзините елементи да биде променет; останатите елементи во тој случај исто така претрпуваат промени. Може да се каже дека промена во надворешната политика се случува тогаш кога сите елементи се прилагодуваат и усогласуваат со промената на еден елемент“. Разликата помеѓу „интерната и екстерната меѓузависност на елементите на надворешната политика“ е во следното: „Интерната меѓузависност е меѓузависност на четирите елемента на надворешната политика на една држава. Поради интерната меѓузависност, промената во еден елемент на надворешната политика е следена со прилагодување на останатите три елемента од таа надворешна политика. Процесите со кои промената на еден елемент причинува промена во останатите три елементи од иста надворешна политика, може да се нарече интерно усогласување“.¹⁶ Од друга страна, екстерна меѓузависност е меѓузависност на сите надворешни политики. Поради екстерната меѓузависност, промената во една надворешна политика влијае во промените на други надворешни политики. Процесите со кои промената во еден елемент на надворешната политика предизвикува модификации во надворешната политика на другите држави, можат да се наречат екстерно усогласување“.¹⁷ Во врска со ова, овој автор наведува дека надворешната политика „ќе биде во рамнотежа, ако сите нејзини четири елементи се меѓусебно ускладени (интерно) и со надворешните политики на другите држави (екстерно)“.¹⁸ Врз основа на бројни

¹⁵ Modelski, George, *op. cit.* p.102

¹⁶ Modelski, George, *op. cit.* p.105

¹⁷ Modelski, George, *op. cit.* p.105

¹⁸ Modelski, George, *op. cit.* p.106

софистицирани истражувања на надворешната политика¹⁹, доминира или преовладува во најголем дел ставот дека „целите треба да бидат одредени според расположивата моќ за нивно остварување, дека интересите треба да бидат поврзани со ресурсите што им се определени и целите да бидат строго ограничени со националниот интерес“.²⁰

Надворешно-политичкото одлучување според Вукадиновиќ е „видлив и битен дел од надворешната политика и токму затоа околу овој дел се концентрираат пристапи, школи, правци, модели и дури доктрини и теории кои настојуваат да присоберат што повеќе знаења и да понудат одредена теоретска кохерентност на погледите“.²¹ Ова и затоа што за многумина, „процесите за донесување надворешно-политички одлуки се најважната содржина на надворешната политика и во своите истражувања во најголем дел се посветени на овој сегмент од надворешната политика. Се мисли и тврди дека во процесот на донесување на одредени надворешно-политички одлуки, можат да се согледаат сите најважни аспекти кои се карактеристични за одредена политика и дека ниту еден друг елемент нема толкаво значење, како што е создавањето политика/и“.²²

Според Мијалковиќ, „надворешната политика е функција на државата која се презема поради унапредување на односите со другите држави и институциите на меѓународните интеграции и поради стекнување на долгорочни поволни позиции во меѓународни, политички, воени, разузнавачки, информативни, културни и други сфери со цел овозможување што понепречено постигнување на и унапредување на националните, сојузничките или универзални вредности и интереси“.²³

Во теоријата постојат, покрај разните значења и бројни дефиниции на дипломатијата, од кои некои посебно се издвојуваат или се здобиле со поголема прифатливост и препознатливост. Една од таквите дефиниции на дипломатијата

¹⁹ **Modelski**, George, *op. cit.* p.106

²⁰ **Modelski**, George, *op. cit.* p.106

²¹ **Vukadinovic**, Radovan, *Teorija vanjske politike*, Politicka kultura, Zagreb, 2005, str.69

²² **Vukadinovic**, Radovan, *op. cit.* str.69

²³ **Мијалковиќ**, Саша В., *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр.331

ја дава Сато: „дипломатијата е примена на интелигенција и такт во водењето на официјални односи помеѓу влади на независни држави“.²⁴

Според Бериц, „дипломатијата е водење на меѓународни односи повеќе со преговори отколку сила, пропаганда или примена на право“.²⁵

Хамилтон и Лангорн тврдат дека „основна функција и работа на дипломатијата е адвокатурата, т.е. едно повисоко ниво на убедување“.²⁶

Барстон смета дека „дипломатијата е поврзана со менаџирање на односи помеѓу држави и помеѓу држави и други актери“ и дека се однесува на „советување, обликување и спроведување на надворешната политика“.²⁷

Советскиот дипломат Зорин вели дека „дипломатијата е официјална активност на органите за надворешна политика и функционерите на државите одговорни за претставување на државите во светот, реализација на задачите на надворешната политика и заштита на нејзините права и интереси по пат на преговори и други мировни средства, кои се користат во интерес на владеачката класа“.²⁸

Во сложениот процес на дипломатијата, најважна е „методологијата на преговарање која ја применуваат дипломатите, а помеѓу акредитираните дипломати кои ги водат преговорите постојат актери на одлучување, кои судбоносно влијаат на текот и финалниот резултат на преговорите“.²⁹

Бен Ашер вели дека дипломатијата е еден од феномените без кои човештвото не може. Формулирана е како „управување со меѓународните односи по пат на преговори (или) водење на меѓународните работи со мирољубиви средства“.³⁰

²⁴ Chas. W. Freeman: *The Diplomat's Dictionary*, United States Institute for Peace Press, Washington, 1997, p.70

²⁵ G.R. Beridge: *Diplomacy, Theory and Practice*, London – New York – Munich 1995, p. 1

²⁶ Hamilton, Keith and Langhorne, Richard: *The Practice of Evolution Theory and Administration*, London –New York 1995. p. 154

²⁷ Barston, R.P.: *Modern Diplomacy* London 1996. p. 1

²⁸ Зорин, Б.А., *Основи дипломатске службе*, Москва, 1977, стр.20

²⁹ Ковалев, А.Б. *Азбука дипломатије*, Москва 1968, стр.17

³⁰ Ben-Asher, Dror, *Human Rights meets Diplomatic Immunities : Problems and Possible Solutions*, Harvard Law School, November, 2000, p.4

И енциклопедиските дефиниции за дипломатијата укажуваат дека станува збор за државна функција како средство за комуникација со други држави и меѓународни организации во сферата на надворешната политика, која се спроведува со одредени методи, при што посебно се издвојуваат преговорите. Така под дипломатија често се подразбира и самата наворешна политика на државите, како и вештина за застапување на државите и водење јавни и тајни преговори.

Вукадиновиќ во книгата „Политика и дипломатија“³¹ ги наведува следниве дефиниции на дипломатијата:

-еден од втемелувачите (основоположниците) на науката за меѓународните односи Ханс Моргентхау смета: „Дипломатијата претставува формулирање и спроведување на надворешната политика“; ова не е воопшто случајно и во делата и дефинициите на голем број други значајни научниците од полето на меѓународните односи кои многу често ги изедначуваат креаторите на надворешната политика со дипломатите, а дипломатијата со надворешната политика;

-како што пишува Жак Шазел: „терминот дипломатија...означува севкупност на средства и специфични активности кои ги користи државата во својата надворешна политика“. Советскиот дипломатски речник ја дефинира пак дипломатијата како „технички инструмент за спроведување на надворешната политика“;

-разбирајќи го преговарањето како главна функција на дипломатијата и дипломатите, а надоврзувајќи се на делата на Калиерес и Мартенс, тоа мислење потенцира дека дипломатијата всушност претставува меѓународно преговарање и дека во таа улога се огледува нејзината најважна функција која ги надминува сите останати други по важност;

-угледниот *Oxford English Dictionary* пишува дека дипломатијата е „бизнис или умешност на дипломатите“;

³¹ Vukadinovic, Radovan, *Politika I Diplomacija*, Politicka kultura, Zagreb, 2004, str.81

Под дипломатија, од различни автори, можеме да забележиме различни значења³², а во таа различност, концепциски можат да бидат одвоени четири различни пристапи: првиот, кој ја изедначува дипломатијата со надворешната политика, со што меѓу нив се поставува знак за еднаквост; вториот пристап кој ја изедначува дипломатијата со техниките на водење на надворешната политика; третиот кој ја поистоветува дипломатијата со меѓународното преговарање; четвртиот, кој ја поедноставува дефиницијата за дипломатијата, сведувајќи ја на дејност или функција која вршат дипломатите.³³

Во еден поширок контекст, дипломатијата ја подразбира и науката за надворешните односи на (и помеѓу) државите, а во поконцизен контекст, тоа е наука и вештина за застапување на државите и преговарања помеѓу субјектите на меѓународното право. Таа е исто така, вештина за одржување на меѓународни односи и водење на меѓународни работи, умешност во одбраната на интересите на својата земја и придобивање на странските влади за политиката на својата влада. Во врска со ова, за едни таа претставува исклучиво средство на надворешната политика, вештина на добро водење на работите помеѓу државите, вештина на претставување на својата влада и интересите на својата држава пред странските влади, вештина на водење или следење на дипломатски преговори,

³² Дипломатијата се разбира и доживува како умеење, знаење, вештина, процес, функција и организација. Магарашевиќ наведува дека под дипломатија се подразбираат и постапки, методи и механизми за водење на меѓународни преговори и мирно решавање на меѓународни спорови, кои се разработени во правилата на меѓународното право за дипломатски и судски решавања на меѓународни спорови. Поимот дипломатија се однесува и на ресори, на министерствата за надворешни работи и персоналот кој работи во нив и обавува дипломатска функција т.е. на дипломатите како посебно оспособена професија и соодветна организација на ресорот. Поимот дипломатија се употребува и во контекст за одредување на специфична активност и вештина на државници или професионални дипломати во водењето меѓународни преговори. Вака одреден и дефиниран, поимот дипломатија може да се најде во сите познати дела посветени на дипломатијата, дефинирана како наука и вештина за меѓународно преговарање, како практична примена на интелигенција и такт, во односите помеѓу владите, или како начин на водење на надворешните работи на некој субјект на меѓународното право со мирни средства и првенствено преку преговори. Сепак, од мноштвото дефиниции може да се воопшти една, која според мене би била најцеловита, а тоа е дека под дипломатија се подразбира онаа дејност или активност на државите и останатите релевантни меѓународни организации и други актери, со која, преку соодветен персонал и организација, се остваруваат надворешно-политичките цели и интереси. Во овој контекст, под дипломатија се подразбираат како општествената суштина и содржина на нејзината активност, така и нејзините надворешни форми на појавност и методи. Види: **Магарашевиќ**, Александар, "Дипломатија као начин и средство меѓународног општења", во **Лопичић**, Ђорђе (прир.) *Дипломатија (зборник радова)*, Ваша књига, Београд, 2006, стр.113

³³ Спореди: **Vukadinovic**, Radovan, *Politika I diplomacija*, Politicka kutura, Zagreb, 2004, str.81

наука за надворешните односи, заснована на општите теории за преговори подредени на одредена процедура, или само како наука за надворешните односи на една држава.

1.2. ОДНОСИ НА ВНАТРЕШНАТА И НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА

При разгледувањето на односот помеѓу внатрешната и надворешната политика на една држава, не треба да се има дилема, дека и двете се составен дел од вкупната политика на државата, т.е. неодвоив дел од суштината на државниот систем и неговите политики. А во основата на суштината на државниот систем и политиката е економијата,³⁴ па теориските размисли кои парадираат по линиите на овој став, можат да се сумираат, дека економијата е база, а сето останато надградба. Меѓутоа, не би било исправно ова гледиште, дека политиката извира непосредно само од економијата, па треба да се запрашаме дали политиката има своја независност во однос на економската област. Вукадиновиќ наведува дека политиката има своја независна страна, и дека „релативната самостојност на политиката се манифестира во повратното дејствување на политиката врз економијата, или во можноста за нејзино искористување како би се движеле маси на граѓани. Сепак, самосталноста на политиката може понекогаш да се истакнува како обид да се прикрие вистинската смисла на одредени политички цели и борби, или пак да се елиминира одлучувачката улога на економијата во однос на политичката акција“.³⁵

Некои автори под поимот политика ја сметаат само т.н. државна политика и ја одбиваат можноста за постоење на групи кои би имале своја сопствена и поразлична политика. Тоа е обид за стеснување на поимот политика и израз на одредени напори во таквите теориски презентации да се одстрани нејзината суштина. Политиката, меѓутоа „подразбира севкупност на односи помеѓу големи групи луѓе, односно милиони луѓе кои се припадници на одредени држави, но и

³⁴ Многумина автори ги базираат своите истражувања, поаѓајќи од овој став. Види : **Vukadinovic**, Radovan, *Teorija vanjske politike*, Politicka kultura, Zagreb, 2005, str. 20

³⁵ Вукадиновиќ наведува дека, за релативна самостојност на политиката најважни фактори се: дејствувањето на различни општествени идеологии во политичките односи, политичката дисперзија на општествените групи, спојување на политиката со развојот на државните форми и институции, политичката традиција, националните односи и културното ниво на населението. *Ibid.*

исто така припадници кон одредени свои блиски групи. А таа припадност, без оглед на моменталните состојби, сепак, во основа подразбира и нивни трајни и долгорочни интереси“.³⁶ Овде може да се согледа односот на надворешната и внатрешната политика, како составни делови на една државна политика, а под внатрешна политика не се мисли на т.н. домашна, внатрешна политичка сцена, туку на внатрешната државна политика, која значи е државна, како и надворешна политика, која исто така е државна (во надворешните односи).

Во поглед на специфичноста, како на внатрешната, така и на надворешната политика на една држава, нивниот однос и разграничувања, постојат извесни недоумици. Најнапред, внатрешната и надворешната политика имаат единствена општествена основа, база и економски систем и негова општествена структура, па не може да се каже дека се тоа „независни политики“ и дека правилото е државата да води само една политика, која ги одразува основните интереси. Поради тоа, внатрешната и надворешната политика треба да бидат разбрани како две страни од иста политика, при што внатрешната политика повеќе и непосредно ги одразува стопанските и политичките интереси на општеството, а надворешната политика повеќе ги одразува интересите на владејачката гарнитура. Специфичност на надворешната политика е да зависи и од надворешни импулси и од внатрешни интереси на заедницата, па „соочени со таква двојност, бара можност за акција која ќе води сметка и за двете средини“, па тој однос на внатрешни извори и надворешни влијанија претставува средишно прашање во однесувањето на конкретна држава. Надворешното влијание не може да се земе генерално.³⁷ Државата секогаш има на располагање механизми со кои надворешните влијанија може да ги прилагоди на своите внатрешни интереси.

³⁶ Vukadinovic, Radovan, *op. cit.* str. 21

³⁷ Без претензии дека може да се набројат сите фактори, надворешни или внатрешни, кои влијаат на надворешната политика на една држава, се издвојуваат неколку кои се најчесто анализирани и цитирани. Така врз база на ставовите кои ги развива Розенау, влијанијата кои доаѓаат од надворешната средина најопшто може да бидат пројавени како форми на соработка или застрашување и конфликти, и во форми на интеграција или дезинтеграција. Кои активности и кои носители тоа може да бидат, тешко е да се набројат, но на пример Вукадиновиќ наведува дека тоа можат да бидат различни економски групи/групации, незадоволни и отугени општествени групи и организирани мрежи, на пример од разузнавачки карактер. Тој наведува дека овие транснационални фактори на надворешно влијание, кои делуваат преку државните граници, се манифестираат преку најразлични облици на пропагандна дејност која се пренесува преку најразлични сретства (Тв, радио, печатени медиуми) или врз основа на договори меѓу државите (изложби, културна и научна размена, спорт и слично), но и на тој начин можат да се реализираат многубројни цели. Според : Vukadinovic, Radovan *op. cit.* str.33, 34

Вукадиновиќ наведува дека тоа може да бидат т.н. негативни мерки, во вид на спротивставување на надворешните влијанија (на пример, национализација на странски компании, прекинување на договори за странски воени бази, протерување на странски советници, разбивање на разузнавачки центри, имиграциони забрани и сл.) а постојат и т.н. позитивни мерки со кои во тешки услови се настојува да се придобие мнозинството во државата за поставените цели, бидејќи ако постои единствено и стабилно политичко општество без големи диспаритети, тогаш и државата е повеќе отпорна кон надворешните влијанија.

Моделски ги дели надворешните влијанија на надворешната политика на државите во две групации, т.н. влијанија кои доаѓаат од пријателски држави, групи или поединци. Од влијанијата на пријателски држави тој ги наведува како најважни влијанијата кои произлегуваат од блиските односи со држави од некое заедничко искуство (пр. Британскиот Комонвелт, скандинавските држави и сл.), на влијание помеѓу големите сили и помали земји од непосредното или блиско соседство (пр. САД и државите од Латинска Америка, Русија и Бугарија и др.), на влијанија помеѓу доминантни сили и нивни „сателити“ и на држави кои се декларирани сојузници. Во останати надворешни влијанија, Моделски вбројува поединци и групи, така што одредени политички групи чии интереси остануваат незадоволени, тежнеат кон тоа задоволување во други држави, така што стануваат припадници на надворешни заедници или привремени соработници на други држави, и овде ги набројува националните малцинства кои постојат ширум светот, потоа идеолошки или духовни следбеници исто така можат да се сместат во редот на надворешни заедници (од искуствата на 20 век, пример со комунистичките партии и симпатизери во некомунистички земји, поддржувачи на нацизмот и фашизмот пред и за време на Втората светска војна, членови на муслимански братства на Блискиот Исток и сл.). Потоа, национални, полунационални или транснационални компании, како што се поголем број од приватните концерни во држави во странство (на пример, нафтените компании на Блискиот Исток), или индустриски, транспортни или трговски корпорации кои се делумна или целосна сопственост на некои држави. Во оваа категорија влегуваат и бројни организации од нестопански дејности, непрофитни здруженија, групации,

како што се на пример училишта, универзитети културни институции во странство, мисионерски друштва, експертски тимови и сл. Сите горенаведени групации и организации бараат одредена помош или заштита од владите на државите-домаќин. Моделски исто така вбројува во т.н. надворешни политички групи и: колаборационисти, азиланти, емигранти, опозициски партии и движења и отуѓени групи.³⁸

Многу е важна разликата, помеѓу тоа, на колку моќна држава се вршат надворешни влијанија, бидејќи има голема разлика кога помоќна држава врши влијание врз помалку моќна/и од ситуации во кои актерите би биле во обратна ситуација, што во пракса и многу поретко се случува. Овој аспект зависи и од тоа, колкав е степенот на синхронизираност е тоа надворешно влијание, дали доаѓа индивидуално од страна на само еден субјект или станува збор за колективно влијание на повеќе субјекти или група од различни субјекти (на пример држава и меѓународни организации).

И внатрешните влијанија на надворешната политика и покрај многубројните обиди не можат конечно да се одредат. Розенау на пример, наведува пет групи на фактори кои ги поделува под овој вид: 1) индивидуални фактори (низ кои подразбира, талент, квалитет, претходно искуство на актери во креирањето и реализирањето на надворешната политика); фактор на улога (влијание на актерите врз надворешната политика, врз основа на формална положба или статус, на пример шеф на држава, како највисок актер по функција); 3) државни фактори, под што подразбира бирократска организација на државниот апарат, која ги ограничува или проширува можностите за надворешно-политичко дејствување); 4) општествени промени (основни вредности, ниво на националното единство, степен на индустриски развој и сл.); 5) системски варијабли (сите надворешни случувања и внатрешни детерминанти-географска реалност, владина стабилност, идеолошки влијанија и слично).³⁹

³⁸Види поопширно во: **Modelski**, George, *A Theory of Foreign Policy*, Pall Mall Press, London, 1962, pp. 72-82

³⁹Во: **Rosenau**, James N., *A Pre Theory...* op. cit. p.43.; Спореди: **Vukadinovic**, Radovan, op. cit. str. 35

Вукадиновиќ критички се осврнува кон овој обид за класификација на Розенау, тврдејќи дека овие пет групи фактори на внатрешни влијанија врз надворешната политика се прилично неповрзани, а посебно обидот за генерализирање и применливост на овие групи фактори за секоја држава, на што Вукадиновиќ посебно потенцира дека не е можно истите услови да важат за сите држави подеднакво, а ја критикува и неповрзаноста на петтата група фактори со претходните четири. Но и Вукадиновиќ потполно свесен за комплексноста на оваа материја нагласува, дека е потребно да постои ваква теорија која би била некаков патоказ, отколку воопшто да нема таква теоретска рамка.

Моделски е друг значаен автор кој ги наведува внатрешните влијанија врз надворешната политика на државите. Тој наведува, дека примарно влијание на надворешната политика, на нејзините креатори во рамките на државите имаат надворешно-политичките организации (раководства, дипломатски служби, вооружени сили и останати владини министерства и државна администрација кои имаат најчести контакти со странство). Овие организации по правило уживаат и најголем углед во општествата. Но, покрај овие надворешно-политички организации, постои и поширока група внатрешни влијанија. Моделски посебно ја нагласува улогата на политичките партии за кои смета дека се најважна мултифункционална врска помеѓу креаторите на политиката и поединечни, специфични и локални интереси. Нивната важност за секоја студија за надворешните политики лежи во фактот, воопштено говорејќи, дека политичките партии се присутни низ целиот национален простор, одразувајќи различни интереси. Освен политичките партии, како најпостојан фактор на влијанија на надворешната политика, Моделски спомнува цел сет групи за интерес, кои исто така влијаат врз профилирањето на надворешните политики. Во зависност од општествената структура на една држава, варираат и видовите и структурата на интересните групи, а модерните општества имаат изнајдено механизми низ кои овие групи функционираат, но и дејствуваат врз внатрешните и надворешните политики на државите. Бројни бизнис, стопански или менаџерски структури и елементи, трудови и струкови, цркви, селски и земјоделски, национални, верски, културни малцинства, групи ветерани, како и бројни регионални, провинциски и

локални интересни групи, се сегмент од мноштвото кои Моделски ги спомнува како фактори на влијание на надворешната политика. Секоја држава, исто така, има и помали групи кои исклучиво се занимаваат со некој сегмент од надворешната политика, како што се организации за надворешна трговија и вложувања, транспорт и комуникација, меѓународни пријателства и културно-уметнички друштва, пацифистички, антиглобалистички итн.⁴⁰

Постојат два емпириски конвергентни, но аналитички одвоени пристапи карактеристични за истражувањето на влијанијата на надворешната политика на државите. Во првиот пристап се нагласуваат интерните predispositions на актерите, со претпоставка дека истражувањето на системот интерес/вредности на државата, може да ни даде одговор на прашањето каде мора да се бараат изворите на акција. Другиот пристап ги објаснува надворешните влијанија на формулацијата на целите и ги нагласува предизвиците и можностите на надворешното окружување кон кое тежнее актерот кој делува. Посебно е проблематично теориското спојување на двата пристапи во една концепциска рамка, поради своите дивергентни претпоставки.⁴¹ Меѓутоа, за разлика од поранешните периоди на истражување, каде како доминантно се сметало надворешното влијание врз надворешната политика, сега сè повеќе се проучува и смета за значајно, влијанието на внатрешните влијанија врз надворешната политика. На ова укажува и Розенау, во обид за создавање на предтеорија на надворешната политика,⁴² анализирајќи ја динамиката на меѓународните односи после Втората светска војна, вели дека битно се променети условите на меѓународното однесување на државите, па тие во својата надворешна политика не одговараат само со реакции на акции од надворешната средина, туку во голем дел се водат од важни тенденции од својата (внатрешна) средина.⁴³

Суштински гледано, и внатрешната и надворешната политика се дел од една целовита политика на државата, па во голем дел се оправдани ставовите на

⁴⁰Спореди: **Modelski**, George, *A Theory of Foreign Policy*, Pall Mall Press, London 1962, pp 72-76)

⁴¹Поопширно во: **Hanrieder**, Wolfram F., "Actor Objectives and International Systems", во Hanrieder, Wolfram F. (ed), *Comparative Foreign Policy: Theoretical essays*, David McKay Company, New York, 1971, pp. 108, 109

⁴² Види: **McGowan**, Patrick J., "Problems in the Construction of Positive Foreign Policy Theory", во: Rosenay, James N.(ed), *Comparing Foreign Policies: Theories, Findings and Methods*, Sage Publications, New York, 1974, pp. 26-41

⁴³ **Rosenau**, James N. *A Pre Theory...op. cit.* pp. 28-32

голем број автори кои укажуваат дека внатрешната и надворешната политика не смеат да се одвојуваат, туку и двете треба да бидат анализирани во нивната државна политичка целовитост.⁴⁴

Од друга страна, иако станува збор за две различни средини од државна перспектива (внатрешна и надворешна), со различни правила на игра, различни актери (субјекти) во меѓународната средина и во рамките на државите, различни процедури, механизми, средства и постапки, сепак, сметаме дека не е исправно да се каже дека се одвоени, туку дека можат да бидат разгледувани и анализирани одвоено, па во тој контекст и да се разговара за нивниот однос и евентуални разграничувања.

Традиционално во истражувањата се наидува на проблем при проучувањето на односот на надворешната и внатрешната политика, со оглед на тоа дека најчесто во процесите на истражување и согледување на надворешната политика, внатрешната политика многу често се доживува и третира фиксирано (како константа) и обратно.⁴⁵ Таа парадигма е проблематична, а некоја промена на парадигмата повторно би подразбирала и промена во методот на проучување на надворешната и внатрешната политика.⁴⁶

Во разгледувањето на односот, се наметнува и прашањето „што е постаро“, надворешната или внатрешната политика? Во најголем дел теориски дела посветени на ова прашање, се истакнува дека надворешната политика е одраз на внатрешната состојба на односи, положби и развој на државата, и дека надворешната политика е насочена на активности кои ќе придонесат за исполнување на внатрешните потреби и цели. Овде одговорот е јасен, но

⁴⁴ Сепак, ги има и оние кои имаат различен став по ова прашање, па имаме автори кои ја отфрлаат идејата за било каква поврзаност на надворешната и внатрешната политика. Дел од авторите тврдат дека станува збор за две сосема издвоени политички линии, бидејќи се одвиваат во различни структури. Во внатрешната, во најголем дел многу добро организирана и централизирана и во меѓународната, прилично хетерогена и дезорганизирана. Со оглед на тоа, тие би биле подложни на различни автономни можности на акции. *Ibid.*

⁴⁵ За овие парадиматски концепции кои го поткрепуваат горенаведениов аргумент, бидејќи бројни аналитичари на меѓународните односи во минатото, биле склони да ги „оградат“ домашните варијабли, додека аналитичарите на домашните политики биле склони да ја држат во константа меѓународната рамка. Види во : **Hanrieder**, Wolfram F., „Introduction“, во: *Comparative Foreign Policy: Theoretical essays*, David McKay Company, New York, 1971, p. 12.

⁴⁶ Поопширно за тоа, види во : **Hanrieder**, Wolfram F., *op. cit.*, pp. 1-21.

надворешната политика е и составен дел од суштината на вкупната политика на државата, суштина на општествениот систем и неговите политики.⁴⁷

Посебности и различности постојат, но надворешната политика во главни линии е одраз на внатрешните односи на кои им служи, (во целите, карактеристиките и методите на надворешно-политичко дејствување) и врз основа на анализа на внатрешната политика и севкупните односи кои постојат во едно општество, може да се создадат критериуми за одредување на генералната линија на надворешната политика на една држава. Од таквото поставување на проблемот јасно произлегува барањето кое теоријата на надворешната политика, мора да го постави на прво место, со анализа на односот на внатрешната и надворешната политика. Сепак, пристапот дека надворешната политика почнува таму каде внатрешната политика завршува, има некаква веројатност и смисла само во подолг стабилен временски период и тоа во случаи кога внатрешните уредувања на државите на сразмерно исти или слични позиции, праведности, принципи морал и сл., бидејќи во ситуација кога на фундаментално различни позиции се засновани внатрешните уредувања, тогаш многу покомплексно станува водењето на надворешната политика.

1.3. ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАПИ ВО НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА

Суштина на теориските проучувања на надворешната политика се барања за извесни правилности на нејзиното функционирање, со што би се постигнала можност за универзално разгледување на надворешните политики на сите држави. Многумина истакнуваат дека можеби никогаш нема да се стигне до единствена кохерентна теорија за надворешната политика, но сепак оставаат можност да се издвојат клучни пристапи во теориските проучувања кои се разликуваат, кои укажуваат на дилемите на истражувачите на оваа област, каде секој си има свој различен моделски пристап и секој има свои одредени резултати во таквото пристапување кон оваа сложена проблематика.

⁴⁷ Гавранов и Стојковиќ наведуваат дека дека уште Ленин зборувал дека, нема ништо поштетно од идејата за раздвојување на надворешната од внатрешната политика. Види во : **Gavranov, Velibor, Momir, Stojkovic, Medjunarodni odnosi I spoljna politika Jugoslavije, Savemena administracija, Beograd, 1972, str. 276.**

Вукадиновиќ претставува четири теориски пристапи на надворешната политика, за кои смета дека имаат јасно изразен истражувачко-теориски профил. Првата група ја чинат автори од т.н. концепциски модел(на пр. G.Allison)⁴⁸, кои се засноваат на различни пристапи во процесите на донесување на одлуките(на пример, модел на рационалниот актер и сл.). Другиот пристап се заснова на тежнењето да се совлада релативизмот во истражувањата и врз основа на научен пристап да се формираат одредени правила (на пр. P.J.McGowan).⁴⁹ Овие претставници се фокусираат на воопштување на појавите за кои очекуваат, дека ќе се појават после низа од истражувања на одредени микропојави, што во основа е бихевиористички пристап во компаративни рамки. Третиот пристап во теоријата на надворешната политика би можел да се нарече среден пат. Со овој пристап се овозможува сите студии на поединечни студии т.н. *case studies*, да се компарираат врз основа на исти критериуми. Пристапот е поврзан со генерализација и се смета дека на овој начин може да се добие адекватна слика на одредена надворешна политика и дека е многу подобро отколку изјаснување за одредени апстрактни модели или комбинирање на различни хипотези и барање на нивна потврда во пракса. Четвртиот пристап не е базиран на создавање теорија на надворешната политика, туку на дескрипција на поединечни надворешни политики и тоа е поточно, идеолошко и аналитичко разбирање на надворешната политика. Во овој пристап се смета дека надворешната политика на една држава дејствува како израз на одредени политички, општествени и религиски верувања, кои од друга страна даваат можност за квалификација на надворешната политика како тоталитарна, либерална, социјалистичка, агресивна, мирољубива, националистичка. Овој пристап ги разгледува историските традиции, географската положба на државите и интересите, целите и средствата со кои располага одредена политика, вредностите кон кои се тежнее и безбедноста и сигурноста која е посакувана и треба да се оствари во меѓународното окружување.⁵⁰

⁴⁸Види во : **Vukadinovic**, Radovan, *Teorija vanjske politike*, Politicka kultura, Zagreb, 2005, str. 8-14.

⁴⁹ Види во : **Vukadinovic**, Radovan, *op. cit.* str. 8-14.

⁵⁰*Idem.*

Еден од најоригиналните обиди е оној на Розенау, во неговиот обид за создавање на предтеорија на надворешната политика, почнувајќи од делата во 1966, 1970, 1971 год.⁵¹ Основни елементи на напорите на Розенау во создавањето на една позитивна теорија се состојат во тоа, дека најнапред надворешната политика ги вклучува „сите ставови и активности преку кои учесникот настојува да се избори и придобие одредена корист од неговата меѓународна средина“. Кога вели учесник, Розенау мисли на некој кој има субјективитет, што значи и дека автоматски се бори за свој опстанок. Овие учесници се набљудувани како национални општества составени од четири структури кои се од витално значење за опстанок на учесникот (политички поредок, економија, општество, физичка положба). Понатаму, Розенау смета дека варијациите во внатрешните варијабли не се независни од варијациите во окружувањето. Надворешната политика тежнее да управува со односот на учесникот со неговата средина, со цел да го обезбеди тоа секоја структура да варира во одредени дозволени граници. Секој учесник може да се одлучи за една од четирите можни стратегии на надворешна политика: напредна, заштитна, послушна (сервилна) и бескомпромисна.⁵²

Утврдувањето на односот на внатрешната и надворешната политика зависи од парадигмата која се усвојува, т.е. дали надворешната политика се набљудува од аспект на државата или од аспект на меѓународниот систем. Имало доволно обиди овие два концепти да се доближат и да се создаде единствена парадигма т.н. на компатибилност и консензус, како концептуална врска на надворешната и внатрешната димензија на надворешната политика, т.е. надворешниот и внатрешниот простор да се набљудуваат како меѓусебно поврзани, во нивното единство.⁵³ Така Ханридер тврди дека „постојат два концепта кои овозможуваат корелација на значајни екстерни и интерни димензии на надворешната политика и кои овозможуваат надворешната политика да се согледа како непрекинат процес кој ги премостува аналитичките пречки помеѓу меѓународниот и домашниот

⁵¹ Види во : **Rosenay**, James, *The scientific Study of Foreign Policy*, New York, 1971, p. 37.;

⁵² Види во : **McGowan**, Patrick J., "Problems in the Construction of Positive Foreign Policy Theory", во : Rosenay, James N., (ed), *Comparing Foreign Policies : Theories, Findings and Methods*, Sage Publications, New York, 1974, pp. 26-41.;

⁵³ Види во : **Hanrieder**, Wolfram F., "Compatibility and Consensus: A Proposal for the Conceptual Linkage of External and Internal Dimensions of Foreign Policy", во : *Comparative Foreign Policy: Theoretical essays*, David McKay Company, New York, 1971, p. 258.

политички простор. Првиот е концепт на компатибилноста, кој има за цел проценка на степенот на усогласеност на различни надворешно-политички цели, со оглед на ограничувањата и можностите на меѓународниот систем; вториот концепт на консенсуз, кој ги проценува мерките на усогласеност помеѓу крајните цели на надворешно-политичката и домашната политичка сцена.⁵⁴ И во рамките на ваквиот образец, повторно се наметнуваат различни и спротивставени гледишта,⁵⁵ иако не се менува парадигмата за поврзаноста помеѓу надворешната и внатрешната политика, туку само методот и пристапот кон самиот проблем на односот. Но, како што промената на парадигмата во друга рака води до промена на методот на анализата на надворешната политика, овде се покажува подеднакво важно дека и промената на методот доведува до промена на парадигмата, што покажува дека постои двонасочна меѓуповрзаност помеѓу парадигмата и методот и тоа е една од поважните причини поради што се среќаваме со многу различни пристапи и резултати кои ги презентираат одредени истражувачи од надворешно-политичката проблематика (без оглед дали им е средишна и основна единица државата или е тоа меѓународниот систем).

Во однос на примарноста, поголем број од авторите што се занимаваат со овие теми, укажуваат на предоминантноста и оригиналноста на внатрешните надворешните интереси (и потреби), па се тврди дека врз основа на анализата на внатрешната политика и вкупните односи кои постојат во едно општество, може да се утврди и генералната линија на надворешната политика на една конкретна држава.⁵⁶ Таквиот став се поврзува и со уредувањето на државата, па по аналогија се смета за релевантно и влијанието на внатрешното уредување во конкретна држава на нејзината надворешна политика, бидејќи внатрешниот простор е средина во која се создава политика и во него дејствува цела една низа од различни фактори (од популационите карактеристики, географската местоположба, природата, ресурсите и степенот на економска развиеност,

⁵⁴ **Hinrieder**, Wolfram F., *op. cit.* p. 253

⁵⁵ Кисинџер на пример се фокусира на концепт кој во средиштето секогаш ја става државата. Тој ја нагласува меѓузависноста помеѓу внатрешната и надворешната политика и посебно влијанието на првата врз втората) и смета дека овие две димензии се само емпириски раздвоени. Пошироко за тоа во : **Hanrieder**, Wolfram F. (ed), *Comparative Foreign Policy : Theoretical essays*, David McKay Company, New York, 1971

⁵⁶ **Vukadinovic**, Radovan, *Teorija vanjske politike*, Politicka kutura, Zagreb, 2005, str.19.

идеологијата и сите оние други карактеристики кои го создаваат домашното милге, до уставниот и правниот систем).

За значењето на внатрешното уредување на надворешната политика посебно се занимавал, помеѓу другите и Хенри Кисинџер, кој меѓу другото констатира дека, доколку внатрешното уредување е неусогласено поради потешкотии во постигнувањето консензус за прашањата поврзани со целите и методите, тоа во тој случај, станува не само пречка кон разбирањето, туку и еден од основните проблеми во меѓународните односи. Станува исклучително тешко да се креира надворешна политика, бидејќи во крајна инстанца неусогласеноста е засновано не врз база на одреден проблем, туку на систем на вредности изразен преку соодветна внатрешна организација.⁵⁷ Освен тоа, внатрешното уредување суштински влијае на толкувањето на дејствувањето на другите држави, при што како еден од најголемите проблеми се појавува прашањето, како да се реши проблемот со предвидувањето. Системската проценка на влијанието на внатрешното уредување на гледањето на меѓународните односи би морала да третита такви фактори како што се историската традиција,⁵⁸ општествените вредности и економскиот систем. Кисинџер истакнува дека овде два фактори се исклучително важни, а тоа се административното уредување (бирографијата во надворешната политика) и од креативно-творечкото искуство на челните луѓе (на креаторите на надворешната политика).

Согледувањето на внатрешното уредување, преку влијанието на бирографијата врз надворешната политика, посебно е важен во контекст на нужноста од институционализација на надворешната политика. Имено, проблемите се исклучително комплексни, а релевантните факти премногу разноврсни, за да може да бидат решавани врз база на лична интуиција. Институционализирањето на донесување одлуки е неизбежна нуспојава која современите меѓународни односи ја носат со себе, дури и уште повеќе, скоро секоја модерна држава е посветена на одредена теорија на планирање-обид да се креира иднината со разбирање, а ако е неопходно потребно и со манипулирање на средината. Но,

⁵⁷ Kissinger, Henry A., "Domestic Structure and Foreign Policy", во :*Comparative Foreign Policy : Theoretical essays*, David McKay Company, New York, 1971, p. 23.

⁵⁸ Kissinger, Henry A., *op. cit.* p. 23.

еден проблем и во овој случај се појавува како константа, а тоа е тенденцијата на бирократскиот апарат кон себедоволност (46), па може да се јави парадоксална ситуација при обидот за контрола од страна на внатрешната средина по цена на губење на флексибилноста во меѓународните односи. Имено, цел на бирократијата е да развие систем од стандардни процедури на дејствување кој може и успешно да се носи со реални и потенцијално реални проблеми. Бирократијата е ефикасна ако проблемите со кои рутински се бави, се токму оние кои и најчесто се појавуваат и секако, ако бирократските процедури се релевантни за нивното решавање.⁵⁹

Затоа, од исклучително важно значење е превентивното делување на надворешно-политички план, т.е. да не се дозволи во бирократските структури да се донесуваат одлуки спротивни на интересите на државата, бидејќи кога одлуката ќе го „помине“ системот, тогаш најчесто по инерција се одвиваат работите и многу тешко може подоцна нешто да се промени на тој план. Овде е многу важно лобирањето, бидејќи крутоста во политиките на технолошко-напредните земји (пример како што е САД), во голема мера е последица од комплексноста на носење одлуки. Круцијални проблеми, како што многу често знае да се случи, може подолго време воопшто да не бидат забележани, но ако еднаш веќе апаратот задолжен за донесување одлуки усвои одредена политика, тогаш станува тешко таа политика бргу да биде заменета со нова. Алтернатива на статус кво е можноста од повторување на целокупниот мачен процес за изнаоѓање консензус за одредени одлуки. Ова до одредена мерка го објаснува помалку чудниот феномен за одлуките на кои на почеток се гледало со многу сомнежи и можност за нивно отфрлање, еднаш кога ќе бидат усвоени да се третираат како свети и непроменливи. Уште повеќе, репутацијата или политичкиот опстанок на поголемиот број политички лидери зависи токму од нивната способност да ги остварат своите одлуки, (цели) без оглед на начинот на кој ќе бидат остварени.⁶⁰

⁵⁹ Kissinger, Henry A., *op. cit.* p. 26, 27.

⁶⁰ Kissinger, Henry A., *op. cit.* p. 29.

Друг аспект од согледувањата за влијанието на внатрешното уредување врз надворешната политика е преку улогата на водачи-лидери во надворешната политика, што исто така е поврзано со бирократскиот апарат, бидејќи многу често на носителите на најважни одлуки (креаторите) ќе им биде скоро невозможно тешко, да одвојат исто толку часови време и внимание колку што на експертот му биле потребни и години, посветени на неговото проучување. Кисинџер ја наведува како голема предност и реторичката моќ на носителите на одлуки, бидејќи конечната одлука не зависи само од знаења, туку и од способноста да се сублимира став, односно фактите да се презентираат на таков начин, со кој во најкратко можно време би биле и усвоени. Не е сè што звучи убедливо и исправно, а многу работи кои се исправни можат да звучат најнапред многу неубедливо, ако така бидат презентирани. Многу од јавните изјави, иако привидно упатени кон аутсајдерите, играат често многу важна улога во давањето насоки во бирократскиот систем.

Значењето на одлучувачите (креаторите) во надворешната политика може да се согледа и преку изборите кои државата ги прави во меѓународните односи, бидејќи колку и за обичниот граѓанин да изгледа, дека се направени избори за „објективна“ даденост, одлуката за тоа ја носат оние поединци кои имаат овластувања, од морето многубројни можности, имаат опција за избор и одлука. Нивниот избор зависи од бројни фактори, но претходен услов е видот на самото водство. Хенри Кисинџер наведува дека, според него, постојат три важни стила во креирањето на надворешната политика: 1. харизматично-револуционерен; 2) идеолошки; 3) бирократско-прагматичен. Во првиот доминираат долгорочни цели, преку создавање на нова иднина, а не просто манипулирање со окружувањето. Во раните фази на создавањето на државите, овие цели можат да набљудуваат како обиди да се спроведат во дело, сонови, мечти или аспирации и заложби на некој револуционерен водач, а тие обиди се поткрепени со силна и широка народна поддршка. Во другиот, идеолошки стил на креирање на надворешна политика се отсликува константната борба помеѓу бирократските елементи (и традиционалниот начин на решавање на проблемите) и старите револуционерни традиции кои ги нагласуваат долгорочните цели и надворешно-политичките мерки

од голем ризик. А бирократско-прагматичниот стил е карактеристичен со пасивниот став кон окружувањето, каде политиката во најголем дел се креира пред сè како реакција на состојби и промена на состојби во други држави, а не како иницијативност да се променат структурите на моќ и строгата поделба на работите и задачите, со нагласок на специјалностите. Доколку се појави проблем, него го проучуваат разни бирократски експерти, се собираат исцрпни податоци како би се расветлил проблемот, а потоа се нудат формални препораки за решавање на тој проблем, а кога на крај ќе се дефинираат целите и направат плановите, многу е тешко да се забележи било каква авторска трага од стручните поединци кои работеле на целиот проект.⁶¹

Сепак, надворешната политика не зависи само од внатрешните односи, таа е подложна и на влијанието на карактерот на меѓународните односи кои се во постојана променливост, па затоа се смета дека е најважен првиот чекор за секоја исправна и рационална надворешна политика на конкретна држава, а тоа е да се вложат сите напори за разбирање на меѓународните текови и трендови, т.е. правилно да се разберат случувањата и промените на меѓународен план.

Гавранов и Стојковиќ истакнуваат дека секоја држава мора да води сметка за фактот дека „надворешните фактори можат да влијаат, понекогаш и пресудно, на развојот на секоја поединечна земја, бидејќи во меѓународната заедница и меѓународните односи, покрај нејзините односи со другите држави, се формираат и општи односи, кои не зависат од надворешната политика на ни една посебна држава, туку од општите квалитативни и квантитативни односи на сили и објективни законитости на развојот на современата епоха”.⁶² Тековите во меѓународните односи се различни, па секоја држава доколку сака да биде успешна мора да води сметка за тенденциите во развојот и неговите носители, за односите на сили и влијанија, како и за потребата од поврзување со одговарачки земји и сили кои се носители на исти или слични определувања во внатрешната и надворешната политика. Затоа, во исклучителни моменти може да се каже дека надворешната политика има релативна самостојност во однос на внатрешната

⁶¹ Kissinger, Henry, A., *op. cit.* 33-35.

⁶² Gavranov, Velibor, Momir, Stojkovic, *Medjunarodni odnosi I spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972, str. 276, 277.

политика а со усогласувањето на своите цели и активности со објективните законитости на развојот на државата, општеството и меѓународните односи, врши повратно влијание и на внатрешниот развој на државата.⁶³

Освен тоа, има доволно примери од историјата, посебно историјата на дипломатската пракса, во кои се покажува дека зависноста помеѓу внатрешната и надворешната политика не е ниту апсолутна ниту директна, во смисла дека успехите на едната не претставуваат автоматски и успеси на другата, а од многубројните теориски анализи на односот помеѓу внатрешната и надворешната политика можеме да видиме дека најголеми спротивставувања помеѓу нив настапуваат во ситуации кога постои одредена криза на надворешен план (на пример, во поранешна СФРЈ не беа усогласени периодите на т.н. златни ери во надворешната и внатрешната политика).⁶⁴ Сепак, ако ги апстрахираме исклучоците, во најголем дел може да се извлече заклучок дека долгорочно набљудувано, кохерентноста на политиките, во поголем или помал обем е скоро законска појава.⁶⁵ Исто така имаме и обратни случаи кога надворешната политика влијае на внатрешната, со посебна интензивност во вонредни, кризни или конфликтни ситуации, во кои надворешно-политичките влијанија можат да бидат пресудни и врз формирањето на насоките, но и пошироките процеси на внатрешно-политички план, во кои неминовно би биле вклучени и влијанија и врз економскиот систем на државите.

Генерално, односот на надворешната и внатрешната политика можеме да го сумираме преку збир од теориски погледи кои би ги нарекле темелни, иако постои и друга група автори со свои согледувања преку феноменот слоевитост на односите помеѓу надворешната и внатрешната политика, при што се издвојуваат ставовите на проф. Вукадиновиќ и проф. Стенли Хофман.⁶⁶

Според темелните одредувања на односот помеѓу внатрешната и надворешната политика, се истакнува дека: 1) надворешната политика е силно

⁶³ Gavranov, Velibor, Momir, Stojkovic, *op. cit.* str. 277.

⁶⁴ Gavranov, Velibor, Momir, Stojkovic, *op. cit.* str. 278

⁶⁵ Гавранов и Стојковиќ го цитираат ставот на Едвард Кардељ кој говори дека вообичаено е да се каже дека надворешната политика е одраз на внатрешната. Меѓутоа, точно е и обратното. Надворешната политика има одредени последици и на внатрешниот општествен и политички развој. Види: *op. cit.* str. 277, 278.

⁶⁶ Stanley Hoffman (1928-2015), проф. на Харвард, автор на бројни дела од политичката наука, меѓу кои и на "Американската надворешна политика во новата студена војна"

поврзана со општествените потреби кои се појавуваат во рамките на механизмите на внатрешната политика, која сама не може да ги задоволи сите интереси на државата, без оглед на тоа за колку голема или моќна држава станува збор, па дел од тие интереси ги исполнува надворешната политика, која во својата основа ја има внатрешната политика; 2) дека реализацијата на надворешната политика зависи од посебностите на нејзината внатрешна политика и посебно општествено-економскиот развој, бидејќи потенцијалите и моќта на државата ја одредуваат реалноста и можностите за задоволување на поставените надворешно-политички интереси, па сè дотаму од внатрешните услови да зависи и изборот на надворешно-политички правци, изоляции или соработки; 3) да се пресликуваат контурите на внатрешните детерминанти, поради разликите во уставните уредувања на државите, на надворешната политика на секоја држава.

Прашањето е, дали и до која мера можат да се разграничат надворешната и внатрешната политика, бидејќи со оглед на проблемите кои се, посебно во современиов свет, однесуваат и на надворешните и на внатрешните односи, јасно е дека цврста граница меѓу нив не постои. Вукадиновиќ цитира ставови на Ханридер, Фулбрајт и Розенау кои одамна тврделе, дека граница помеѓу внатрешната и надворешната политика некогаш постоела, меѓутоа таа е веќе во исчезнување и дека разликите помеѓу надворешната и внатрешната политика се минимални, па во емпириска верификација тие разлики се губат, што значи дека имаат само одредено теориско значење.

Дури и авторите кои ги истражуваат разликите помеѓу надворешната и внатрешната политика, како Холсти на пример, говорат дека и кога би можело да се зборува за нивно разграничување, тогаш тоа е само во исклучителни случаи (на пример, процес на подготовка на сопствена надворешна политика во однос на други, обиди за севкупна легитимација на сопствена надворешна политика, ограничувања на внатрешните политики во процеси на интеграција и сл.). Кога порано се зборувало за класната природа на политиката воопшто, па надворешната политика ги манифестирала интересите само на владеечката класа (како на пример во времето на кралевите), сега и таа разлика е изгубена, бидејќи

надворешната политика се разбира како надкласна т.е. општонародна, што значи дека дејствува врз основа на општите интереси и во корист на сите граѓани. Иако и ваквиот став е проблематичен, на вакви ставови наидуваме во „западната теорија“ каде се смета дека би било исклучително тешко да се негира единството на политиката, при што се поправа (коригира) овој претходен исклучив став, дека надворешната политика се реализира во согласност со интересите на владеачката класа, но не во независна смисла, разбрано како отсуство на влијанија на останатите општествени слоеви во државата, па во таквото спротивставување и соочување на општествените групи се формира ембрион на надворешната политика. Највидливата разлика помеѓу внатрешната и надворешната политика се согледува преку тоа, што преку надворешната политика појасно и повидливо се изразува моќта на една држава, т.е. колкава е нејзината моќ навистина во однос на сите нејзини детерминанти (географски, големина, статус, економски и општествен развој, внатрешен политички поредок, идеолошка ориентација, организација и сл.) На крај, треба да се сумира и да се вратиме на тврдењата од почетокот дека треба надворешната и внатрешната политика да ги согледуваме како единствена политика на државите.

1.4. ПОСЕБНОСТ И ОПФАТ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА

Поаѓајќи од ставот дека одвојувањето на внатрешната и надворешната политика не би било исправно, но водејќи се и од ставот дека надворешната политика има свои специфичности (посебности) во однос на сите останати државни политики, можеме да издвоиме неколку специфичности кои ги застапуваат редица проминенти автори од оваа област :

-надворешната политика се одвива во многу поразлична средина од онаа во која се водат останатите државни политики, пред сè внатрешните, во средина која е глобална и каде нема централни формални авторитети (освен оние кои се формирани со согласност на волјите на државите), па нивото на насочување и контролирање на случувањата во надворешното окружување помалку предвидлив од внатрешното;

-ризикот од одлуки кои се носат во надворешната политика е далеку поголем од оние во внатрешното окружување, исто така и последиците од нив, како и последиците кои можат да бидат резултанта од неадекватно однесување, посебно во ера и на нуклеарно вооружување;

-додека во домашната средина се прекршуваат интереси на широк круг најразлични групи, надворешната политика формално ја водат владеачките структури на државата, при што интересите кои се прекршуваат во овој случај се однесуваат на цела држава како целина, од економски до воени, па е присутна и поголема мотивираност во донесувањето на одлуките.

Кон ова гледиште може да се додадат уште некои специфичности, како што наведува Розенау, иако проблемите од внатрешната средина може да се прелеат во надворешната, и обратно од надворешната може да имаат реперкусии врз внатрешната политика, сепак проблемите кои се појавуваат во надворешната политика имаат моќ за поголема интеграција на најразлични општествени групи, посебно кога станува збор за виталните државни или национални интереси. Розенау смета дека и грешките кои би се направиле во надворешната политика, потешко би се поправале или санирале последиците од нив. Сепак, извесна слобода на политичка акција на државите во надворешната политика постои, и на самите држави е оставено да определат на кој начин ќе ги остваруваат своите интереси, дали со пркосење и конфликтност или со соработка и компромиси, така што би се успеало по мирен и конструктивен пат да се досегне до постигнување на своите интереси и остварување на своите цели. Сепак, праксата за разлика од теориските можности покажува во реалноста, дека не постојат чисти модули на конфликтност или чисти модули на соработка, бидејќи линијата помеѓу тие два модули е многу флуидна.⁶⁷

Содржината на надворешните политики на државите ги обликува во поголем дел меѓународните односи, посебно порано, но и во ерата на длабоки трансформации, што се случуваат со техничко-технолошкиот напредок, кој доведе до појава на многубројни нови субјекти. Имено и во најновата фаза од развојот, се

⁶⁷ Rosenau, James, N., Foreign Policy as an Issue Area во: *Domestic Sources of Foreign Policy*, New York, 1967, str. 25-50.; наведено според : **Vukadinovic**, Radovan, *op. cit.* str. 31

поставуваат прашањата за изворите на дејствување и однесување, како и за можностите на државите во нивните надворешни политики. Сега прашањата кои се во фокусот на надворешните политики донекаде променети или надополнети, па покрај класичните прашања од т.н. висока политика (зачувување на националната безбедност како врвен приоритет, борбата за моќ и постојаната борба за престиж, заканите од вооружени судири и војна) на дневен ред се и т.н. прашања на ниската политика (прашањата за благосостојбата, која се однесува на економскиот развој, менаџирањето со прашања од енергетиката, прашања со општествено-културни импликации и други транснационални проблеми, како што се еколошките), кои во ерата на глобализацијата заземаат централно место во надворешните политики на државите и воопшто во светската политика, бидејќи сè повеќе доминираат со секојдневниот живот, но границите помеѓу глобалната, државната, регионалната или локалната политике сè повеќе стануваат релативни и сè полесно се премостуваат.

Што сè опфаќа надворешната политика т.е. што е предмет на нејзино дејствување, освен оваа генерална рамка, не може со прецизност да се утврди, а една од причините е високиот степен на непредвидливост во меѓународните односи, во кои во голем дел се случуваат надворешно-политички акции, како реакции на одредена друга надворешно-политичка акција на државите. Со оглед на таквата сложеност, некои автори донесуваат заклучок за неможноста од конечно дефинирање на надворешната политика, и како што пишува Френкел „веројатно тоа нема да му појде од рака на никој“.⁶⁸ Сложеноста и различните пристапи дополнително го отежнуваат одредувањето на содржината на надворешната политика, бидејќи дел од авторите се задоволуваат со истражување на генералните категории на надворешната политика на одредени држави, а други сметаат дека тоа треба да биде и подлабоко и посеопфатно.⁶⁹

Обидот за прецизно одредување на заедничкиот опфат на секоја надворешна политика е однапред осуден на неуспех, посебно ако се набљудува од аспект на државно ниво, од кое најчесто се вршат анализи важни за одредена

⁶⁸ Наведено според : **Vukadinovic**, Radovan, *op. cit.* str.8

⁶⁹ *Op.cit.* str. 14

надворешна политика и тежи пред сè кон расветлување на правците, актерите, содржините и успехите на одредени политики. Имено, надворешните политики на државите не се исти, немаат сите исти цели, ориентации, улоги, моќ и можности, но затоа големо значење во овој контекст имаат компаративните анализи т.е. компаративните студии за надворешните политики, со кои се настојува да се воопштат најважните содржини на секоја надворешна политика. Во овој случај надворешните политики се набљудуваат од рамниште на државите воопшто, а не само од точка на гледиште на одредена држава. Компаративното истражување насочува внимание и на она што е заедничко во надворешните политики на различни држави, со што се олеснува поставувањето на општа теорија, додека од друга страна се воочуваат различностите и се бара нивно објаснување.⁷⁰ Освен тоа, прашањата кои порано биле во средиштето на интерес, се променуваат и дополнуваат. За промените во доменот на надворешните политики после Втората светска војна во споредба со претходниот период, пишува Кисинџер, кој меѓу другото забележува дека „периодот после Втората светска војна го одбележува првата вистинска епоха на глобална надворешна политика. Секоја држава е во можност да влијае на создавање одредени последици во секој дел на светот со директна примена на сопствената моќ или преку фактот дека секоја идеја може во истиот миг да биде пренесена на секој дел од планетата, или затоа што идеолошкото ривалство е од огромно симболичко значење дури и за работи кои навидум изгледаат безначајни од геополитичка призма“.⁷¹ Она што се нема променето, според Вебер, е фактот дека државите и пред и во моментот, каков главен императив во своите надворешни политики имале и имаат за цел како „надворешните врски да ги обликуваат така да со нив биде управувано и да бидат контролирани, истовремено“.⁷²

⁷⁰ Мајкл Хас наведува бројни предности на компарацијата и издвојува четири главни: споредувањето овозможува потполн опис на конкретна надворешна политика. Второ, споредувањето овозможува да се даваат објаснувања врз основа на причинските односи. На крај, споредувањето може да се користи за оправдување на наметнувањето на одредена посакувана состојба на нештата. Наведено според : Webber, Mark, Michael, Smith, (et al.), *Foreign Policy in a Transformed World*, Pearson Education, London, 2002, p. 332.

⁷¹ Kissinger, Henry, A., "Domestic Structure and Foreign Policy", во: Hanrieder, Wolfram, F. (ed), *Comparative Foreign Policy : Theoretical Essays*, David McKay Company, New York, 1971, p. 25.

⁷² Webber, Mark, Michael, Smith, (et al.), *op. cit.* p. 10

Анализирајќи ја трансформацијата на современата надворешна политика, во однос на традиционалните перспективи, Вебер нагласува дека промените во тој домен на глобално ниво се немаат случено „преку ноќ“ и како срж на промените тој ги наведува променливите факти и услови кои го прават новиот контекст во кој се креира и спроведува надворешната политика: 1) промена во бројките, средствата и статусите и на државните и на недржавните фактори, вклучувајќи го и создавањето на „недржавни надворешни политики“; 2) промени во природата на националната безбедност и другите државни интереси и вредности; 3) промени во процесот на креирање на политики, вклучувајќи ги и транснационалните процеси; 4) промени во природата на моќ и влијание, и во делотворноста на одредени методи во спроведувањето на политики.⁷³ Но, како и да е, клучна појдовна точка за секоја надворешна политика со држава се како и досега познатите прашања : Што тоа точно се случува? Кој што прави? ”⁷⁴

Во принцип, опфатот на една надворешна политика е заснован на интересите на конкретна држава. Со оглед на сегашнава промена на природата на меѓународните односи, тоа значи дека надворешната политика, набљудувана преку системот интереси/вредности се однесува на прашањата од националната безбедност, која во секоја држава зазема ексклузивно место и претставува константа, како и со неа поврзаните прашања на суверенитетот, територијалниот интегритет, уставниот поредок, начинот на живот, но и една надополнета и проширена листа во која влегуваат универзалните и глобални вредности, економскиот развој, енергетската стабилност и останати специфични интереси на конкретната држава. Од ова следи, дека надворешната политика е и доктрина, систем од принципи, цели, традиции, концепти, како што е концептот на државни интереси, причини за постоење и она што можеме да го наречеме идеологија.⁷⁵

Набљудувано преку призмата на организационо-системски карактер, во опфатот на надворешната политика се субјектите на надворешно-политичкиот систем во процесот на нејзино креирање и реализирање, но и субјекти од другите системи, пред сè системот за национална безбедност, низ одредени постапки во

⁷³ *Op. cit.* p. 20.

⁷⁴ *Op. cit.* pp. 9-11.

⁷⁵ **Gross**, Felix, *Foreign Policy Analysis*, Pholosphical Library, New York, 1954, p.48.

реализацијата на надворешната политика. Условно, со оглед на проширувањето на надворешно-политичките феномени на многу области, може да се каже дека надворешно-политичкиот апарат го чинат владиниот склоп од служби за надворешни работи, но и војската и цели други организациски „мрежи“ на државата. Во функционална смисла, надворешната политика опфаќа постапки кои успешно можат да се класифицираат на оние кои се реализираат во мирнодопски или во воени услови или периоди. Тоа е цел систем акции кон другите субјекти во меѓународната средина.

На крај кога генерално зборуваме за надворешната политика и нејзиниот опфат, мислиме на целите кои функционерите на чело на државата (и останатите субјекти на системот), сакаат да ги остварат во странство, интереси/вредности на кои тие цели се базирани и средства и постапки со кои до нив се доаѓа.

Дистинкцијата која исто така го детерминира опфатот на надворешната политика е присутна и во различни теориски пристапи. Во овој контекст и реализам и институционален либерализам можат да се согледаат како пристапи во „разрешување на проблемот“, додека глобалистичкиот пристап, феминизмот и движењата за зачувување на животната средина, содржат цврсти елементи на „критичката теорија“.

Во една променета перспектива, развојот на трендовите ја доведе во прашање традиционалната, јасна граница помеѓу националната држава и нејзиниот меѓународен контекст. Освен ова, креаторите на надворешната политика се соочуваат со една нова сложена мрежа и сооднос помеѓу економските, политичките, воените и сè повеќе културолошките цели. Размерите на промените се од прилично длабоко значење и тоа се манифестира од поместување од воено-политичкиот кон економскиот процес, како доминантен во водењето на надворешна политика.⁷⁶

⁷⁶Листата е прилично широка, бидејќи на агендата не се само економските проблеми, туку и прашањата за климатските промени, бедата и гладта, болестите како СИДА на пример, неконтролираниот пораст на светската популација, економската дислокација и неизбежниот натпревар помеѓу големите светски сили, а и нивната немоќ во справување со сетски катастрофи од големи размери. Види во : **Webber**, Mark, Michael, Smith, (et al.), *Foreign Policy in a Transformed World*, Pearson Education, London, 2002, pp. 325-332.

1.5. ДОМИНАНТНИ ТЕОРИСКИ ПРАВЦИ И НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА

Од перспектива на реализмот, државите беа и останаа главни актери во светската политики (ако не и единствени). Според мое видување, надворешната политика има за цел зачувување на суверенитетот и независноста и останатите клучни вредности, од „државен интерес“, дефиниран во безбедносна смисла. Со оглед на тоа, дека светот каде сите држави го имаат ова за своја цел, секогаш е неизвесно, па конкурентноста и несигурноста остануваат карактеристика на ваквата политика. Ваквата состојба и понатаму е влошена, во објаснувањето на реалистите, кои за главна движечка сила на човековата мотивација ја сметаат борбата за моќ. Во ерата на Студената војна, постоеше една силно изразена тенденција, во многу држави, надворешната политика да се поистовети со националната безбедност и како главна цел на надворешната политика да се манифестира воената безбедност и опстанокот на државата, што продуцираше ситуација, ако не се дојде до ситуација, ако не може мирно и по мирен пат, конфликтот и војната бидат секогаш отворена опција. Ваквата надворешна политика би можела да се окарактеризира како високо ризична. Најбитниот елемент на кој почива оваа доктрина и политичка пракса е моќта, пред сè воената моќ. Големината, статусот, средствата и човечкиот фактор се клучни составни елементи на традиционалното становиште на надворешната политика.

Либерално-институционалната перспектива нуди одговори на недостатоците на реалистичкиот приод. Тие зборуваат за нови глобални трендови на сложена меѓузависност која се шири и која врши влијание на намалувањето на вмешаноста на националните влади, каде сè повеќе надворешната политика го поместува своето тежиште од своите традиционални интересирања за војна и прашања од безбедноста, кон општествени, економски, еколошки, културолошки и други прашања. Како последица на ова, врските помеѓу владите се развиени многукратно, преку развојот на нови форми на соработка, што иницирало и создавање на нови форми на меѓународно организирање. Меѓународните прашања влијаат на сè поголем дел од домашната популација, па најразлични

ентитети внатре во државите стануваат заинтересирани за креирање на надворешната политика (интересни групи со свои лоби групи, политички партии и движења, невладини организации и сл.), посебно во општествено-економскиот домен. Подеднакво и во реализацијата на надворешната политика се вклучуваат поширок спектар од организации. Овде наместо клучните елементи на моќта, се заменуваат со поимите, доверба, соработка, институции, компромис и сл.

Од 1990 год се јавува т.н. глобалистички пристап. Глобализацијата најнапред е забележана на полето на економијата, со проширувањето на транснационалниот процес на производство, размена и комуникација. Клучната разлика е дека глобалистите, се помалку ограничени со територијалните или националните поделби. Ова е специфична основа и за разгледување на надворешната политика, бидејќи ова е предизвик за коренитите уверувања на националните влади и „закана“ за нивните најдлабоко вкоренети теми и државни интереси. А ова гледиште подразбира и тоа дека надворешната политика покажува многу често и немоќ пред мноштвото надворешно-политички влијанија. За креирање и реализација на надворешната политика овој пристап гради т.н. постмодернистичко видување во кое не постојат трајно одредени структури на власта и во кое поединци и групи не ги задржуваат цврсто своите позиции. Тие тврдат, дека „светот на државите“ веќе полека, но сигурно, станува минато.

1.6. ТЕОРИСКО ОДРЕДУВАЊЕ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА

1.6.1. Обиди за дефинирање на надворешната политика

Во одредувањето на поимот надворешна политика свој придонес имаат дадено бројни автори, но на крајот, генерално не постои општоприфатена и конечна дефиниција, а секоја во суштина останува парцијална (што во општествените науки не е ни редок ни осамен случај). Авторите најчесто ставале акцент на оној елемент или сегмент од надворешната политика кој најмногу се однесувал на некое конкретно истражување. Секако, кон тоа свој придонес има и сложеноста на надворешната политика, не само од аспект на различните

разбирања или толкувања, како наука и како практична дејност на државите (со проширувањето на оваа дејност и на други субјекти или актери) , туку и нејзината содржина и различност во манифестирањето (кога се зборува на пример за американската, руската, француската или британската надворешна политика, на пример), иако студиите на компаративните анализи на надворешната политика направиле обид за генерализација на оваа дејност, без оглед на разликите/различностите.

Значењето на терминот надворешна политика најчесто се зема здраво за готово, вкоренето во некаква неодредена традиција, која во најголем дел е историска и дипломатска, а врската помеѓу политиката, целите и акциите ретко систематски се изучува и претставува, па оние случувања на кои терминот надворешна политика се однесува, најчесто остануваат недефинирани. Споменативе термилошки ограничувања влијаат и на анализата, а ниедна анализа не може да напредува и да ефектуира резултати без соодветна терминологија и дефиниција, со што проблемот станува уште поголем и неодреден.

Грос наведува и ограничувања во метафизичката употреба на зборот надворешна политика, забуну околу значењата, разликите во значењето на симболите во различни култури и јазици, во односот помеѓу јазикот и културата, потешкототиите во прецизирање на дефинициите во одредени случаи во општествените науки. Тој смета дека исти симболи можат да имаат различно значење, различна содржина, за различни луѓе во различни култури. Сето тоа важи и за поимот надворешна политика.⁷⁷ А, дека проблемот е хроничен, воочува и Михан, кој заклучува дека ни „бихевиористичката револуција“ во психологијата, како ни бројните компаративни студии за надворешните политики, не доведоа до автоматско решавање на овој проблем.⁷⁸

⁷⁷Тој наведува дека терминот има различно значење дури и за професионалните дипломати, во иста држава, во исто време и во иста професија, па наведува примери за комплетно контрадикторни дефиниции од амбасадорот Хју Гибсон и амбасадорот Лој Хендерсон. Види: **Gross**, Feliks, *Foreign Policy Analysis*, *Philosophical Library*, New York, 1954, p. 44.

⁷⁸ **Meehan**, Eugene, J., "The Concept Foreign Policy", во: *Comparative Foreign Policy: Theoretical essays*, David Mckay Company, New York, 1971, pp. 266, 267.

Генерално, дефинициите присутни во надворешно-политичката теорија би можеле да се компонираат во две категории, потесни и пошироки, во зависност од тоа дали доминантниот акцент во дефинициите паѓа на одредени аспекти на надворешната политика или се сеопфатни во третирањето на терминот.

Во врска со ова, во поедини дефиниции акцентот се става на одлуката, која се означува како централна позиција на надворешната политика. Димитријевиќ и Станојевиќ наведуваат дека надворешната политика на државата како најважен меѓународен субјект, можеме да ја одредиме нејзина активност во воспоставување на политички односи со други субјекти на меѓународните односи, која се состои во „непрекинат процес на носење одлуки и постапување по нив“.⁷⁹

Дека се одлуките суштина на надворешната политика, пишува и Френкел, кој прави дискрепанца помеѓу одлуките како мисловни операции во главите на креаторите на надворешната политика и одлуките кои се операција која се реализира во надворешното опкружување. Значи, според Френкел „надворешната политика се состои од одлуки и акции кои, во одредена мерка ги тангираат односите на една земја, со други земји“.⁸⁰ Слично на ова, надворешната политика ја дефинираат Лерч и Сед, со тоа што акцент ставаат на одлуката како операција во постапките на реализација: „правец на акција насочен на постигнување (остварување) одредени цели“.⁸¹ Во оваа група на автори можеме да го сместиме и Михан, кој исто така смета дека одлуката е срж на надворешната политика, но неа ја разбира како мисловна операција на креаторите на надворешната политика, па пишува дека надворешната политика може да се набљудува и разбере како „форма на човеково однесување во правењето рационален избор“.⁸²

Од друга страна, во теоријата може да се најдат дефиниции каде акцентот е на државите и нејзините постапки во надворешната средина. Херман смета дека „надворешната политика се состои од акции на авторитетни актери од

⁷⁹ Димитријевиќ, Војин, Радослав, Стојановиќ, *Меѓународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 224.

⁸⁰ Frankel, Joseph, *The Making of Foreign Policy: An Analysis of decision Making*, Oxford University Press, London, 1968, p. 1.

⁸¹ Lerche, C. O. , Said, A, *Concepts of International Politics*, Englewood Cliffts, 1964, pp. 2, 3. ; Наведено, според: Vukadinovic, Radovan, *Teorija vanjske politike*, Zagreb, 2005, str. 15

⁸² Meehan, Eugene J, *op. cit.* p. 265.

одредени држави, или нивните агенти, кои се насочени така да влијаат на однесувањето на надворешните меѓународни актери, кои дејствуваат надвор од кругот или полето на сопствената политика“. ⁸³Овде е државата носител на надворешната политика, а нејзините постапки се однесуваат на други држави, но и на останатите субјекти на меѓународните односи. Преку студија на случајот американска надворешна политика, Сибари нуди дефиниција чиј акцент е на постапките и истакнува дека надворешната политика на САД е „свкупност од намери и обврски со кои САД, со Устав назначени авторитети комуницираат со средствата на влијание, сила а понекогаш и насилство со другите држави и решаваат проблеми од меѓународното окружување“. ⁸⁴ И овде надворешните односи се набљудуваат од државна перспектива, и тоа пред сè изразена преку нејзините постапки.

Но, постојат и дефиниции кои не само да не ја нагласуваат ексклузивноста на државната надворешна политика, туку акцентот го ставаат на проширување на надворешно-политичките активности и на други останати субјекти. Таква е дефиницијата на Хил, кој вели дека надворешната политика може да се дефинира како „збир од службени надворешни односи кој ги води независен актер (најчесто држава) во меѓународните односи“. ⁸⁵ Овде авторот со умисла и свесно дава широко одредување на план на субјективитетот за водење надворешна политика, отворајќи со тоа можност, со надворешно-политичка активност да се занимаваат и други актери на меѓународните односи (на пример, надржавни актери како Европската Унија, бројни меѓународни организации и сл.), но по прашање на содржината, станува збор само за службени односи кои се засновани на одредена платформа (стратегија), а со тоа мудро исклучувајќи ја секоја можност некоја неформална или „прекудржавна“ активност да добие третман на официјална или службена надворешна политика.

⁸³ Hermann, Charles F., Policy Classification: A key to the Comparative Study of Foreign Policy, *Analysys of International Politics*, New York, 1972, p. 72.; Наведено, според: **Vukadinovic**, Radovan, *Teorija spoljne politike*, Politicka kultura, Zagreb, 2005, str. 16.

⁸⁴ **Seabury**, Paul, Power, *Freedom and Diplomacy: The Foreign Policy of The Unated States*, New York, 1965, p. 7.; Наведено, според: **Vukadinovic**, Radovan, *op. cit.* str. 16.

⁸⁵ **Hill**, Christoper, *The Changing Politics of Foreign Policy*, Basingstoke, 2003, pp. 3,4.; Наведено, според: **Vukadinovic**, Radovan, *op. cit.* str. 16.

Имаме и дефиниции кои ја третираат надворешната политика како системски процес, иако се разликуваат по прашањето за улогата на актерите во тој систем. Една од најцитираните дефиниции во термините на системските теории, која се смета како збир од инпути и аутпути (влезови и излези), ја предложил Моделски, кој смета дека „инпут е сè она што влегува во средиштето на надворешно-политичкото одлучување, а аутпут е резултат на политиките кои излегуваат од тоа средиште“.⁸⁶

За дефинициите во кои акцентот е на врската помеѓу внатрешната и надворешната политика, посебен придонес имаат истражувањата на Розенау, кој во една дефиниција вели дека централен предмет на истражувањата на надворешната политика е „свкупната дејност на меѓународен план и проучувањето на оние чинители који ја мотивираат таа дејност во остварување на нејзините сопствени интереси, со цел да ја задржи контролата над случувањата во надворешната околина“.⁸⁷ Проучувајќи го помеѓу останатото односот помеѓу внатрешната и надворешната политика, Розенау ја истакнува нужноста од прецизна теорија на надворешната политика која би се базирала и на внатрешната политика, со оглед на влијанието кое таа го има во надворешната политика и на теоријата на меѓународните односи, со оглед на надворешните влијанија и примарната цел на надворешните политики на државите да задржат контрола над случувањата во надворешната средина.⁸⁸

Во бројни дефиниции акцентот е на интересите како база на надворешната политика. Со оглед на репутацијата на Брукинг институтот од Вашингтон во областа на надворешната политика, една од неговите класични дефиниции гласи дека таа е „сложен и динамичен процес (тек) кои државите го имаат во односите со други држави, кој вклучува посветеност, актуелни видови на свои сопствени интереси и цели и принципи и права за кои се залага/ат“.⁸⁹

⁸⁶ **Modelski**, George, *A Theory of Foreign Policy*, Pall Mall Press, London, 1962, p. 7.

⁸⁷ **Rosenau**, James, *The Scientific Study of Foreign Policy*, New York, 1971, p. 37.

⁸⁸ **Rosenau**, James, *op. cit.* p. 84.

⁸⁹ Спореди: Gross, Feliks, *op. cit.* p. 46.; Спореди и ставови на Гибсон, кој тврди дека надворешната политика има за основна цел промовирање и заштита на интересите и ставовите на Хендерсон, кој тврди дека долгорочните основи на надворешната политика се втемелени во традицијата.

За илустрација, би било убаво да се издвојат и неколку пошироки одредувања на надворешната политика, како што се на пример видувањата на Радован Вукадиновиќ, кој вели дека *„надворешната политика е организирана активност на државите, со која таа настојува да ги максимализира своите вредности и интереси во однос на другите држави и останатите субјекти кои дејствуваат во надворешното опкружување“*.⁹⁰ Тој во својата анализа издвојува три елементи за кои смета дека се најважни во одредувањето на надворешната политика: 1) организациски систем-дека тоа е организирана активност на државата, нејзините органи кои дејствуваат како актери во одлучувањето и извршителите на одлуки; 2) систем на интереси/вредности-со активностите на надворешно-политички план државата настојува во најголема мерка да ги задоволи своите интереси и вредности, кои се резултат на различни услови, традиции, култура, начин на живот; 3) арена на надворешната политика-дека надворешната политика е насочена кон други држави и меѓународни организации.

Вукадиновиќ исто така смета дека е тешко да се одреди надворешната политика како дејност врз основа на однапред утврдени план и програма, со оглед на тоа дека многу често се работи за реакција на одреден случај или ситуација, но и дека самото такво толкување во целина не би било исправно. Затоа тоа го нарекува организациона активност на државата во која актерите на надворешната политика решаваат конкретни ситуации, но се обидуваат во пракса потполно да ги реализираат и долгорочните планови на надворешната политика, доколку такви постојат.⁹¹

Едно од пошироките одредувања на надворешната политика доаѓа од перото на Вебер, кој пишува дека *„надворешната политика е составена од цели, воспоставени вредности, донесени одлуки и преземени мерки од страна на државата, која дејствува за и во своја полза, во обид да се обликуваат односи со други (надворешни) општества, со нив да се раководи и тие да се контролираат“*.⁹² Тој пишува и за системот од интереси (цели кон кои се тежи,

⁹⁰ Vukadinovic, Radovan, *op. cit.* str. 17.

⁹¹ Спореди: *op. cit.* str. 17, 18.

⁹² Webber, Mark, Michael, Smith (et al.), *Foreign Policy in a Transformed World*, Pearson Education, London, 2002, pp. 9, 10.

систем од вредности), креирање (со одлуките кои се носат), и реализација (акции кои се преземаат), за арената на надворешната политика (надворешни односи помеѓу општества) и тежнеење во меѓународните односи да се оствари позиција во која со случувањата може да се управува и контролира, за што и други класици од надворешно-политичката мисла одамна пишувале и тврделе, дека *„надворешната политика е систем од активности кои заедниците ги развиваат за да го променат однесувањето на другите држави и за да можат своите активности да ги прилагодат во меѓународното опкружување“*.⁹³

Пошироко одредување, но со акцент на одлучувањето, дава Иво Висковиќ, кој смета дека надворешната политика е единство од два значајни процеси, планирање-носење на надворешно-политички одлуки и постапување-остварување на надворешно-политичките цели и ја дефинира надворешната политика како *„склоп (збир) од (правно-обврзувачки) ставови утврдени на највисоко ниво на некој субјект на меѓународните односи (најчесто држави), на кои одредени цели кои тој субјект сака да ги постигне во целината од меѓународни односи или кон одредени други субјекти и средства за остварување на тие цели, како и збир од активности кои субјектот ги презема за да ги оствари тие цели во пракса“*.⁹⁴

Секако дека надворешната политика може да се разгледува и толкува и од научно и од практично гледиште. Надворешната политика се вбројува меѓу научните дисциплини, во рамките на науката за меѓународните односи, чијшто составен и органски дел е и самата, но има и своја самостојност и свое посебно издвоено место. Надворешната политика како наука ги проучува активностите на државите, нивниот однос и дејствување со другите држави, во рамките на општата состојба во меѓународната заедница и меѓународните односи, мотивирани од нивните сопствени интереси, кои покрај состојбите во меѓународната заедница се условени и од низа фактори од внатрешниот развој на државата,⁹⁵ при што во однос на основните елементи на надворешната политика се укажува истовремено и на карактеристиките со кои надворешната политика е блиска или различна во однос на меѓународните односи.

⁹³Види: **Kegli, Jr., Charls, V., Judzin, R., Vitkof, Svetska politika-trend I transformacija**, FPN, Beograd, 2004., str. 120.

⁹⁴ **Висковиќ, Иво, Спољна политика Југославије: релетиторијум**, ФПН, Београд, 1991., стр. 9.

⁹⁵ За односот на надворешната политика и меѓународните односи, види во: **Gavranov, ...op. cit.** str. 14, 15.

Освен третирањето на надворешната политика како научна дисциплина, важно место во политолошката мисла има и третирањето на надворешната политика како практична дејност. Во овој контекст, се подразбира дејност од органи на државата одредени за тоа, „чијашто основна цел е да создадат колку што е можно поповолни односи со другите држави, да стекнат колку што е можно повеќе трајни предности, и посебно, да ги оттргнат сите опасности кои однадвор им се закануваат на интересите на државата или дури и на нејзиниот опстанок“.⁹⁶ Затоа и основна цел на надворешната политика е постигнување што подобра позиција и статус во меѓународната заедница и систем од меѓународни односи или во однос на некој поединечен субјект со кого дели заеднички сложени и комплексни односи, поради обезбедување на нејзините витални интереси, и остварување на други погодности (специфични интереси) кои произлегуваат од геополитичката положба, степенот на економски развој, националното и културно наследство и др., со што се сугерира нивна трајна вредност за одредена државна заедница.⁹⁷

1.6.2. Одредување на поимот надворешна политика

Различните пристапи и сложеноста на феноменот влијаат на различните видувања, размисли, тврдења за надворешната политика, иако одреден број автори се задоволува со нејзиното одредување на генералните линии на надворешната политика, кои ги третираат содржината и карактерот на тие политики и односи. Веќе е спомнато во претходната анализа, дека ако вкупните меѓународни односи ги разгледуваме од аспект и перспектива на државата, како основен и најважен субјект, тогаш тој услов ни овозможува поделба на вкупната политика на внатрешна и надворешна. Тоа значи дека, покрај политичките процеси внатре во државите, на план на внатрешната политика, постојат и политички процеси кои се одвиваат во односите помеѓу државите во

⁹⁶ **Encyclopaedia Britannica**, Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc., Vol. 12, 1963, str. 528-530.; според: **Савић**, Андреја, Младен, Бајагић, Улога обавештајне активности у спољној политици, *НБП*, Београд, стр. 18

⁹⁷ **Прпић**, Иван, (ет ал.) (ед), *Лексикон темелних појмова политике* (абецеда демократије), Загреб, Школска књига, 1990, стр. 211.

меѓународните политички односи. Таквите политички процеси, односно политичка активност на една држава во меѓународните односи, ја нарекуваме надворешно-политичка активност, односно надворешна политика.

При одредувањето на поимот надворешна политика, освртот беше на неколку значајни правци на одредување во теоријата, со многу очигледни различни пристапи. Многу ретко значењето на овој термин адекватно е дефиниран, токму поради различното и парцијално пристапување на оваа проблематика. Во најголем број случаи, на надворешната политика се гледа како на постапување и носење на одлуки од страна на персонализирани претставници од владите на државите, кон субјекти и ситуации кои се надвор од нивните територијални граници. Постапките и одлуките кои ги опфаќа надворешната политика се разновидни, а објектите на таа политика прилично хетерогени. Во други случаи, во некои студии, надворешната политика се изедначува или изведува (преку методи кои не се формални и конкретни) од официјалните изјави на владите на државите или преку нивни официјални претставници. Вообичаените текстови на оваа тема се претерано фокусирани, а со тоа и борнирани со уставни и законски правила. На крај, постојат и дискусии за важноста од надворешната политика кои тежнеат кон фокусирање за мотивите (или интересите) кои најверојатно биле поттик на одредени влади да се однесуваат на специфичен начин во одредени историски прилики.⁹⁸

Од разгледувањата на сите можни познати дефиниции за надворешната политика, сите овие толкувања кои се набројани и анализирани во овој труд, може да бидат групирани во три категории, кои би биле одраз на три есенцијални разбирања на поимот надворешна политика, и тоа: 1) надворешната политика како исход, резултат (одлука како супстантивна содржина на надворешната политика; 2) надворешната политика како процес (креирање и реализација на надворешната политика); 3) надворешната политика како став (имплементација на исходот, опиплив чин на реализација).⁹⁹ Сепак и во ваквата категоризација се

⁹⁸Спореди: **Meehan**, Eugene J., "The Concept Foreign Policy", во: *Comparative Foreign Policy: Theoretical essays*, David McKay Company, New York, 1971. P. 266.

⁹⁹Овие дистинкции се резултат на раздвојувањето на целокупниот процес на донесување одлуки на "производ", "резултат" и "ефект", при што учиноците се преодни производи во рамките на одлуката, кои доведуваат до подоцнежни резултанти кое го "наложува окружувањето". Види во: **Papadakis**, Maria, Harvey,

чувствува отсуството на некои супстантивни елементи на надворешната политика, т.е. нејзиниот извор, од кој потекнува и се создава конкретна надворешно-политичка одлука (станува збор за интересите, целите) и недостасува државниот систем кој го спроведува процесот на креирање и реализација (станува збор за субјектот).

Ова го напоменувам затоа што надворешно-политичката активност се одвива во неколку основни фази, од дефинирањето на надворешно-политичката ситуација од страна на надворешно-политичките одлучувачи врз основа на постоечките интереси и обезбедени неопходни информации, одредување врз основа на тоа надворешно-политички цели, избор на адекватен инструментариум од надворешно-политички средства, (со оглед на поставените цели) и конкретно надворешно-политичко постапување.¹⁰⁰

Во склад со горенаведените дефиниции, како адекватно за ова истражување и студија може да се земе определувањето на надворешната политика, што го предлага Иво Висковиќ, бидејќи во неговото дефинирање е земено предвид единството на двата значајни предмети на креирање (донесување надворешно-политички одлуки) и постапување (остварување на надворешно-политички цели), дефиницијата во себе го содржи исходот –одлука (склоп од надворешно-политички правно обврзувачки ставови), се спомнува и системот кој има надворешно-политички надлежности (се вели дека одлуката се носи на највисоко ниво на некој субјект на меѓународните односи, најчесто држави), потоа, се наведува арената на надворешната политика и нејзините објекти (цели кои субјектот сака да ги постигне во севкупноста на меѓународните односи или кон одредени негови субјекти) и зборува за средствата кои се потребни за остварување на тие цели, како и активностите кои субјектот ги презема тие цели и во пракса ги остварува.¹⁰¹ Ова одредување може да се земе како појдовна точка за операционализација за потребите на оваа студија.

Starr, "Opportunity, Willingness, and Small States: The Relationship Between Environment and Foreign Policy", во: *New Directions in the Study of Foreign Policy*, HarperCollins Academic, London, 1987. p. 413.

¹⁰⁰Види за тоа во: **Димитријевиќ**, Војин, Момир, Стојковиќ, *Меѓународни односи*, Службени лист, Београд, 1996., стр. 235-362.

¹⁰¹Спореди со дефиницијата, во: **Висковиќ**, Иво, *op. cit.* str. 9.

Светскиот поредок и во 21 век е заснован на постоењето и влијанието на државите, како најзначајни субјекти на меѓународниот систем. Без оглед на промените на глобалната политичка мапа и појавувањето на голем број нови субјекти, државите се и понатаму најкарактеристичен носител на волјата во меѓународните односи. Освен тоа, иако авторитетноста на државите во некои функции е битно намалена (на пример, економските) и понатаму во политичкиот домен волјата на државите (макар и преку посредство на меѓународни организации) и понатаму е доминантна.

1.7. ДИПЛОМАТИЈА-ПОИМ, ВИДОВИ, ОПФАТИ, ДЕЈНОСТ

Поимот дипломатија е повеќезначен поим. Најнапред, означува надворешно-политичка дејност на државата во однос на другите субјекти на меѓународното право и меѓународните односи-државите и од нив основаните и создадени меѓународни организации. Дипломатијата како дејност е многу поширок поим од дипломатијата разбрана како организација, бидејќи опфаќа многу поширок спектар од субјекти, а не само дипломатската служба на државата, која по правило е сведена на министерство за надворешни работи и дипломатско-конзуларни претставништва. Дипломатијата како ексклузивна општествена дејност и историска категорија, редовно се наоѓа во центарот на општествените случувања. Таа не е нова појава, нејзините историски корени се протегаат длабоко до првите форми на политичко организирање, уште од антички времиња. Модерната дипломатија е производ на нашите времиња. Дваесеттиот век посебно силно влијаеше на развојот на дипломатијата. Одлика на ова време е експлозијата од интересирања за дипломатијата и нејзиното проучување како наука, вештина и општествена категорија.

Дел од дефинициите за дипломатијата беа споменати во контекст на надворешната политика, а според проф. Митиќ, една од најцитираните дефиниции за дипломатијата е онаа на Сато, која гласи : „Дипломатијата е примена на

интелигенција и такт во водењето званични (официјални) односи помеѓу влади на независни држави“.¹⁰²

Според Бериџ, „дипломатијата е водење на меѓународни односи повеќе со преговори, отколку со примена на сила, пропаганда или примена на право“, а Хамилтон и Лангорн сметаат дека „основна работа на дипломатијата е адвокатурата“, односно, една од повисоките форми на убедување, додека за Барстон таа претставува „менаџирање на односи помеѓу држави и други актери“ и дека се однесува „советување, обликување и спроведување на надворешната политика“.¹⁰³ Проф. Бранимир Јанковиќ дипломатијата ја одредува кратко и концизно како „водење на надворешната политика на една или повеќе држави“.¹⁰⁴

И покрај гледиштата на одредени автори, дека дипломатијата претставува уметност или вештина на преговарање и остварување на меѓународните односи, неа секако не можеме да ја вклопиме во гранките на уметноста. Постои едно речиси, едногласно мислење дека е во прашање вештина која се стекнува со макотрпна обука, работа и искуство, а не уметност каде сепак е најважен талентот. Дипломатијата истовремено е и професија, специфична по својот карактер, начин на работа и сопствени правила. Дипломатијата е и научна дисциплина, наука како што е науката за меѓународните односи, меѓународното право и слично. Во жаргонот постои уште еден поим, едно пејоративно и повеќе грдо значење на зборот дипломатија. Тоа е често ознака за човеково однесување кое се карактеризира со одбегнување на соочување со реалноста или вистината, и настојување преку форми на бон-тон и љубезни зборови и фрази да се остварат одредени лични, групни или државни интереси. Дипломатијата е многу стара дејност, некои автори наведуваат дека нејзините почетоци датираат од оние моменти кога нашите пра пра предци дошле до сознание, дека покорисно е да ја сослушаат најнапред пораката на соседната племенска заедница, отколку да го изедат нејзиниот носител (што тогаш и било вообичаено). Од тие времиња, сè до

¹⁰² **Mitic**, Miodrag, *Diplomatija: delatnost, organizacija, veština, profesija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999. Str.1.

¹⁰³ **Mitic**, Miodrag, *op. cit.* str. 1.

¹⁰⁴ **Јанковиќ**, Бранимир, *Дипломатија*, Београд, 1988, стр. 9.

најновите модерни времиња, дипломатот е секогаш, помеѓу другото и гласник кој пренесува официјални пораки.

Некогаш дипломатијата означувала најнапред одредена ексклузивност, како во поглед на основните задачи (претставување на еден владетел кај друг), така и во поглед на личноста-аристократија, луѓе со „благородна крв“ од повисоките сталежи кои во тие времиња единствено можеле да бидат претставници на својот монарх. Дипломатијата одамна веќе не е ексклузива, од многу одамна не е повеќе синоним за аристократско занимање, туку станува една вообичаена државничка и чиновничка работа која сè помалку се разликува од другите слични. И превезот на тајноста и мистериите поврзани со дипломатијата и дипломатите одамна е симнат, а дипломатите веќе не се препознатливи по сентенцата дека нивната мисија е поврзана само со „шпионирање во име и интерес на државата“ или по одредницата *“lie and deny”* (да лажат и негираат), бидејќи сите тајни на овој свет, благодареејќи на високиот развој на технологијата можат лесно, брзо и точно да се осознаат и без дипломатите и дипломатијата.

Што е тогаш примарен интерес на дипломатијата? Одржување на непосреден контакт со владите на други држави и претставување на својата држава, заштита на нејзините интереси во тие држави или меѓународни организации, како и на меѓународни конференции. Иако тоа не го пишува во ниту една одредба од Виенската конвенција за дипломатски односи, бидејќи се знае кај кого е акредитиран амбасадорот, современиот дипломат не може да биде успешен, ако не одржува и добри контакти и односи со јавноста, односно со општествени групи и заедници и надвор од владеачката структура и официјална номенклатура на државата-домаќин. А посебно со претставници на сите релевантни политички партии и средствата за јавно информирање. Одржувањето контакти со политички партии кои не партиципираат во владата, изискува посебно внимание и умешност, посебно кога се во прашање опозициони партии како парламентарни, а посебно непарламентарно застапени опозициони партии. Доброто познавање на политичките, но и воопшто севкупните прилики во државата-домаќин, претпоставува и одржување непосредни контакти со сите значајни политички,

општествени и други чинители кои имаат или потенцијално може да имаат влијание на политичките, општествените, економските, културните, научните и други движења во државата на приемот. Различни држави, односно влади имаат различен став во поглед на контактите на странските претставници-дипломати, со политички партии од опозицијата, од потполна толеранција и гледање на таа појава како неодоив дел од непречената работа на дипломатскиот претставник, до земји и влади кои посебно се чувствителни и се сензибилизираат на тие појави, сметајќи ги за некој вид субверзивно дејство и флагрантно мешање во внатрешните работи на државата прием. Затоа е препорачливо добро запознавање со локалните прилики и обичаи, а посебно во контекст на комуникацијата на странските дипломати со политичките партии и во такви прилики и услови да ги прилагодат сопствените активности. Познавањето и почитувањето на контекстот во кој дејствуваат, не е само знак за почит и уважување на приликите и условите на државата домаќин, туку и добра алатка за подобра комуникација и сеопфатна и длабинска анализа на состојбите од интерес на дипломатскиот претставник.

Дипломатијата како дејност значи претставување на интересите на државата во странство, водење на меѓународни преговори, постигнување спогодби и договори и мирно решавање на спорови, претставува најраспространета надворешно-политичка постапка, а како служба основно неконфликтно сретство за комуницирање помеѓу државите. Во современите меѓународни политички односи тоа е средство за комуникација помеѓу државите на начин и според правила на игра, кои се кодифицирани, вообичаени и признаени во тој домен. Реализацијата се остварува преку водење на јавни и тајни преговори помеѓу субјекти во меѓународното право. Подразбира умешност странските влади, а сè повеќе и странската јавност да се придобие за политиките и интересите на сопствената држава.

Во текот на историјата, дипломатијата постојано била во центарот на сите надворешно-политички случувања во државата. Таа тие случувања ги креирала, реализирала, следела и проучувала. Како витална општествена категорија, битно

влијаела на развојот на билатералните и мултилатерални односи, меѓународните односи, меѓународното право и комплетните општествени случувања во меѓународната заедница. Нејзиното место во светските случувања претпоставувало и значело да биде прва дејност која е нормативно регулирана со посебен орган на меѓународното право, дипломатското право како посебна гранка на меѓународното право, кое е кодифицирано пред бројни други гранки на меѓународното право. Дипломатијата веќе има изградено свој систем, наука, организација, структура. Елементи на тој систем се министерствата за надворешни работи, дипломатијата на врвот, ад хок дипломатијата и постојаните дипломатски мисии. Изучувањето на дипломатијата претпоставува изучување на меѓународното право, меѓународните односи и меѓународната заедница. Таа создала и сопствена историја и научна теорија за проучување на овие категории, поради унапредувањето на меѓународните односи, билатералниот и меѓународниот карактер за создавање норми на меѓународното право и зачувување на виталните светски, универзални вредности.

Организацијата на дипломатските институции е резултат и продукт на барањата на одредено општество, неговите можности и препознавање на современите светски трендови. Министерството за надворешни работи и бројни други државни институции влијаат на развојот на дипломатијата, бидејќи таа најнапред е потреба на државата, како и на бројни државни субјекти. Државата како основен субјект на меѓународното право ја развива дипломатијата поради остварување на своите надворешно-политички цели. Надворешно-политичките органи вложуваат во континуитет огромни напори за да создадат, изградат и организираат современ дипломатски апарат и методологија. Амбасадите, дипломатските претставништва и конзулати создаваат своја ресорска организација, која секогаш би била во функција за обезбедување важни политички позиции за државата и како би била успешна во реализирањето на нејзината политика со примена на средства за надворешно-политичка комуникација.

Воениот фактор во историјата на општествата се појавил доста рано на надворешно-политичката сцена. Односите со странство не биле отсекогаш

канализирани преку МНР, кое своја организација, функција и наслов добива во 17 век. Тие се одвивале и развивале и преку други државни институции. Министерството за одбрана е една од институциите која директно и самостојно комуницира со странство. Тоа изградило свои сопствени постојани и ад хок дипломатски органи. Тие дипломатски институции на меѓународен план развиваат своја активност, воени содржини, а познати се како воена дипломатија. Меѓународните недоразбирања, спорови и конфликти дипломатијата може да ги решава унилатерално (еднострано), билатерално (двострано) и мултилатерално (многострано).

1.7.1. Поимот дипломатија

Дипломатијата како што веќе спомнав, е поим со многу значења. Неговото потекло може да се бара во старогрчкиот збор диплома, што би значело свечено писмо, повелба или исправа свиткана на два, како акт на суверенот кој една држава го предава на друга и обратно. Се смета дека поимот дипломатија прв го употребил францускиот кардинал Ришеље¹⁰⁵ кој помеѓу 1624 и 1642 бил претседател на влада и вистински суверен на Франција. Поимот *diplomatie* се одомаќинил и станал вообичаен термин дури во почетокот на 19 век, додека претходно во 17 и 18 век „државничката вештина најмногу и најчесто се вртела околу разгледувања и толкувања на стари пергаменти или дипломи, за врз основа на нив да би се оствариле некои застарени претензии“, а во 19 век да би се „занимавале со студија на меѓународни договорни исправи и документи, кои се нарекуваат дипломата или дипломатски исправи“, кои би им послужиле на државниците да пронајдат аргументи или потпора во нив за својата работа и дејствија, а во „дипломатските преговори и резултатите од нив, спогодби, договори и сл.“ има одредена „форма на писмена исправа или документ“. Подоцна е направена разлика помеѓу поимите дипломатија и дипломатика, под што се подразбира посебна, помошна историска наука која ја проучува веродостојноста на историските извори-повелби, договори и други историски документи.

¹⁰⁵Арман Жан ди Плеси де Ришелје (*Armand Jean du Plessis de Richelieu*) бил француски државник и кардинал. Тој бил министер за надворешни работи на кралот Луј XIII и имал многу големо влијание врз зголемувањето на моќта на монархијата, со што се смета за творец на францускиот апсолутизам.

Во најопшта смисла и контекст, во секојдневниот народен говор, под дипломатијата се подразбира способност, спретност, односно смисленост и умешност во водењето на некоја работа. Ниедно друго значење не е можно да се одреди без нејзиното поврзување со поимот надворешна политика на државата која она ја води како субјект на меѓународните односи и меѓународното право. Затоа и најчесто се истакнува дека дипломатијата е средство на надворешната политика на државата. Имено, дипломатијата се разбира како синоним за повеќе различно и меѓусебно поврзани активности на државите во надворешната политика, односно нејзината меѓународна активност. Тие активности, се следниве:

- 1) надворешно-политичко претставување на државата, односно нејзиното право да испраќа и да прима дипломатски претставници, преку кои се одржуваат редовни дипломатски односи во билатералната дипломатија;
- 2) водење на надворешно-политички односи по пат на службено комуницирање од страна на одредени органи во државата, со исто такви сродни во другата/те држави;
- 3) способност-знаење и умевање на водење преговори со други држави;
- 4) служба-организација и апарат на државата за водење на надворешно-политички односи;
- 5) официјална активност на шефови на држави и влади и специјални органи за надворешни работи за реализација на задачи и цели на надворешната политика;
- 6) наука или вештина која ги обединува сите претходни содржини и активности на дипломатијата.

Надвор од кругот на стручната јавност, многу често се мешаат поимите надворешна политика и дипломатија, а понекогаш се употребуваат како синоними што е погрешно. Имено, надворешната политика е поширок поим, кој во себе го содржи и вклучува и поимот дипломатија. Надворешната политика подразбира севкупни односи на државата во односите со други држави и меѓународни организации, како најважни субјекти на меѓународното право и меѓународните односи, мотивирана и детерминирана од сопствените интереси и објективните можности, во согласност со вкупната меѓународна положба во која се наоѓа државата. Дипломатијата, во сите нејзини претходни разбирања и поимања се однесуваат пред сè, во оној дел на надворешната политика кој се однесува на нејзиното остварување, реализација или ефектуализација. Тоа значи дека поимот

надворешна политика подразбира два одвоени политички процеси засновани на политички, односно дипломатски активности. Првиот процес подразбира активности за донесување на политички одлуки кои имаат и правен карактер, а со кои (преку кои) надворешната политика се утврдува (креира) од највисоките државни органи, во согласност со уставите на тие држави. Другиот процес подразбира дипломатски активности со кои се реализира, односно остварува донесената одлука за надворешната политика, а што е задача на дипломатијата. Овие два процеси не се потполно независни еден од друг, бидејќи органите за утврдување и реализација мора да бидат во потесна комуникација и соработка, а голем дел од нивните активности се меѓусебно поврзани и зависни. Во пракса, иницијатива за носење одлука предлага дипломатската служба на државата, или министер за надворешни работи или шеф на одреден ресор на владата, а во другиот случај како старешина на министерството како орган на државната управа, надлежен за остварување/реализација на надворешната политика. Овој орган на управата најчесто ги подготвува и образложува одлуките кои ги носат највисоките државни органи. Од друга страна, личностите кои ги заземаат највисоките државни функции, односно учествуваат во донесувањето на надворешно-политичките одлуки, можат во одредени случаи да бидат и реализатори на надворешната политика, во случај на дејствување во ад хок специјални мисии.

За соодветно остварување како на процесот на креирање, така и на процесот на реализирање на надворешната политика, односно дипломатската активност, важно е познавањето и разбирањето на карактерот и суштината на меѓународните односи, преку кои се остварува надворешната политика и во кои го продуцира или ефектуира своето дејство. Меѓународните односи подразбираат активности на сите држави и меѓународни организации, взаемно дејство на надворешните политики на државите, засновано на нивните национални интереси. Во меѓународните односи постојат и одредени карактеристики и трендови кои мора да се познаваат, а меѓу нив посебно значење имаат интересите и политиката на големите држави (сили), и нивниот однос на сили. Однесувањето на државите и меѓународните организации регулирано е со меѓународното право, односно

системот од правни правила кои ги регулираат односите помеѓу државите. Од основањето на Организацијата на Обединетите нации и донесувањето на нејзината Повелба, со која е забранета војната, ставена вон закон како средство за решавање на спорови, конституирана е меѓународна заедница на држави и преку систем од меѓународни организации се институционализирани бројни односи, унапреден е интензитетот на меѓународната комуникација, утврдени се општите и заеднички интереси на државите, „од светот како целина на меѓународните односи“ кој манифестира едно „достигнато ниво и форма на меѓународно-правно и политичко“ организирање на меѓународните односи. Тоа значи, дека меѓународната заедница се разбира како правен поим, кој подразбира „свкупност од правни односи кои постојат помеѓу државите и останатите субјекти од меѓународното право“, како и „заедница поврзана со процеси кои го прават материјалниот простор на општеството, а кои овозможуваат опстанок и развој на државите како самостојни единици, како заедница формално организирана, способна да ги регулира односите на своите членки“. Наспроти ова формално, односно институционално разбирање на меѓународната заедница, треба да се истакне дека таква сè уште не постои во социолошка смисла, бидејќи во тој случај таа би претставувала „постоење на вредности и интереси кои се заеднички за сите припадници на заедницата, т.е. извесен степен на лојалност на членовите на заедницата“, што сè уште не е случај поради огромните разлики во положбите, позициите и интересите на државите и народите. Меѓународната заедница разбрана во институционален контекст е резултат на напорите и активностите на победничките земји во Втората светска војна, во услови на победа против фашистичките сили и рамнотежа на силите од војната произлезени светски сили, САД и СССР, а во подоцнежниот период и од доцниот период на процесот на деколонизација од кој произлегоа мноштво нови независни држави.

Правната суштина на дипломатската активност на државите би требало да биде борбата за мир и унапредувањето на пријателска меѓународна соработка, максимално ангажирање на мирно решавање на меѓународните спорови и почитување на Повелбата и резултатите од подоцнешниот прогресивен развој на меѓународното право. Губењето на рамнотежата на сили, карактеристична за

целиот повоен период на Студената војна, и „новиот светски поредок“ кој го наметнува преостанатата супер-сила, ги загрозуваат и во голема мера менуваат претходно етаблираните глобални цели и интереси на поголемиот број држави и народи и активности на нивните дипломатии. И во минатото, а и денес, многу државници и дипломати, како и историчари на дипломатијата и дипломатската историја, истакнуваат дека војната претставува завршен чин на дипломатијата, бидејќи нејзиното избивање е доказ за неуспехот на дипломатијата, неспособност или неспремност да се пронајдат адекватни средства и начини за мирно решавање на меѓународните спорови. Уште Ришеље нагласувал дека преговарањето е основна задача на дипломатијата, дека дипломатскиот претставник мора во секоја прилика да преговара за да може да дојде или постигне одредена цел-решавање на одреден спор. Американецот Роџерс нагласува дека „дипломатијата е прва линија на одбрана на државата“,¹⁰⁶ сметајќи дека вештата дипломатија е најдобра основа за мир, а невештата, најплодна за војна. А војната е, како што истакнувал Клаузевиц „само продолжение на политиката со други средства“,¹⁰⁷ средствата на сила, односно принуда. Најголем дел од времето во развојот на човештвото, поминал во војни, па затоа во теоријата за меѓународните односи се вели истакнува дека „борбата на сили е вечна во времето и просторот“, а дипломатијата се набљудува како „мир по пат на преговори“. Друг претставник на т.н. реалистичка школа во меѓународните односи вели дека „меѓународната политика отсекогаш била призната за она што навистина е политика на сила“.

1.7.2. Дипломатијата како дејност

За разлика од војната, во дипломатијата основна цел никогаш не смее да биде победата. Во дипломатијата нема победени и победници, бидејќи нејзина основа за постоење (*raison d'être*) е постигнување стабилност во односите меѓу државите, без реваншизам кој е проследна појава на сите победи и порази. Затоа и клучниот инструмент на дипломатијата треба да биде компромисот помеѓу интересите на

¹⁰⁶ Mitic, Miodrag, *op. cit.* str. 1.

¹⁰⁷ Mitic, Miodrag, *op. cit.* str. 1

две или повеќе страни, кој тежнее да биде, што помалку неправеден или поволен за страните во преговорите. Поради тоа во дипломатијата е неопходно познавање не само на сопствените, туку и на интересите на страните со кои се преговара и се сака да се постигне договор, компромис, да се склучи некаква спогодба или да се постигне какво било заедничко решение кое сигурно нема да може апсолутно да ги задоволи интересите и на двете или повеќето страни од преговорите, но до максимум ќе води сметка за рамнотежата од сите тие интереси, која може да се постигне само со компромис или *win-win* решение. Во односите на силно изразена нерамноправност, какви што доминираат на меѓународната политичка сцена, за жал многу често до решение понекогаш се стигнува со аргументите на силата, а не со силата на аргументите, како што тоа убаво стои во принципите на дипломатската дејност. Во светот на формално рамноправни (држави) постојат рамноправни и помалку рамноправни. Па дури ни формално таа рамноправност не е секогаш обезбедена, исклучителните права на државите членки на Советот за безбедност во ООН, права кои ги немаат останатите држави и кои токму нив, без оглед на нивната вистинска моќ и влијание, ги фаворизираат во однос на другите, понекогаш исто толку економски и воено моќни држави. Претставници на тие држави, можат да си дозволат излети од вообичаените дипломатски манири, подигнување глас, покажување на заканувачки прст или дури удирање по маса, што за претставниците на средно големи, мали и помалку важни држави може да биде крајно непријатно, непримерно и непристојно. Поради тоа веројатно, Алберт Ајнштајн има забележано дека (и со полно право) „на силните држави и не им се потребни амбасадори, нивната сила говори за себе“, а дека помалите „мора да внимаваат на секоја форма на изразување“. ¹⁰⁸

За улогата и перспективите на дипломатијата во современиот свет има голем број на различни мислења и тези, почнувајќи од онаа која најавува постепено исчезнување на дипломатијата, или останување на дипломатијата, а исчезнување на дипломатите, до оние тези и теории за исчезнувањето на билатералната, пред моќта на мултилатералната и дипломатијата на врвот. Во прашање се многу

¹⁰⁸ *Idem*

интереси, а пред се конфликтност и многу суетност во односите помеѓу дипломатите од кариера и политичарите, посебно оние на врвот, кои креираат и носат надворешно-политички одлуки, од што и пошироката, а не само стручна и добро упатена јавност има доволно информации и од средствата за јавно информирање, од книги и мемоари на познати политичари и дипломати или од непосредно искуство. Секој реален поглед на дипломатијата може лесно да доведе до заклучок дека нема никаква сериозна и убедлива основа за заклучок за престанок на дипломатијата како дејност, па ни за дипломатијата како професија, односно дипломатите. Нормално дека околностите во кои дејствуваат дипломатите трпат постојани промени, а со тоа и самата дипломатска работа и дипломатите морат да прават промени во својата работа, преку постојани нови обуки, стекнување нови вештини, посебно во комуникацијата преку новите технологии, интернетот, социјалните мрежи. Бидејќи дипломатијата во суштина е спроведување на надворешната политика, а надворешната политика на секоја држава е подложна како на промени предизвикани од влијание на внатрешно-политички сили и процеси, а и сили и процеси од надворешната-меѓународна средина, тоа не може, а да не предизвика промени и врз дипломатијата, дипломатската дејност и самите дипломати. Меѓународната заедница веќе не е онаа истата од времето на основањето на ООН; не е ниту истата онаа од пред паѓањето на Берлинскиот ѕид и исчезнувањето на моќни држави и федерации, како СССР, СФРЈ, Чехословачка, уште помалку онаа од времето на Лигата на народите после Првата светска војна или уште подлабоко историски гледано, од време на Берлинскиот или Виенскиот конгрес од едни поодамнешни времиња. Меѓутоа, постојат некои трајни и постојани правила и начела, кои постојат и од тие историски времиња и кои не можат и не смеат да бидат подложни на суштински и брзи промени, а таквите принципи и начела нашле свое место во досега најпотполната дипломатска кодификација, од 60-те и 70-те години на минатиот век.

1.8. НОВИ ДИПЛОМАТСКИ НАЧИНИ НА ВОДЕЊЕ НАДВОРЕШНА ПОЛИТИКА-ЈАВНА, ДИГИТАЛНА, КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА

1.8.1. Јавна дипломатија

Според некои теории, изразот и терминот јавна дипломатија му се припишува на американскиот дипломат од кариера *Edmond A. Gullion*, кој размислувајќи за реакциите на јавноста за американската политичка и воена интервенција во Виетнам и Конго, го употребил изразот „јавна дипломатија“. Служејќи како дипломат, најнапред во Сајгон во почетокот на 50-те и во Конго од 1960-1963 година, ги искусил вистинските ефекти кои ставовите на јавноста ги имаат врз работата на дипломатите и воопшто дипломатијата.¹⁰⁹ Дефиницијата која ја дава *Gullion* вели дека тоа е: „дисциплина која се занимава со влијанието на ставовите на јавноста на формирањето и водењето на надворешната политика, опфаќа димензии на надворешната политика надвор од традиционалната дипломатија, се занимава со влијанието на владата врз формирањето на јавното мислење во другите земји, како и со интеракциите на приватни групи и интереси на една земја со оние во другите земји, известување за надворешната политика и нејзиното влијание на политиката која ја води влада на друга земја, комуникација помеѓу оние чија работа е комуникацијата-како што се дипломатите или странските известувачи на пример, како и процесот на интеркултурна комуникација. Суштината на јавната дипломатија е трансформирачки тек на информации и идеи. Според бројни теоретичари и практичари од дипломатијата и меѓународните односи, традиционалната дипломатија со своите службени, формални, институциски, бавни и многу често тајни форми и формули за дејствување, сама без модерните форми на дипломатска дејност, не би можела да ги постигне или оствари зацртаните цели“.¹¹⁰

Главни инструменти со кои се користи јавната дипломатија се во најголем дел медиумите, посебно радиото и телевизијата, со развојот на новите технологии интернетот, филмовите, музиката, книгите, брошури и часописи, културната,

¹⁰⁹ **Berridg**, Geoffrey R., „*Diplomacija*“, Fakultet politickih znanosti Sveucilista u Zagrebu, str.24

¹¹⁰ **Berridg**, Geoffrey R., *op. cit.* str. 24

образовна и здравствена размена, спортот, но и редовен дијалог со одредени целни групи. Занимлива е дефиницијата која за јавната дипломатија ја дава *Stanton H. Burnett*, директор на *USIA* (United States Information Agency) во 80-те години од минатиот век. Тој напоменува дека јавниот дипломат е најпрво и пред сè дипломат. „Кога сме најдобри, не смееме да се разликуваме од она што влегува во старата добра дефиниција за дипломат. Придавката јавна/и не се однесува во толкава мерка на начинот на работа, туку на публиката на која што се обраќаме, тоа укажува на тоа дека ние не сме насочени толку кон дипломатите од нашиот ранг во странски министерства, колку кон јавноста во странство“.¹¹¹

Тенка е линијата помеѓу јавната дипломатија и пропагандата. Терминот води потекло од црковниот вокабулар и означувал ширење на религиозни доктрини низ вековите. Според Речникот на странски зборови од Братољуб Клаиќ: „Пропагандата е планско ширење на учења и принципи (верски, политички, револуционерни итн.), цел на пропагандата е луѓето потполно да разберат одреден поглед на свет, и да го прифатат како свој за подолго време“. Едуард Муроу (*Edward Murgow*), прв директор на *USIA*, ја дефинира таа разлика на следниов начин: „Јавната дипломатија е креативна, отворена форма на комуникација која е базирана на идеата за плурализмот, додека пропагандата има една подруга структура, со неа намерно се стеснуваат можностите на другата страна“. Со други зборови, додека пропагандата е унилатерален облик на комуникација, јавната дипломатија во дијалогот ја вклучува и другата страна, поради што во процесот е вклучен и одреден степен на слушање и сослушување, а не само бомбардирање со информации кон целните групи од јавноста во странство. Дефинирајќи ја разликата помеѓу јавната дипломатија и пропагандата, проф. Вукадиновиќ вели дека пропагандата е насочена кон народите а не кон службените претставници на земјата, при што таа и не води сметка и за влијанието кое би можела да го има и врз официјалните претставници на државата. „Другата различност се однесува на исклучивоста на пропагандата, која во потполност подлегува на националните интереси, за разлика од

¹¹¹ **Staar**, Richard F., „*Public Diplomacy : USA Versus USSR*“, Cover Institution, Stanford University, Stanford California, 1986, str.81.

дипломатијата, која бара компромис и дури е спремна да корегира одредени свои интереси, пропагандата е заинтересирана единствено само за сликата, перцепцијата која ќе обезбеди предност на сопствениот национален интерес“.¹¹²

Richard Ross, поранешен американски пратеник на Блискиот Исток, ја дефинира јавната дипломатија на уште поедноставен начин: „Јавната дипломатија е придобивање на другите народи на своја страна“. Нормално, тоа може да се одработи на различни начини, со закани, сила или убедување. Убедувањето и уверувањето се сепак, суштината на јавната дипломатија. Ако тоа се работи со сила и присила, како што САД го правеа тоа во Ирак или со НАТО бомбардирањата во Србија, тоа нема да има успех во придобивањето во јавноста на тие земји. Тоа може да се прави и материјално, со пари, со т.н. „доларска дипломатија“ која може да има успех кај одредени режими, но тешко тоа може да допре до обичните луѓе, од улица. Владеачките структури во Каиро, на пример, може и да бидат благодарни за американската помош и наклонети кон американската политика, во најголем дел и со одредени оградувања. Меѓутоа, огромно мнозинство од египетската популација и понатаму е исклучително непријателски настроено кон САД, впрочем како и во многу други земји со изразито муслиманско население.

Меѓутоа, задачата на јавната дипломатија е да допре до најшироките слоеви на населението, употребувајќи го она што теоретичарот *Joseph Nye* го нарекува *soft power* (или мека сила). *Soft power* се темели на привлечноста на одредена земја, нација, политика, и таа ги придобива луѓето за да ја следат, да ѝ бидат наклонети, да ја прифаќаат со големи симпатии таа земја.¹¹³ Во својата дефиниција, една од најчесто цитираните, *Jan Melissen* наведува дека целите на јавната дипломатија може да се сведат на четири најважни точки: 1) јавната дипломатија настојува да обезбеди поддршка за надворешно-политичките цели на својата земја, преку јавни и неофицијални актери во странство; 2) настојува да ги зацврсти односите со странските јавности кои се спротивставени на

¹¹²**Vukadinovic**, Radovan, *Međunarodni politički odnosi*, Politicka kultura, Zagreb, 2004., str 182.

¹¹³**Nye**, J.S.Jr. *Soft Power: The means to success in the worlds politics*, New York, Public Affairs, 2004)

домашната; 3) настојува да постигне што поголема упатеност и блискост со одредена земја; 4) јавната дипломатија се темели на дијалог, широка соработка во работата на дипломатијата, при што вообичаено е да се учи од подобрите практики на јавна дипломатија.¹¹⁴

Создавањето и развој на идејата за јавна дипломатија во првата половина на 20 век, се поврзани со името на американскиот претседател Вудро Вилсон (Woodrow Wilson). Со влегувањето на САД во големата светска политика со вклучувањето во Првата светска војна, се случуваат промени во дотогашните меѓународни односи. После победата на Сојузниците во 1918 година, почнува мировната конференција во Версај на која државите победнички-Франција, Велика Британија, Италија и САД одлучувале за новата концепција на повоените меѓународни односи. Американскиот претседател Вилсон, тогаш почнува да заговара промени во меѓународните односи кои биле наведени и во историски познатиот говор за четиринаесет точки, со кој предложил еден сосема нов тип и форма на дипломатија.“ Отворени преговори и договори за мирот, до кои се стигнува на отворен начин, после кои нема да има никакви приватни меѓународни договори и од кој било вид, туку дипломатијата ќе се води секогаш искрено и пред очите на јавноста”. Со ова Вудро Вилсон го најавува она, што оттогаш почнува да се нарекува „нова дипломатија“. Во овој контекст, ова пред сè значело, отвореност и податливост на дипломатијата кон медиумите и јавното мислење, како и на водење отворени и директни преговори помеѓу политичарите, официјалните лица задолжени за тоа, министри, шефови на влади или држави. За тоа, дали е тоа добро или лошо за дипломатијата, актуелно сè уште се водат расправи, но факт е дека, „ништо толку многу нема влијаено на револуцијата на дипломатското умеење, како трендот на постојано медиумско внимание и не постои начин часовникот да се врати назад, во времиња кога преговорите биле скриени од домашните и странските јавности“.¹¹⁵

¹¹⁴Мелисен Јан, Миколски Ана, *Нова јавна дипломатија*, Просветно дело, Скопје, 2009, стр. 182.

¹¹⁵Abba, Eban, *The New Diplomacy*, Random House, New York, 1983.

Еден од поимите потесно поврзан со јавната дипломатија е јавното мнение. Вукадиновиќ смета дека јавното мнение се јавува како однос или како еден од односите на граѓаните кон општествените движења и процеси, кои можат да бидат на интерен, внатрешно-политички план или во врска со надворешната политика на една земја. Овде секако пред сè се мисли, на односот на граѓаните кон политичките случувања и процеси, односно кон надворешната политика и нејзината насоченост.¹¹⁶ За важноста на јавното мислење и неговото влијание на меѓународните односи и формулирањето на одредени политики постојат различни мислења. Некои автори го сметаат за исклучително важен фактор на меѓународните односи, кој дејствува како „невидлива и несовладлива сила“. Секако, има и спротивставени мислења, според кои државниците треба да бидат самостојни во креирањето на надворешната политика, без влијанија на поширокото општество. Накратко, поимот јавно мислење во новите времиња е влезен во поширока употреба во меѓународните односи, како резултат од многу општествено-технолошки промени во современиот свет.

1.8.2. Дигитална дипломатија

Забрзаниот развој на средствата за комуникација почнува кон средината на 19 век, кога се откриени телеграфот и радиото, што било причина за големи промени во дотогашната вообичаена дипломатска пракса. Технолошката или информатичка револуција од крајот на 20 век, а најмногу со почетокот на 21 век е една од причините, но и една од главните обележја на феноменот на глобализацијата. Мас медиумите и новите форми на комуникација предизвикуваат револуционерно влијание на учествувањето на јавноста во политичките процеси. Или, како што во едно свое излагање за улогата на медиумите во надворешната политика во Дубровник 2000 год. кажува Чарлс Норттип (Charles Northip): „Веќе е минато, времето во кое надворешната политика беше само во рацете на дипломатите. Минато се оние денови во кои граѓаните од која било земја можеа да бидат изолирани од она што се случува на другата страна од светот. Со ширењето на електронското емитурање, интернетот, мобилната телефонија,

¹¹⁶Vukadinovic, Radovan, *Međunarodni politički odnosi*, Politička kultura, Zagreb, 2005. str.182.

стигнавме до брзо и евтино пристапување во глобалното информирање, каде било во светот. А тој пристап ќе станува уште побрз, поевтин и пораширен“.¹¹⁷

Значи, од првата половина на минатиот век медиумите почнаа да имаат сè позначајна и поголема улога во создавањето, креирањето имиџ на државите или претставувањето на нивните надворешни политики, како во печатените, така сè повеќе во електронските медиуми, кои во голема мера учествуваат во формирањето и креирањето на јавното мислење, а со тоа посредно и на одлуките на политичките структури. Електронските медиуми овозможуваат на јавноста, најбрз пристап, посебно преку сателитските телевизии и интернетот. Со тоа се бришат временските и просторните разлики, а целиот свет се интегрира во еден, единствен информатички простор. Иако радиото беше првиот медиум за комуницирање со меѓународната јавност, нема сомневање дека денес телевизијата и интернетот имаат најголемо влијание на јавното мнение, како најпотполн начин за пренос на информации. Радио програмите, како Радио Слободна Европа и Гласот на Америка, во години на Студената војна и железната завеса, кога телевизиите немаа толкава моќ за продор во државите од Варшавскиот пакт, со своите информативни, музички, забавни и културни програми, успеаја да креираат перцепција за Западот како простор за систем од вредности во кој човековите слободи и права, беа доминантна тема. Сателититските Тв програми на меѓународната сцена создадоа т.н. глобална свест, интерес и сознание за важноста од информации поврзани и со другите делови од светот. Настојувајќи да најде одговор на прашањето зошто јавната сфера станува толку интересна и важна за дипломатијата, *Jan Melissen* сликовито ја опишува брзината и длабочината на промените кои се имаат случено на план на масовните медиуми, од половината на минатиот век, наваму. Како пример го зел состанокот на врвот, еден од најважните од крајот на Втората светска војна, оној на Јалта од 1945 помеѓу Рузвелт, Сталин и Черчил. Првите државниците на трите држави победнички од најголемата војна во историјата на човештвото,

¹¹⁷**Northip**, Charls, *Role of Media in Democracy, Public Diplomacy and Media*, International Seminar within the Framework of the Stability Pact for South Eastern Europe, Dubrovnik 2000, Diplomatic Academy, Zagreb 2000, str.38.

разговарале за иднината на светот, но јавноста за тоа не знаела воопшто ништо. За заклучоците на овој состанок на врвот, јавноста дознава отпосле, кога Черчил и Рузвелт се враќаат дома и според нивните проценки кога и колку информации би требала да дознае јавноста. Денес, такво нешто е незамисливо.¹¹⁸ Од големите мултилатерални состаноци на светските државници известуваат илјадници новинари, а секој таков сличен самит е проследен со масовни протести, на антиглобалисти, зелени или слични движења. Дипломатите и политичарите сè повеќе се изложени на вниманието и критиката на јавноста, но и јавноста сè почесто и сè повеќе станува активен дел од меѓународната политика.

Информациските и комуникационите технологии направија револуција во скоро сите сфери од животот. Револуционерните изуми кои во изминативе децении донесоа и револуционерни промени во комуникацијата и поврзувањето на глобално ниво, не ја заобиколија ни дипломатијата. Напротив, денес дипломатијата се прилагодува, го следи но и антиципира, проектира идниот развој на дигиталните технологии. Развојот на информациските и комуникациските технологии, како и популарните социјални мрежи и веб-локации за брз трансфер на информации, овозможија брза и активна виртуелна комуникација со публики ширум светот. Преносот и достапноста на информациите никогаш не била подинамична и поголема. За владите, нивните надворешни политика и дипломатија, ова отвори цел спектар од нови можности за интегрирање на новите технологии во поновата дипломатска пракса. Голем број земји и влади, веднаш во ова препознаа извонредна можност за промоција на своите системи од вредности, идеи, претстави и ставови, но пред сè за заштита и унапредување на своите надворешно-политички интереси и цели, преку оваа т.н. дигитална, сајбер или маил-дипломатија. Забележителна е сеприсутност на официјални високи дипломатски претставници во дигиталниот простор, но посебно на социјалните

¹¹⁸ Melissen, Jan, *Public Diplomacy in Contemporary Diplomatic Practice*, DIPLOMATICACADEMY PROCEEDINGS, International Conference: Public Diplomacy and Media, Dubrovnik, Croatia, November 7-8, 2003; Diplomatic Academy, Ministry of Foreign Affairs, Zagreb, 2004, str. 126

мрежи и блогови каде, не само што изразуваат свои ставови, туку и отворено дебатираат и за најчувствителни теми од нивната работа.

Промените во светскиот политички контекст, овие нови општествени и политички процеси се сегмент кој ги одредува и дефинира новите форми и методологии на дипломатската пракса. Појавата на нови регионални и глобално моќни медиуми, невладини организации, транснационални корпорации, но и мрежи од терористички организации и групации кои и порано постоеја, но со новите и моќни комуникациски канали за пласирање на своите ставови и доктрини, предизвикаа големите, но и сите останати држави да се борат за свое место под единствениот глобален информациски простор. Да се биде видлив, да се биде забележан или слушнат, тоа станува врховен принцип во новиот светски поредок чијшто апсолутен суверен е јавното мислење.

Токму затоа, управувањето и менаџирањето со информациите станува исклучително важна работа од првостепена важност, за државите како сè уште доминирачки фактор во креирањето на глобалната политичка мапа и нивните влади како реализатори на нивните надворешно-политички интереси и цели. Силициумската иднина е веќе реалност, а во склад со нејзините фрапантно брзи промени и развој се менуваат формите, начините инструментите и алатките на новата дипломатска пракса. Уште во јуни 2012 година, на советодавен собир со амбасадорите на Русија, Владимир Путин ја препорачува и карактеризира дигиталната дипломатија, како еден од најважните и најефектни инструменти во надворешната политика и во тој контекст ги повикува сите руски дипломати максимално да се посветат на користење на новите технологии во промовирањето на политиките, интересите и ставовите на нивната држава. Неколку години порано, Хилари Клинтон во својство на Државен секретар на САД ја промовира т.н. *Smart Power Strategy*, која во себе вклучува цел еден сет од мерки, методи и алатки за остварување на надворешно-политичките цели на САД во светот, преку старата добро проверена американска пракса за „освојување на срцата и умовите ширум светот“, но сега и преку сајбер пространството.

Британските дипломати, на пример, имаат посебна обука и инструирани се да се вклучуваат активно на социјалните мрежи, форуми или блогови во државите на

своите дипломатски мисии и да дебатираат отворено и јавно на секоја можна тема, дури и за најсложните и најделикатните.

За помалку упатените, дигиталната дипломатија претставува користење на интернет сервисите, онлајн медиумите, компјутерите и мобилните уреди, во насока на што поширока комуникација со граѓаните, како и промоција на вредностите на една држава меѓу публиката во други земји. Сервисите на дигиталната дипломатија се користат подеднакво, како во комуникацијата со граѓаните во својата земја, така и помеѓу своите сограѓани од дијаспората. Во дигиталната дипломатија најчесто се користат социјалните мрежи и тоа Твитер (Twitter), Фејсбук (Facebook), а сè повеќе и Инстаграм (Instagram), Јутјуб (Youtube) и Линктин (Linkedin). Во Русија и Кина масовно се користат и некои други социјални мрежи. Се користат и разни апликации за компјутери и мобилни уреди, најчесто како начин за поддршка во конзуларните работи со своите државјани во странство. Предноста на дигиталната дипломатија и од овој аспект гледано, е во нејзината економичност и ефикасност, бидејќи добро едуцирани професионалци со релативно мали финансиски средства, можат да комуницираат со многу разновиден и широк аудиториум. Дигиталната дипломатија е реалност во современата политичка и дипломатска пракса, дел од секојдневните работни активности на секој модерен политичар и дипломат. Таа станува еден скоро совршен механизам за дополнување на процедурите на класичната дипломатија но и комуникацијата во живо, од доменот на јавната дипломатија. Во секој случај, постои избор или да се прифатат предизвиците, предностите и можностите на дигиталната дипломатија во новите времиња, или да се игнорира или несериозно третира нивното постоење и потенцијал, а со второво и ризик да се остане на маргините во современата реалност и модерната светска гео-политика.

Традиционалните форми на дипломатијата, стануваат сè помалку функционални без содржините, формите и алатките на јавната и културната дипломатија. Во овој контекст, во контекст на модерните комуникациски технологии, дигиталната дипломатија станува неодвоив дел и од традиционалната и од јавната и културна дипломатија. Потребата од брза, лесна

и едноставна комуникација, размена на информација или емитирање пораки и содржини, ја прават дигиталната дипломатија атрактивна и пожелна во секојдневната дипломатска пракса. Приоритетните цели на јавната и културната дипломатија посебно, дипломатските акции за привлекување странска публика, создавањето на најповолна и привлечна перцепција за својата држава, градењето имиџ на добра дестинација за туризам и инвестиции, создавањето политичка клима за зближување, препознавање и градење добри партнерства во сите области, е незамислива без алатките и инструментите на модерните комуникациски технологии, без вештините на дигиталната дипломатија. Перспективно, дигиталната дипломатија, со најголема можна сигурност и ќе ги следи, но и мотивира развојот на модерните комуникациски технологии, бидејќи нејзината суштинска функција е базирана на можностите за брза, лесна и точна информација. И секако втор и не помалку важен сегмент, ќе биде предизвикот за сигурна комуникација, посебно во години запаметени по бројни скандали поврзани со јавно обелодонети информации за активности на големи светски дипломати, како и информации „симнати“ од средствата за комуникација (мобилни уреди- снимени разговори, смс пораки и преку интернет-пробиена електронска комуникација) на видни личности од политичкиот живот, подеднакво изразени и кај големите, така и кај помалите држави и нивни владини претставници.

1.8.3. Културна дипломатија

И во третата деценија од крајот на Студената војна, која беше главно обележје на втората половина на 20-от век, големите прашања од дневниот ред на глобалната политичка сцена изобилуваат со теми, кои се сериозна закана и за физичкиот опстанок на светот. Глобалното затоплување и климатските промени, големите миграциони бранови, национализмите и верските исклучивости и фанатизми, дискриминацијата по сите основи, економскиот јаз помеѓу богатите и сиромашните, новите и старите неизлечиви болести и епидемии, регионалните воени конфликти, граѓанските војни, организираниот криминал од меѓународни размери, но посебно меѓународниот тероризам, го обременуваат не само

светскиот мир и слободен развој, туку и го загрозуваат постоечкиот ред и поредок, постојано менувајќи ги врвните приоритети на политиката, на меѓународен план. Ако во овој контекст го земеме предвид и глобалното информатичко и медиумско реструктурирање на светот, моќниот транснационален и корпорациски капитал кој ги креира сите поважни глобални процеси, трансферот на суверенитет од државите кон меѓународните организации и асоцијации, можеме слободно да констатираме дека светот се движи во една непрекината динамична линија на постојани промени, од кои повеќето се надвор од каква било организирана и функционална меѓународна контрола. Сите овие глобални процеси, имаат своја поголема или помала рефлексивност во општествено политичките констелации на односи, како на внатрешно-политички план, така и во надворешно-политичките односи.

Внатрешно-политичките процеси и промени, се во директна зависност од општествено социјалниот контекст, економскиот развој, демократскиот институционален капацитет и институционална меморија, политичката култура и идеолошките матрици, културната традиција. Констелацијата на политички сили, интереси и влијанија на домашен план, како и меѓународната констелација на односи, сили и влијанија, ги одредуваат и во голем степен детерминираат политиките на современите држави. А со тоа и нивните надворешни политики. Креирањето, дефинирањето и реализацијата на надворешно-политичките цели, преку организирана дипломатска акција, отсекогаш било одредено од контекстот на овие две констелации, внатрешно-политичката и меѓународната, како поблиската, така и од пошироката. Системот на вредности, ставови, идеи и претстави кои ги промовира, чува или афирмира дипломатијата на една држава, можеби најилустративно можат да се набљудуваат преку акциите на културната дипломатија. Методологијата за работа, содржините и формите, како и инструментите на традиционалната или класична дипломатија остануваат во голем дел непроменети и кога се одвиваат динамични внатрешно-политички или надворешно-политички процеси и појави. Но, затоа формите, содржините и инструментите на поновите дипломатски области, како што се јавната и културната дипломатија, преку нивните активности, промените можат да се следат

и подобро и повидливо. И јавната и културната дипломатија или меѓународната културна соработка, се обраќаат кон јавностите и аудоториумите во други држави, со цел афирмација на своите системи од вредности, идеи, претстави, ставови или стил и култура на живеење. Во насока на афирмација или подобрување на имиџот или брендот за одредена земја или во рамки на подобрување или зацврстување на веќе постоечките заемни односи, јавната и културната дипломатија можат на многу поедноставен и ненаматлив начин да постигнат цели кои ни традиционалната дипломатија или класичните форми на принуда, уцена или каква било манифестација на сила, не секогаш успеваат. И двете форми на понова дипломатска акција, во чекор ги следат сите поважни промени, посебно во делот на меѓународната политичка сцена. Од овој аспект, формите и содржините на културната дипломатија, како и динамиката на нивните промени, се посебно интересни и илустративни.

Културната дипломатија е стара колку што е и старата дипломатија. Културни вредности и подароци од културната традиција, отсекогаш биле предмет на размена или промоција помеѓу дипломатите. Но, како организирана, добро осмислена и сериозна дипломатска акција, своите специфики ги стекнува во најголем дел во текот на 20 век. Со основањето на првите француски културни центри, во поранешните колонијални земји и држави со франкофонско влијание, во 1895 г. и постојаното функционирање на првиот Француски културен центар во Фиренца уште во 1907 година, Франција прва започнува посериозна и добро осмислена културно-дипломатска пракса. Менувањето на принципите на дејствувањето на дипломатијата, како исклучително затворена и одредена само за привилегиран мал круг посветени дипломати, му се припишува на американскиот претседател Вудро Вилсон, кој настојувал мировните преговори по завршувањето на Првата светска војна, да се водат отворено за пошироката јавност, преку медиумска вклученост и информираност. Моќната фашистичка пропаганда во сите свои манифестации вклучува културни содржини, а како одговор на тоа, Велика Британија одлучува да отвори Британски совети¹¹⁹,

¹¹⁹Достапно на <https://www.britishcouncil.org/> (прегледано на 31.05.2018)

насекаде каде оценува дека има потреба за тоа. Поранешната советска културна дипломатија, максимално ги користи предностите на својата богата и светски позната книжевност, музика, балет, но и наука, за да стекне симпатии и допадливост меѓу јавностите во странство. Во Втората светска војна веќе се користат сите можни начини за превласт и победа над непријателски завојуваните страни, а културата и културната акција се ставени максимално во функција на пропагандната машинерија. Американската филмска уметност и индустријата за забава, која уште после годините на рецесија доживува подем и во воени услови функционира моќно и посветено во насока на придобивање симпатии и влијание насекаде низ светот, својата најголема моќ и поткрепа ја доживува за време на Студената војна, со тогашниот СССР и државите од Варшавскиот блок. Сите сè уште актуелни форми и содржини на културната дипломатија се потврдени и докажани со своите резултати, уште за време и на таа, наречена уште и „Студена војна во културата“, преку организирање книжевни гостувања, џез концерти од страна на Американците или балет во организација на Русите, големи и значајни ликовни изложби, но и моќните медиуми, во тогашно време радио станиците Гласот на Америка и Радио Слободна Европа. Телевизиите и моќната филмска индустрија, систематски се ставени во функција на промоција на културата на живеење, слободата на изразувањето, комуникацијата и правата на слободен избор. Модната и музичката индустрија, посебно американската и британската поп и рок музика, се силно средство за влијание, посебно помеѓу младата публика во државите од тогашниот Варшавски блок. Со падот на Берлинскиот ѕид, симболички одбележан и со сите погоре наведени начини, средства и содржини на културната дипломатија, започнува ерата на полна афирмација на оваа област од дипломатијата и преку нејзина примена од сите современи дипломатски практики, преку нејзино изучување на сите поважни светски универзитети. Освен веќе со децении етаблираните француски културни центри, руските културно-информативни центри, чешките, полските, унгарските и италијанските културни центри и институти, Британските совети, во текот на Студената војна и моќните Гете институти, во годините потоа, се отвораат шпанските Сервантес центри, кинеските Конфучие центри, турските Тика организации, како и бројни други, за

кои треба и повеќе простор и повеќе време да бидат наброени. Евидентна е тенденцијата, како со порастот на економската моќ на една држава, а со тоа и моќта на одредена политичка владеачка номенклатура, расте интересот за културната дипломатија која најчесто служи како претходница на економската дипломатија. Бројни се примери на земји, преку кои можеме да илустрираме такво искуство, од Јужна Кореја, Сингапур, преку Индија, Бразил, или Турција и Кина кои беа погоре спомнати, со своите моќни културни центри.

За културната дипломатија се вели дека е најдобра, не само затоа што функционира како мека и ненаметлива сила во меѓународните односи, уште повеќе затоа што може да биде флексибилна и адаптабилна, во кратки рокови, со многу помали финансиски издатоци, отколку која било друга надворешно-политичка акција, од традиционално-дипломатска, воена или економско-санкциона. Во годините на сеопшта глобализација, посебно во ерата на новите информатички технологии и масовни медиуми, културната дипломатија веднаш ги препознава овие важни промени на меѓународната политичка мапа, маркирајќи ги како свое средство, но со својата проактивност и антиципирањето на новите можности на новите технологии, кои и во моментов се актуелни. Несомнено, новите информатички технологии и мас медиумите, коренито го променија и светот и функционирањето на државите и нивните политички елити. Јавноста и јавното мислење како никогаш порано не биле толку важни, а достапот до вистинска и благовремена информација една од најважните и приоритетни работи, не само за политичките елити, дипломатите или медиумите. Со пристапноста до интернет на милијарди луѓе, информацијата станува еден исклучително важен ресурс, не помалку важен од енергенсите, златото и другите природни богатства.

Предизвиците на меѓународната културна соработка или културната дипломатија во новиот милениум и ерата на новите информатички технологии се навистина исклучително комплексни. Новите задачи со кои неминовно е збогатена како дејност, посебно во услови на верска и национална исклучивост е можеби еден од најсериозните предизвици, со кои останатите инструменти на државите и владите (барем до моментов), не најдоа соодветно и трајно решение. Како на

квази-културните пораки и содржини полни со негирање и омраза кон другите култури, да им се спротивстави еквивалент со висока културна естетика и универзални културни вредности, кои би биле прифатливи на глобален план, меѓу демократскиот и прогресивен свет. И како силата на универзалните културни акции и пораки за културно-социјална кохезија, да ги совладаат современите предизвици на културни акции за подвојување, конфронтирање и екстремно негирање на културата на другите, различните. Културата и културната акција е несомнено силна алатка (и оружје, во преносна смисла на зборот) и на едните и на другите. Или да го упростиме и сведеме прашањето, на една конкретна културна акција: како држави со толку силно препознатлива култура со универзални и трајни вредности, како што се руската, француската или германската на пример, да се спротивстават на организираните културни акции кои поттикнуваат на нетрпеливост, неприфаќање на културата на другиот, културна и верска исклучивост, до тенденции за разградување или уништување на културата на другиот. Како на оружената терористичка акција од која не е поштедено ниедно место на планетата во моментот, да се одговори и со културна акција, која би имала и смисла и своја оправданост.

Културната дипломатија на современите држави, претставува добро осмислена културна акција, која може да ефектуира посакувани резултати, најмногу на среднорочен или долгорочен план. Предноста на културно-дипломатските акции е во нејзината привлечна сила и допадливост, нејзината заводливост. Нејзината сила е во нејзината флексибилност и ненаметливост. А нејзината убавина, во емпатијата или емоцијата која ја предизвикува, како ниедна друга форма на организирана државна или меѓународна дипломатска активност. Или поедноставено кажано, како нежната сила (soft power) и неодоливата сила на привлекување (power of attraction) создаваат контекст во кој преовладува моќта на довербата (the power of trust) и силите на интеграцијата (power of integration), а довербата и интегрирањето се најважни фактори на секое трајно пријателство, кое се гради само преку лични односи. Во години на постојано генерирање нови социо-политички процеси и промени, културната дипломатија успева да одржи високо ниво на активност и ефективност, во услови и на несоодветно или

неснаодливо однесување и реагирање на останатите инструменти и форми на државно дејствување и влијание.

Глобалните климатски промени, се резултат на глобални социо-економски промени, со несомнен политички контекст, во кој културните дипломатии во спрега и со организирани меѓународни, владини и невладини организации, се обидуваат да внесат и дополнителна информација за алармантните состојби на овој план, соодветна едукација, преку образовни и културни проекти, или одвоени културни проекти и акции, за култура и стил на живеење, сосем различни од актуелните. Еколошки движења и партии, еколошки програми и проекти постојат во скоро сите современи држави, но со сеопфатни здрави еколошки програми и низ културни проекти и акции, предничат земјите од Скандинавија и Данска.¹²⁰ Водечки културни институти како Британскиот совет и Гете институтот, заедно со Данскиот културен институт изградија заедничка платформа, која собира и ангажира на едно место, артисти, уметници, културни менаџери, силен и едуциран образовен кадар, како и активисти од целиот свет, со цел да се истражува улогата на културата во формирањето на активен однос на граѓанството кон темите за климатските промени. Многубројни се можностите на културната дипломатија, на ова поле, покажуваат овој тип истражувања. Нејзината ефикасност најмногу зависи од умењето на културните институции да го препознаат тој проблем и да ја „провоцираат“ и насочуваат заедницата од културни оператори, како и автори-поединци, да го насочат својот уметнички талент во таа насока. А многу лесно, потоа, самите автори инспирирани од темата, им предлагаат на културните институции проекти од оваа проблематика.

Бројни се примерите во кои културната дипломатија има своја исклучително важна, за многумина и незаменлива улога, во процесите на превенирање или санирање на последиците во пост-конфликтните зони. Трипартитниот проект за

¹²⁰Liudmila Dimitrova, *The role of cultural diplomacy in foreign policy*. Lecture included in the module “Public diplomacy”, State Institute of culture in the Ministry of Foreign affairs of the Republic of Bulgaria, 2016, достапно на [http://culture-mfa.bg/images/content/2003/Role of cultural diplomacy in foreign relations 03.2016.pdf](http://culture-mfa.bg/images/content/2003/Role%20of%20cultural%20diplomacy%20in%20foreign%20relations%2003.2016.pdf) [прегледано на 31.05.2018]

унапредување на јавната дипломатија на Косово (24 јуни, 2011, Приштина)¹²¹, е уште еден илустративен пример за држава во пост-конфликтен и воен период. Овој проект претставува заеднички напор на Владата на Р. Косово и Владата на Обединетото Кралство, кое се реализира со посредство на Британскиот совет, со цел промовирање на јавната (т.е. културната дипломатија) како инструмент за засилување на односите помеѓу Косово и државите што сè уште не се ја признале новата држава на Балканот. Овој проект има за цел вклучување на истакнати личности и интелектуалци од јавниот живот, граѓанскиот сектор и медиумите во процесите на приближување на косовската стварност во земјите од ЕУ и држави-членки на ООН кои немаат воспоставено дипломатски односи со Косово. Широката мрежа на една од најмоќните светски културни институции, како што е Британскиот совет, во овој случај се ползува не толку во функција на класичен дипломатски инструмент, туку како инструмент кој е во функција на промоција на културата, познавањето на англискиот јазик и најважните граѓански прашања.

Во пост-талибанското обновување на скоро три децениските војни во континуитет во Авганистан, посебен акцент е ставен на поддршката во обновувањето на образовниот систем. Во периодот од 1996-2001 година, образованието во Авганистан ги доживува своите најтешки и најтажни моменти, на девојчињата им е забрането да го користат своето основно право да одат на училиште и да стекнат формално образование, а под „режим“ на изучување за момчињата се задолжителните религиозни студии, наместо наука, технологија или литература на пример. Преку програмите на Асоцијацијата за регионална соработка во Јужна Азија (South Asian Association for Regional Cooperation-SAARC) значително е подобрен образовниот систем, преку реконструкција и ревитализација на сите нивоа од образованието, но и со овозможување за студирање на младите од Авганистан на универзитети во Индија, Пакистан, Бангладеш и други земји. Според студијата „Улогата на културната дипломатија и SAARC“,¹²² во 2014 година веќе 10,5 милиони млади Авганистанци се опфатени во

¹²¹Достапно на <http://www.mfa-ks.net/?page=2,217,824> 9 (прегледано на 31.05.2018)

¹²²Достапно на <http://saarc-sec.org/> (прегледано на 31.05.2018)

редовен образовен систем, во преку 16.000 училишта низ земјата. Младите во Авганистан чинат 65 % од вкупната популација на земјата.¹²³

И во рамките на НАТО стратегиите, сè почесто и погласно се зборува за културната дипломатија и свесноста за културната димензија на проблемите и нивните решавања. НАТО веќе активно вклучува еден сеопфатен пристап кон планирањето и реализацијата на овој концепт, со активно вклучување на културната димензија во неговите мисии. Во овој контекст, илустративна е Меѓународната конференција „Превенција е решавање на конфликти-улогата на културните врски“, одржана на 2 март 2010 година во Брисел.¹²⁴ Учесниците на конференцијата, според интерна анкета, во 90 % биле убедени и согласни дека културните врски во превенцијата и решавањето на конфликтите се исклучително важни. Воената сила во иднина, нема да биде одлучувачкиот фактор во сите идни потенцијални конфликти. Ваквиот природ означува максимално внимание и свест за културните норми и обичаи на теренот. А токму тоа беше и контекстот на конференцијата, да се разгледа улогата на културните односи во конфликтни ситуации како и степенот на подобро разбирање и одржливост на културните односи и во случаи на кризи или конфликти. Посебно во рамките на проектираните претпоставки дека иднината на конфликтите најверојатно ќе биде доминирана од религиозни и културни фактори. Германската надворешна политика, соочена и со предизвиците на големите миграциони движења, што директно ја засегаат последниве неколку години, претрпува крупни трансформации. Во овој контекст, интересно е да се спомене дека Германија уште во 2015 година, во рамките на Министерството за надворешни работи иницира и основа Оддел за спречување на кризи, управување со кризи и пост-конфликтна стабилизација. Во 2016 година, овој оддел веќе управува со буџет од 480 милиони евра.¹²⁵

Она што ги карактеризира суштинските промени во германската надворешна политика, освен декларирањето на културата како трет столб на германската

¹²³ Достапно на http://www.culturaldiplomacy.org/pdf/case-studies/Mohamma_Naseem_-The_role_of_Cultural_Diplomacy_and_SAARC.pdf, (прегледано на 31.05.2018)

¹²⁴ Достапно на www.nato.int/nato_static/assets/pdf/2010-03/20100429_100302-SDA.pdf (прегледано на 31.05.2018)

¹²⁵ Достапно на www.goethe.de/eu/kul/ges/20723017.html (прегледано на 31.05.2018)

дипломатија, е убеденоста, дека промовирањето на културните вредности, системот на вредности што ги носат слободните демократски општества можат да бидат моќен инструмент во случаите на превенирање на кризи или мирна разрешница и стабилизирање на состојбите во пост-конфликтни ситуации.

Можеби најдинамични и најдраматични промени кои во изминативе неколку децении се случуваат на глобален план е забрзаното зголемување на користењето на огромното веб пространство. Од денешна перспектива можеме да зборуваме само за подинамичен развој на овој процес, но резултатите од него на овој степен од развојот се тешко одредливи. Освен искористувањето на веб пространството за маркетинг или одредени информативни дејности, тоа е и канал преку кој публиката се информира, за сè и сешто. Веб пространството несомнено дава нова одредница и предефинирање на културната дипломатија или воопшто, меѓународната културна соработка не само во поглед на зголемување на бројноста на аудиторимот на кој се обраќа, туку и многу често да биде вовлечена и неодвоив дел од овие динамични процеси. Резултатот од развојот во оваа насока, сигурно ќе се одразува и на содржините на културните програми. Секако, неизбежно е во овој контекст да се спомене и појавата на дигитални медиуми, кои ќе го менуваат профилот на културните институти во странство, но и содржината на културната дипломатија. Веќе сите зборуваат за дигитална дипломатија. Од помалите и средно големи држави, кои поради и економичноста на дигиталните медиуми интензивно се користат со алатките на новите технологии, до големите сили, кои во најголем дел и го исполнуваат веб пространството, обидувајќи се да стекнат доминација во креирањето на информации, претстави, перцепции, за себе и другите. Ривалствата уште од времето на Студената војна, помеѓу САД и Русија, а во последните децении и НР Кина и на виртуелен план, во огромното веб пространство, продолжуваат со не мала жестокост, и чести меѓусебни обвинувања. Сè почесто и културата и културната дипломатија, се спомнува во контекстот на меѓусебни обвинувања (најчесто помеѓу Русија од една страна и САД и ЕУ од друга страна) за хибридна војна. Последната претседателска кампања во САД беше обележана со скандали поврзани со е-маил адресата на еден од претседателските кандидати, а пост-изборно за вмешување од трети

страни, преку виртуелното пространство и новите технологии, во претседателската трка во САД. Преседан претставува и Резолуцијата 2016/20130 од Европскиот Парламент, во која се обвинуваат Русија и исламските терористи¹²⁶, за „пропаганден притисок, искривување на вистината, продуцирање на страв и подвојување меѓу земјите од ЕУ“. Преседанот е уште поизразен бидејќи за прв пат од Студената војна наваму, културни центри и институции од културата се обвинувани за опасна пропагандна војна, што не е својствен дипломатски жаргон за ниедна институција од културната дипломатија, барем не последниве 25 години.

Сите овие нови важни моменти од развојот на културната дипломатија или меѓународната културна соработка, покажуваат за огромен интерес за оваа област од меѓународните односи, за нејзината неодменлива, но и незаменлива улога во креирањето посакувани состојби и односи, во меѓународната политика. Држејќи се до словото на старите добри практики, културната дипломатија на средни и долги временски рокови, може да постигне посакувани резултати и во најкомплексните општествено-политички услови и односи. И во совремието и во иднина, културната дипломатија ќе биде еден од основните потпорни столбови на надворешните политики на сите држави, мост за совладување на пречки и подобрени состојби. Предизвиците со кои ќе се соочува се исклучително комплексни, од чисто културолошка природа, до проблеми и предизвици кои на прв поглед и немаат многу допирни точки со културата, како што се глобалното затоплување или тероризмот, на пример. Потребно е високо културно ниво, за да остане културната дипломатија на нивото на респектот, кое го стекна во минатиот век. Ненаметлива, допадлива, флексибилна, отворена, двонасочна, партнерска и пред сè, култура на високи и вистински вредности, тоа е формула, со која можеби и нема да се совладаат сите модерни предизвици наеднаш, но е сигурна формула со која може да се гарантираат развој и промени, на подобро.

Културната дипломатија е еден од новите концепти во проучувањето на надворешните политики и меѓународните односи и покрај неспорниот факт дека

¹²⁶Достапно на <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/eu-approves-resolution-to-fight-back-against-russian-propaganda-warfare-a7436036.html> (прегледано на 31.05.2018)

културната дипломатија е стара, колку што е стара и самата дипломатија. Покрај основната линија на поврзување, останатите аспекти од релацијата помеѓу надворешната политика и културата се недоволно научно истражувани.

Културната дипломатија е вистински и сигурен начин секоја држава да го промовира својот културен идентитет и да го претстави своето културно наследство и истовремено да го отвори вратите за сите општествени области во јакнењето на својата меѓународна соработка.

Целта на културната дипломатија не се само еднократни случувања, туку пред сè градење на позитивна репутација на една земја во светот, при што секогаш треба да има континуитет во таквите настојувања. И додека класичната дипломатија и понатаму претставува инструмент на државата, културата излегува од стегите на конвенционалноста и традиционалноста и со својот флексибилен пристап овозможува зголемени можности за комуникација, но и влијанија за подоброто меѓусебно разбирање во меѓународните односи. Најголем дел од развиените земји сè повеќе ги користат културните случувања и за размена на поделикатни теми и информации.

На концептуализацијата на културата во надворешната политика, мора да и се пристапува од два аспекта: 1) како чинител од домашното (внатрешно, интерно) опкружување, кое влијае на дизајнирањето и донесувањето на одлуки за надворешната политика и 2) како средство на надворешната политика која државата свесно го експлоатира за да постигне свое влијание во надворешното опкружување, т.е. меѓународната заедница. И, со оглед на фактот дека иманентна одредба на културата е комуникацијата со другиот/те, а како процес културната акција е најчесто реверзибилна (тука се цени и успешноста на нејзината мисија), исклучително важни се пораките и информациите кои од јавностите од странство се преточуваат на домашен терен, повторно во внатрешното опкружување, во форма на влијание врз редизајнирани надворешно-политички одлуки.

1.8.4. Маркери на разграничување помеѓу културната дипломатија и сродните дипломатски практики од јавната дипломатија

Иако површно гледано, не постојат јасни и прецизни линии на разграничување помеѓу традиционалната и поновите форми на дипломатска пракса, сепак во теоријата постојат обиди за јасни разграничувања на културната од јавната дипломатија. Еден од првите такви теоретски обиди во свите студии го прави Ненси Сноу, која разграничува три варијанти на дипломатски активности во зависност од актерите т.е. учесниците во дипломатската комуникација. Тие три вида се означени и поделени како односи: 1) влада кон друга влада (традиционален начин по вестфалскиот метод); 2) влада кон јавноста/и (институционализиран тек на информации кон странство, онака како што Вотсон ја дефинира јавната дипломатија) ; 3) јавност кон јавност/и (што кореспондира со значењето на културната дипломатија, како што ја дефинира Камингс. Ненси Сноу се повикува на дефиницијата на А.Вотсон која е најчесто цитирана, кога станува збор за јавната дипломатија, а тоа е „дипломатска активност која влијае на јавното мислење во странски држави, како средство за влијание на врз други (нивните) влади“.¹²⁷ Според Милтон Камингс културната дипломатија означува „употреба на креативниот израз и размена на идеи, информации и луѓе преку државните граници, со цел унапредување на меѓусебното разбирање“.¹²⁸

Според Људмила Димитрова, директор на Државниот културен институт на Бугарија, маркерите на разграничување помеѓу јавната и културната дипломатија можеме да ги бараме во природот, начинот на создавање претстава или перцепција за себе, преку покажување (продавање) или преку комуникација.¹²⁹ Кај јавната дипломатија има повеќе еднострано и еднонасочно дејствување „Ние

¹²⁷Snaw, Nancy, *Rethinking Public Diplomacy*, New York, 2009,pp.6.

¹²⁸ Cummings, Milton C., *Cultural Diplomacy and the United States Governments*, 2003

¹²⁹ Liudmila Dimitrova, *The role of cultural diplomacy in foreign policy*. Lecture included in the module “Public diplomacy”, State Institute of culture in the Ministry of Foreign affairs of the Republic of Bulgaria, 2016, достапно на [http://culture-mfa.bg/images/content/2003/Role of cultural diplomacy in foreign relations 03.2016.pdf](http://culture-mfa.bg/images/content/2003/Role%20of%20cultural%20diplomacy%20in%20foreign%20relations%2003.2016.pdf) [прегледано на 01.06.2018]

зборуваме, вие слушајте!“.

Кај јавната дипломатија крајната цел не е постигнување на заемност и доверба, врз основа на подобро запознавање и дијалог. Успешната јавна дипломатија најчесто работи со готови и однапред добро осмислени и креирани пораки и посланија. Културната дипломатија има една специфична карактеристика, да го истражува контекстот, конкретната ситуација, да се насочува не толку кон промоцијата колку кон споделувањето на заеднички вредности и интереси, и врз таа основа да постигне доверба и заемност. Неопходен и многу важен услов во креирањето успешна стратегија во надворешната политика, а посебно во културната дипломатија е земањето во предвид на контекстот. Културната дипломатија ја има таа способност да биде рефлексивна, критична кон националните дефицити, успевајќи да комуницира со странските аудиторiums, преку средствата на својот специфичен јазик, јазикот на културата.

Вториот маркер на разграничување помеѓу јавната и културната дипломатија би биле-публиките. Јавната дипломатија во својата суштинска ролја е поврзана со странски официјални претставници, со политичката елита, бизнис елитата, видни и влијателни претставници од сферата на медиумите, влијателни општественици, автори или творци од областа на науката и културата, претставници на верски здруженија, видни претставници на невладини и други граѓански здруженија и сл. Основна цел на јавната дипломатија би била да создаде благопријатна политичко-општествена средина за постигнување на одредени надворешно-политички цели. Се разбира, во време на глобални комуникации ограничувањето само на официјални странски претставници станува тешко, скоро незамисливо. Сè поважна станува широката публика, граѓанството, странската јавност од чие мнение во голем степен зависи однесувањето и одлучувањето на политичарите. Бришењето на границата помеѓу внатрешната и надворешната политика, меѓу зборувањето дома и надвор, води до еден од најизразени процеси кои го карактеризираат современиот миг а тоа учеството на јавноста во донесувањето решенија и одлуки, важни како од внатрешно-политички аспект, така и од аспект на надворешната политика. Комбинирањето на добро синхронизирани акции на

јавната и културната дипломатија можат да обезбедат поширока поткрепа за одредени надворешно-политички одлуки или цели.

Современата културна дипломатија е многу повеќе ориентирана кон создавањето на смислата „ние“ и тоа ја прави неопходна, тоа ја прави да биде основен дел и движечки елемент од јавната дипломатија. И кога зборуваме за културната дипломатија како инструмент кој може да се носи подеднакво успешно и со локални и со регионални, но и глобални современи проблеми, тогаш се има во предвид, специфичноста на моќта на културната дипломатија да привлекува и индивидуи и заедници од различни култури, со различен социјален статус, различни политички провениенции или определби, кои се подготвени да учествуваат во еден заеднички дијалог и да создадат единствена платформа за една конкретна област. Културната дипломатија е секогаш насочена кон една многу поширока јавност или публика, отколку таа која е предмет на интерес и цел на јавната дипломатија. И тоа ја прави исклучително корисна во тешки ситуации, кога се во прашање националниот интерес или државниот имиџ. Учеството на државата на некој фестивал или значаен меѓународен настан, може до извесен степен да го помогне процесот на излегување од состојбата на ерозија на државниот имиџ или перцепција за државата воопшто, или да ги запре процесите на паѓање на довербата, кога ќе пронајде соодветни начини да искомунцира и емитира важни и суштински пораки. Културната дипломатија не е насочена (или не работи) само за странската публика, туку и за домашната публика-кога културниот настан има добар прием во странство, постигнува успех и е добро одразен во странските медиуми, тоа секогаш има одраз и врз домашната публика, домашната јавност, а посебното одраз има врз зголемувањето на националното самочувство. Кога политичар отвора изложба при некоја официјална посета на странска држава, тој комуницира не само со новата, странска јавност од државата домаќин, туку и со својата домашна јавност. Можноста неговите сонародници во истиот момент да го чујат или видат тој културен настан, значи дека пораките се наменети и за нив.

Третиот маркер на разграничување е контекстот. Каква слика за себе ќе избере една држава во комуникацијата со друга држава, заедница, регион не зависи само од изборот на нејзината културна или политичка елита. Тоа зависи од изборот на една многу поширока заедница од вредности, други култури, културни ставови, културни моди. За да може една државна културна стратегија да биде успешна на меѓународен план таа треба да има способност, механизми да ги почувствува, анализира, адаптира тие надворешни импулси, процеси. Еден културен настан организиран во странство, ќе има успех не затоа што бил збогатен со учество на видни државници или политичари, кои биле дел од неговото отворање, туку затоа што било внимателно проектиран и реализиран согласно очекувањата на конкретниот аудиториум. Културата се репродуцира преку своето максимално посветување на што поширок аудиториум, а еден културен настан не е воопшто пожелно да остане само протоколарна или ПР- културна акција. Неопходно потребно е да се осмисли како може да се направи уште повидлива културата на една држава пред странски публики/јавности, да предизвика што потраен интерес и внимание, кои ќе доведат до нови средби, партнерства, заемност на сите нивоа на соработка. Во овој контекст може да се зборува и за очекуваниот ефект на мултиплицирање и синергија, кој е еден од инструментите и сигурна мерна единица при долготрајните процеси на евалуација на успешноста на културните акции.

Четвртиот маркер на разграничување помеѓу јавната и културната дипломатија би биле-целите. Да се постигне заемно разбирање и дијалог, да се надминат стереотипите и предрасудите, да се збогати знаењето и запознавањето на другиот/те, е во срцевината на целите на културната дипломатија. Но таа може исто така да содејствува и во развој на трговските односи на државата, политичките, дипломатските и економските интереси, зацврстувањето на односите со различни социјални групи, меѓу кои секако дијаспората зазема секогаш значајно место, да привлекува во континуитет нова публика која може да биде корисна за остварување на надворешно-политичките цели и приоритети, или барем да се надева на потенцијална поддршка од неа. Според еден од водечките специјалисти за проблематиката од доменот на културната дипломатија Род

Фишер, можат да се издиференцираат седум најважни принципиелни цели на надворешната културна политика на една држава: 1) да ја поддржува и промовира културната дипломатија; 2) да развива културни односи; 3) да го поддржува извозот на културни продукти и културните и креативни индустрии; 4) да ја зајакнува ефикасноста на заемно поволни трговски договори; 5) да привлекува туристи и странски инвестиции; 6) да ја проширува и зголемува развојната помош за земјите во развој; 7) да создава информативна и поволна слика за државата во меѓународната јавност.¹³⁰ Се разбира, како дополнување на овие седум области, со полно право и сигурност може да бидат додадени и промоцијата на јазикот и образованието, кои се исто така неодвоив дел од програмите и задачите на културната дипломатија.

Петтиот маркер е временскиот хоризонт, перспективата, кои ја прават културната дипломатија да биде и во временско-проектна рамка, поразлична од јавната дипломатија. Додека јавната дипломатија може да се каже дека во голема мера е реактивна, поврзана и водена од управувањето (менаџирањето) со вести, информации и настани од актуелниот дневно-политички ред, а во втор план и водена од среднорочно проектирана комуникација т.е. нејзиниот временски хоризонт е временски ограничен на среден рок врз основа на планирани дејства од страна на владите кои треба да бидат соодветни искомунцирани со странски аудиториуми и публики, кои би имале своја тежина и влијание и при оценката на успешноста на таквата акција на јавната дипломатија. Културната дипломатија за разлика од јавната дипломатија, проектира создавање и развој на долгорочни односи и ставови.

Овие карактеристики и одредби на културната дипломатија, што чинат своевидна дистинкција од нејзината и активноста на јавната дипломатија, не се непроменливи величини, а не е конечен ни периметарот на освојување нови просторства со активности на културната дипломатија кои можат да се

¹³⁰ Според Liudmila Dimitrova, достапно на [http://culture-mfa.bg/images/content/2003/Role of cultural diplomacy in foreign relations 03.2016.pdf](http://culture-mfa.bg/images/content/2003/Role%20of%20cultural%20diplomacy%20in%20foreign%20relations%2003.2016.pdf) [прегледано на 01.06.2018]

антиципираат во иднина, во области во кои (барем) досега и не беше распознавана. Меѓукултурниот дијалог е еден од најочигледните современи примери. Програмите во областа на културната дипломатија како на национално, така и на меѓудржавно и меѓународно ниво и во сегашниот миг веќе се фокусираат во голема мера на проблеми како што се социјалната кохезија, нееднаквостите, дискриминацијата, меѓурелигиските проблеми, воопшто, националната, верската или расна исклучивост и нетрпеливост. Сè повеќе културни проекти се вклучени интензивно во најгорливите проблеми на денешницата, во општествено-политички процеси кои не можат да бидат решени само со политички или други општествени мерки, со еден креативен арт-одговор на тие проблеми, при тоа давајќи прилика на голем број автори и творци кои ја споделуваат заедничката загриженост за таа проблематика, да учествуваат и помагаат. Слични проекти можат да потпомогнат и во сложени и комплексни политички одлуки и решенија, бидејќи авторите се носители на вистински информации за ставовите на граѓанството и вредностите кои се почитуваат.

Во согласност со европската пракса, истражувањата од оваа област покажуваат дека малите држави кои располагаат со ограничени ресурси, а самите тие се во периферијата на континентот, најпродуктивен е таков организационен модел, во кој на министерствата за надворешни работи им се делегираат права и обврски од доменот на културната дипломатија- Финска, Шведска, Норвешка, Данска, Холандија (во 21 држава од ЕУ, поголемиот дел од правата и обврските од овој домен се сконцентрирани во нивните министерства за култура). Таа тенденција ќе се засилува и продлабочува имајќи ги предвид промените во меѓународните културни односи, од двострани кон многустрани, од настани кон процеси и платформи и најмногу од неповратното позиционирање на културата во надворешните односи на ЕУ, новото интегрирање на културата во европската служба за надворешни работи и безбедносна политика, но и позиционирањето на културата како стратешки политички столб, еден од трите, заедно со политиката и економијата, кои ќе бидат главна движечка сила на Унијата во наредните години.

1.8.5. Пресечни точки или маркери на поврзување помеѓу политичките процеси на внатрешно-политички и надворешно-политички план, со културната дипломатија

Новите времиња ја негираат средновековната догма за политиката како табу – творба за обичните луѓе. После Николо Макијавели, политиката веќе се смета за свесна интелектуална активност на човекот во општеството. Од дваесеттиот век, со афирмација на политичката како самостојна научна област во општествените науки, започнува детално изучување на суштината на политичкиот процес, бидејќи за да се разбере подобро суштината на демократското управување во државата, се потребни знаења како за политичкиот процес, така и за политичкиот систем и Уставот како главни основи на науката за политиката.

Анализата на доминантните односи меѓу различните општествени групи во општеството бара употреба на одредени алатки. Тоа е политичкиот процес преку кој механизмите на државниот систем преку политичкиот речник можат да се разберат. Политичкиот процес го одредува текот на политичките феномени. Тоа е еманација на политичкиот живот во одредено движење. Во него се формираат политичките субјекти/поединци и нивните заедници/, т.е. постои политичка социјализација, исто така, политичка институционализација (т.е. формирање и активност на различните институции/; ја дефинира структурата и функциите на органите на трите власти, односот меѓу нив и резултатите од нивните активности. Денес во пост-индустрискиот свет нема современо општество без динамично дејствувачки политички промени. Поради ова политичкиот процес се истражува многу аспектно со различни методологии за да се обезбедат непрекинати информации за можностите на општеството да решава еден или друг проблем.

Најраспространет е историскиот метод, со кој се извлекува поука од веќе поминат (изминат) политички процес и се коригираат механизмите при оправдување на принципите и варијантите во приодите при следење на современиот политички процес. Многу значаен и корисен може да биде правниот пристап преку кој се разјаснуваат правните формули и постапки кои треба да се применат. Социолошки приод добива исто така сè поширока примена. Со него се

дава одговор за одделни учесници во процесот, поврзан со продуцирањето и реализацијата на политиката. Политолошкиот пристап преку кој на политичкиот процес се гледа како на систем од меѓусебно поврзани и строго хиерархизирани активности на различни групи на луѓе и институции на државата, од кои секој има строго дефинирани права и обврски. За тоа, овој пристап може да се нарече уште и системски пристап. Тој е ефикасен во истражување на особеностите, логиката и фазите на демократскиот политички процес.

Во истражувањето во оваа студија во најголем дел ќе биде користен системскиот пристап при испитувањето на суштината на политичкиот процес, со анализа на релевантни правни документи (Устав, стратешки документи од надворешната политика и културните политики).

Основата на секоја политика т.е. на секој политички процес се вистинските потреби на луѓето, во нив треба да се бара причината или образложението на политичкиот проблем. Во пракса, тоа е нагласено од барањата на одделни групи, здруженија, класи, еснафи и други општествени групи.

Политичкото прашање го активира појавувањето на политичка идеја дефинирана од различни фактори во политиката (партии, синдикати, групи за притисок и сл).

Политичките идеи се основа за формални политички одлуки. Тие се спроведуваат во практика од страна на државните институции. Така се раѓа политичкиот производ, што неопходно е предмет на јавен надзор преку проценка на различните општествени групи водени од нивните витални интереси. Тогаш станува јасно дали демократскиот политички процес создава или продуцира политички корисна или плодотворна политика. Ова значи заокружување на еден демократски политички циклус.

Ова може хронолошки да се изрази преку следниве 5 фази: 1) појава на политички проблем; 2) формирање политичка идеја за тоа како проблемот да се реши; 3) формулирање на политичко решение, базирано на политичка идеја; 4)

реализација на политичкото решение во пракса; 5) проверка на финалниот политички продукт и неговите импликации за општеството.

При првата фаза од демократскиот политички процес треба да се разјасни добро, каков е политичкиот терен или поточно, политичкиот контекст и дали политичките проблеми се со конфликтна насоченост (ова се случува почесто во сиромашните општества, каде главните учесници -граѓанинот, класата /соц.група/ и нацијата се често во конфронтација поради длабоки социјални разлики или кога се сериозно загрозени правата и слободите на граѓаните). Во другиот случај доминираат избалансирани консензус-проблеми (најчесто во општества со стабилна и доминантна средна класа).

Политичкиот терен или контекст е подложен од влијание како од класната структура, така и од статусните групи и групите на интерес (тоа се неформални здруженија врз основа на национални специфики, старосни особености, верска основа, бизнис ангажмани, културно-идентитетска основа). Во овој контекст, важно е да се истакне дека движечките импулси не секогаш се иницирани од статусни групи кои се официјално регулирани или институционализирани, а создаваат промени во општествените расположенија и влијаат врз формирањето на проблемот, а подоцна и неговото формулирање и решавање.

Главен играч во првата фаза е граѓанинот кој треба преку дозволените и загарантирани од Уставот права, да го манифестира проблемот отворено, преку флаери, постери, апликации на улицата (графит, плакат, билборд) преку медиумите, преку интернет пространството.

Во втората фаза - обликување на политичката идеја. Само политичката класа/партии, синдикатите, групите за притисок, бизнис заедницата, црквата, организирани екстремистички структури и други, можат да го направат тоа. За да биде квалитетна политичка идеја, мора:

- факторот кој го поставува проблемот да има добар раководен тим и добра организациска структура. Во конципирањето на идејата, препорачливи се следниве принципи:

- 1) рационалност во формулирањето на идејата/најраспространетата опција;
- 2) оптималност на политичкото решение (да се предвиди сложеноста на проблемот);
- 3) објективност / да се земат предвид точните причини за проблемот објективно, научно;
- 4) предвидливост во размислувањето - способноста на политичките лидери да го предвидат идниот производ на реален и избалансиран начин, со можност за приспособување, за различни опции, особено за тешки политички одлуки.

Политичката идеја се раѓа преку следниве средства: внатрешни политички дебати; теоретски контроверзи меѓу фракциите; во спорови помеѓу различни политички фактори, преку политички програми; коалициските договори, предизборните платформи.

Третата фаза од демократскиот политички процес е политичката одлука. Донесувањето на одговорна политичка одлука поминува низ три фази:

- 1) да се одлучи дали проблемот е политички / не е само личен, а поврзан со интересите на една или повеќе социјални групи и дали бара акција од страна на надлежен државен орган за решавање и на кое ниво од трите власта треба да биде процесуирано;
- 2) конкретна политичка подготовка за донесување на политичка одлука - консултации внатре во јавната група, формулирање на проблемот; сондирање на мислења со сродни општествени групи со цел каква рефлективност ќе предизвика кај нив одлуката, а со експерти се прават социолошки сондажи и анализи. На оваа основа се подготвуваат неколку алтернативни решенија. На оваа база се подготвуваат проекти за краен документ, во кој се фиксира содржината на политичкото решение;
- 3) формулирање на текстот на официјалното политичко решение, во согласност со законските норми.

Четвртата фаза од демократскиот политички процес - примена во политичката пракса - да стане законска (т.е. да се спроведуваат одредбите од законот во практика/преку министерствата, комисиите и општините како клучни играчи во оваа фаза. Тие мора да го набљудуваат и да го водат раѓањето и развојот на крајниот политички производ, бидејќи тоа не е унилатерален акт, туку процес.

Петтата фаза започнува со појавата на конечен политички производ. Тоа е крајот на политичкиот процес. Се прави споредба меѓу политичката цел што е родена од проблемот и постигнатиот резултат. Оценката може да се направи најпрво и од четвртата власт/медиумите. Без разлика од каде ќе започне, важно е да биде навремена, комплетна и да доведе до важни заклучоци за сите играчи во политичкиот процес. Само тогаш ќе има резултат во демократскиот политички процес, а тоа се смета за финале на самиот процес.

Политичкиот процес ја покажува динамиката на политиката и реализацијата на појави како што се: борба, движење, криза, судир. Главен услов за политичкиот процес за балансирање или „рамнотежата од потреби, сили и интереси“ на политичкиот систем е решавањето на конфликти преку помирување и репродукцијата на сите процедури кои ја исклучуваат употребата на сила.

Анализата на политичкиот процес се одвива во два аспекти. Првиот аспект е поврзан со трансформацијата на желбите на граѓаните во реални резултати. Вториот аспект е поврзан со формирањето и функционирањето на владата, исто така познат како „владиен процес“. Во услови на напредна демократија, владиниот процес цели кон две цели. Првата цел е создавање на систем од институции и механизми, претворајќи ја владата во одговорна. Втората цел е публицитет и транспарентност на сите активности.

Бертрант Шнајдер за политичките процеси смета дека можат да се одредат во четири етапи: 1) Анализа на структурата на општеството. 2) Генеза на политичкиот процес. 3) Создавање на државен поредок во општеството (во оваа фаза се создаваат и нови политички партии) 4) Заемни дејствија и влијание на политичкиот процес врз заемните односи меѓу социјалните групи и општеството.

Политичкиот процес се карактеризира со: 1) Рационалност; 2) Динамика – меѓузависност и влијание меѓу учесниците во политичкиот процес; 3) Цикличност- едно политичко решение води или условува друго; 4) Разновидност на формите на политичката дејност; 5) Индикативност- обезбедување информации за различните политички режими. За Шнајдер се исклучително важни следниве фази или етапи во политичкиот процес: 1) идентификација-детектирање и анализа на проблемот; 2) подготовка за решавање на проблемот; 3) носење на одлука или решение; 4) дејства за реализација на политичкото решение; 5) политичка оценка за ефикасност или успешност од реализација на преземените решенија или одлуки.

Надвор од теоретската рамка и теоретското одредување на поимот политички процеси, во секојдневниот наратив политичките процеси имаат и поширока и поограничена конотација или употреба. Во вториов случај, кога велиме политички процеси, најчесто првите асоцијации кај публиката, се поврзани со одредени актуелни или врежани во колективната меморија процеси на политички прогон, политичка пресметка или монтирани политички случаи, со кој изобилува и дамнешната, но и поновата историја-а се неодвоив дел и од сегашните модерни времиња. Во овој контекст политичкиот процес имплицира најчесто правна процедура која е предодредена на политички диктат и мотивација, имплицира политички реваншизам или политичка пресметка. Во еден пошироко прифатен наратив, политичките процеси претпоставуваат одредени општествено-политички појави, кои ги препознава јавноста преку нивната феноменологија, преку појавноста, преку препознатливоста. Од процедурално-теоретски аспект, тоа би биле фазите на појавност на идеите, преку нивната реализација и ефектуирање. Па така, во секојдневниот дискурс ќе чуеме често за национализам, верски фанатизам, екстремизам, дискриминација (по старосна, полова, расна, национална, верска основа), иредентизам, тероризам. И тоа се политички процеси чија феноменологија е препознатлива скоро за секој граѓанин, благодарейќи најмногу и на улогата на медиумите во процесите на сеопшта глобализација.

Политичките процеси се несомнено една од најживите материи на политичката наука. Не само поради нивната динамика, движечка енергија, многупојавност и разновидност, туку и поради бројните комплексни фактори кои влијаат на процесите, а кои со времињата се менуваат или видоизменуваат. Но во исто време се неопходна алатка и во секое теоретско и практично размислување и анализа за сите важни случувања не само од политички аспект, бидејќи политичките процеси несекогаш се мотивирани само од политички причини. Во нив се вкрстени цели и интереси и од општествени, економски, културолошки, верски и многу други аспекти, во нив е вмрежена севкупната движечка општествено-политичка енергија.

Што е она што може да биде заеднички именител помеѓу политичките процеси и културната дипломатија, она што претставува предмет на интерес на овој труд. Навидум и теориски и практично гледано, се чини предолг е патот на изнаоѓање допирни точки помеѓу внатрешните политички процеси и културната дипломатија за која првенствено се врзуваат културни акции наменети за публиките во странство. И политичките процеси на домашен, внатрешно-политички план и културната дипломатија се несомнен инструмент, алатка за детектирање и анализа на многубројни комплексни состојби од внатрешната и надворешната политика. Како **индикатори**, како супстрат од информации, се незаменлив дел од инструментариумот за било каква посериозна општествено-политичка анализа. Втората заедничка карактеристика е нивната **флуентност**, процесуирачка суштина. Процесите од заживување, раздвижување, осуштествување и ефектуирање на одредена идеја, претстава, вредност или став, се иманентен дел од функционирањето и на политичките процеси на внатрешно-политички план и на културната дипломатија на надворешно-политички план. **Контекстот** е можеби круцијалниот елемент што е подеднакво исклучително важен и за двата поими. Контекстот во чиј зародиш се раѓаат, оформуваат, дејствуваат, остваруваат и политичките процеси и културната дипломатија. Контекстот и како социолошка, политичко-правна, економска, културолошка, традиционално-обичајна, верска одредница и специфика, во чија сложена структура се вмрежени сите важни потреби, цели и интереси. Ако не се (пре)

познава контекстот, ако не се одредат јасно сите негови специфики што го чинат повеќе или помалку различен од други такви контексти, многу лесно можат да се донесат погрешни политички заклучоци, кои продуцираат и погрешни или несоодветни политички одлуки. Можеби една од најсложените задачи на современата политичка наука, но и на политичката прагма, е да го детектира, спознае и потполно осознае одреден контекст на политичка акција, што претстпоставува и одредено политичко процесуирање. Контекстот е база, двигател, но и мегдан за соочување (вкрстување) на мноштво влијанија, како од внатрешно-политички импулси и интереси, така и од надворешно-политички интереси и побуди. Контекстот не е само политолошка категорија. Оттука и бројните неуспешни политички акции и процеси, кои во контекстот препознаваат само политолошка единица, правно-нормативна бирократска ќелија или одреден корпус од економски интереси. Потценувањето или пренебрегнувањето на контекстот како исклучително важна компонента од секоја општествена анализа, или неговото третирање кабинетски или академски по аналогича, ги чинело и чини и најголемите политички сили, да направат лоша проценка и донесат погрешни или неприменливи решенија во многу важни историски или актуелно политички моменти. На контекстот паѓале и империи, кога забораваале на неговата комплексност, специфичност и чувствителност. Контекстот е родно место и на сите процеси кои продуцираат противречности и судири и родно место каде се креираат компромиси и интегративни процеси кои антиципираат или проектираат заедничка иднина. Она што контекстот го прави не само комплетен, туку и суштински препознатлив во различностите е културолошката матрица. Тоа е спецификум, во кој се вмрежени и испреплетени трајни односи на поврзување и кохезија, врз основа на заеднички обичаи, верувања, традиција, јазик, верска припадност, култура на живеење, политичка култура. Истовремено, контекстот може да биде и простор во кој се создаваат противречности, спротивставувања, судири или конфликти, токму во рамките на различното во културолошкиот образец. И историјата, но подеднакво и совремието изобилува со примери за добра и трајна културна инклузивност и кохезија и во мултикултурен контекст, врз база на интеркултурен дијалог и конструктивна комуникација, заемно разбирање,

доверба и почит. Но и уште толку примери, на контексти во кои културолошките модели се нетолерантни едни кон други, живеат во свои паралелни културни светови, до степен на неподносливост, или исклучивост. И во услови на економска благосостојба, во контексти во кои економскиот интерес не е доминантен, како што многу често може да биде случај во продуцирањето противречности и судири, избувнуваат конфликти кои во својата појавност и суштина, содржат најмногу културолошки компоненти. Во анализите за политички, општествено-социјални, културни или верски појави, процеси и феномени, контекстот е наодминлив и исклучително важен предмет на теориска обработка, во временско-историска релевантна рамка, како и во просторно-географска одредница, во кој можат да бидат анализирани и мноштво други подконтексти, компоненти од хоризонталната или вертикална структурална содржина на главниот контекст. Контекстот може да биде микросредина, во која се испреплетуваат битни импулси, релевантни за анализа на општествено-политичките феномени, но може да биде и поширок регионален контекст, во кој се одвиваат и манифестираат во полн замав политички процеси, исто така релевантни за анализа. Не постои, нити микро, нити макроконтекст, а ни потконтексти, кои можат да функционираат изолирано, апартно, сами за себе. Во ерата на глобализацијата, такви издвоени контексти можат само како раритет да бидат спомнувани, но во пракса, секој контекст е подложен на внатрешни и надворешни влијанија, инпути и аутпути и од помалите кон поголемите и обратно, во еден непрекинат низ од меѓусебни влијанија и промени, во една динамика која е едно од суштинските обележја на контекстот. Културата, разбрана не сама по себе како цел, туку во случајов како средство, може да има една од клучните улоги во разбирањето на сложените современи процеси. Контекстот е средина во која најдобро може преку културата да се евидентираат и третираат поголем дел од појавите и проблемите со кои се соочува едно општество. Во срцевината на бројни современи проблеми, лежи некакво културолошко не(до)разбирање. Културата сè почесто, заедно со сеопфатни форми на едукација и социјализација, станува неопходна алатка во процесите на зближување, препознавање, помирување, создавање на клима на доверба, наклонетост, трајно пријателство или партнерство. **Платформите**, врз

кои се создаваат стратегии за подолгорочно дејствување, се исто така и битна препознатлива карактеристика како за сложените политички процеси така и за културната дипломатија, но и алатка преку која можат да бидат анализирани и најсложени општествено-политички состојби. Платформите не само од долгорочен или стратешки аспект се интересни за анализа, туку и поради фактот дека времињата на поединечни и издвоени акции се заменети со нови трендови на заеднички акции од мноштво внатрешни и надворешни фактори, кои во даден момент и на одреден простор, споделуваат заеднички цели и интереси. Обединувачки фактор освен принципите, интересите, целите и задачите е заеднички споделениот систем од вредности, кој може да биде и траен и примамлив елемент за придобивање на наклонетост и симпатии и на пошироки општествени структури, околу одредена платформа. Синергијата од компатибилни акции, создадени и водени преку заедничка платформа, заеднички систем од вредности, може да биде исклучително успешен модел во разрешувањена бројни сложени проблеми со кои се соочуваат модерните општества. Културната дипломатија на напредните и силни демократски земји, веќе извесен период преку такви платформи ангажира креативни автори од сите меридијани и во процеси, кои на прв поглед, немаат многу допирни точки со културата и културолошкото, како климатските проблеми на пример. А најголем дел од големите политички процеси, веќе подолго време се водат во име на заеднички системи од вредности, кои во најголем дел содржат социолошко-културолошки компоненти а се платформски обединети како заедничка здружена акција кон држави, општества или заедници со различен систем од вредности. И кога вистинските причини за конфронтација се прашања поврзани со витални интереси од сферата на економијата, енергетиката, финансиските или информатички сектори за доминација и контрола, политичките процеси се водат под плаштот на борба за доминација и наметнување на својот сопствен систем на вредности, преку средства од образовно-културни програми и акции. Моќната индустрија за забава, медиумските центри на моќ, борбата за превласт во големиот информатички простор, се нови обележја на времето во кое живееме. Додека првите два феномени беа обележје на поголем дел од минатиот век, заедно со повеќе

децениската борба за престиж во модерното наоружување и борбата за нови дострели во вселената, современото време е карактеристично со една беспопштедна форма за што поголемо влијание во виртуелно-информатичкиот простор, во кој **информацијата** добива статус на еден исклучително вреден ресурс. Тоа е уште еден сегмент, уште една пресечна точка во која се преклопуваат и препознаваат современите политички процеси и акциите на културната дипломатија. Ерата на глобализацијата, создаде низа од феномени кои допрва ќе бидат од приоритетен интерес на науката, но и од интерес на секој учесник во виртуелниот информатички простор, бидејќи и секој поединечно, во реално време и од секој простор, на овој начин станува и учесник (креатор) и сведок на сите поважни политички процеси. Процеси во кои и настани од локален или регионален карактер, можат веднаш да станат предмет на интерес од пошироко значење. Поголем дел од авторите, посветени на анализа на културните процеси во ерата на глобализација, најчесто се согласни околу три важни димензии на процесот. Од една страна, тоа се процесите на универзијализација и космополитизација на културата, од друга страна оживувањето на процесите на националните и етничките културни традиции, а од трета страна реалните процеси на претопување на првите два процеса, во еден единствен, наречен процес на културна хибридизација. Во модерните услови на глобализација, културната хибридизација е само почеток на многу нови процеси, кои и во било кој правец да се развиваат, не претпоставуваат исчезнување или асимилирање на сите останати културни тенденции, туку паралелно егзистирање и развој на глобалната култура и разгранување и развој на националните култури. Овој исклучително интересен процес и од политолошки и од културолошки аспект, е посебно интересен да се набљудува во држави или меѓу народи, кои споделувале еден ист културен простор подолго време. Блиските култури реагираат на многу специфичен начин во процесите на сеопшти глобализациони процеси, а преку нивните културни акции во виртуелниот простор, многу индикативно може да бидат анализирани како дневно-политички случувања, така и стратешки внатрешно-политички определби.

Цел на препознавањето на пресечните точки или маркери на поклопување помеѓу современите политички процеси и културните дипломатии кои се предмет на интерес на овој труд, во ниеден случај не претпоставуваат дека културата и културолошките алатки се сеопшти и семоќни, а дека културата е пресуден чинител во раѓањето, обликувањето и процесуирањето на сите релевантни општествено-политички процеси. *Williams* дефинирајќи ја културата, смета дека овој поим е еден од најкомплексните и заедно со уште два три други поими, најkomplициран збор во англискиот јазик. Според него, културата најпрво значи: 1) општ процес на цивилизација во смисла на самодоверба и образование; 2) верувања, пракса и начин на живот кој разликува една етничка група или заедница од друга, како и општествени слоеви, младински подгрупи или професии и сл.; 3) дела од интелектуалната пракса или уметничкото творештво.¹³¹ Во овој контекст, на културата може да се гледа од два аспекта, во својот поширок опфат не само како квалитет на живот туку и како средство на севкупен, траен и одржлив развој, т.е. како општествена сила или општествен агрегат кој генерира општ општествен динамизам и (развојна и секоја друга) креативност. Културата ни како цел, ни како сретство, не може да служи за таква цел, да биде субститут за сите останати општествени области, процеси и продукти. Но, она кое што ја издвојува културната акција и културните процеси од останатите општествени феномени, а е исклучително корисно во анализата на истите, се состои во непосредноста, едноставноста, препознатливоста преку кои културата продуцира и емитира пораки кон својата и кон странски публики, пораки во кои можат да се детектираат и декодираат суштински аспекти на внатрешно-политички процеси и појави, и во нивната најголема комплексност. Преку форми и содржини на културните акции во странство, понекогаш во поизразена, директна и јасна, а понекогаш во подзадскриена и не толку директна форма, можат да се препознаат пораки од добро осмислени домашни стратегии, за надворешно-политичка презентација. Тоа најнапред, поради комплексноста на материјата и реалните процеси, преку анализа на стратешките документи од надворешната политика и стратешките документи од културните политики, па преку анализа на нивната практична

¹³¹*Williams*, Raymond, *Culture and Society 1780-1950*, Harmondsworth: Penguin, 1988, p. 7

манифестација и реализација пред странските аудоториуми. Понекогаш може да биде зачудувачка леснотијата со која и и не толку прифатлива идеологија, програма, платформа или културна политика од друга средина, преку културната дипломатија успеала да заземе простор во странските јавности, „освојувајќи и срца и умови“ на публиката во странство. Културната дипломатија во својата суштина е многу различна, како што заклучивме, од јавната дипломатија, која низ своите развојни форми често била идентификувана или поистоветувана со пропагандата, кон која и кај обичниот граѓанин се раѓа често чувство на отпор и презир, кога станува лесно и бргу распознаена. Културната дипломатија, посебно во денешни времиња на зголемена општа информатичка писменост, повисоки нивоа на политичка култура, се обидува низ сите свои појавни форми и содржини да биде, колку што може подалеку од етикетирањето како политичко-културна пропаганда. Ова специјално се однесува на држави кои меѓусебно имаат чувствителни, отворени прашања, како од политичката, така и од културната проблематика. Во такви случаи, преку културните дипломатии може да се водат успешни културни акции, само ако културата се држи до своите суштински вредности, многу внимателно, креативно и естетски (како најсуштински обележја на културните вредности) да пренесе и сподели ставови, претстави, вредности, пораки и идеи, од домашната, кон надворешната средина. Културните акции надвор од границите на државата, можат да бидат индикативни и според реакциите на публиката кон која се наменети, не ретко и во најзатегнати дневно-политички односи меѓу одредени држави, културните настани на крајот на денот, можат „културно да ги испеглаат несогласувањата“ и да поентираат со создавање нова поволна клима за нормализација на политичките односи помеѓу државите, народите или владите, но и случаи каде поради таквиот неповолен политички момент, културниот настан добил контроверзни контексти, со поларизирано *pro et contra* расположение на публиката и јавноста во земјата-домаќин. Но сепак, не случајно се вели дека и кога сите останати односи би доживеале прекин во редовната и нормална комуникација, културните врски мора да постојат и да се обидат да воспостават услови за градење доверба, партнерство и пријателско разбирање.

Државите од Балканот, посебно државите создадени после распаѓањето на поранешната Социјалистичка Федеративна Република Југославија, се исклучително интересен и индикативен пример за влијанието на внатрешно-политичките процеси врз нивните надворешни политики и културни дипломатии. Никулците на општествено-политичките процеси кои претпоставуваа можност за раздвојување од некогашната моќна федерација, можат да се следат и неколку децении наназад, а посебно во деценијата по смртта на неприкосновениот лидер, маршалот Јосип Броз Тито. Политичките процеси кои најавуваа распаѓање на федерацијата, имаат свое директно влијание на надворешната политика на СФРЈ, на културните акции на уметници, творци, автори, ансамбли кои гостуваат во странство, но посебно индикативни се културните настани кои ги организира тогашната бројна југословенска дијаспора. Појавите на национализам, верска нетрпеливост, економската криза во текот на 80-те години, идеолошките превирања и фактичката борба за превласт во федералните органи на власта од тогашните републички лидери, како и културните конфронтации помеѓу (повеќе или помалку) блиските култури, имаат своја директна рефлексивна и врз надворешната политика на државата и секако на нејзината перцепција во странство. Во една прилично синхронизирана „игра на коинциденции“ заедно со процесите за сегрегација и отцепување, заедно со растечките национализми поддржани и од академската, научната, културната фела, но посебно од црковниот клер, се одвиваат и гео-политичка промени на глобалната, но посебно на европската политичка мапа, кои даваат дополнителен импулс на процесите на одвојување и осамостојување на државите произлезени од СФРЈ. Овој труд ќе ги следи сите поважни процеси кои го одредуваат конечниот след на настани до осамостојувањето на државите-сукцесори на СФРЈ, со посебен акцент на процесите кои беа карактеристични во првите години од осамостојувањето, а кои во голем дел ја одредуваат и денешната внатрешно-политичка ситуација и надворешно-политичка позиција на денешна Србија, Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Македонија, Црна Гора и Косово. Преку анализа на првите стратешки документи за надворешната политика на новосоздадените држави, нивната генеза во децениите потоа, како и промените во стратешките документи

на културните политики и културната дипломатија на горенаведените држави, овој труд ќе ги следи директните влијанија и зависност на внатрешно-политичките процеси и нивниот одраз и реакција во одлуките на надворешно-политичките односи, со посебна анализи на нивните културни дипломатии.

ГЛАВА 2

2. СФРЈ- ПРОЦЕСИ КОИ ДОВЕДОА ДО РАСПАД

Во денешниот свет во кој живееме, без некоја препознатлива и сигурна визија за иднината, живото сеќавање на бившата заедничка држава Југославија, асоцира и на одредени луѓе со одредена визија, кои во одреден период од владеењето со таа држава биле водени од некаква идеја или идеал. На за таа, веќе три децении непостоечка држава, со сè уште живи спомени за неа, несомнено потребно е едно флуидно осознавање и согледување, повеќе врз база на релевантни информации и документи, потребни како никогаш, поради виртуелноста во која живееме и која на свој специфичен начин ја креира нашата сегашност и иднина, но и го дизајнира и моделира колективното и индивидуално сеќавање на една од најинтересните и најспецифични државни творби на 20 век. Флуидно мора да биде согледано и југословенското наследство од страна на новоформираните држави, кои со своите политики го одбележаа крајот на 20 и почетокот на 21 век, политики кои најчесто неможат да се пофалат дека биле добрата, убавата или успешната страна од поновата регионална, европска па и светска политичка историја. Флуидната претстава или слика за бившата заедничка држава и сите нови држави создадени после нејзиното распаѓање, претпоставува јасна и сеопфатна анализа за создавањето, функционирањето и конечното раздвојување што се има случено во еден одреден временски период, во еден одреден гео-политички контекст, имајќи ги во предвид веќе јасните сознанија за внатрешно-политичките процеси кои го движеле и настанокот, развојот, но посебно од интерес на оваа студија, процесот на распаѓањето на Југославија. И од глобалната гео-политичка рамка веќе сосема јасно се крева превезот од магловити, претпоставени или фабрикувани

полуистини, а откривањето на архивите на големите светски сили, сведочењата на важни креатори на глобалните политики, кои се директно или индиректно вклучени во дел или во сите поглавја од поважните политички, економски и социјални процеси во Југославија, фрлаат светлина и јаснотија врз процесите кои акцелерираа распаѓање на една федерација, која поради многуте свои специфичности, беше едно од знаменитите обележја на 20 век. Ова поглавје од трудот, како и самиот труд немаат ниту претензија, ниту илузија дека можат да ја доловат „целата вистина“ или комплетната слика за поранешна Југославија, впрочем напишани се томови и томови, што научни, што новинарско-истражувачки трудови за тоа. И за процесите од последната деценија од нејзиното постоење, кои генерираа распаѓање на некогаш кохерентната и монолитна федерација, се напишани илјадници страници текст (некој пресметал дека можат да се пронајдат преку 10.000 библиографски единици и уште толку одредници на интернет пребарувачите, за оваа тема). Онаа што најчесто недостасува и во првиот и во вториот случај, и покрај изобилството од пишуван, говорен или сликовен материјал е дистанцирањето од пристрастност во третирањето на темата, научна објективност која нема да инклинира кон одредена посилна или погласна доктрина, водена од национално-емотивна или политичко-провениентна кауза, од која тешко се оградуваат и најавторитетните познавачи на југо-процесите од нејзиниот последен, историски чин, чинот на распаѓањето. И не само инклинирањето кон одредена опортуна или популарна доктрина кон одредени тврдења, може да го измести објективниот и реален ракурс во обсервирањето на општествено-политичките процеси кои доведоа до распад на СФРЈ, во голем број случаи емпатијата, силно изразената позитивна или негативна емоција кон поранешната држава може да ја искриви научната вистина и реална слика за состојбите или процесите, кои се предмет на анализа и на овој труд, најбитните политички процеси кои доведоа до распаѓање на Социјалистичка Федеративна Република Југославија. А сите тие поважни процеси чинат еден единствен процес на разградување, раздвојување или распаѓање на една заедница на држави, долготраен процес создаден од: 1) спој на внатрешни напнатости и

дезинтегративни надворешни фактори и 2) влијателни академски и политички дискурси.¹³²

Југославија е создадена преку идејата, дека во неа Јужните Словени нема да останат слаби и поделени народи, туку обединети во Југославија, не би биле толку лесен плен на империјалните цели и интереси на големите сили. После 73-годишниот реален и комплексен процес на обединување во една заедница, низ сите можни политички уредувања и режими, за Југославија денес многумина би рекле дека беше еден специфичен културен и општествено-политички експеримент и феномен, дури еден од најинтересните во историјата. Основана во просторот на интереси и постојани конфликти помеѓу двете тогаш моќни сили Австро-Унгарија и Отоманска Империја, а како обид на Британија и Франција да го ограничат влијанието на Германија на овој простор, преку одредбите од т.н. „Крфска декларација“ од 1917 година, своите почетоци ги има како уставна монархија (по моделот на британската). Правата (барем за Србите, Хрватите и Словенците) и правото на глас, како и почитување на темелните принципи на Илирското движење каде автентично е и родена идејата за југословенството, биле ветувачки и надежни аспекти од раните години по основањето на Југославија. Набргу потоа, кралот Александар ги суспендира уставот и изборите, но заедничкиот живот на различните етнички и културни заедници, сè уште дава простор и перспективи за надеж. Скромните економски перформански, пауперизираната земјоделска класа, ниското ниво на политичка култура, високата стапка на неписменост и невработеност, класната конфликтност и раѓање на првите поизразени судирања на етничка основа, посебно помеѓу српската и хрватската политичка номенклатура, се обележја на Кралството на Србите, Хрватите и Словенците, односно Кралството Југославија до Втората светска војна. Војната зема еден од најголемите „даноци во крв“ (1.700.000 жртви), крвава братоубиствена војна во една држава поделена на повеќе држави и протекторати помеѓу фашистичките сојузници и квислинзи, но и класно-револуционерна и меѓунационална војна помеѓу монархистите, усташите, четниците, квислинзите од

¹³² **Bakic**, Jovo, *Jugoslavija-razaranje I njegovi tumaci*, Sluzbeni glasnik, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2011.

разни провениенции, против партизанското народно-ослободително движење, водено од Комунистичката партија на Југославија. Победник од Втората светска војна и неприкосновен лидер на новата социјалистичка федерација на народи и народности, станува Јосип Броз Тито, кој суверено владее со државата, сè до својата смрт на 4 мај 1980 година. Несомнено, Титова Југославија беше создадена од една кохерентна внатрешна идеја за југословенството, водена од работничката класа и победничката Комунистичка партија, но водена и од тогашниот пролетерски интернационализам, а наметната од поширокиот (тогашен), европски и светски меѓународен контекст. А општиот меѓународен контекст, кој во 1945 година веќе ги има сите потребни компоненти да се дефинира како биполарен, согласно состаноците на врвот во Техеран, Јалта и Потсдам, ја доведува Југославија на бранот на сталинистичкиот модел најпрво во заедницата од држави кои гравитираат кон Москва и т.н. Источен блок, а по конфликтот со Сталин и Информбирото, Југославија станува „корисен издувен вентил на експрес лонецот, кој може во секој момент да пукне“, нормално, со премолчана согласност на големите светски сили. Титова Југославија, водена од внатрешно-политички пориви, процеси и појави, но ограничена и со „условната“ независност од тогашните два светски блока, принудена е да дизајнира една сопствена социјалистичка приказна, но и многу специфична меѓународна позиција, лавирајќи меѓу Сцилите и Харибдите во немирното меѓународно море од спротивставени цели и интереси.

Југословенскиот пат во социјализмот, федеративниот начин на уредување на државата и неврзаниот приод во односите на меѓународен план, се одраз на спецификите со кои Титова Југославија се соочува на внатрешно-политички и надворешно-политички план. Војната врз чии крвави пеплишта се градеше новата федерација, императивно наложуваше неколку врвни приоритети, меѓу кои градењето нови федерални принципи помеѓу завојуваните народи и народности во последната војна, што беше еден од најважните приоритети. Економското закрепнување на потполно уништената економија, исто така беше врвен приоритет. Најпрво со увезениот советски модел на планско управување, национализација на севкупниот имот, колективизација во земјоделското

производство, а од 50-те години, со свои автентични обиди за создавање економски амбиент, кој во наредните децении носи и први видливи економски резултати. Комунистичката партија, подоцна Сојузот на комунистите на Југославија и републичките, а подоцна покраински партиски тела и органи, се креатори и носители на сите развојни процеси во неколкудеценискиот југословенски развој. Еден од најголемите предизвици, во целата југословенска историја е функционалниот баланс помеѓу шесте републики, кои во „авнојевска Југославија“ се разграничени по линии кои требало да бидат само како неизбежни „жилички во мермерот“ (изјава на Тито)¹³³, за кој подоцна се покажа дека и не е од толку цврст мермер, а истите тие „жилички“ се причина за жилави преговори и трајна причина за конфликти помеѓу државите создадени по распадот на Југославија. Потрагата по функционален баланс помеѓу народите или најголемите етнички заедници на просторот на заедничката држава, е императивна задача на новата комунистичка власт, најнапред поради веќе солидното искуство со напрегнати и нефункционални односи меѓу Словенците, Хрватите и Србите во време на Кралството, преку фронталното и воено соочување за време на Втората светска војна, до реваншистичкиот однос на партизанската и новата комунистичка власт, кон нејзините непријатели за време на војната и првите повоени години со „преки“ (најчесто воени судови), индивидуални но е колективни пресметки и ликвидации со неистомислениците. Принципот е многу јасен, пресметката со националниот екстремизам се одвива по принципот, враќање со бескомпромисен екстремизам. Новата комунистичка доктрина, водена со еден силен ентузијазам, но и забележлив волонтаризам во лицето на комунистичката партија, води пост-воена војна, на многу фронтови, како со „класниот“ непријател, така и со националистите, верските заедници, коминформовците, остатоците од „гнилиот капитализам“, сето кратко и умешно сведено под флоскулата „домашен и странски непријател“. Една од најцрните дамки на тогашната југословенска власт е „логорот на смртта“ Голи Оток, пуст и каменест остров во хрватскиот дел од Јадранското море, каде во периодот од 1949-1956 година близу 16.000 политички

¹³³ Според Димић Љубодраг, достапно на <http://www.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalanews/po-cijoj-meri-je-stvarano-unutrasnje-uredenje-jugoslavije> (прегледано на 01.06.2018)

затвореници биле изолирани, затворени и малтретирани, по методите на сталинистичките логори на смртта. На Голи Оток, една од најголемите политички табу-теми во Титова Југославија, биле казнети видни интелектуалци и од Македонија, заменик Претседателот на АСНОМ Панко Брашнарлов, поетот и писател Венко Марковски, Петре Пирузе, Владимир Полежиновски и бројни други видни личности.¹³⁴ Прекилот на блиските врски со тогашниот Советски Сојуз и државите од т.н. Источен блок кои гравитираа кон Москва, беше една од стожерните точки за пресвртница во југословенската внатрешна и надворешна политика, со далекусежни последици. Прекилот на неколкугодишната комплетна свртеност кон трговија и стопанска размена само со социјалистичките земји, можеше да доведе до тотален колапс на и онака осиромашената од исцрпувачките војни земја, ако не беше отворањето и реализирањето странска помош, претежно од САД и западните земји. Според некои најнови истражувања и податоци, Титова Југославија во тие години добива на име репарации за воени штети 47 милијарди американски долари, што во индустриска опрема, што во девизи, што во исклучително поволни кредити, а постојат и документи,¹³⁵ дека американската помош за време на претседателствувањето на Труман и Ајзенхауер, не била ништо помала од онаа која е укажувана на западните земји. Освен кредитите од запад, друг најголем „кредитор“ на тогашното југословенско стопанство е југословенскиот земјоделец, на кој освен она што му е неопходно за домашни потреби му е одземано и прераспоредувано во фондови за индустриски развој. Тоа се години на комплетна државно планско стопанство, во кои финансиите од земјоделството се прелевани во фондовите за индустриски развој. Титова Југославија, сепак потпрена најмногу на домашните ресурси и работна сила, успева веќе во 1965 година да се вброи меѓу средно развиените индустриски земји, а во почетокот на 60-те години, без посебни притисоци и условувања, Југославија добива во неколку наврати кредит од 6 милијарди долари од Светска банка, за инфраструктурни проекти, градење патишта, модернизација на железничкиот сообраќај, за хидро-централи и

¹³⁴Достапно на <http://www.mn.mk/istorija/308>(прегледано на 01.06.2018)

¹³⁵Lees, Lorraine M., *Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia, and the Cold War, 1945-1960*, Pennsylvania State University Press, 2010.

електростопанството. Политиката на Светска банка во тој период била благонаклона кон Југославија, од причини што се сметало за исклучително важно да се покаже, како кредитирањето од Светска банка во една комунистичка земја, води до видливи економски перформански во брзи временски рокови. Факт е дека Југославија бележи највисоки стапки на стопански развој, едни од највисоките во Европа и светот (од 6% до 9 % во просек), што може да се мери со стопанскиот подем на Израел во тие години, на пример. Во периодот помеѓу 1952 и 1968 бруто-општествениот производ е зголемен за три и пол пати. Многу странски набљудувачи во тој период од развојот на Југославија, ќе забележат дека „просветителството е за првпат на власт и на цена на Балканот“ (Дарко Сувин, канадски академик со хрватско потекло).¹³⁶ Со почетокот на 60-те години, започнува процес на стопански реформи, со кој е воспоставен систем, кој некои автори го нарекуваат социјалистичко пазарно стопанство, кој треба да биде според југословенските власти, подобар стопански амбиент од оној кој Југославија го имала во периодот од 1952 до 1963 год, а кој Јоже Менцингер го нарекува административен пазарен социјализам¹³⁷ (со просечна годишна стапка на стопански развој од 8,2 % и стапка на индустриски развој од 12,2 %). Во 1967 и 1968 година, како и во времето на Кралството Југославија, најголеми трговски партнери на СФРЈ стануваат Италија и Германија, а кога тогашната Европска заедница ги укинува меѓусебните царини и воведува единствена царинска тарифа, првиот трговски договор го потпишува со тогашната СФРЈ. Тогашната ЕЗ проценува дека Југославија е држава која е компатибилна со нивниот систем на стопанисување, а југословенската технологија која во најголем дела била од западно производство, дозволувала непречен и непосреден трговски однос меѓу западните компании и југословенските претпријатија, што овозможувало и директно склучување договори меѓу странските и југословенските стопански субјекти, без инволвирање на ресорните министерства или другите административни структури. Стопанисувањето во тој период од 70-те години, практично, според оценки и сознанија на европските партнери, било и пазарно и

¹³⁶Достапно на <https://www.kcns.org.rs/agora/esej-o-jugoslovenskom-socijalizmu-politikologa-miroslava-samardzica/> (прегледано 31.05.2018)

¹³⁷Достапно на <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/o-jugoslovenskom-socijalizmu.html> (прегледано на 31.05.2018)

слободно. Ова нова фаза од промените во економскиот систем, која почнува од 1973 година и трае до крајот на 80-те години, во теоријата ја нарекуваат договорна економија. Просечната годишна стапка на развој во овој период (1974-1988) изнесува 3,3% (од 1980 до 1988 едвај 0,6 %) а индустриската стапка на развој паѓа од 5% во 1980 на -2,4% во 1988.¹³⁸ Напуштањето на овој модел на договорна економија, почнува во 1983 година, со долготрајни, бесплодни, неуспешни дебати кои финиширале најчесто без никаков конкретен договор. Учеството на индустријата во бруто-општествениот производ изнесува 40% и е тренд што се одржува се до крајот на 80-те години. За жал, логиката и однесувањето на шесте југословенски републики биле повеќе идеолошко-политички и лукративно, отколку пазарно. Последниот југословенски Устав од 1974 година, им овозможува на тогашните републики и во голем дел и на автономните покраини, да бидат одговорни за сопствениот стопански развој и слободни во кредитното задолжување и начинот на исплата на истиот. Намерата на уставотворецот можеби и била да се поттикне економски натпревар и конкуренција која би била економски мотивирана, но во еден социјалистичко самоуправен систем со организации на здружен труд, во кој економијата никогаш не била потполно отворена и ослободена кон слободниот пазар и либералната економска логика на капиталот. Според многумина економисти но и научници од други општествени науки, овде се крие една од големите грешки на југословенскиот Устав од 1974, што продуцира една неиздржлива политичка борба и притисок врз федералната каса, за што поголемо преливање на девизни средства во републичките и покраинските каси. Од економски аспект, Уставот од 1974 година може да се смета за пресечна точка од која може да се насираат контурите на југословенскиот економски крах и распад на политичкиот систем, кој му даваше идеолошка и практична форма, проекција и содржина. Економските процеси во Титова Југославија, имаат своја исклучителна динамика, своја специфична развојна линија, од строго планско комунистичко планирање, до делумно либерализирање на пазарот, но и своја автентичност и специфика, од

¹³⁸Достапно на <https://www.kcns.org.rs/agora/esej-o-jugoslovenskom-socijalizmu-politikologa-miroslava-samardzica/> (прегледано 31.05.2018)

целосната државна контрола на сите стопански полуги и инструменти, до работничко самоуправување со основни ќелии на организации на здружен труд, за која и од аспект на тогашната западна мисла и економска логика, а од денешен аспект како веќе длабоко апсолвиран заклучок, се вели дека станува збор за специфичен југословенски политичко-економски експеримент, кој ја имал својата логика и економска оправданост само до оној момент, додека не потпаднал под суровите закони на слободниот пазар и логиката на светскиот капитал. Со не малку иронија, многумина ќе забележат дека единствена слога која ги чини согласни раскараните републички и покраински раководства во 80-те години, е слогата околу лобирањето за репрограмирања на нивните долгови кон странските банки и фондови. Но, помалку иронично звучат фактите кои се дел од вистинските причини за крајот на СФРЈ, реален пад на куповната моќ на населението во 80-те за 25% , во споредба со децениите на непрекинат развоен подем на стапката на економски развој и животен стандард и уште еден факт, што една од републиките (Словенија) со 8% од вкупното население, полнела и понатаму 25% од вкупниот федерален буџет, што во услови на многу поповолни (и економски) односи со соседите, (Австрија, Унгарија и Италија), било мотив повеќе за намерите на Словенија за отцепување, да станат стварност¹³⁹. Националните разлики со текот на времето сè повеќе се поклопувале со разликите во економската развиеност на републиките и покраините. Веќе споменатата Словенија, во 1955 година била пет пати повеќе развиена од Косово, а во 1988 година, дури седум пати повеќе развиена. Во етнички хомогените држави, неспоредливо полесно е да се изедначуваат разликите во регионалниот развој со политичка редистрибуција што ја врши државата, тоа го прават и капиталистички земји, како што порано го правела и државите со социјалистичко планско стопанство. Во почетокот на 80-те години, тогашната југословенска колективна власт и владејачката СКЈ ја губат контролата и покажуваат комплетна неспособност да управуваат со општествениот развој. Освен Фондот за развој на неразвиените, не постојат други редистрибутивни механизми на ниво на федерацијата. Републичките олигархии

¹³⁹Достапно на <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/o-jugoslovenskom-socijalizmu.html> (прегледано на 31.05.2018)

од западниот дел на државата, здушно ги покажуваат првите знаци за самостоен и изолиран сопствен развој. Процесот на разградување, сегрегација и распаѓање на федеративната заедница, со овие економски аспекти од функционирањето на државата, започнува да се одвива интензивно! Како што ќе напише во една своја анализа проф. Владимир Глигоров: „Историјата на Југославија, како економската така и политичката, се состои од низа погрешни уставни одлуки со повремени обиди за спроведување на неопходно потребните реформи, како би биле коригирани погрешните уставни развојни проекции, кои исто така редовно се покажувале како неодржливи, бидејќи и самите биле раководени од исти, етнички или национални мотиви. Некој вид на диктатура секогаш бил оправдуван, најчесто од безбедносни причини. И повторно, во еден или друг вид, се појавува територијалната децентрализација како врвен приоритет и повторно се барала правичност за националните територијални или стопански интереси. И она што е уште поиндикативно, надворешните околности во кои се случуваа овие процеси, никогаш не беа поволни. На земјата и беше потребен (и) либерално-демократски Устав во ера на растечки национализми (и) развој на приватно стопанство отворено за размена во светот, во време на растечки протекционизам во меѓународните економски односи и воспоставување на што поширок систем на владеење на правото, во услови на револуционерни промени во меѓународниот политички контекст. Поволни услови за либерализација и демократизација беа створени дури во годините пред распадот на Југославија“.¹⁴⁰

Освен економските (ре) дизајнирања на југословенското стопанство и општество, кои од секој можен аспект се и базични и круцијални за мноштво други општествено-политички процеси, СФРЈ исклучително многу внимание, време и енергија употребува на дизајнирање складен и функционален федеративен систем, во кој сите народи и народности, како што ги дефинира тогашната југословенска научна мисла, би живееле во рамноправен и рамномерен социјалистички развој. Да се создаде кохезивна и функционална заедница од блиски, но сепак различни народи, кои во најголем дел својот национален процут

¹⁴⁰Достапно на http://www.yuhistorija.com/serbian/ekonomija_txt01.html (прегледано на 31.05.2018)

го доживуваат во рамките на „првата“ или „втората“ Југославија, народи кои во првата прилика да се раздружат и спротивстават меѓу себе (Втората светска војна), го прават тоа на најгруб можен „балкански начин“, е врвен приоритет на југословенската социјалистичка власт во нејзиното 45-годишно постоење. Свежите сеќавања за пропаднатиот обид за формирање на југословенска нација за време на династијата Караѓоргевиќ, ги поучуваат новите социјалистички власти дека мора да се побара нова формула, во духот на новата социјалистичка доктрина и реалност, а тоа е создавање на југословенско социјалистичко заедништво, во кое националните посебности нема да бидат важни, и кои со напредокот на социјализмот (впрочем како и државата), ќе исчезнуваат. „Тито никогаш до крај не ја напушти идејата за Југославија не само како социјалистичка земја, туку и земја на Јужните Словени, а во неговите говори до крај на животот го спомнува ‘Братството и Единството’, кое во суштина претставува етнички концепт на југословенскиот идентитет, додека во пракса веќе преовладува концептот на Кардељ, кој го напушта овој етнички елемент, поставувајќи ја целата југословенска структура и идентитет на еден столб-идеолошкиот“.¹⁴¹ Патот до пеколот е поплочен со најдобри намери. Дали случајно или не, овие теоретски проекции, но и реални рамки за југословенскиот пат во социјализмот, најумешно ќе бидат „искористени“ токму во татковината на Кардељ, Словенија.

Најголем број југословенски и странски теоретичари и автори на дела посветени на распадот на Југославија, се согласни дека националистичките процеси се едни од најважните и најсилни причини за распадот на Југославија. Дилемата е само, која е основната оска на разликувањето на рамнотежата на етно-федеративната СФРЈ (според уставот од 1974 год.), дали српско-словенечката националистичка оска на нетрпеливост или хрватско-српската оска на национална непомирливост. Националната мартирологија и славните митови за *antemurale christianitatis* кај Хрватите или митовите за жртвувањето на Србите за христијанска, но „неблагодарна Европа“, се живи национални идеологии кои не добиваат јавност и гласност за време на доминантната социјалистичка

¹⁴¹Bakic, Jovo, *Jugoslavija: Razaranje I njegovi tumaci*, Sluzbeni glasnik, Beograd, 2011. Str.9.

идеологија,¹⁴² но се потхранувани постојано во колективната меморија и кај Србите и кај Хрватите, според мое мислење, од исто така потиснатите и детерминирани во своето дејствување, доминантни религии меѓу Србите и Хрватите. Овој „складен брак“ иако непризнаен од официјалната југословенска политичка идеологија и доктрина, е исклучително жив и витален и покрај сознанијата и притисоците кои системот со своите инструменти за принуда ги употребува против нив. Во природата на секој национализам на етно-групации од форматот на балканските е негувањето на потребата од поддршка на некоја голема европска политичка сила, најчесто негувајќи во колективната меморија одреден моментум во кој големите сили наоѓале свои сојузници во малите балкански народи, во остварувањето на своите пошироки гео-стратешки интереси. Така меѓу Србите отсекогаш се негувал митот за наклонетоста на Франција кон српскиот унитаризам, или наклонетоста на Русија, кон српските „православни браќа“, а кај Хрватите проекцијата дека Германците се нивната постојана и „тивка закрила“, што на некој начин наоѓало свое оправдување (и кај едните и кај другите националисти), во последните години на Кралството Југославија и новата распределба на политичка моќ во Европа и на Балканскиот полуостров.¹⁴³ За време на Титова Југославија, два пати се случуваат националистички движења кои земаат и видлив и сериозен замав, албанските националистички демонстрации во 1968 година и хрватското движење „Маспок“ во 1971 година, но во тогашниот меѓународен контекст, ниту едното, ниту другото, не добиваат меѓународна поддршка, освен што го „мотивираат“ југословенското раководство да се пресмета и со едниот и со другиот национален екстремизам, на нему својствен „бољшевички начин“, истовремено создавајќи дополнителна култура на страв од нови внатрешни и надворешни непријатели на СФРЈ. Но, тогашното југословенско раководство и владејачката партија, многу добро го чувствувале и осознавале процесот на националните бранувања и постојани притисоци од националните (републички) раководства врз сојузните органи и тела, а тоа кулминира и со последното поголемо редизајнирање на уставното уредување на

¹⁴²Bakic, Jovo, *op. cit.* str. 42.

¹⁴³Bakic, Jovo, *op.cit.* str. 44

Југославија со контроверзните промени во Уставот од 1974 година (претходно првиот Устав на ФНРЈ е донесен 1946 година, па следат Уставен закон од 1953, Устав на СФРЈ од 1963 год и во 1968 и 1971 година со амандмани на Уставот од 1963 год., се воведува Претседателство на СФРЈ, што е предвесник на новиот концепт на федерализација донесен со Уставот на СФРЈ од 1974 година). Ако уставните промени во 40-те, 50-те и 60-те години во социјалистичка Југославија се носени поради други општествено-политички и економски приоритети на државата (државното уредување, општествено-економското уредување, економскиот систем, цели на општествено-економскиот и политички систем), а во првите уставни решенија сувереноста им е дадена на републиките, а подоцна постепено на народите, уставните промени во 1974 се донесени под налетот на сè поизразените национални процеси, кои и резултираат со рекомпонирање на балансот на националните сили, преку зголемување на корпусот права што ги имаат двете покраини во рамките на Србија-Косово и Војводина, кои добиваат право на свои државни и партиски Претседателства, а нивната територијална целост нема да може да се промени без одлука на покраинските собранија, а покраинските власти имале и право на вето на одлуки на властите во Србија. Природно, најмногу забелешки на измените од Уставот од 1974 година имала Србија, имајќи ја предвид промената во нејзината територијална структура, најпрво преку форми на притисок за убедување на покраините во исправно толкување на уставните промени, според кои Србија сепак е суверена република со соодветен степен на автономија на нејзините покраини, за што многу често се барало арбитража од идејниот творец на Уставот, Едвард Кардељ и од Јосип Броз Тито лично, како најголеми тогашни авторитети во СФРЈ. Меѓутоа после нивната смрт, со почетокот на 80-те години, Србија веќе не може да смета на таквите авторитетни арбитража во прилог на „правилно уставно интерпретирање“ и сè почесто и понагласено бара измени на Уставот од 1974 година. Југословенското редицајнирање на федеративните принципи и начела, потребата од нивна избалансирана функционалност, води кон воспоставување на еден многу специфичен систем на „споени садови“, во кој националниот притисок од една, провоцира подеднакво силни национални притисоци од друга страна.

Веќе во март и април 1981 година, новото југословенско раководство, за првпат после смртта на Тито, се соочува најпрво со масовни студентски, а потоа и сеопшти национални протести на Косово, со кои се бараат уште поголеми национални права од оние загарантирани со Уставот од 1974 година, што доведува до политички репресалии и вовед во перманентни националистички процеси ширум државата, во текот на цела декада, до финалниот распад на СФРЈ.

Еден паралелен процес, заедно со националистичките, зема замав после политичкиот пад на Александар Ранковиќ, (1966 год) со идејата на Едвард Кардељ, дека „југословенските републики се нации со себесвојствена култура и дека треба да изградат свои сопствени стопанства кои би ја оддржувале таа култура“¹⁴⁴. Ова елегантно теоретско спојување на економските и културните причини, во практика значи именување на директорите на претпријатијата не на сојузно, туку на републичко ниво, а на план на цивилната заштита, организациско реструктурирање на територијалната одбрана од сојузно, на републичко управување. Но, културолошките аспекти на овој нов тренд, провоцираат процеси кои се од поголемо значење за овој труд, отколку останатите, гореспоменати. Во југословенскиот „случај“, во овој период, националистичките процеси ја започнаа својата развојна линија преку културата, стопанството, а завршија со јасно изразени политички барања. Културните, стопанските и политичките барања биле во функција на идеолошко правдање за долготрајните националистички барања. „8 Конгрес на СКЈ“ во 1964 година, за првпат после Втората светска војна го отвора националното прашање, две години подоцна на Брионскиот пленум сменет е Ранковиќ, а Матица Хрватска во 1967 година на културен план започнува проекти чија цел било раздвојување на хрватскиот од српскиот јазик, кои од средината на 19 век, веќе 100 години (освен краток период на НДХ за време на Втората светска војна), биле сметани за еден единствен јазик. Ова е доволен и јасен сигнал, националистичките процеси да добијат свој одговор во Србија, и најнапред овие процеси се одвиваат на културолошки план, а како партнер за овој

¹⁴⁴ Достапно на <http://www.politika.rs/sr/clanak/1021/Kardeljeve-norme> (преземено 25.05.2018)

културолошки националистички натпревар го водат Матица Хрватска и Друштвото на писателите на Србија. Барањето на хрватската културна елита (на која и се придружил и бардот на хрватската книжевност и култура Мирослав Крлежа), хрватскиот јазик заедно со српско-хрватскиот, словенечкиот и македонскиот да биде официјален службен јазик на СФРЈ, хрватскиот да се изучува во хрватските училишта, по што следи и српската реакција на тоа, Србите во Хрватска да се школуваат на српски јазик и кирилица, што отвора една од најкомплексните пресечни точки на кои подоцна, во 90-те години, хрватскиот и српскиот национализам и фронтално се соочија, со воено и физичко меѓусебно пресметување. Да ја поедноставиме културолошката обланда на вистинскиот националистички порив, не јазикот *per se*, туку националното име на јазикот се сметало за битно обележје на нацијата, без кое изгледа националистите не би можеле да го сметаат хрватството за севкупно етнички поврзано, а на тој став српските националисти го нагласуваат значењето на јазикот за одржување на идентитетот на Србите во Хрватска и БиХ. Националистичката Пандорина кутија е отворена на културен план, со т.н. проблематика на јазикот, а завршува онака, како ќе биде претставено во следните поглавја од трудот. Во овој контекст, не мал број автори ја поддржуваат хипотезата дека Југославија се распадна, затоа што не беше пронајдена формула за обединувачка идеологија. Според Ендрју Барух Вахтел (Andrew Baruch Wachtel), културата ниту може, ниту треба да се потцени, па преку книжевноста и културните политики требало да се поработи на создавање и одржување на југословенска нација, ако навистина се сакало југословенската држава да има подолг век на постоење.¹⁴⁵ Вахтел е само еден од плејадата светски научници, кој на културниот детерминизам му дава исклучително важна улога во процесите кои погодуваа за распад на југословенската федерација. Тој во своите научни истражувања, аргументирано се спротивставува на тезите, претежно во западната политолошка мисла, дека народите на Балканот, пред сè на просторот на Југославија ги одликува епска, древна омраза (*old-aged handret*), и дека историскиот неуспех на Југославија нема

¹⁴⁵Wachtel, Andrew B., *Making a Nation, Breaking a Nation : Literature and cultural politics in Yugoslavia*, Stanford University Press, 2001, p. 282

да беше неизбежен, ако различните владетели во Југославија, за време на седум децениското постоење, создадоа модерно, масовно и одржливо југословенство, во кој културата би била основен и обединувачки елемент. Во својата критика кон југословенските власти, Вахтел смета дека во првите период од создавањето на социјалистичка Југославија (1945-1963), властите се обиделе да создадат наднационална култура која би ги опфаќала а не поврзувала одвоените национални култури. Ним им било потребно само маргинализирање, не прогонување, а со тек на време, би можело да се очекува нивно одумирање.¹⁴⁶ *Post festum*, на линија на оваа размисла на Вахтел, логично би било создавањето на културолошките аспекти на југословенството, како антипод на етно-националното, аспекти кои би го следеле подемот на југословенското стопанство, кое се случува токму во моменти на давањето примат во развојот на националните култури, пред наднационалната, југословенско обединувачка. Контроверзно, а од денешен аспект гледано, сосема спротивно од логиката на меѓусебното економско и културно влијание, југословенските власти токму на овој културолошки план ја прават една од најчудните работи во нивното 45-годишно практикување на власта.

Уште еден исклучително важен процес, кој во себе содржи и економски и културолошки компоненти е процесот на формирање и функционирање на југословенската дијаспора како и повратното влијание на дијаспората врз процесите од развојот и распадот на Југославија. Зошто токму дијаспората е важен аспект од истражувањето на темата од овој труд? Најпрво, поради спецификата на економската и политичка емиграција, како процес кој на некој начин го создала тогашната југословенска влада, второ-како културна матрица која дијаспората го негувала и која била многу често предвесник на сите поважни процеси и настани од почетокот на крајот на нивната матична држава и секако, економското, но и културолошко, а и политичко влијание кое дијаспората го имала во многу процеси од внатрешно-политичкиот и општествен живот на СФРЈ, а најмногу во процесот на формирање и осамостојување на новите држави настанати од СФРЈ. Прилично долга е традицијата на иселување од земјите на

¹⁴⁶Wachtel, Andrew, *op. cit.* 283

територијата на Југославија, уште од крајот на 19 век, посебно со почетокот на 20 векот, годините на чести војни и голема сиромаштија. Најчести дестинации на првите емигранти им биле САД, Канада, државите од Јужна Америка, Австралија и Нов Зеланд, а најголеми бранови иселувања се случувале од пасивните региони, без земјоделско производство или индустриско-трговски погони и капацитети. Крајот на Втората светска војна, носи еден поголем бран југословенска емиграција во странство, поради политички причини и страв од ревашизам на новите власти, од сите народи, кои илегално преку Австрија, Италија и Грција се обидуваат да стасаат до одредени дестинации во странство, каде би биле безбедни за својата иднина. Следниот поголем бран југословенско емигрирање во странство се случува на почетокот на 60-те години и за него многумина се согласни дека може да се нарече „бран на економско емигрирање“. Најголем број Хрвати емигрираат во Германија, додека Србите во почетокот најчесто емигрирале во Франција, но подоцна и во Германија и Австрија. Економскиот емигрантски бран ги зафаќа сите тогашни југословенски републики, подеднакво. Отворањето на тогашната Југославија кон овој процес на отворање на нејзините граници за патување и иселување во странство, има своја внатрешна и надворешно-политичка логика. Внатрешната логика е олеснување на притисокот за вработување, кое тогашното југословенско стопанство не може да го издржи, а се работи за години и децении на поволни демографски показатели и зголемен раст на населението. Иако може да звучи пејоративно, но со првиот поголем број „иселеници во странство“ југословенското стопанство почнало да го чувствува и првиот сериозен прилив на девизи, па се сметало дека дијаспората станува најсигурен и најголем југословенски извозен артикл. До 1965 година, според германски извори, Германија станала домаќин на преку 200.000 емигранти од Југославија, а веќе кон средината на 70-те години токму од таа веќе милионска армија емигранти, во Југославија пристигале преку 5 милијарди американски долари девизни средства и уште толку преку мешовити југословенско-германски банки. За жал, наративот на југословенските власти и покрај грижата за бројната дијаспора, изразена преку помагање на нивните здруженија и културно-уметнички друштва во странство, носи во себе една голема доза на резерва и

претпазливост, така што терминот „емиграција“, во време на социјалистичка Југославија не претставуваше секогаш позитивен контекст. А контекстот во кој делуваше дијаспората, од многу аспекти е интересен и корисен за анализа. Имено, освен интересот на југословенските власти за својата дијаспора, меѓу која несомнено постоеја и позитивни и носталгични расположенија кон матичната/те земја/и, секако плодно тло наоѓаа и „екстремистички елементи“, (стандард од југословенскиот вокабулар кон овие појави), кои во огромната маса новодојдени *гастарбајтери*, во процесите на нивна социјализација и приспособување кон новата средина, наоѓаа простор да понудат и други погледи за социјалистичката реалност и иднина на Југославија. Во име на вистината, загриженоста на југословенските власти од екстремистичко-терористички напади организирани меѓу политичката емиграција во странство, има своја реална основа и реални показатели во неколку организирани терористички акции од почетокот на 70-те, киднапирање на југословенски авион, напади и загрозување на живот на дипломати, упад на терористички групи на територијата на Југославија (операцијата “Радуша” во 1972 година), но според податоци од тогашните југословенски служби, што ги цитира Срѓан Цветковиќ, од 1-3% од вкупната политичка емиграција биле „означени“ како терористичко-екстремистички емигранти. Според евиденција на Службата за безбедност на тогашна Југославија, во периодот од 1970-1977 година, извршени се 30 диверзантско-терористички акции против СФРЈ, а во периодот 1945-1977 околу 210 такви акции, со 72 загинати и преку 232 полесно или тешко повредени лица.¹⁴⁷ Во овој контекст, несомнено важен е и интересот на земјите-домаќини кон емиграцијата од Југославија, посебно на нивните разузнавачки и тајни служби. А за да биде сликата на контекстот комплетна, а процесот целовит, неминовно е не само нотирање, туку и анализа на силното црковно влијание врз југословенската дијаспора, кое на свои начини и себесвојствена методологија за влијание и организирање, успеало да навлезе скоро во сите позначајни места каде била лоцирана југословенската дијаспора. Во контекстот во кој делуваше

¹⁴⁷Види во :**Цветковиќ**, Срѓан, Тероризам и југословенска политичка емиграција-спореди: Доланц, Стане, Зоран Вејновиќ *Снаге, средства и методи спољног угрожавања СФРЈ*, Београд 1985 стр 65

југословенската дијаспора (условно кажано, иако најчесто во пракса организирани по етничко-верски принцип), можеше уште тогаш да се препознае културна матрица која во годините што следеа стана и „културна мантра“, која ги одвојуваше и спротивставуваше народите кои дотогаш живееле во еден, единствен културен простор, наречен СФРЈ.

Дијаспората, несомнено претставува контекст, пресечна точка во која можат да се препознаат прелевањата и влијанијата на внатрешната политика на една држава кон надворешната политика и обратно, контекст во кој се вмрежени силни влијанија и од економска, од политичко-идеолошка, од културолошка, но и верско-конфесионална природа. Токму од овие причини, создавањето и функционирањето на југословенската дијаспора во средината на 60-те и подоцнежните години, може да биде илустративен практичен пример за силните и интензивни влијанија на релација внатрешно-политички процеси и нивната взаемна врска со културните политики и културната дипломатија, како за време на постоењето на СФРЈ, така и во процесот на распаѓање и формирање самостојни држави. Одреден хендикеп во истражувањето на проблематиката поврзана со дијаспората која потекнува од некогашна Југославија и државите кои од неа настанаа, е мноштвото документи со голем број статистички показатели, кои се во толкава мерка контрадикторни и често претерани и нереални, така да во понатамошниот дел од анализата ќе бидат користени аргументи и статистички показатели кои се (според моја оценка) најблиски до реалната и објективна слика на случувањата. Најмасовен бран на емиграција од социјалистичка Југославија започнува во 60-те години и достигнува свој максимум во почетокот на 70-те години од минатиот век. Веќе 1973 година во Европа биле заминати преку 900.000 емигранти од Југославија. Најчеста и најпожелна дестинација за југословенските гастарбајтери, биле земјите од германското говорно подрачје. Во споменатата 1973 година, во Германија работеле 535.000 Југословени, а во Австрија близу 200.000 емигранти од Југославија.¹⁴⁸ Она што многу поретко се споменува, а е интересен податок е големиот бран на иселување на претежно југословенско

¹⁴⁸ Драгишиќ, Петар, *Југословенска економска емиграција у Швајцарској 60-их и 70-их година 20. Века* Годишњак за друштвену историју, бр.2 2012, стр. 67.

муслиманско население во Турција, што започнува истиот тој период, од средината на 60-те години. Според југословенски проценки од март 1970 година, во Турција се преселиле да живеат и работат преку 300.000 жители од социјалистичка Југославија. Според официјални податоци од весникот на Архив на Југославија 1-2, 2013, југословенската емиграција во Европа во 1973 година била најбројна во Германија (535.000), Австрија (195.000), Франција (75.000), Швајцарија (35.000), Шведска (25.000), Холандија (12.000), Белгија (5.000), Италија (7.000), Данска (5.000) Луксембург (1.500), останати европски земји (4.500) или вкупно 900.000 емигранти. Бранот на иселувања од тогашна Југославија, не застанува со овој пресек од 1973 година, напротив-големи миграциони бранови од Југославија кон европските и прекуокеанските земји се случуваат во 80-те години, во декадата на внатрешно-политички превирања и сериозна економска рецесија, а посебно во годините на осамостојување на тогашните југословенски републики и војните за т.н. „југословенско наследство“ во текот на 90-те години. За жал, прегледувајќи ги официјалните страници на владини ресурси задолжени за дијаспората на денешните самостојни држави произлезени од некогашната СФРЈ, неминовно се наметнува чувството дека и овој неповолен демографски процес кој буквално ги празни државите, се користи за дневно-политички цели и на некој начин, со претераното истакнување нереално висока бројка на бројноста на дијаспората, како секоја од државите да сака да ја продолжи меѓусебната битка за престиж, превласт и доминација, надвор од просторите на поранешната заедница. Таа какофонија од апроксимативни показатели на бројот на иселеници во странство, за жал не може да биде корисна нити од домашни опортунитетни политички мотиви, а најмалку во било каква сериозна анализа за состојбите со поранешната и сегашната дијаспора од државите произлезени од СФРЈ. Одредена забуна создава и методологијата со која угледниот Форбс, излегува со ранг-листа на држави со најмногу иселеници во светот (18 јануари 2016 година), на која можеби е логично, а и општопознато, дека Ирска со 17,5% Ирци раселени низ светот е земја со најголем број свои иселеници во светот, 8-то место е за Полска со 9,1% свои сонародници во странство, но и релативно високото место на Словенија (највисоко од државите од поранешна СФРЈ), на 13-то место на листата со 5,6%

Словенци кои живеат и работат во странство.¹⁴⁹ Но, да се вратиме на темата и на она што претставува цел и интерес на ова истражување. Југословенската дијаспора, посебно онаа од средината на 60-те години, секако е резултат освен на внатрешно-политички и економски прилики во тогашна Југославија и на мноштво надворешно-политички контексти. Судејќи според некои изјави на тогашни југословенски видни политички претставници, како Владимир Бакариќ на пример, кој за големиот бран југословенски (но претежно и хрватски граѓани) ќе каже дека „тоа е наш придонес кон меѓународната поделба на трудот“ (забележано во тогаш најтиражниот хрватски дневен весник, *Vjesnik u srijedu* 26 јули 1972), по повод информациите дека 500.000 Хрвати се наоѓаат на привремена работа во странство), имплицира една од можните вистини за отворањето на југословенските граници за одлив на толку масовен број иселеници во странство. Имено, според никогаш непотврдени материјали, но според многу сигурни претпоставки, едно од поважните условувања кон Југославија од западните кредитори биле, освен либерализацијата и отворената пазарна економија, така и слободниот проток на луѓе (или работничка класа, од тогашниот наратив на југословенската политика), што и навистина коинцидира со еден исклучително поволен германски кредит од 1 милијарда и 200 милиони американски долари, после средба на врвот помеѓу Јосип Броз Тито и тогашниот германски канцелар Вили Брант, но и со неколку американски кредитни линии од средината на 60-те години, кога за првпат се случува поголем бран југословенско емигрирање во странство.

Кога велиме југословенска дијаспора, тогаш мислиме на политички и економски емигранти од СФРЈ, кои и не секогаш во новите средини, се однесувале и декларирале како Југословени. Паралелно со постоењето на бројни југо-клубови, веќе постоеле бројни српски, хрватски, словенечки, македонски или албански клубови, кои дејствувале од многу порано и имале своја традиција на дејствување. Најголем број од тие клубови, имале свое гласило, некои и свои цркви, а повеќето и свои гласила (часописи, билтени), свои културни (и културно-информативни центри), свои спортски клубови. Во овие микро „југословенски“

¹⁴⁹достапно на <https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2016/01/15/the-countries-with-the-most-native-born-people-living-abroad-infographic/#79af925d7924> (преземено 30.05.2018)

средини, се негувал наратив, кој е во голема мера различен од официјалниот југословенски наратив кој се негувал во СФРЈ, а се создавала и специфична културна матрица на која официјалните власти во Југославија гледаат не само со резерва, туку и со многу организирани активности кои требало да ги ограничат сите процеси и дејствија кои се разликуваат од официјалните внатрешни и надворешни политики на социјалистичка Југославија. Несомнен факт е, дека политичката емиграција со многу подолг емигрантски „стаж“, преку форми на солидарност кон своите сонародници, успевала да наметне и идеолошка и културолошка матрица кон ново придојдените југословенски мигранти. А тој културен модул, најчесто бил исполнет со глорифицирање на националното-митолошкото, изразено преку легенди од подалечното минато, или ламентирање кон одредени историски периоди, во кои припадниците и потомците на политичките емигранти, биле дел од креирањето „историја“ на просторот на Југославија. Во создавањето на таков амбиент, во контекстот во кој функционираше дијаспората, една од најважните улоги ги одигрува црквата, посебно католичката, каде доминантно била концентрирана хрватската емиграција и преку српската православна црква, со доминантна српска емиграција. Тоа што за време на социјалистичка Југославија бил своевиден „ерес“, а тоа е мешање на црквата во државните работи, денес е вообичаен стандард и вообичаена практика за кои читаме и од официјалните страници на ресорни министерства и агенции (или комисии за дијаспора) во новосоздадените држави, дека црковните општини треба да бидат „јазли“ околу кој ќе дејствуваат нивните дијаспори.¹⁵⁰

Ако во рамките на социјалистичка Југославија, црквите во најголем дел се држат до прокламираното начело за секуларност на државата, меѓу југословенската дијаспора систематски и многу добро организирано ги промовираат своите „политики“. Под закрилата на верата, меѓу верниците најчесто се прокламираат идеи за предноста на својата вера и нација, пред останатите вери и нации од заедничката држава. А благодареејќи и на економската

¹⁵⁰достапно на http://dijaspora.gov.rs/wp-content/uploads/2012/12/strategija_mvvd2011.pdf (преземено 18.05.2018)

моќ на југословенските иселеници во странство, на црквата и е овозможен поголем простор за дејствување, што се одразува преку зголемен број на црковни лица кои се упатуваат на служба во европските и прекуокеанските дестинации на дијаспората, како и дејствување во голем број на храмови и црковни општини кои стануваат средиште на скоро сите поважни настани поврзани со животот на дијаспората. И најчесто, она што не може да се „проповеда“ дома, а под закрилата на ново освоените слободи на западните демократии отворено се пропагира надвор од матичната држава, меѓу своите верници и сонародници. Познатиот хрватски публицист и истражувач Дарко Худелист, во својата, во многу што интригантна книга „Рим, а не Белград“—мирна офанзива на Католичката црква во Хрватска и Титова Југославија, (1975-1984)¹⁵¹, објавува досега неистражувана и ненапишана историја за дејствувањето на Католичката црква помеѓу Хрватите. Ако во време на „Хрватската пролет“ од крајот на 60-те и почетокот на 70-те години, Католичката црква навидум мирно и воздржано ги следи настаните поврзано со широкото национално будење на хрватскиот народ, а тоа според Худелист е прашање на проценка за реагирањето на меѓународната јавност (пред сè претпоставената реакција на Москва, што за време на Маспок-от и посетата на Леонид Брежњев на Белград и навистина се случува), но тоа не го спречува нејзиното несомнено битно влијание во подготовките за Хрватската пролет, меѓу хрватската дијаспора во светот. „Мојата книга започнува со одговорот на прашањето, зошто Црквата сакаше да го ‘преспие’ времето на Хрватската пролет. Најнапред, затоа што проценила дека тоа ќе е судир од внатрешниот комунистички систем и владејачката партија, поради долго подготвуваната прва официјална посета на еден лидер од социјалистичките земји (а тоа е посетата од март 1971 год.) на Ватикан и средбата која била многу долго и темелно планирана, помеѓу Јосип Броз Тито и папата Павле VI, но сепак најважна причина е онаа, што во една пригода ја изговорува членот на Хрватската верска комисија, Среќко Шимулин, дека главната причина за привидното ‘дистанцирање’ на Католичката црква во Хрватска кон Маспок-от е тоа, дека таа не сакаше да се потроши, чувајќи се за времето кое доаѓа“. А за тоа време кое доаѓа, хрватската

¹⁵¹Hudelist, Darko, *Rim, a ne Beograd*, Alfa, Zagreb, 2017.

дијаспора под влијание на Католичката црква уште во текот на 60-те години, била подготвувана, преку финансирање на процеси кои ќе го забрзаат доаѓањето на тоа време. А тоа време, според стратезите од Католичката црква, требало да дојде набрзо после жестоката пресметка со политичката и културна елита која ја предводеше Хрватската пролет. Худелист смета дека Католичката црква била подготвена да биде носител на процесите на хрватска „опозиција“ во хрватското општество, после пропаѓањето на „пролетта“,¹⁵² преку долго подготвуваниот проект на Бискупската конференција на Југославија, „Тринаесет века христијанство кај Хрватите“ во 1975 година, со кој ќе настојува да ги подготви Хрватите (после смртта на Јосип Броз Тито) на можен, а со појавата на Слободан Милошевиќ на југословенската политичка сцена, сè повеќе евидентен распад на Југославија. Овде се работи за проект за освестување на хрватскиот народ за периодот кој доаѓа, или како што говори во својата книга со истоимен наслов Живко Кустик, тоа е во суштина една „мирна офанзива на Католичката црква“. Оваа „тивка црковна офанзива“, кулминира со импозантен собир во Марија Бистрица, каде на прославата по овој повод во 1975 год. присуствуваат 400.000 верници, што за многумина добри познавачи на хрватската политичка сцена претставува само увертира за настаните кои следуваат подоцна, што ќе рече, подготовките за референдум за осамостојување на Хрватска во 1991 година.

Според австралискиот научник *Paul James*¹⁵³, формирањето на нациите се одвива во три стадиуми. Првиот стадиум се состои во создавање на голема национална приказна. Во вториот стадиум, националната интелектуална елита, ја редизајнира таа голема приказна. Третиот стадиум би се состоел од дисеминација на големата приказна, секаде каде постојат припадници на таа нација. Во овој контекст, многу прегледно може да се следи развојот на раѓањето на национализмите и во рамките на поранешна Југославија, со примерот на хрватската национална приказна и улогата на црковната идеологија. Низ

¹⁵²Достапно на <https://www.jutarnji.hr/kultura/kako-je-crkva-pripremila-hrvate-na-raspad-jugoslavije-rim-a-ne-beograd-darka-hudelista-otkriva-neistrazenu-povijest-katolicke-crkve-u-lijepoj-nasoj/6176646/> (преземено на 31.05.2018)

¹⁵³*James, Paul, Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community*, Sage Publications, London, 1996. p. 12

примерот на католичкото ширење на националната приказна за крал Звонимир, кнез Бранимир и кралица Јелена, како и редизајнирањето на тие митови, може да се следи и процени значењето на црквата во формирањето и развивањето на националниот дух. Така на пример, митот за кралицата Јелена, (иако историјата дава многу малку факти и информации за неа), наеднаш станува небеатифицирана народна светица и примерна христијанка, а на еден собир посветен на неа во Солин, ја слават преку 150.000 верници.¹⁵⁴ Црквата исто така создава национална симболика како на пример, „Вишеславовската крстилница“ или „Заветниот крст на Бранимир“ за кои исто така постојат историски дилеми дали воопшто се засновани на реални историски настани и процеси. Црквата многу умешно и успешно го „одработува“ третиот стадиум од создавањето на националното чувство, а тоа е широко дисеминирање на националната приказна, посебно меѓу хрватската дијаспора, односно „седмата југословенска република“, а случувањата во неа имаат силно влијание на ситуацијата во татковината. Во „ерата на гастарбајтерство“, во веќе споменатите 60-ти и 70-ти години од минатиот век, само во Германија, хрватската Католичка црква има преку 90 мисии со стотина милосрдни сестри и свештеници. Тогашните југословенски власти, ги следат внимателно случувањата и се обидуваат преку средствата на културната дипломатија да ги анимираат и придобијат бројните иселеници, испраќајќи автобуси со познати актери, забавувачи и пејачи, бесплатни филмови, книги и грамофонски плочи, меѓутоа дури ни на тој начин не успеваат сериозно да и конкурираат на црквата, која преку дијаспората веќе создава своја посебна културна матрица, културна политика и диктира свои културни потреби и културна дипломатија. Се бараат исклучително само патриотски теми и образовно-културни или забавни програми исклучиво со таква содржина. Црквата во дијаспората отворено говори за чувствителни политички теми, проектирајќи развој на настани, кои навистина подоцна и се остварија.

Српската православна црква има, не помалку важна улога во процесите на поттикнување на српскиот национализам, како меѓу својата дијаспора, така и во

¹⁵⁴Hudelst, Darko, *op. cit.* str. 87

рамките на поранешна СФРЈ, посебно од средината на 80-те години на минатиот век. Постои еден значаен период од средината на минатиот век, кога објектите на СПЦ во странство, посебно во САД, стануваат средиште за собирање на политичката (и националистичка) емиграција. Поголем дел од тогашната политичка емиграција, со крајна недоверба се однесува кон сè она што доаѓа од СФРЈ, па таков бил од почеток односот и кон црковните великодостојници кои Српската православна црква ги испраќа во странство, кои емиграцијата ги декларира како „комунистички“. Тоа и доведува до раскол (термин за поделби кој официјално го користи СПЦ) кога во 1963 година е расчинет американски владика Дионисије, кој одбива послушност кон Светиот синод на СПЦ и Верската комисија на Србија и веднаш основа посебна црковна организација, (со типично за тоа време на Студената војна американско име)-Слободна СПЦ. Овој потфат, потсетува несомнено на однесувањето на Руската црква после Октомвриската револуција во странство, но и покрај официјалното помирување во 1992 година, помеѓу Светиот синод на СПЦ и Слободната СПЦ, одредени парохии посебно во Велика Британија продолжуваат самостојно да ја вршат својата мисија. Еден од најголемите идеолози за СПЦ е несомнено владиката Николај Владимировиќ, кој после Втората светска војна емигрира во САД и никогаш не се враќа во СФРЈ, но здушно работи против неа, а посебно во воздигнувањето на српскиот национален дух, секаде каде дејствувал помеѓу српската емиграција. СПЦ и на домашен терен, слично на искуството со хрватското обединување околу верски јубилеи, во 1987 година започнува со организирање масовни свечености по повод 600 години од одбележувањето на Битката на Косово, моштите на кнез Лазар се носат од епархија во епархија, а во посланието издадено по тој повод, почнува да се промовира изразот „Небеска Србија“. Српскиот црковен печат почнува да наметнува еден наратив, во кој Хрватите сè почесто се доведуваат во контекст со „Независната Држава Хрватска“ од време на Втората светска војна, а за Муслиманите дека се „Мухамедово ѓаволско семе“. Социологот и експерт за прашања од религијата Мирко Ѓорѓевиќ смета дека Српската православна црква, со својата идеолошка логистика со која е заменета комунистичката реторика, одигрува првокласна улога во устоличувањето на Слободан Милошевиќ на чело

на српската власт. За време на познатиот говор на Милошевиќ на Газиместан, пред импозантен број од 2.000.000 присутни, се вееле заедно и црковни барјаци заедно, покрај знамињата со социјалистичките обележја на тогашна Србија. СПЦ, во сите подоцнежни години и во разгорувањето на војните на територијата на Југославија, отворено ќе се залага за принципот „сите Срби во една држава“ и за создавање на Велика Србија, а во разгорувањето на меѓудржавните односи со државите од поранешна СФРЈ, посебно со Црна Гора и Македонија ќе продуцира проблеми со признавањето на македонската и црногорската црква, повикувајќи се на декрет на кнез Александар, донесен веднаш после создавањето на Кралството на Србите, Хрватите и Словенците во 1918 година, со кој сите покраински цркви се ставени под надлежност на СПЦ. Тогаш е укината автокефалната Црногорска православна црква, а во септември 1919 Цариградската Патријаршија за 800.000 франци и ја отстапува на СПЦ надлежноста над православните верници во Македонија. Спорот на СПЦ околу автокефалноста на сестринските Македонска православна црква и Црногорската православна црква, продолжува и 100 години после формирањето на првата југословенска заедница на народи.

Културната политика и културната дипломатија, во себе содржат и политолошки и културолошки компоненти и се неодвоив дел од внатрешно-политичките и надворешно-политичките процеси и појави на сите општества, во сите развојни нивоа или фази. Во сите важни процеси од трансформацијата на југословенската федерација, културолошката компонента завзема исклучително важно место. За само четири и пол децении од своето постоење, социјалистичка Југославија поминува неколку големи трансформации, како на план на внатрешно-политичкото уредување, така и на план на економскиот систем и општествениот живот. Во сите тие промени, неизоставен дел е културата, како интегрален дел на сите суштински процеси и промени, но многу често и како предвесник, или креатор на многу процеси кои подоцна и навистина се случуваат. Културата функционира и дејствува со јазик, средства и алатки, кои се многу понепосредни и полесно достапни и разбирливи до секого, за разлика од дискурсот и содржината на политичкиот или економскиот процес. Културата на

живеење и политичката култура на пример, се во директна зависност од политичките и економските процеси, но таа спрега, тој однос е секогаш двонасочна улица на комуникација и влијание. Скоро да не постојат општествени процеси, кои би можеле да бидат анализирани без инструментите и алатките на културата.

Следејќи ги најновите стратешки-програмски документи на Европската Унија, си даваме за уште поголемо право за поткрепа на тезите изнесени во овој труд, а кои се однесуваат на внатрешно-политичкиот контекст и неговото влијание на културните политики кон надворешните публики или меѓународната јавност. „Глобалната стратегија за европска надворешна и безбедносна политика“ од јуни 2016 година¹⁵⁵, во својот дискурс има доволно елементи кои можат слободно да бидат составен дел од темата на овој труд, а во врска со поврзаноста на внатрешно-политичките процеси и аспектите од културата, на надворешно-политички план. Уште во воведниот дел, стои дека: „научивме дека слабостите на мојот сосед и мојот партнер се и мои слабости, а со тоа ќе се вложуваме во изнаоѓање решенија со резултат кој носи сигурна придобивка и ќе се отргнеме од илузијата дека меѓународната политика може да биде игра во која никој нити губи нити добива“,¹⁵⁶ а она што е посебно важно за темата на трудот, „ќе ги здружиме сите наши култури поради постигнување на заедничките цели, поради постигнување на заедничките цели и поради служење на нашите заеднички интереси и тоа нема да биде предизвик само на дневно-политичко ниво, туку исто така наша најголема снага-различноста нè прави посилни!“¹⁵⁷ Ова е прв поважен стратешки документ на ЕУ, во кој културата добива такво значајно место, и тоа во документ поврзан со надворешната политика и безбедноста. Детектирајќи неколку најзначајни предизвици со кои Унијата ќе се соочува во иднина а тоа се: „тероризмот, хибридните закани, економската нестабилност, климатските промени и енергетската несигурност, кои ги загрозуваат нашите граѓани и територии“ во овој стратешки документ ЕУ проектира еден интергриран пристап во решавањето

¹⁵⁵Достапно на <https://europa.eu/globalstrategy/en/global-strategy-foreign-and-security-policy-european-union> (преземено на 01.06.2018)

¹⁵⁶*Idem*

¹⁵⁷*Idem*

на овие предизвици и потенцијални кризи и конфликти, кои би биле решавани со „сеопфатни договори, втемелени во широки, длабоки и трајни регионални и меѓународни партнерства, кои ЕУ ќе ги негува и поддржува“. Во овој контекст, ЕУ препорачува „доброволни форми на регионално управување со државите и народите кои нудат можности за што подобро соочување со безбедносните проблеми, искористување на економските добивки кои произлегуваат од глобализацијата, потполно изразување на културите и идентитетите, како и проектирање на своето влијание во глобалните прашања. Ова е од суштинско објаснување за мирот и развојот на Европската Унија во 21 век и од тие причини мораме да даваме поддршка на кооперативни регионални поредоци (уредувања), ширум светот“.¹⁵⁸ Дефинирајќи ја ерата во која живееме како „време на предвидливи непредвидливости“, стратегијата на ЕУ за 21 век „трасира пат помеѓу Сцилите на изолационизмот и Харибдите на непромислениот интервенционизам, а принципиелен прагматизам ќе ја води нашата надворешна политика во годините кои доаѓаат“.¹⁵⁹ Она што е посебно интересно за анализата од овој труд е тврдењето од овој стратешки документ дека: „Надворешното, не може да се одвои од внатрешното! Поточно, внатрешните политики често и не се занимаваат со друго, освен со последиците од постојната динамика на надворешно-политички план“.¹⁶⁰ Многу интересен и индикативен е и сетот мерки и напори кои Унијата ќе ги преземе во правец на што поголема кохерентност во креирањето и реализацијата на заедничка надворешна политика, во која: „нови области на нашата поврзана надворешно-политичка служба ќе ги вклучува енергетската, културната и економската дипломатија“.

Цитирањето на „Глобалната стратегија на ЕУ за надворешна и безбедносна политика во 21 век“ во контекст на „југословенската приказна“ и државите формирани по нејзиното распаѓање, е важна од неколку аспекти. Најпрво, поради динамизмот на внатрешно-политичките и надворешно-политичките процеси и

¹⁵⁸ *Idem*

¹⁵⁹ *Idem*

¹⁶⁰ Достапно на <https://europa.eu/globalstrategy/en/global-strategy-foreign-and-security-policy-european-union> (преземено на 01.06.2018)

нивното постојано прелевање во еден единствен и неделив процес на креирање и реализирање политички одлуки што го нотира Стратегијата како неспорен факт, но и на доминантното влијание на динамизмот на надворешно-политичките односи врз севкупната политика, во која културата има веќе и официјално потврдена, стратешка улога. Еден друг важен аспект, би била институционалната меморија или постојаното јакнење на демократските институционални капацитети на ЕУ и проектирањето нови модели-контексти во кои потенцијалните проблеми и предизвици би се превенирале или решавале и санирале најефектно и најбрзо, како што се препорачаните кооперативни регионални поредоци. Југославија, која историски гледано беше заедница на народи формирана нешто порано пред формирањето на Европската Заедница, т.е. денешната Европска Унија, не успеа да ги издржи предизвиците на ерата во која престана да постои Студената војна и т.н. „железна завеса“, и не успеа да се справи со процесите на внатрешно-политички план но и со предизвиците на новата поставеност на сили на меѓународната политичка сцена. Она што денес преку официјален стратешки документ е своевидно „признание“ за влијанието на културата, како на внатрешно-политички така и надворешно-политички план, искуството со процесите кои доведоа до распаѓање на СФРЈ, го докажаа и практично. Во најважните политички процеси, културата може да биде форма и суштина, која на себе својствен начин ги манифестира пораките кое општествено-политичките или економските појави и процеси посакуваат да бидат презентирани. Југословенските институции од времето на СФРЈ, кои во четири и пол децениската историја претрпеа бројни трансформации и промени, не го издржаа политичкиот притисок, акумулиран посебно од средината на 70-те, а посебно во текот на 80-те години, докажувајќи со тоа и дека постојаните трансформации не биле оние вистинските, кои ќе ја модернизираат и преобликуваат државата, во потраен облик на функционална заедница од мноштво народи. Европскиот пример за модернизацијата на формите, методите и содржината на функционирањето и дејствувањето во овој контекст е корисен пример за новосоздадените држави кои произлегоа од СФРЈ, а кои се веќе дел од ЕУ структурите или на пат да бидат составен дел од европските процеси на интегрирање. Истакнувањето на културата и

нагласувањето на високите очекувања од културната дипломатија, е резултат и на опсежни анализи кои многукратно се правени на темата за влијанието и меѓузависноста на политичките и економските процеси, со културните процеси. Една од нив, е исклучително индикативна и интересна од аспект на проучувањето за распадот на поранешната СФРЈ, но и предизвиците со кои се соочува ЕУ, посебно на културолошки план. Во истражувањето на познатиот дански културолог Петер Дуелунд, кој за потребите на Советот на Европа изработува во 2011 година студија со наслов „Влијание на новите национализми и политики на идентитет во креирањето на културната политика во Европа и пошироко“,¹⁶¹ се содржани тези и заклучоци кои можат да го навестат и актуелно високото место на културата, во дневниот ред на Европската Унија. Имено, Дуелунд во својата студија истакнува дека новиот национализам и ревитализацијата на колективниот идентитет, почнуваат да бидат основа за артикулација на културни политики на бројни европски држави. Данскиот културолог смета дека новиот национализам што како појава го анализира, се манифестира преку: „ревитализација на националното единство во културата, со јасна дистинкција помеѓу ‘нас’ и ‘другите’, придвижување од интеграција кон асимилација, и покрај политичката реторика која го тврди спротивното, поддршка на културното наследство наспроти современата култура и уметност отворени кон светот, задушување на индивидуалните човекови права преку колективната стигматизација и колективниот идентитет“. ¹⁶² Дуелунд, во заклучоците од оваа студија, апелира европските институции сериозно да се позанимаваат и да ги проанализираат актуелните процеси на етно-национализам, кои преку културата и културните процеси и акции можат најлесно и најбргу да бидат детектирани. Дилемата која се наметнува од презентирањето на овие два понови европски документи, е за константите што во историјата на европските народи и култури, а посебно на државите од балканскиот контекст, како заклучок неминовно се наметнуваат. Етнички дефинираната културна политика се темели на тезата, дека целта на

¹⁶¹Достапно на <https://www.culturalpolicies.net/web/national-experts.php?paid=10&alumni=0> (преземено на 01.06.2018)

¹⁶²Duelund, Peter, *Compendium: Cultural Policies and Trends in Europe*, достапно на <https://rm.coe.int/16806a34c8> (превземено на 31.05.2018)

културната политика е зачувување на јазикот и културното наследство, како и на воспоставување конзервативна политика чиј систем на вредности е базиран исклучиво на радикална ретрадиционализација и етнички принцип. Етно-националната културна политика, не прави разлика помеѓу културата и нацијата, бидејќи целта на постоењето на културата ја гледа исклучиво во функција на воспоставување на националниот и државниот идентитет. Од овој етно-културолошки синдром, не е поштедена скоро нити една држава, од најголемите до помалите европски држави, со тоа што за помалите држави тоа прашање често многу видливо и јасно, поприма контури на едно императивно-да се биде или не, во големиот колективитет од разноликости во заедничкиот европски културен простор. Опасноста која ја нотира познатиот дански културолог, а кој како Дамоклов меч се надвиснува и во 21 век ширум Европа, многу често и сè погласно се нарекува “балканизација” или “југославизација” на европскиот континент, и не без причина. Културата која во последната деценија и пол во тогашна СФРЈ, стана предвесник и важен елемент на национализмите во најјава, стана и солиден и важен партнер во сите подоцнежни вистински пресметки помеѓу разгорените национализми во една вистинска војна, најголема на европско тло од крајот на Втората светска војна. Национализмите и етно-културниот концепт во културните политики си останаа во најголем дел *condicio sine qua non*, на новосоздадените држави од поранешната СФРЈ.

ГЛАВА 3

3. ДРЖАВИТЕ СОЗДАДЕНИ ОД СФРЈ- АНАЛИЗА НА СОСТОЈБИТЕ ПРЕД САМОТО РАСПАЃАЊЕ НА СФРЈ И ДЕНЕС

Постојат мноштво разновидни и заемно спротивставени мислења за причините за распадот на Социјалистичка Федеративна Република Југославија. Исто толку спротивставени мислења постојат околу тоа дали распадот беше неизбежен или можеше да се избегне. Исто толкава разновидност и спротивставеност постои и

околу мислењата и тврдењата, дали причините за распадот треба да се бараат во дејствувањето на внатрешни или надворешни политички фактори. Одговорот на сите овие комплексни прашања бара продлабочено историско истражување кој далеку ги надминува рамките на овој труд. Сепак, како логичен след на контроверзните политички процеси кои го разградуваа југословенското државно ткиво од претходните поглавја, ќе се обидам во најкратки црти да понудам еден сублимиран одговор на сите овие прашања.

Според Ричард Холбрук (Richard Holbrook)¹⁶³, постојат пет главни причини за распадот на Југославија: „најпрво, погрешното исчитување на балканската историја, второ, крајот на Студената војна, трето, однесувањето на тогашните најважни југословенски лидери, четврто, неадекватен американски одговор на кризата, петто, погрешното верување на Европјаните дека можат сами да излезат на крај со овој нивен прв посериозен предизвик од крајот на Студената војна“. Под „погрешно исчитување на балканската историја“, Холбрук подразбира склоност на дел од западните аналитичари на балканските општества, да го доживуваат или согледуваат регионот на Балканот како регион на вековни, традиционални, древни, а според тоа и периодично неизбежни етнички конфликти. Според овие мислења, Балканот е просто осуден на хронична состојба на етнички конфликти и војни, па добар дел од западните аналитичари на југословенската криза биле на мислење дека распадот на Југославија е уште една балканска криза, на која не може многу да се влијае и делува. Она што сепак противречи на ова мислење (повеќе стереотип или предрасуда) е фактот дека балканските народи, или уште поконкретно југословенските народи имаат и подолги периоди на меѓусебен мир и соработка, така да не може да имаат поткрепа тврдењата дека конфликтите и војните се неминовна или неизбежна балканска константа и судбина. Она што може да се предосети од Холбруковата листа на казузални фактори е во тоа, дека тој имплицитно дава предност на надворешните фактори за распадот на Југославија: 1. крај на Студената војна; 2. неадекватен одговор на САД; 3. Индолентност или неспособност на европската политичка елита за разрешување

¹⁶³Holbrooke, Richard, *To End a War. The Conflict in Yugoslavia-America's Inside Story-Negotiating with Miloshevic*, Modern Library, New York, 1999, p.118

на југословенската криза. Од една страна, може да му се даде одредено право на Холбрук и неговите тврдења, но условно, ако овие тврдења се однесуваат исклучиво на најизразениот период од кризата, кој кулминираше со одлуки за отцепување на дотогашните југословенски републики и периодот на војните 1991-1999 (и 2001 година), кои следуваа подоцна. Во тој случај распаѓањето на Југославија полесно може да се стави во историски контекст за крајот на Студената војна и распаѓањето на мултинационалните комунистички држави (Советскиот Сојуз, Чехословачка). Во тој контекст и можеме комотно да зборуваме за крајот на комунизмот и криза на легитимитетите на комунистичките партии, кои или се повлекуваат од политичката сцена или бараат нови легитимациски дискурси: создавање на граѓанско општество, воспоставување пазарна економија, етнички или релigiозен фундаментализам. Меѓутоа, југословенската криза како што во претходните поглавја беше изнесено, започнува барем 15-на години пред падот на Берлинскиот ѕид. Продолжената политичко-економска криза беше еден неспорно силен елемент во мозаикот од процеси и причини кои доведоа до распаѓањето на државата. Во пракса се случуваше (посебно после смртта на Тито) една комплетна ентропија на сите југословенски институции, а тогашните политички елити исцрпени во меѓусебното прегрупирање и византиско поигрување во борбата за сè по дефицитарните ресурси, не беа повеќе ни способни, ни вешти за било какво модернизирање и прилагодување на внатрешно-политичкото уредување, под налетот на неповолните економски параметри, растечките национализми, верските фанатизми, но и сè поизразеното чувство на граѓаните за несигурност и неправичност. Не постојат федерации кои не поминувале низ сериозни проблеми со балансирање на силите, интересите, целите на своите составни единици. Демократските федерации биле секогаш спремни и за постојани реформи и модернизација, за да бидат одржливи, како што се примерите со Канада, Белгија или Швајцарија. Освен идеолошките перформанси, од типот на „социјализам со човечки лик“, пост-титовата југословенска политичка номенклатура не покажа ни зрелост, ни мудрост, ни персистентност во намерите да се изгради нов модерен консензус околу функционирањето на федерацијата, преку кој заеднички ќе се изнајдат начини за решавање на длабоката економска и

политичка криза. Општествено-политичкото пространство, исто како и природното пространство, никогаш не е празно-на местото на веќе фрагментираните остатоци на некогашната социјалистичка идеологија, просторот го исполнува една нова полетна етно-национална енергија, која во склад со новите културни матрици на однесување, а поткрепена и со „верското будење“ на дотогашните „работни луѓе и граѓани“ (омилена Титова флоскула во неговите јавни обраќања), доведоа неминовно до таква состојба, од која повеќе немаше враќање назад. Во контекст на ова истражување и не е најважен датумот кој може да се смета за пресечна точка коа завршува ерата на СФРЈ и кога започнува ерата на новите држави произлезени од неа. Разногласија околу тоа постојат во иста мерка, колку и во различните тврдења за распаѓањето на социјалистичката федерација. А тоа само дава уште повеќе за право на тврдењето, дека станува збор за подолготрајни внатрешно-политички и надворешно-политички процеси низ кои постепено, но неповратно се распаѓаше југословенската федерација. Мојата теза е дека процесот на распаѓање има свои клучни моменти (датуми) кои до највисок степен на конфликтност и критичност го доведуваат во прашање опстанокот на југословенската федерација во текот на 80-те години, но дека процесот на економско пропаѓање на државата, долготрајната рецесија и високата инфлација, растечката невработеност и економска несигурност, високиот степен на корупција, губењето на довербата во волунтаристичките, неефикасни и често безидејни мерки на политичката номенклатура, заострени и под сè поголемиот притисок на етничко-верскиот национализам, се процеси кои кулминираа во еден момент, а еднодецениската фаза на едвај контролирана имплозивност, во услови на соодветно надворешно-политичко милѓе за тоа, експлодира најпрво со спорадична, а потоа со жестока експлозивност, со отцепување и раздвојување на југословенските составни делови, најпрво на републиките и на крај, покраината Косово. Иако целта на истражувањето не е маркирање на секој поважен момент што му претходеше на распаѓањето на СФРЈ, сепак неколку поважни моменти од процесот на распаѓањето, вреди да се нотираат. За многумина, посебно за научници од српска провениенција, распаѓањето на Југославија започнува на Косово 1981 год. и завршува на Косово, 1999 година. Косовката криза јавно избива

на површина, неполна година после смртта на Јосип Броз Тито, во март 1981 година, со масовни демонстрации на косовските Албанци. Демонстрациите како главна цел го истакнаа барањето Косово да прерасне од автономна покраина во рамките на тогашна Социјалистичка Република Србија, во самостојна република. Тогашната владејачка партија, Сојузот на комунистите на Југославија демонстрациите ги прогласува за националистички и смета дека овие барања се дел од стратегијата за создавање на Голема Албанија. Демонстрациите набргу се угушени, но на површина веднаш излегуваат сите табу-теми кои дотогаш беа само дел од кабинетски расправи во најтесниот политички врв на СФРЈ, а домино-ефектот од овој прв поголем националистички бран, станува сè поевидентен и погласен. Југословенските медиуми во следните шест години ќе бидат преплавени со стории за масовен егзодус на српски и црногорски семејства, кои велат дека тоа го прават поради притисоци, дискриминација, закани и насилство, а тогашните косовски власти сметаат дека причините за тоа се пред сè економски, како стопански најнеразвиен и најсиромашен дел на Југославија и со највисока стапка на невработеност. Она што е сосем извесно е дека после Втората светска војна, демографската слика на Косово се менува во полза на албанското население, причинета најнапред од високата стапка на фертилитет, но и големиот процент на иселено население од словенско потекло, помеѓу 1961-1981 околу 100.000 Срби и Црногорци се раселуваат во други краеве на СФРЈ и во почетокот на 90-те години Албанците веќе чинат повеќе од 90% од вкупното население. Растечкото српско незадоволство започнува најмногу после 1974 година, после уставните промени и новиот статус што го добива Косово, а во 1986 година објавен е Меморандумот на САНУ, во кој се бара ограничување на автономијата, суспензија на односите со Албанија и потполна деалбанизација на покраината. Иако Меморандум никогаш не беше јавно публикуван и беше „само интерен документ“ на Српската академија на науките и уметностите, бројни аналитичари на југословенските конфликти од 90-те години на минатиот век, сметаат дека токму овој документ беше прв сериозен знак и „добра причина“ за растечкиот национализам кај еден поголем дел од српската интелигенција. Еден од клучните моменти на веќе отворената косовска криза, се смета обраќањето на

првиот човек на СК (Сојуз на комунисти) на Србија, Слободан Милошевиќ на 24 април 1987 година на Косово Поле, пред 15.000 протестанти од српска и црногорска националност, кога полицијата обидувајќи се да го одржи под контрола протестот, употребува и сила, а Милошевиќ во нивна одбрана ја употребува, потоа уште долго цитираната изјава: „Никој не смее да го тепа овој народ!“ Некои аналитичари го протолкуваа овој настап, како појава на нов тип небирокуратизиран политичар кој застанува во одбрана на својот народ, а за други, дека е тоа отворен националистички настап. И едните и другите сепак беа согласни, дека Милошевиќ со овој свој настап во Косово Поле сериозно „заигра на националната карта“ и создаде за себе голем политички капитал, кој ќе го користи во сите наредни години. Понатамошниот развој на ситуацијата, кој се смета исто така за камен меѓник во процесот на распаѓање на СФРЈ, е редуцирањето на покраинските овластувања на Косово и Војводина што ги имаа со Уставот од 1974. Благодареејќи на бројни нови одредби донесени во новиот српски Устав од февруари 1989 година, се укинуваат многу одредби со кои се ограничуваат покраинските надлежности. Потоа следува уште еден настан, кој набргу станува топ тема во југословенските медиуми и предизвикува нови напнатости во југословенската федерација. Рударите од Трепча започнуваат штрајк со глад, барајќи оставка на „марионетската влада“ во Приштина и враќање на старите уставни одредби, а и покрај игнорирањето на штрајкот од официјален Белград, солидарност со рударите се манифестира преку протести ширум Косово. По втор пат, после критичната 1981 година, на Косово се воведува вонредна состојба, а уапсени се стотици лица. Под таков притисок, со присуство на војска и тајна полиција на 23 март 1990 се донесени уставните измени, после бурни расправи во косовскиот парламент. Со тоа фактички се укинува покраинската автономија, што предизвикува нов бран од протести низ целата територија на Косово, а албанските делегати во косовскиот парламент во јуни 1990 година ја носат „Декларацијата за независност на Косово“, што ги предизвикува српските власти на нови радикални мерки, распуштање на косовскиот парламент и воспоставување трајна воена состојба. Со ова започнува една вистинска војна, помеѓу српската и албанската страна во конфликтот, делумно институционална,

делумно вон институционална. На распуштањето на косовскиот парламент реагираат албанските делегати и на 7 септември носат свој Устав и ја прогласуваат Република Косово, а Србите паралелно преземаат потполна „србизација на институциите“ на Косово, покраинската полиција е ставена под целосна контрола на републичката српска полиција (април 1990 год.), а во летото 1990 година сите косовски медиуми се ставени под контрола на српските власти, а вработените Албанци во овие институции се избркани од работа. Тој процес на србизација на косовските институции набргу ги зафаќа и здравствените институции (под изговор дека се нестручни и со несоодветно образование отпуштени се голем број албански лекари од работа, донесена е одлука дека претпријатијата на секој еден вработен Албанец мора да примат на работа и по еден Србин или Црногорец, а освен овој задолжителен „етнички клуч на вработување“ на сите вработени Албанци им било наложено да потпишуваат „изјава за лојалност“ кон српските власти. На овој начин, првата година од примената на оваа мерка, работно место изгубиле 45% од вработените Албанци, а во следните неколку години тој број се зголемува на 90%. Албанците се организираат на сите можни начини, а за прв пат во социјалистичка Југославија се формира политичка партија која не е под контрола на Сојузот на комунистите, а новите албански партии се формираат редум на етничка основа. На 23 декември 1989 година основана е партијата ЛДК раководена од Ибрахим Ругова, која за само неколку месеци стекнува преку 200.000 членови. Како одговор на репресивните мерки на српските власти, Албанците се организираат низ форми на ненасилен отпор, претпоставувајќи дека вооружено спротивставување против српските сили во тој момент би бил изложен на многу жртви и неуспех, а истовремено градејќи свои сопствени државни институции и капацитети, паралелно со постоечките под потполна српска контрола, а Албанците вработени во странство почнуваат масовно да се организираат и почнуваат да издвојуваат по 3% од своите месечни примања и да ги уплаќаат на konto на новата косовска влада. На Косово, Албанците воведуваат свој сопствен систем на оданочување, а 90% од собраните средства на тој начин, се трошат за финансирање на сопствен систем на образование. Овој период е карактеристичен и по еден од најголемите

процеси на миграција, претежно на машка работна сила, од Косово кон државите од Западна и Средна Европа, се смета дека во периодот од 1989 до 1998 година, од Косово се иселиле преку 400.000 Албанци (една од причините за овој голем миграционен бран е избегнувањето на регрутацијата што ја спроведувале српските власти). После овој силен национален процес на Косово кој жестоко ги спротивставува српскиот и албанскиот национализам, до крајна непомирливост, како со домино-ефект национализмите стануваат (заедно со економските процеси во години на рецесија), доминанти процеси кои ги одбележуваат последните години на југословенската федерација. Сите тогашни југословенски републики, освен Словенија имаа значајни малцински групи. Кохезијата на СФРЈ несомнено 4 полни децении успеваше кога подобро, кога помалку добро, да ги балансира меѓунационалните односи, градејќи ја кохезивноста и со зголемено и строго еднoпартијско владеење предводено од Сојузот на комунистите на Југославија и со постојана репресија кон политичкото и национално дисидентство. Меѓутоа, како што веќе на неколку места нагласив, во 1974 година е донесен нов Устав на СФРЈ, кој ја промовира децентрализацијата и им дава значајна моќ на републичките власти. Во текот на 80-те години, националните тензии се веќе во постојан пораст, како што погоре беше опишано во случајот со Косово, а федералната власт веќе покажува сериозна немоќ да управува со тие процеси, пред растечката асертивност на републиките, бивајќи често имобилизирана од спротивставените интереси и претензии на своите федерални единици. Овој процес добива едно неверојатно силно забрзување со крајот на еднoпартиското владеење 1990 година и одржувањето на првите повеќепартиски избори во сите шест тогашни југословенски републики. Националистичките партии, (како ДЕМОС во Словенија и Хрватската демократска заедница-ХДЗ во Хрватска), секаде добро поминуваат на изборите, а набргу формираните нови влади во Словенија и Хрватска почнуваат да вршат притисок врз федералните органи за конфедерација, што би била (како што времето и покажа), само една „постојка“ кон патот за потполна независност и отцепување од Југославија. Постапките кои водат кон разбивање на федералното уредување, наидуваат на отпор во другите краеве на Југославија, посебно во Србија која има бројно српско население во

другите федерални единици. Хрватскиот процес кон стекнување независна држава наидува на жесток отпор на бројното српско население кое претставува 11,5 % од тогашната 4,5 милионска Хрватска. Водејќи се од тесно-националистичката политика „подобро мнозинство во своја држава, отколку малцинство во друга“, процесите за „раздружување“ на поранешните југословенски „братски републики и покраини“ финансираат со еден забрзан процес, од кој повеќе ништо нема повторно да биде, како што било. Водачите на српските енклави во Хрватска, ги предупредуваат хрватските власти дека ако продолжат по патот на одвојување и прогласување независност во Хрватска, тие ќе бараат ревидирање на постоечките граници помеѓу републиките во Југославија и ќе бараат припојување кон Србија. Официјална Србија го поддржува овој став на локалното српско население во Хрватска, инсистирајќи дека правото на самоопределување не може да се однесува само на Словенија и Хрватска.

Еден од клучните датуми, кој за многумина аналитичари на југословенскиот распад е сигурен почеток на крајот на СФРЈ е 25 јуни 1991 година, ден во кој Словенија и Хрватска унилатерално прогласуваат независност, после повеќемесечни преговарања за конфедерално уредување на СФРЈ и нивна независност во таквата конфедерална рамка. Југословенската Народна Армија (ЈНА) праќа дополнителни единици во Словенија, каде на граничен премин има и вооружен судир помеѓу словенечката територијална одбрана и југословенската војска, со десетици убиени припадници на војската. Набргу, на 7 јули на Бриони е постигнат договор за повлекување на војската, но поголеми воени разместувања на југословенската војска има во српските енклави во Хрватска, каде кон крајот на 1990 се формирани „српски автономни области“ кои не ја признаваат новата хрватска власт и бараат припојување кон Србија. Вооружениот судир набргу се проширува и во граничните области со соседна Босна и Херцеговина. На 7 септември 1991 година кога започнува мировната конференција под патронат на Европската заедница, српските паравоени формации и југословенската армија имаат контрола на скоро 1/3 од хрватската територија, а југословенските федеративни органи скоро потполно престануваат да функционираат. Бројните

примирја кои се договарани со посредство на тогашната ЕЗ, се неефикасни и не се почитуваат, се до трајното примирје кое стапува на сила на 3 јануари 1992, кога е постигнат договор за прекин на оганот и одвојување на завојуваните страни со помош на силите на ООН (UNPROFOR) во зоните на конфликт во Хрватска. Други два датуми, со кои се заокружува крајот на Југославија, се официјалниот прием на Хрватска и Словенија во ООН на 22 мај 1992 година и прогласувањето на нова Југославија, составена од Србија и Црна Гора, на 27 април 1992 година. После овие датуми, мирот станува апстрактна именка на територијата на поранешна Југославија, а војната станува секојдневие кое ќе биде главна светска медиумска тема, уште неколку години подоцна, сè до воениот конфликт во Македонија во 2001 година. Најкрвавата воена драма се случува во Босна и Херцеговина, чиј мултиетнички состав во време на разјарени националистички походи можеше и да се претпостави дека ќе биде мегдан за најкрвавата војна на европско тло, после Втората светска војна. Според пописот од 1991 година, Босна и Херцеговина ја чинеле 43,7% Муслимани (признаени како народ во СФРЈ во 60-те години на минатиот век), Срби 31,3% и Хрвати 17,3% (останатите се изјасниле како Југословени или мноштво други признати националности во време на Југославија). Крвавиот воен конфликт во Босна и Херцеговина (1992-1995) завршува со потпишување на Дејтонскиот мировен договор, потпишан од страна на претседателите на Србија, Хрватска и Босна и Херцеговина, на 14 декември 1995 година. Заедно со крвавите судири на Косово (1996-1999) и на југот на Србија и Македонија (1999-2001), т.н. војни за „југословенското наследство“ чинат животи на преку 130.000 луѓе, преку 300.000 жртви на воени дејствија, преку 3.725.300 бегалци и раселени лица, преку 50 милијарди евра економска штета.

Новите држави формирани од поранешна СФРЈ, чие раздвојување беше крајно конфликтно, се реалност на меѓународната политичка сцена, со свои актуелни проблеми и предизвици, но и со многу потешкотии во развојот, од кои најголем дел во нивните меѓусебни односи. Процесите кои започнаа уште во 60-те години на 20 век, уште во рамките на СФРЈ, посебно силно изразените национализми и клерикализми (кои во меѓувреме создадоа едно трајно партнерство), процесите на

иселување и неповолни демографски перформанси, долгите транзициони процеси од осамостојувањето наваму, како на економски (со контроверзни процеси на приватизација на државниот капитал), така и на општествено-политички план, се константа со која стануваа најчесто препознатливи во првите децении од нивната самостојност. Освен Словенија и Хрватска, кои се веќе во рамките на Европската Унија, останатите држави се на еден макотрпен пат кон евро-интеграциите, соочувајќи се со реални проблеми, во голем дел и наследени од процесот на раздвојување од заедничката држава. Меѓусебни гранични спорови имаат скоро секоја со секоја држава (дури и двете веќе „европски држави“, Хрватска и Словенија), нерешени прашања за националните малцинства, отворени спорови меѓу црквите, нерасчистени долгови поврзани со големите воени штети, сè до имотот наследен од поранешната СФРЈ кој сè уште не можат до крај да го решат. До каде се денес поранешните југословенски републики, денес самостојни држави со свој самостоен развој, ќе се обидам низ анализа на нивните стратешки и поважни надворешно-политички документи да покажам во следното поглавје.

ГЛАВА 4

4. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА НАДВОРЕШНО-ПОЛИТИЧКИТЕ ОПРЕДЕЛБИ И ПРИОРИТЕТИ НА ДРЖАВИТЕ ПРОИЗЛЕЗЕНИ ОД СФРЈ

4.1. ВОВЕД

Уставот на СФРЈ од 1974 година,¹⁶⁴ содржеше многу импресивна и инструктивна листа од начела на меѓународната соработка и принципи на надворешната политика. Тие, општо кажано, беа збирен израз на социјалистичкото општествено уредување и неврзаната надворешно-политичка ориентација на тогашната заедничка држава. Државите кои беа создадени врз урнатините од таа држава, отстапија уште веднаш со своите осамостојувања од тие правила, избегнувајќи во своите уставни да ја споменат оваа материја и

¹⁶⁴ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“, Službeni list Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, godina XXX, broj 9, Beograd, 21. februar 1974.

препуштајќи им на своите влади сами да ги одредуваат приоритетите и прилагодувањата со тековните процеси.

За разлика од поранешната СФРЈ, државите кои се формираа на нејзината територија после 1990 година, не беа склони во своите уставни детали, сеопфатно и отворено да ги вградат надворешно-политички определувања, како во највисок национален правен акт. Деконституционализацијата на начелата и принципите на меѓународната соработка, приоритетите во односите со светот и ставовите во врска со некои животни важни светски прашања на човештвото, во поголема или помала мерка беше одлика на сите поранешни југословенски републики, без оглед на карактерот на власта и идеолошката определба. Ако понекогаш и се налагало или било потребно, во уставите се наведуваат само минимум најопшти ставови, од типот декларативни определби за сестрана меѓународна соработка, придружување кон интегративните процеси, почитување на општоприфатените начела на меѓународното право. Секако, со давање приоритет на меѓународните конвенции во однос на домашното законодавство.

Постојат неколку причини за ваквиот пристап. Прво, тоа беше начин преку кој државите што први се одвоија од СФРЈ да испратат порака во светот дека се откажуваат од своето социјалистичко минато и корени, а на меѓународен план од политиката на неврзаноста.¹⁶⁵ Второ, со оглед на начинот на кој беа создадени, најдобро беше да се избегнат подиректни и поблиски повикувања на меѓународното право, со оглед на деликатноста на одредби од меѓународното право кое го следеше чинот на нивното создавање. Трето, и покрај едностраната насоченост кон Западот, а поучено од претходното искуство во заедничката држава, ниедна од нив во своите нови уставни императивно не ги наведува прозападните тенденции, за да не го „забетонира“ својот надворешно-политички курс, оставајќи им маневарски простор на своите влади, да покажат флексибилност во случај на значајни прегрупирања на моќта, на глобалната политичка сцена.

¹⁶⁵За надворешната политика на СФРЈ, види во: **Gavranov**, Velibor, Momir, Stojkovic, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972, str.147- 347.

Од аспект на политичко-нормативното обликување на надворешно-политичките позиции, државите од просторот на поранешната СФРЈ, можат да се поделат во три групи. Првата ја сочинуваат Словенија и Хрватска кои први оптираа за влез во ЕУ и НАТО. Во втората група условно би можеле да се најдат Македонија и Босна и Херцеговина, кои со повеќе или помалку лавирања од внатрешно-политички карактер и ограничувања од непосредното соседство, се обидуваат да ги следат искуствата на државите од првата група. Третата група ја чинат Србија и Црна Гора, кои деценија и пол од распаѓањето на СФРЈ, останаа да живеат во заедничка држава, СР Југославија, за дефинитивно да се одвојат дури во 2006 година. Притоа, помеѓу Црна Гора и Србија можат да се воочат значајни разлики во пристапот, со оглед на намерите на првата што поскоро да го следи патот на Словенија и Хрватска во правец на евро-атлантските интеграции и српското повеќегодишно неснаоѓање во практикувањето на обновената самостојна државност, не успевајќи долго да ги дефинира и профилира како внатрешно-политичките, така и надворешно-политичките приоритети. Новонастанатите држави, избегнувајќи уставни одредници во дефинирањето на надворешно-политичкиот курс, се определуваат за други форми на градење на својата меѓународна позиција и дефинирање на својата надворешно-политичка стратегија. Во поголем дел, таа задача е завршена преку форми на носење декларации во националните парламенти или во форми на документи за стратегијата на владините програми.

4.2. ПРИОРИТЕТИ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА СЛОВЕНИЈА

Словенија беше прва република која не само на политички, туку и на конституционален план сакаше да направи оградување од југословенската социјалистичка матрица. За да биде парадоксот уште поголем, оваа промена ја иницира и операционализира Сојузот на комунистите на Словенија, чии политички кадри, заедно со хрватските, влијаеја пресудно на преобликувањето на дотогашното општествено, стопанско и политичко уредување на дотогашната заедничка држава. Во втората половина на јуни 1991 година, словенечкиот парламент ја усвојува декларацијата со наслов „Основи на уставната повелба за

сувереноста и независноста на Република Словенија¹⁶⁶. Меѓу другото, овде се вели, дека оваа република излегувајќи од составот на СФРЈ се “определува за асоцијација со други држави, членство во Организацијата на Обединетите нации, членство во Европската унија и учество во други сојузи на држави и народи”.

Уставот кој е донесен во декември 1991 година¹⁶⁷, без оглед на амандманските надополнувања (1997, 2000, 2003, 2004, 2006 година), освен обврската сите домашни закони да бидат во согласност со општоприфатените начела на меѓународното право и договорите кои ја обврзуваат Словенија, не содржи ни еден изричит став за начелата и принципите на кои ќе биде заснована словенечката надворешна политика. Најголемата новина на овој план е амандманската интервенција во уставот во 2003 година (чл.3а) со која се овозможува пренос на дел од суверенитетот на меѓународни организации, што во тој момент бил неопходен услов за непречен влез на Словенија во Европската унија.

Меѓутоа, Државниот збор на Словенија во 1999 година усвојува посебна платформа за надворешно-политичко дејствување, под наслов Декларација за надворешната политика.¹⁶⁸ Клучна одредба од овој документ е дека „надворешната политика мора да биде втемелена на две темелни вредности: 1) безбедноста и 2) благосостојбата на државата и нејзините граѓани“. „Надворешната политика“, се наведува понатаму во овој документ, „заснована е на зачувувањето на словенечкиот национален идентитет и истовремено, на отвореноста кон светот“.

Наведените формулации укажуваат, дека во дефинирањето на словенечкиот поглед на свет и специфичните правци на делување, се тргнало исклучиво од потребата за остварување на словенечките национални интереси. Тоа е почетна и

¹⁶⁶Temeljna ustavna listina o samostojnosti in nezavisnosti Republike Slovenije Достапно на <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=DRUG74> (преземено на 01.06.2018)

¹⁶⁷Устав на Р. Словенија, достапно на <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1> (преземено 30.05.2018)

¹⁶⁸ Достапно на <https://www.energypress.net/deklaracija-o-vanjskoj-politici-u-slovenskom-parlamentu/> (преземено 30.06.2018)

финална точка на сите тежнења на меѓународен план. Во овој контекст и сосем логично е, што во понатамошниот текст на декларацијата, надворешната политика е ставена во директна функција на економијата. Многу јасно е апострофирано дека „успешната надворешна политика мора да биде ефикасен инструмент во развојот на словенечката економија и промоцијата на Словенија во светот“.

Словенија, на овој начин својата надворешна политика директно ја доведува во врска со својата внатрешна политика, реafirмирајќи го со тоа старото начело, дека надворешната политика е продолжување на внатрешната политика. Во таа смисла, формулирана е и одредба, според која „Република Словенија ја гради својата надворешна политика врз фундаменталните начела на уставното уредување на државата и општо прифатените принципи на меѓународното право“. Во понатамошниот текст, на еден многу софистициран начин и во еден позитивен контекст, се доведува во корелација остварувањето на правата на националните малцинства кои живеат во Р.Словенија со остварувањето на правата на Словенците кои живеат во тие држави. Значи, со оваа одредба, јасно е ставено до знаење дека за разлика од сличните начелни поддршки за малцинските права, како во другите новосоздадени држави, словенечката поддршка е директно условена од третманот на граѓаните со словенечко потекло, во соседните држави.

Декларацијата на Собранието на Словенија за надворешната политика, ги наведува следниве девет приоритети: 1) Европска унија; 2) НАТО; 3) Соседни држави (Италија, Австрија, Хрватска, Унгарија); 4) Регионални потреби; 5) Европски држави и САД (европски држави, средноевропски држави, САД, Руска федерација); 6) Југоисточна Европа (прашање за наследството на СФРЈ, политички и стопански интереси на Словенија; 7) Воневропски држави; 8) Глобална политика; 9) Регионална политика.

Двата приоритети, веќе одамна се исполнети. Словенија влезе и во ЕУ и во НАТО, додуша, со обрнат редосед, во однос на редоследот на горе наведените приоритети. Што се однесува до третиот приоритет, односите со соседните држави, „вечниот територијален спор“ со Хрватска, околу Пиранскиот залив, влезе во фаза на решавање преку системите на европска арбитража, додека

чувствителните права на малцинствата со Италија и Австрија, станаа предмет на тивко и макотрпно усогласување и надмудрување. Што се однесува до односите кон бившите републики од СФРЈ, на нив најчесто се гледа како кон пазар на кој треба да се пласира сопствениот производ. Освен тоа, Словенија како земја членка на Европската унија, стана значаен партнер на САД за Балканот, со што на одреден начин ја превзема улогата што заеднички ја имаа Велика Британија и Холандија на овие простори. Таа “истурена позиција” како продолжена рака на американските интереси на Балканот, направија од Словенија интересен и значаен партнер во комуникацијата и со Русија и Кина.

4.3. ПРИОРИТЕТИ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА ХРВАТСКА

Хрватска, во многу нешта го следеше патот на Словенија во одвојувањето од поранешната заедничка држава. Хрватскиот Сабор, истиот ден, 25 јуни 1991 година, како и словенечкиот парламент, ја усвојува „Декларацијата за прогласување на суверена и самостојна Република Хрватска“. Меѓутоа, во тој документ не се содржани одредби за новата меѓународна позиција на Хрватска, нити одредби кон евроинтегративните процеси и ЕУ, барем не во толкава мера изричито и јасно, како во примерот со Словенија. Уште повеќе, формулации од декларацијата оптираат кон заедничка соработка на сите републики до заедничкиот влез во ЕУ, при што предност е дадена на сојузот на држави меѓу Словенија и Хрватска. Во име на вистината, ваква слична одредба поврзана со идеја за заедничка држава со Хрватска никогаш не виде светло на денот во словенечките документи и покрај одредени изјави на словенечки политичари, поврзани со оваа тема.

Сепак, хрватскиот Устав,¹⁶⁹ за разлика од другите новосоздадени држави од поранешната СФРЈ, содржи бројни одредби и елементи врз кои е градена хрватската надворешно-политичка определба. Тоа се, неколку „изворни принципи“ кои ја одредуваат целокупната надворешна политика на Хрватска во наредниот период-повикувањето на „историски факти“ за десетвековната хрватска државност, со невешто спомнување и на Независната Држава Хрватска од

¹⁶⁹Достапно на <http://croatia.eu/article.php?lang=1&id=25> (преземено на 31.05.2018)

Втората светска Војна, потоа „општоприфатените начела во современиот свет“, „неотуѓивоста, неделивоста, непреносливоста и непотрошеноста на правото на самоопределување и државна сувереност на хрватскиот народ, како основен предуслов за мир и стабилен меѓународен поредок“, како и гарантирањето на националните права на малцинствата „во склад со демократските норми на ООН и земјите од слободниот свет“.

Во Хрватска, за разлика од Словенија, владата а не парламентот поблиску ги утврдува начелата на надворешната политика. Во документот со наслов „Начела на надворешната политика“,¹⁷⁰ Владата на Хрватска ги дефинира следниве фундаментални определби на меѓународен план: „1) зачувување и јакнење на меѓународниот мир и разбирање меѓу државите и народите; 2) зацврстување на меѓународната положба на Хрватска; 3) создавање услови за спроведување на темелни стратешки определби со вклучување во европските и трансатлански политички, безбедносни и економски интеграции; 4) почитување на преземените меѓународни обврски; 5) решавање на отворените преостанати прашања од процесот на распаѓање на поранешната држава; 6) воспоставување добрососедски односи и соработка со сите соседни држави, врз начелата на рамноправност и заемност; 7) развивање на пријателски односи со сите најважни чинители и држави во светот; 8) јакнење на економската положба и 9) промоција на севкупниот имиџ на Хрватска.

Во понатамошниот текст од овој документ, слично како оној прокламираниот во Словенија, следи формулација за неподеленоста на внатрешната и надворешната политика во Хрватска: „Надворешно-политичките цели на Владата на Р.Хрватска суштински се поврзани со комплексната програма на внатрешни реформи, со кои ќе се обезбеди стопански развој, реорганизација на државната управа и потполна импементација на сите европски демократски стандарди, односно владеење на правото, цврсти гаранции за граѓанските и верските слободи, потполна еднаквост и рамноправност на сите наши граѓани и право на секој поединец на еднакви животни прилики“.

¹⁷⁰ “Odrednice vanjske politike”, Ministarstvo vanjskih poslova Hrvatske, достапно на <http://rs.mvp.hr/?mh=335&mv=1933> (прегледано на 31.05.2018)

Од горенаведените начела, се извлекуваат конкретните цели на надворешната политика. А тоа се: 1) Влегување во Европската Унија; 2) Учество во НАТО; 3) Унапредување на односите со соседните држави; 4) Развој на билатерална и мултилатерална меѓународна соработка; 5) Промоција на хрватската економија; 6) Свкупна промоција на Хрватска. Првите две цели Р.Хрватска веќе ги има остварено (исто како и Словенија, во обратен редослед), а на останатите во склад со националните интереси, се работи посветено и континуирано.

4.4. ПРИОРИТЕТИ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Босна и Херцеговина, иако е најмалку компактна од нормативен, национален, религиски, културен и политички аспект (асиметрична конфедерација, два ентитети кои себе уставно се дефинираат како држава, три нации, три конфесии, четири кантони), сепак поседува единствен документ за надворешно-политичката стратегија. Не навлегувајќи во оваа прилика како овој документ е донесен, што во него е внесено, а што изоставено, останува фактот дека капацитетот на усогласување бил доволен за на ова ниво на лабава конфедерација да можат да се усвојат и дефинираат заеднички приоритети во надворешната политика. Секако, тоа не беше возможно да се постигне со Уставот на конфедерацијата, т.е. Република Босна и Херцеговина,¹⁷¹ а уште помалку со уставите на ентитетите, Федерација Босна и Херцеговина и Република Српска, но е остварено преку посебен документ на Претседателството на Босна и Херцеговина, во март 2003 година, со наслов „Општи правци и приоритети во спроведувањето на надворешната политика на Босна и Херцеговина“.¹⁷²

Документот на Претседателството на Босна и Херцеговина содржи три клучни поглавја. Во првиот Оддел, со наслов Начела на надворешната политика на Босна

¹⁷¹Достапно на <http://skupstinabd.ba/images/dokumenti/sr/ustav-bih.pdf> (преземено на 01.06.2018)

¹⁷²„Opći pravci i prioriteti za provođenje vanjske politike Bosne i Hercegovine“, Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, broj 01-645-30/03, Sarajevo, 26.mart 2003.

и Херцеговина, наведени се појдовни точки за дејствување на меѓународен план:

- 1) Надворешната политика ќе ја води Претседателството на Босна и Херцеговина;
- 2) Промоцијата, одбраната на интересите и настапите во име на Босна и Херцеговина во меѓународните односи, се засновани на одредби од Уставот на Босна и Херцеговина, законите, одлуките и ставовите на Претседателството на Босна и Херцеговина, Парламентот на Босна и Херцеговина, Советот на министри на Босна и Херцеговина и Министерството за надворешни работи на Босна и Херцеговина (без спомнување на ентитетите з.а.);
- 3) Меѓународната соработка и договорните односи ќе се засноваат на начелата содржани во Повелбата на ООН, Завршниот документ од Хелсинки и останатите документи на ОБСЕ, како и на општоприфатените принципи на меѓународното право;
- 4) Надворешната политика ќе се заснова на отвореноста и рамноправноста, заемното почитување на суверенитетот и територијалниот интегритет, принципите на мирољубива соработка, со почитување на заемните интереси;
- 5) Меѓународните спорови треба да се решаваат по мирен пат и низ дијалог;
- 6) Ќе се поддржува продолжувањето на борбата против тероризмот.

Во вториот Оддел од документот, Претседателството во насловот „Приоритети на надворешната политика“, ги дефинира приоритетите за ангажирање на државните органи:

- 1) зачувување и заштита на независноста, суверенитетот и територијалниот интегритет;
- 2) потполна и доследна имплементација на Општиот мировен договор;
- 3) пристапување кон евроатланските интеграциски процеси;
- 4) учество во мултилатерални активности;
- 5) промоција, одбрана на земјата како партнер во меѓународните економски односи и активности.

Во третото поглавје со наслов *Основни правци и активности на надворешната политика*, назначени се конкретни задачи кои се однесуваат на постапувања како на билатерален план, така и на мултилатерален план, поради заштита на интересите на државјаните на БиХ.

И покрај тоа што Претседателството на Босна и Херцеговина усвоило еден политички флексибилен и непретенциозен документ, во пракса станува невозможно да се надмине конститутивниот факт дека Федерацијата Босна и

Херцеговина (како муслиманско- хрватски ентитет) и Република Српска (како ентитет на српскиот народ и останатите кои таму живеат) се посебни држави, со посебни интереси, кои ги надминуваат конфедералните. Тука не станува збор за неусогласеност на раководството, туку за изворни барања на граѓаните на овие ентитети, тие посебности да се оддржат и сочуваат, бидејќи обидите за нивно насилно потиснување беа една од најголемите причини за избувнување на војната во оваа република.

Надворешно политичките интереси и приоритети на овие ентитети-држави, не само што не се идентични, туку и битно се разликуваат, што влијае на тоа својата меѓународна соработка да ја развиваат во различни насоки. Една групација, бошњачката, својата иднина ја гледа во исламскиот свет, а другата, српската, во православно-христијанскиот свет. Она што на едните им е приоритет, на другите им е помалку важно, и обратно. Обидите за унификација на интересите, повеќе личеа на алхемиска интервенција, под патронажа на Канцеларијата на високиот претставник на ЕУ, кои не вродија со плод и се покажаа во голема мерка контрапродуктивни.

На 29 ноември 2006 во Рига, лидерите на НАТО упатија покана до Босна и Херцеговина да се придружи кон Програмата „Партнерство за мир“, која се смета за прв чекор кон евентуално членство во Алијансата, но за дел од релевантната политичка номенклатура тоа е само еден морков, на предолг стап, кој за никој во моментот не може да биде стимулативен предлог. Бомбардирањето од страна на НАТО врз српските воени сили во БиХ, сè уште е во живо сеќавање, посебно во Република Српска и оттука не чуди императивниот отпор кон оваа политичко-воена асоцијација. Турција и понатаму останува најголем лобист за придружување на оваа држава кон НАТО структурите. Остварувањето на останатите приоритети од листата утврдена од Претседателството на БиХ, исто така е прилично неизвесно. На 15 декември 2010 год, во сила влезе одлуката за безвизен режим за граѓаните на Босна и Херцеговина за државите од Шенген зоната, но постојат сè уште бројни пречки кон целосното европско интегрирање, што може да се констатира и од извештаите на Европската унија за напредокот на оваа држава.

4.5. ПРИОРИТЕТИ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА МАКЕДОНИЈА

Република Македонија во уводните одредби од Уставот¹⁷³ само индиректно ја спомнува меѓународната проблематика и тоа единствено, во контекст на човековите права. Во врска со тоа, во рамките на темелните вредности на уставниот поредок, набројани се „основните слободи и права на човекот и граѓанинот, признати од страна на меѓународното право и утврдени со Уставот“. Дефицитарноста од меѓународна проблематика во воведните начела, донекаде е надокнадена во завршните одредби. Имено, за разлика од уставите на сите други држави од поранешна Југославија, Уставот на Р. Македонија посветува цело едно поглавје (шестото од вкупно девет) токму под тој наслов. Меѓутоа, сите четири члена кои се содржани во ова поглавје (членовите 118, 119, 120, 121) единствено се занимаваат со материјата на меѓународните договори (како се подготвуваат и освојуваат, кој ги потпишува, како се донесуваат одлуки за стапување или излегување во сојуз или заедници со други држави, за односот на меѓународните договори во однос на домашното законодавство и сл.), а нема посебни одредби за меѓународните односи.

Со таа задача, обликување на надворешно-политичките начела и приоритети, се зафати првата македонска влада. Таа го донесе и денес важечкиот стратешки документ „Цели и проритети на надворешната политика на Македонија“,¹⁷⁴ кој подоцна се иновира со конкретни ставови за одредени проблеми во светот. Во воведот на овој документ прецизно се одредува дека „Република Македонија по пат на надворешната политика, на билатерален и мултилатерален план, ги промовира своите национални вредности и интереси. Тоа е нејзината функција. А

¹⁷³Достапно на <https://www.sobranie.mk/ustav-na-rm.nspх> (преземено на 31.05.2018)

¹⁷⁴„Цели и приоритети“, Министерство за надворешни работи на Република Македонија, Скопје, 2009, <http://www.mfa.gov.mk/default1.aspx?ItemID=263,15/03/2010>. (преземено на 01.06.2018)

нејзината цел е „европската и трансатланска интеграција“, како „витален интерес за долгорочна стабилност, безбедност и благосостојба на Р.Македонија“.

Потоа, Владата на Р.Македонија ги утврдила следниве пет надворешно-политички приоритети: 1) членство во НАТО; 2) добивање датум за започнување преговори за полноправно членство во Европската Унија; 3) укинување на визите за македонските граѓани; 4) залагање за надминување на разликите околу името потенцирано од јужниот сосед; 5) јакнење на економската и јавната дипломатија. Паѓа веднаш во очи, од горенаведените приоритети, дека влегувањето во НАТО е прво назначен приоритет, што би претпоставувало и највисока цел за македонската надворешна политика, а евро-интегративните процеси би биле цел, исто така од висок приоритет.

Кај сите останати *југо* држави, редоследот е различен. Секаде Европската унија е прв и најважен приоритет, а членството во НАТО е или веднаш потоа, како втор по важност приоритет или е некаде на трето или четврто место. После овие пет основни приоритети на македонската надворешна политика, следи листа од вкупно 12 точки на конкретно надворешно-политичко дејствување. Одредени задачи директно произлегуваат од петте основни и најважни приоритети, другите индиректно се навестуваат, а некои од нив ги нема воопшто меѓу главните цели.

Во поглед на реализацијата на усвоените цели, евидентно е дека Р. Македонија не успеа во реализацијата во онаа цел, која се смета за најважна, членството во НАТО. Ветото кое за приемот во НАТО го доби Македонија од Грција на Самитот во Букурешт во 2008 година, беше повод Македонија да поведе спор пред Меѓународниот суд за правда во Хаг, со кој се сакаше да се стави вон сила грчкото вето. Иако во приближувањето и напредувањето кон условите за членство во НАТО, Македонија напредуваше подеднакво брзо како една Хрватска на пример, за неа вратите на оваа организација сеуште се затворени. Од поважните цели и приоритети, паѓањето на визниот режим кон земјите од Шенген зоната, е цел која е веќе остварена за македонските граѓани.

Стратешкиот документ за македонската надворешна политика содржи и посебен дел, со наслов „Ставови и позиција на Р.Македонија за одредени надворешно-политички прашања“. Во овој дел се претставени македонските официјални ставови во врска со: 1) проширувањето во ЕУ, 2) меѓународниот тероризам, 3) Авганистан, 4) Пакистан, 5) Ирак, 6) Иран, 7) Тајван, 8) Северна Кореа, 9) Блискоисточната криза, 10) Судан (се мисли на случувањата во Дарфур) и 11) Грузија. Ставовите во врска со овие прашања, од време на време се дополнуваат, како на пример во случајот со Грузија, но и битно менуваат, како во случајот со Тајван. За разлика од Р.Македонија, останатите држави од поранешна СФРЈ, во рамките на своите стратешки документи за надворешната политика не утврдуваат конкретни ставови за чувствителни, а пред сè кризни теми, веројатно водени од потребата за одреден маневарски простор и извесна политичка отстапница.

4.6. ПРИОРИТЕТИ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА ЦРНА ГОРА

Црна Гора и Србија и после 1992 година продолжија да живеат во заедничка држава, сè до 2006 година, кога нивниот сојуз дефинитивно е раскинат. Не успевајќи да ја реafirмираат идејата за југословенството, тие не успеаја да формулираат ни доволно прифатлива платформа за позиционирање на овој државен сојуз на меѓународен план, ни за јакнење на нивното надворешно-политичко влијание.¹⁷⁵ Брзањето на Црна Гора што поскоро да се издвои од тој сојуз, ја поттикна и на што побрзо дефинирање на сопствена самостојна надворешно-политичка платформа, додека затекнатоста и изненадувањето во Србија до таа мерка го забави и отежна нејзиното надворешно-профилирање што и до ден денешен недостасува јасна и отворена стратегија на надворешно-политички план.

¹⁷⁵ Đukanović, Dragan i Lađevac, Ivona, 2008, „Definisanje spoljnopolitičkih prioriteta: slučaj Crne Gore“, според: Edita Stojić-Karanović i Slobodan Janković (urs), Elementi strategije spoljne politike Srbije, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008

Уставот на Црна Гора¹⁷⁶ посветува еден член на меѓународната проблематика и позиционирање на државата, а не цело поглавје како што е случај со македонската уставна пракса. Насловот на овој член звучи прилично претенциозно, „Односи со другите држави и меѓународни организации“, но овде само површно се нотирани неколку начела. Главното начело е дека „Црна Гора, на принципите и правилата на меѓународното право, соработува и развива пријателски односи со други држави, со регионални и меѓународни организации“. Следниот нов и важен принцип е дека, „Црна Гора може да стапува во меѓународни организации“.

Условно кажано, уставното доцнење на Црна Гора во однос на другите поранешни југословенски републики, во овој случај се покажа како одредена предност. Самостојна Црна Гора својот Устав го донесе дури во 2007 година, но веднаш вгради формулација (чл. 15) , која дозволува пренос на дел од суверенитетот на Европската Унија. Поради тоа, нема да се налага потреба за дополнително менување на уставните одредби, како што тоа се случи во словенечката уставна пракса (2006 година) или хрватската (2010 година), односно на Србија, во блиско очекувано минато.

Овде се вели дека „Парламентот одлучува за зачленување во Европската Унија“, со што е избегнат ризик од некакво референдумско изјаснување. Слично на ова, не се дозволува Црна Гора да склопи таков сојуз со друга држава, со што би ја изгубила својата независност и полн меѓународен субјективитет. Секако, со влегувањето во Европската унија не се губи целосниот субјективитет, туку само дел, во мерка во која одредени овластувања и одлучувања се пренесуваат на органите во ЕУ. Тоа правило важи за сите земји членки на ЕУ, освен таму каде се одобрени одредени исклучоци.

¹⁷⁶ „Ustav Crne Gore“, preambula, alineja 5, Službeni list Crne Gore, broj 1, godina LXIII, Podgorica, 25 oktobar, 2007.

Владата на Црна Гора, кон крајот на 2007 година, врз база на Декларацијата за независност и новиот Устав, разгледала и усвоила посебен документ со наслов „Надворешно-политички приоритети на Црна Гора“.¹⁷⁷ Овој документ во Поглавјето 1, истакнува три главни цели на новата црногорска надворешна политика: 1) Интеграција во Европската Унија и Северноатланскиот сојуз-НАТО; 2) Унапредување и оддржување на добрососедски односи и регионална соработка и 3) Развивање на билатералната и мултилатерална соработка. Во Поглавјето 2, секоја од овие цели е поблиску објаснета и елаборирана. Во Поглавјето 3, дефиниран е начинот на имплементирање на овие приоритети. Иако во овој документ од вкупно осум страници, се спомнуваат низа земји и се потенцира соработката со соседите, Србија не е спомената ниеднаш, во ниеден контекст, како ни другите бивши југословенски републики (но затоа се спомнуваат Исланд, Кипар, Малта, Андора, Луксембург, Лихтенштајн, Монако и Сан Марино)

4.7. ПРИОРИТЕТИ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА СРБИЈА

За разлика од сите останати држави произлезени од поранешна СФРЈ, Србија нити во годините на одвојување на другите држави, нити во годините на сојузништво со Црна Гора, не успеа да ги дефинира своите стратешки надворешно-политички цели и основни начела на дејствување во меѓународните односи. Нити Уставот од 1990, нити подоцнежниот од 2006 година¹⁷⁸, не содржеа ваква платформа, иако имаше интенции за такво нешто.

Симптоматично е што нити еден собраниски состав, во толкав временски период, не успеа да се усогласи околу надворешно-политичките ставови и начела на меѓународна соработка, (не сметајќи ги во овој контекст, декларациите за Косово, со кои се изразува став кон државите кои на Србија и го ограничуваат правото на суверенитет над Косово). Исто така, сите српски влади од распаѓањето на СФРЈ до денешни дни, се соочуваат со истиот проблем, неможност да артикулираат каков-таков стратешки документ од долгорочен или барем среднорочен карактер.

¹⁷⁷ “Spoljnopoliticki prioriteti Crne Gore”, Vlada Crne Gore, 15 novembar 2010

¹⁷⁸ Достапно на https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html (преземено на 31.05.2018)

За време на постоењето на заедничката држава помеѓу Србија и Црна Гора, од 1992 до 2006 година, (прво во форма на СР Југославија, потоа како С-ЦГ), експозеата на претседателите на влади или претседатели на советите на министри или министри за надворешни работи на заедничката држава, беше најчеста форма на соопштување на идните надворешно-политички дејствувања.¹⁷⁹ При тоа, колку повеќе силите на раздвојување помеѓу двете држави од сојузот се интензивираа, така се погласни беа и дисонантните тонови во интерпретирањето на надворешно-политичките цели и приоритети помеѓу првите луѓе од политичката номенклатура на двете држави, на пример помеѓу претседателот на едната и претседателот на другата држава по сите битни важни прашања кои ја позиционираа заедничката држава во светот.¹⁸⁰ Без оглед на промената на режимот во Србија во 2000 година, тој расчекор се продлабочуваше сè до дефинитивното раздвојување помеѓу двете држави.

И ден денешен, цела една деценија од самостојното функционирање, за Србија се карактеристични различни, противречни а не ретко и сосема спротивставени ставови поврзани со меѓународното позиционирање и дејствување на Р.Србија во глобалниот актуелен свет. Такви ставови можат да бидат слушнати не само од лидери на политички партии туку и од официјални државни функционери. Режимите се менуваа, но лутањата во српската меѓународна политика си останаа. Српската надворешна политика еднаш има два, потоа три, а неколку потоа и повеќе подеднакво важни приоритети. Еднаш таа е базирана на три, потоа на четири, а во моментот веќе и на пет главни столба (петтиот е Турција, после ЕУ, Русија, САД, Кина).¹⁸¹ Тие столбови убаво звучат како стилска фигура, но како стратегија за секој набљудувач или аналитичар, остануваат нејасни, бидејќи никој со сигурност од официјалните

¹⁷⁹ „Ekspoze saveznog ministra za inostrane poslove Gorana Svilanovića u Saveznoj skupštini Savezne Republike Jugoslavije“, Beograd, 24. oktobar 2001, достапно на , http://www.msp.rs/Srpski/spopol/Ministar/Govori/241001_s.htm, 15/05/2010 (преземено на 20.05.2018)

¹⁸⁰ „Eskpoze ministra spoljnih poslova Vuka Draškovića u Skupštini državne zajednice Srbija i Crna Gora“, Beograd, 21. decembar 2004, достапно , http://www.msp.rs/Srpski/spopol/Ministar/Govori/211204_s.html, 15/05/2010. (преземено 30.05.2018)

¹⁸¹ Достапно на http://eukonvent.org/wp-content/uploads/2014/05/od_cetiri_stuba_spoljne_politike_do_evropskih_integracija.pdf (преземено на 31.05.2018)

власти и не може да одговори на кој столб денес Србија ќе се наслони, а на кој утре ќе се сопне.

Во недостаток на принципи и одржлива и цврста стратегијата, очекувано е да се случува и волунтаризам, но и парадокси, кога за стратешки партнери се прогласуваат и држави кои го бранат интегритетот на Србија и оние кои го оспоруваат. Отсуството на начела, недостатокот од стратегија и променливата наклонетост кон одредена политичка страна на светот (Исток, Запад, Север или Југ), дури и во самите политички партии во Србија, обичниот граѓанин го тераат во недоумица, државните службеници на воздржаност и пасивност, а странските партнери во збунетост и дезориентираност. Не е јасно, што е тоа ново, а што старо, што тоа мора и што е она без што се може, во поглед на надворешно-политичките акции на државата. Во обид да се делат политички насмевки на сите страни(упатувани често и без причина), Србија е гласно и јасно предупредена дека „не може да седи на две столчиња“¹⁸², дека треба конечно да се одреди како во иднина ќе се профилира нејзината меѓународна позиција.

Факт е дека од распадот на СФРЈ наваму, Србија во сите свои подоцнежни државни инкарнации водеше неускладена надворешна политика, со нејасни и конфузни приоритети, менувани периодично во склад со промените на власта и политичките елити што ја водеа државата.¹⁸³ Надворешно-политичката ориентација, приоритетите и отворените прашања беа во претходните дваесет години клучен фактор за промена на владеачките елити, односно за определување на граѓаните за одредена политичка опција на изборите, на сите нивоа. Таквата надворешно-политичка ориентација, заснована на рационални и низ дијалог утврдени приоритети, претставуваат клуч за внатрешните процеси на реформи и успешно заокружување на процесот на транзиција. Клучно прашање во ова одредување на приоритети е прашањето на односот кон ЕУ, како гласно

¹⁸² Достапно <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/2916890/sedi-li-srbija-na-dve-stolice-.html> (преземено 15.05.2018)

¹⁸³ Đukanović, Dragan i Lađevac, Ivona, 2009, „Prioriteti spoljopolitičke strategije Republike Srbije“, *Međunarodni problemi, godina LXI, Beograd, broj 3.*

прокламиран, но не и во суштина општоприфатена надворешно-политичка и внатрешно-политичка цел на Р.Србија.

4.8. ПРИОРИТЕТИ НА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА КОСОВО

Уставот на Косово стапи на сила на 15 јуни 2008 година¹⁸⁴ и во него и покрај обемноста од 162 члена и деталното уредување на бројни области од витално значење за државата, не постои посебно поглавје посветено на меѓународните односи и меѓународната позиција на оваа најново формирана држава, некогашна автономна покраина во рамките на СФРЈ. Одредби од меѓународен контекст, може да се најдат во голем дел од поглавјата на Уставот, а уште во преамбулата стои одредба дека „Косово ќе придонесе за стабилноста во регионот и во цела Европа, воспоставувајќи пријателски односи и добра соработка со сите соседни држави“ и дека „државата Косово ќе биде угледен член на семејството мирољубиви земји во светот“. Веднаш после овој декларативен дел од преамбулата на косовскиот Устав, кој имплицира меѓународно позиционирање на државата, уште во чл. 1 став 3 многу појасно и прецизно се одредува односот кон соседните држави, кој гласи „Република Косово нема никакви територијални барања кон било која држава или дел од држава, нити ќе бара обединување со било која држава или дел од држава“. Меѓународен контекст има одредбата од чл. 2 став 3 во која се вели дека „со цел зачувување на мирот и државните интереси, Република Косово може да учествува во системите за меѓународна безбедност“, без да бидат нотирани кои точно меѓународни организации или системи би биле тоа. Во поглавјето „Меѓународни договори“ во чл. 17 се вели дека „Република Косово има право на склопување меѓународни договори и членство во меѓународни организации“, без да бидат приоритетно одредени кои точно организации ги претпоставува овој член. Наредниот став од чл. 17 дава попрецизна одредба, дека „Косово има право на меѓународна соработка за заштита на мирот, безбедноста и човековите права“, што означува и антиципира одредена приоритетност во меѓународното позиционирање на државата.

¹⁸⁴Достапно на <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Ustav1.pdf> (преземено на 31.05.2018)

Поглавјето „Ратификација на меѓународни договори“ е содржано во три члена (членовите 18,19,20) од кои поконкретно, чл. 18 се однесува на правилата за ратификација на меѓународните договори, чл. 19 за спроведувањето на меѓународното право, а во чл. 20 таксативно се наведени сите меѓународни декларации и конвенции, кои имаат директна примена во домашниот правен систем.

Во чл. 65, во делот од собраниските надлежности, во ставот 4 се вели дека „Собранието има надлежност во ратификацијата на меѓународните документи“, а во ставот 12 дека „ја надгледува надворешната и безбедносната политика“. Во чл. 84 во кој се набројани надлежностите на Претседателот, во ставот 1 се одредува дека тој ја „претставува Република Косова на домашен и меѓународен план“, во ставот 7, дека „ги потпишува меѓународните договори во согласност со уставот“, во ставот 10, дека „управува со надворешната политика на државата“ и ставот 11, дека „ги прима акредитивните писма на странските дипломатски претставници во Косово“, а со ставот 24 дека „донесува одлука за дипломатските и конзуларни мисии на Република Косово врз основа на консултации со Премиерот на Р. Косово“, а и „именува и разрешува шефови на дипломатски мисии на Република Косово на предлог на Владата“, според став 25. Членот 93 кој се однесува на надлежностите на Владата, во првиот став вели дека „Владата ја предлага и спроведува внатрешната и надворешната политика на земјата“, став 8, му „предлага на Претседателот на државата именување и разрешување на шефови на дипломатски мисии на Косово во странство“. Во членот 153 се регулира меѓународното воено присуство, а со членот 154 се регулира статусот на косовскиот заштитен корпус и тоа е сè што е поврзано со меѓународната политика и косовската надворешна политика.

На официјалната веб страница на косовското Министерство за надворешни работи, од стратешки документи поврзани со водењето надворешна политика може да се пронајде само „Стратегија за спречување на насилниот екстремизам и

радикализам кои водат кон тероризам 2015-2020¹⁸⁵, донесена во септември 2015 година, како резултат на соработката помеѓу Владата на Република Косово и Канцеларијата за стратешко планирање во Р.Косово. „Случувањата кои се развиваа последниве години на Косово, во Европа, Блискиот исток и пошироко, јасно ја истакнаа потребата и интересирањето на Р.Косово да развие стратегија преку која ќе се координираат мерки во јакнењето на државната и општествената стабилност, кон заканите кои доаѓаат од насилниот радикализам и екстремизам. На овој начин, ние како Република Косово, ќе застанеме заедно со нашите пријатели и сојузници ширум светот, кои се соочуваат со оваа заедничка закана“.

Во воведниот дел од стратегијата е наведена една од основните причини, поради кои се носи овој документ, а тоа е дека „поради различни конфликти во регионот и земјите со кои дел од граѓаните на Косово имаат традиционални, културни и историски врски, а тоа претставува извор кој може да ги привлече граѓаните на Р.Косово кон насилен радикализам и екстремизам“. Во понатамошниот дел од содржината на стратегијата се конкретизира причината за ургентното носење на овој документ: „За Косово оваа закана не е само глобална туку претставува локална закана, која треба да се земе предвид многу сериозно. Некои граѓани на Косово се измамани од пораките на радикализмот, борејќи се заедно со екстремистичките и терористичките групи, а во многу случаи се имаат вратено назад на Косово, после учество во такви акции и направени кривични дела во име на своите идеали. Но, важно е да знаеме зошто се заминати таму? Што им е речено, поради кого и зошто станале послушни? И она што е најважно, што може да се направи за да се осигураме дека лицата кои се погодени од овие групи, бидат спречени пред да бидат фатени во насилнички дејства“. Многу од овие прашања се обработени преку анализи кои ги направи Владата на Косово, во функција на подготовка на овој стратешки документ, како една координирана политика и со меѓународните партнери и пријатели, како и во блиска соработка и со верските заедници, претставниците на граѓанскиот сектор, невладините

¹⁸⁵Достапно на http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/STRATEGIA_parandalim_-_SRB.pdf (преземено 31.05.2018)

организации, претставниците на медиумите, со цел идентификација на причините и спречување на насилниот радикализам и екстремизам.

Во овој документ, несомнено донесен и инициран со поддршка на меѓународните партнери на Косово, се нагласува дека: „спроведувањето на овие стратешки цели и конкретни мерки, ќе се одвива во согласност со европските и глобални иницијативи за борба против екстремизмот и насилниот екстремизам. Владата на Р. Косово е посветена и преку оваа Стратегија да ги спроведе заклучоците од Самитот во Вашингтон во борба против насилниот екстремизам. Исто така, Советот на Европа во 2015 година, усвои Акционен план 2015-2017 за борба против насилниот екстремизам и радикализам кои водат кон тероризам. Спречувањето и борбата против насилниот екстремизам ќе допринесе и за интегративните процеси на Република Косово кон евро-атлантските структури, а со тоа спроведувањето на овој стратешки документ ќе биде еден од клучните приоритети за Република Косово на среднорочен план“.

Во поглавјето 4.1.1 насловено како „Закани од внатрешноста на Косово“, се истакнува дека „кога е во прашање насилниот екстремизам, не може да се остави настрана северот на Косово, кое беше легло на насилен екстремизам, во најмала рака од 1999 година, со продолжување на таквиот тренд и после прогласувањето на независноста на Косово во 2008 година. Таквата ситуација на северот на Косово, е основа за развој на активности на радикални екстремистички групи, поединци и локални српски радикални организации како и оние по потекло од Србија“. Со постигнувањето на неколку спогодби помеѓу Република Косово и Република Србија, со посредништво на ЕУ се очекува дека ситуацијата ќе има позитивни поместувања, иако граѓаните во тие подрачја имаат чувство на запоставеност и заборавеност, а младите луѓе се останати без јасна определба на нивната судбина. Втора, не помалку важна закана доаѓа од „насилниот радикализам кој е длабоко поврзан со верски аспекти. Најчесто станува збор за граѓани од Косово кои се имаат приклучено на конфликтите во Сирија и Ирак, од кои некои се имаат и вратено назад во Косово. Иако според досегашните проценки произлегува дека околу 300 косовски државјани, во различни фази од

конфликтите биле присутни во Сирија и Ирак, на Косово до овој момент се нема случено терористички напад кој би имал екстремистичка верска позадина“.

Од овој стратешки документ може да се добие претстава и за регионалната рамка на овие сериозни закани по безбедноста на државите, бидејќи иако фокусот на овој документ е концентриран на Косово, важно е што и овде е нагласена регионалната природа на заканите од радикализам, низ цел периметар кој го опфаќа појасот на државите од Западен Балкан. Несомнено постојат можности и во иднина да се појават тенденции за регрутирање на радикализирани групи, освен на Косово, подеднакво предвидливо и ризично и во Македонија, Албанија, Санџак, Косово, БиХ, како и во останатите држави од регионот. „Движењето по балканските граници е многу често прилично лесно и едноставно за илегални преминувања, регрутирањето на локални и регионални групи на екстремисти исто така прилично лесно, посебно на потегот помеѓу Косово и Босна, а посебно во Нови Пазар каде регрутерите и отворено делуваат веќе подолг период. Затоа, соработката помеѓу сите држави од регионот на идентифицирање и спречување на радикализмот е исклучително потребна. Неприфаќањето на новата реалност во регионот и непризнавањето на Република Косово од Република Србија и Босна и Херцеговина, а со тоа и отсуството на соработка помеѓу безбедносните институции, посено во сферата на размена на информации, го прави ризикот од насилна радикализација уште поприсутен на регионално ниво. Иако соработка помеѓу претставниците на *EULEX* и полициите на земјите од регионот постои, таа не е на потребно и задоволително ниво, за да биде во функција на спречување и водење борба против насилниот екстремизам и радикализам“.

Во „Националната програма на Владата на Косово 2015-2018“¹⁸⁶ во Глава 3, со наслов „Европска агенда и надворешна политика“, а во поглавјето 2.12, како приоритетна цел во Програмата е наведено носењето на Законот за основање Специјален суд, во согласност со одлуката на Собранието, „кој ќе биде еден од главните предизвици на Владата и новиот собраниски состав“. Владата приоритетно ќе ја третира изработката и усвојувањето на Законот за основање на

¹⁸⁶Достапно на <http://kryeministri-ks.net/sr/dokumenti/> (преземено на 01.06.2018)

овој суд, што веќе е преземено како меѓународна обврска од страна на Република Косово во интегративните процеси.

Во поглавјето 3.1 се истакнува дека за Владата на Република Косово, косовската надворешна политика „ќе биде континуирана и одраз на внатрешната политика и во функција на зачувување на суверенитетот, територијалниот интегритет, уставниот поредок, правата и слободите на граѓаните во Косово и во странство, како и гарантирање на државната безбедност. Јакнењето на државата на внатрешен план, ќе ја јакне и нејзината надворешна политика. Консолидираната и ефикасна надворешна политика ќе се одрази позитивно на домашните текови и процеси, посебно во поглед на инвестициите но и од други аспекти“.

Во поглавјето 3.2 се вели дека „меѓународното признавање на независноста и суверенитетот на Косово ќе остане приоритет на Владата. Процесот на признавање на Косово покажа дека е ова несомнена реалност од која нема враќање назад и дека оваа реалност е незаобиколив фактор за мирот и стабилноста во регионот. Тоа најдобро го покажува фактот на формално признавање од страна на сите соседни земји (освен Србија), поголем дел од државите од регионот и евро-атлантската интеграција. Досегашните достигнувања се заслуга на про-активната и динамична дипломатија на Косово, но и заслуга на нашите меѓународни партнери кои го поддржаа процесот на признавање, преку лобирање во име на Косово“.

„Владата на Косово ќе остане цврсто посветена на лобирање за меѓународно признавање од страна на државите членки на ООН, како би се зајакнала меѓународната положба и статус со признавањето од што поголем број на држави од семејството на ООН“, се вели понатаму во Програмата на Владата на Косово за периодот од 2015 до 2018 година. Косово има постигнато 108 признавања, со што е постигната една од најважните цели, а тоа е повеќе од 100 држави да ја признаат Република Косово. Во продолжение на владиниот програмски текст се нагласува дека „Министерството за надворешни работи ќе цели во наредниот

мандат да успее да издејствува признавање од 2/3 од државите членки на ООН. Постигнувањето на оваа цел ќе го зајакне Косово како полноправна и рамноправна членка на меѓународната заедница и тоа ќе биде важен придонес кон мирот, стабилноста и безбедноста во регионот. Косово ќе продолжи со активни напори да убеди пет членки на ЕУ дека признавањето на Косово е правична одлука и е во интерес на стабилноста и европското единство“.

Во програмскиот владин текст посебно се нагласува и дека „Владата на Косово ќе остане цврсто определена за целосна нормализација на меѓудржавните односи со Србија и продолжување на дијалогот, кои имаат за цел да се финализира меѓусебното признавање што ќе овозможи градење на одржлив мир помеѓу двете земји и воспоставување дипломатски и добрососедски односи, во европски дух“. Од аспект на останатите надврешно-политички приоритети, програмскиот документ нотира дека “Владата на Косово активно ќе соработува со државите од Африка, Азија и Јужна Америка да ги убеди во потребата од признавање на Косово и воспоставување на дипломатски односи. Косово ќе ги користи меѓународните асоцијации и групации, како што е Франкофонијата на пример, за поддршка на Косово како независна и суверена држава, а значајно би било признавањето на Косово од страна на Русија, НР Кина, Индија, Бразил и Јужна Африка, како највлијателни земји во меѓународната арена а посебно во нивните региони. Освен овие земји, Владата посебно ќе вложи напори со други регионални сили како што се Индонезија, Нигерија, Мексико, Кенија, Чиле, Парагвај, Бангладеш и други влијателни земји од одредени светски региони.

Во поглавјето 3.3.се нагласува дека „интеграцијата на Косово во Европската Унија и понатаму ќе биде национален приоритет во функција на општествениот, економскиот и политичкиот развој на трансформацијата на Косово. Постигнувањето на оваа цел во потполност ќе ѝ овозможи на земјата зајакнување на меѓународниот субјективитет и ќе допринесе за безбедноста, стабилноста и просперитетот на овој дел од Европа. Кохерентната политика на имплементација на европските вредности, принципи и стандарди позитивно ќе влијае на европеизација на земјата и ќе му овозможи на Косово во еден разумен рок да се

зачлени и стане рамноправна држава во рамките на ЕУ“. Во овој контекст, косовскиот владин програмски документ ќе каже дека „Спогодбата за стабилизација и асоцијација несомнено ќе придонесе за европеизација на државата. Во овој мандат, цел на Владата ќе биде посветување на остварување на потпишувањето на ССА, со работа и посветеност во два правца-во првиот, со државите членки на ЕУ, каде владата ќе се обиде да издејствува едногласна одлука на Советот за потпишување на ССА со Косово и втора насока на делување, Европскиот парламент, каде ќе бидат искористени сите расположиви средства за лобирање кај пратениците и пратеничките групи за финализирање на овој процес“. Стратешка цел на Владата е во наредните 4 години да аплицира за статусот држава кандидат за ЕУ. Приклучувањето на процесот на либерализација на визниот режим, со што на граѓаните на Косово ќе им се овозможи слободно движење низ целата шенгенска зона е „еден од краткорочните приоритети на Владата. Косовската влада ќе ги искористи сите расположиви ресурси за лобирање кај земјите од Шенген, за да ја придобие нивната поддршка за успешно завршување на овој процес“.

Во поглавјето 3.4. посветено на „НАТО и безбедноста“, во програмскиот владин документ се вели дека, „Владата на Косово ќе продолжи да ја одржува својата внатрешна и надворешна безбедност. Приближувањето кон членството во НАТО сигурно ќе помогне во тој поглед. Северно-атлантскиот сојуз сигурно и понатаму ќе биде главен мултилатерален инструмент на безбедносната и одбрамбена политика на Косово, од дипломатски и воен аспект. Преку договорно придружување кон НАТО, Косово ќе биде дел од рамката за колективна одбрана за сперечување на многу закани, предизвици и опасности за стабилноста на земјата и регионот. Косово ќе продолжи да се ангажира да оствари членство во Програмата на НАТО-Партнерство за мир и другите евро-атлантски механизми со цел унапредување на односите со НАТО и јакнење на стабилноста, безбедноста и мирот на Косово и во регионот“. А во поглавјето 3.5 кое се однесува на мултилатералната дипломатија, се вели дека „Косово ќе продолжи со своите напори да стане полноправна членка на ООН, нејзините специјализирани агенции

и да го зголеми своето учество во застапеноста во мултилатералните механизми. Членството на Р.Косово во меѓународните организации ќе остане еден од основните приоритети на Владата“. Улогата на Косово во мултилатералните односи се зајакнува постојано преку вклучувањето во бројни регионални и меѓународни иницијативи. Секој досегашен напредок во оваа област го подобрува имиџот на државата во светот и овозможува учество на Косово во мултилатерални проекти, кои имаат за цел стабилност, мир, безбедност во регионот и светот. Полноправното членство на Косово во ООН е од стратешки интерес и како таков останува највисока цел на нашата мултилатерална агенда. Наспроти фактот дека не е полноправна членка, нејзиното членство во 2 од 16 специјализирани агенции (ММФ и Светска банка), ја олесна на некој начин улогата на Косово во однос на останатите специјализирани агенции. Со тоа, приоритет во новиот мандат ќе бидат останатите агенции, бидејќи членството во ММФ и Светска банка како институции од категоријата на финансиски механизми, не се доволни како исполнет предуслов, какво што би било членството во останатите агенции на ООН. Во краток и среден рок, цели на Владата на Косово се Светската здравствена организација, УНЕСКО, Меѓународната унија за телекомуникации, Универзалната поштенска унија, Организацијата за храна и земјоделство, Меѓународниот фонд за земјоделски развој, Меѓународната организација за труд.

Советот на Европа и зачленувањето на Косово претставува приоритет во мултилатералната агенда на Владата на Косово. Косово е европска земја и ги има сите демократски одлики да биде полноправна членка на Советот на Европа. Членството во Советот би бил доказ за долгорочните вложувања за консолидација на демократијата и на заштитата на човековите права и за целиот простор на Југоисточна Европа. Косово, со зачленувањето во Венецијанската комисија и во Банката на Советот на Европа за развој, веќе створи предуслови за аплицирање и во Советот на Европа. Граѓаните на Косово ќе имаат најмногу корист од зачленувањето во Советот на Европа и нејзините институции, како што е Европскиот суд за човековите права. Членството во СЕ покажува стандард кој е постигнат во развојот на демократијата, економскиот развој и владеењето на

правото. Организацијата за европска безбедност и соработка е уште една организација со која Косово сака и понатаму да ги продолжи и унапреди односите. Во поглавјето 3.6 посветено на стратешките партнерства на Косово, ќе се каже дека „основен концепт на кој се базираат стратешките цели на Р.Косово, во односите со другите држави, е и секогаш треба да биде најнапред државниот интерес, како и оној двостраниот, меѓусебниот. Владата на Косово дополнително ќе се ангажира да ги унапреди посебно односите со САД, на ниво на силно стратешко партнерство. Односите меѓу двете земји треба да достигнат ниво на стратешка соработка од взаемна корист во економијата, безбедноста и во областите од заеднички интерес за поттикнување на напредувањето кон евро-атлантските структури. Косово ќе продолжи да ја зајакнува стратешката соработка со Германија, Франција, Велика Британија, Италија и другите европски земји. Ценејќи ја историската и актуелна улога која овие земји ја имаат за Косово, неопходно е да се продлабочи соработката и развојот на посебни односи со овие земји“. Посебно поглавје (3.7) е посветено на политиките кон регионот, каде што посебен акцент се става на унапредувањето на добрососедските односи и „конструктивни односи со сите земји од регионот“. Во целите на Владата на Р.Косово кон регионот, „е предвидена соработка со сите земји, кои се или имаат намера да бидат дел од евро-атлантските структури, како што се ЕУ и НАТО. За Косово, интеграцијата во овие структури и јасна ориентација кон нив е чекор и предуслов за еден мирен, стабилен и одржлив регион. Регионалната политика на Владата на Косово ќе продолжи да го подржува дијалогот на сите нивоа, регионалната безбедност, економската соработка, продлабочување на трговската размена, заштитата и унапредувањето на човековите права и слободи. Ставот на Владата во однос на земјите од регионот ќе продолжи да биде инклузивен, промовирајќи и стимулирајќи области од заеднички интерес и подржувајќи ја евро-атлантската перспектива на регионот“. Една од главните цели на Владата е јакнење на регионалната соработка преку билатерални ангажмани со земјите од регионот и мултилатерално во регионалните форуми и механизми. Земајќи ја предвид геополитичката позиција на Р. Косово во регионот, Косово „ќе продолжи да промовира добрососедски и конструктивни односи со сите земји од регионот.

Во исполнувањето на оваа регионална политика, Косово ќе остане ангажирано на конструктивен и прагматичен начин во правец на зголемување на ефективната регионална соработка, а ќе го промовира и олеснетото слободно движење и проток на луѓе, стоки и услуги во регионот, врз база на европските стандарди и постоечките механизми“.

Првенствена цел на Владата на Косово во поглед на регионалната соработка е да ги зајакне односите со првите соседи, подигнувајќи го актуелното ниво на вкупни размени како и зајакнување на соработката во сите области од заеднички интерес, посебно во областите како што се : владеење на правото и борба против организираниот криминал, соработка во областите на безбедноста и правдата, зголемување на обемот на економска соработка, трговијата и секторот на енергетиката, како и подобрување на инфраструктурното поврзување, унапредување на соработката за размена на искуства во европските интеграции и НАТО, создавање на можности за слободен проток и движење на луѓе, стока и капитал, соработка во академската, културната и спортската област, соработка во областа на здравството и вработувањето.

За Владата на Косово е неопходно додатно ангажирање на ЕУ во поддршката и јакнењето на регионалната соработка, посебно во зајакнувањето на капацитетите на економското управување. „Косово е посветено на соработката со ЕУ и земјите од регионот, во функција на стандардизација на фискалните и економските политики. Во тој поглед треба да бидат реализираните целите кои произлегуваат од Стратегијата за Источна Европа 2020“.

Примената на стратешкото партнерство со Албанија, поттикнувањето близок политички, економски и културен развој „ќе остане приоритет за владата во правец на трговската интеграција помеѓу двете земји и забрзување на интеграциите на Косово во ЕУ и НАТО. Односите помеѓу Р.Косово и Р.Албанија треба понатаму да бидат унапредувани и развивани во сите правци, со цел елиминирање на сите бариери кои им пречат на економската, образовната и културната размена и интеграцијата помеѓу двете земји. Во контекст на понатамошното интензивирање и софистицирање на овој процес на природно партнерство помеѓу двете земји, дополнително ќе се ангажираме во правец на

создавање околности за развој на заедничките економски, енергетски, културни и образовни простори“.

Приоритет останува остварувањето на заедничките проекти во рамките на соработката од процесот на Берлинската конференција, вклучувајќи ги и другите земји од регионот како што се Црна Гора, Србија, Македонија, Хрватска, Босна и Херцеговина.

За едно од најважните прашања за Косово а тоа е нормализацијата на односите со Србија, во документот се нагласува дека „Косово ќе продолжи да биде цврсто посветено на полна нормализација на меѓудржавните односи со Србија и продолжување на дијалогот, кој ќе има за цел финансирање со заемно признавање, што би овозможило создавање на траен мир помеѓу двете земји и воспоставување дипломатски и добрососедски односи во европски дух“. До постигнувањето на оваа цел, Косово останува посветено, преку дијалог како европска вредност и како единствен пат за примената на Спогодбата за нормализација на односите со Србија, од 19 април 2013 година, како две независни и суверени држави, за решавање на недоразбирањата кои постојат меѓу двете земји, преку дијалог на високо ниво и технички нивоа, со посредување и гаранции од Европската Унија.

Процесот на меѓудржавна нормализација ќе продолжи да се користи и „во функција на зајакнување на суверенитетот во целата земја, како и за унапредување на меѓународното легитимирање на Косово“. Спогодбата од 19 април претставува само почеток на едно поглавје на нормализирањето кое треба да се збогатува со постигнување на нови спогодби, се вели во владиниот програмски документ. „Досега постигнатите резултати со примена на сите спогодби од Брисел, поставија стабилни темели за нормализација на меѓудржавните односи, но многу предизвици останаа во поглед на полната и ефективна примена на спогодбата. Владата на Косово во текот на овој мандат ќе се ангажира за процесот на меѓудржавна нормализација да има јасни, недвосмислени, мерливи и временски ограничени параметри, како би се избегнале неограничените преговори во триаголникот Приштина-Белград-Брисел и обратно“. Исто така процесот за нормализација претпоставува потполна

примена на досега постигнатите спогодби „без тенденции за повторно преговарање или измени на веќе завршените спогодби, потполно распуштање на сите српски паралелни структури на северот на Косово, полна интеграција на косовските Срби во институциите преку конструктивен ангажман, а Србија да го почитува суверенитетот, територијалниот интегритет и да не го блокира директно или индиректно членството на Косово во меѓународните организации како што се Советот на Европа, ОБСЕ, ООН“. Во тој контекст, Владата на Косово ќе инсистира да се одржи високо на дневниот ред на процесот на нормализација, со нов сет од значајни прашања, кои би се состоеле во: „1) демаркација на меѓународната граница помеѓу двете земји, посебно поради фактот што повеќе од 50% од границите на Косово или изразено во бројки 380.068 км ги дели токму со Србија; 2) престанок на мешањето на Србија во Косово во прашања кои не се третирани во спогодбите од Брисел; 3) воспоставување меѓудржавна соработка во областите од интерес, по европски стандарди, вклучувајќи ја воздушната авијација/воздушниот сообраќај; 4) меѓусебно признавање на сертификатите, за проценка на усогласеноста; 5) воени репарации-вклучувајќи надокнада за воени штети, одштета за дезинвестиции-во период на окупација, одштета за изгубени плати на вработени кои биле испуштени од работа поради етничка припадност, оштета за уништување на пензискиот фонд, оштета за уништување на банкарскиот системи пљачкосување на девизните заштеди на косовските граѓани, оштета за воени штети на јавни и приватни имоти како и на културното наследство, оштета за семејствата на убиените и исчезнатите лица, оштета за лицата и семејствата на оние кои се присилно држани во затвори во поранешна Југославија, оштета за силуваните жени за време на војната во Косово“. Во програмскиот документ на Владата се нотира „прашањето за исчезнатите лица-вклучувајќи враќање на раселените лице, враќање на експонати и документи од културното наследство земени од страна на Србија, враќање на филмовите од ‘Косова-филм’, враќање на пензиското и инвалидско осигурување на граѓаните на Косово, враќање на банкарските депозити, сатисфакција-прифаќање на одговорност за војната и штетите од страна на Србија, правда и казнување на воените актери за геноцид /злочин против населението на Косово, вклучувајќи ги и

силувањата на жените, јавно извинување за злочините извршени во Косово“, како и прашањата за „сукцесија-поделба на богатството на поранешна Југославија и меѓународниот долг на Косово, финансиските средства на поранешна Југославија, имотот на дипломатските и конзуларни претставништва на поранешна Југославија, движниот имот, архивите, враќање на документи од поранешна Југославија кои се однесуваат на Косово, враќање на листи со полни податоци за сите радиоактивни објекти и уреди“.

Економска дипломатија и зголемувањето на странските инвестиции ќе биде исто така еден од главните приоритети во делот од надворешно-политичките односи на Косово. Во овој контекст е важно да се напомене дека приоритет на косовската влада на план на енергетиката е поврзувањето на Косово со Транс-Јадранскиот гасовод (ТАП), како еден од најважните енергетски проекти што е поддржан од Европската Унија и Евро-атлантската заедница.

3.9 Дијаспора-Промовирањето на дијаспората од Косово и остварувањето на целите кои произлегуваат од „Стратегијата за дијаспора и миграција 2013-2018“, а кои се однесуваат на зачувувањето на националниот и културен идентитет на припадниците на дијаспората, создавање на услови за учество на дијаспората во политичкиот и социјалниот живот и нивното претставување во институциите за одлучување во Косово, нивното интегрирање во земјите-домаќини, како и вклучување во општествено-економскиот развој на Косово“, се содржани во поглавјето 3.9 од програмскиот документ. Во овој контекст се наведува дека „ќе се работи и на зачувување на културниот и јазичен идентитет на дијаспората, преку организирања во механизми помогнати од Министерството за дијаспора, како што се мрежи од културни здруженија, здруженија на наставници, здруженија на автори и творци од областа на уметноста и науката, спортски федерации и конфедерации, младински мрежи на студенти, правници итн. Во соработка со Р.Албанија ќе се работи на “Заедничка програма за развој на дополнителна настава за дијаспора и миграција”, процес и проект кој веќе официјално функционира од 2012 година и кој би требало да биде и официјализиран преку потпишување на договор меѓу двете земји“. Во документот се наведува дека,

вакви модели на функционирање веќе се практикуваат во Финска и Шведска. Исто така тренд во наредниот период ќе биде и отворање на заеднички културни центри за дијаспора и миграција со Албанија.

Цело едно поглавје (3.10) е посветено на јавната дипломатија, што претставува исчекор напред во следењето на поновите светски дипломатски искуства, а во споредба со документите од надворешната политика на останатите држави произлезени од поранешна СФРЈ и одредена предност, во третирањето на оваа актуелна дипломатска пракса. Во ова поглавје се вели дека „Р.Косово ќе продолжи да промовира една реална и модерна слика, својата култура и идентитет, преку јавна, културна и дигитална дипломатија и ќе има за цел зголемување на културното и човечко влијание на регионално и меѓународно ниво“.

Владата на Косово треба да се ангажира за „продолжување на покренатите иницијативи за јавна дипломатија, посебно кон лобирање во земјите кои сè уште го немаат признаено Косово, промовирање на туризмот и косовските брендови во странство и зголемување на странските вложувања на Косово“. Сметајќи дека се исполнети целите од Стратегијата за дигитална дипломатија, Владата на Косово се задолжува да изработи еден стратешки документ кој ќе ги канализира напорите за брендирање на новата држава, од една земја со бројни предизици по прогласувањето на независноста, до една држава со нов имиџ, подготвена за туризам и странски вложувања.

За да се избегне процесот на политизација што се има случено во многу земји од регионот, Владата на Косово на чело на Агенцијата за промоција на инвестиции или меѓу-ресорски тим, би требало да именува државни, независни претставници, вон политиката и во најголем дел експерти и стручњаци за тие области. Освен странски компании кои можат да помогнат на Владата на Косово во изработката на стратегијата и управувањето со овој процес, кој може да трае со години, „би требало да се ангажираат и поранешни политичари, дипломати или стручњаци кои би ја советувале Владата за овие теми. Познати личности, уметници и светски познати албански спортисти треба да бидат вклучени во оваа иницијатива, да го поднесат товарот на кампањата за промовирање на новата

држава, како најдобри амбасадори, кои би го направиле Косово познато по добро, во очите на светската јавност. Треба да се продолжи со кампањата Дигитална Дипломатија, со вклучување на сè повеќе и повеќе граѓани на Косово, преку иницијативата 'граѓани-дипломати', кои на секое патување, приватно или службено би требало да имаат брушури или било каков друг пропаганден материјал за Косово“.

Позиционирањето на Косово на еден подолг рок во очите на инвеститорите „мора да биде присутно и идентификувано во ИТ секторот, поради големиот број млади луѓе на Косово како и засилената пенетрација на интернетот, рангирајќи го Косово како прва земја на овој план во регионот“.

Според бројни студии, на кои се повикува програмскиот документ, „Косово би можело да биде промовирано како земја на еко-туризмот и био-производите, што повеќе да се фокусира на производство на био-производи, најмногу поради климата која ја има, како и на лековитиот бањски туризам, со кој исто така изобилува“.

Една друга исклучителна можност е Косово да стане дел од глобалната агенда на спортот и културата, преку „членството во меѓународните спортски организации, од културата и образованието, а посебно ФИФА и УЕФА“.

Посебно ќе биде стимулирано кредитирање на албански студенти кои живеат во странство „преку посебна шема за финансирање од Унијата на Бизнисот на дијаспората, да студираат на дефицитарни образовни гранки во Косово а на сличен начин да се стимулираат албански професори и наставен кадар кои би биле ангажирани на косовските универзитети“.

Посебно поглавје (3.12) во овој владин програмски документ е посветен на дипломатската служба „Цел на Министерството за надворешни работи е да продолжи да го шири дипломатското присуство на Косово во светот, со еден мал, но професионален дипломатски персонал, кој ќе овозможи глобално присуство на Р. Косово и што подобро и ефикасно ги претставува интересите во различни региони на светот. Косово создаде едно успешно дипломатско присуство во Европа, Северна и Централна Америка и Азија. Фокус во наредните години ќе биде, поради адресирање на меѓународните предизвици за Косово, со зголемено

присуство во Источна и Јужна Европа, Југоисточна Азија и во Африка, присуство кое ќе ги придвижи напред надворешно-политичките цели на Косово, со што би се постигнало што пошироко интегрирање на меѓународната политичка сцена“.

Косово и преку овој владин програмски документ, планира да продолжи да ја проширува својата конзуларна мрежа во Азија, Европа и Северна Америка, за овозможување граѓански услуги на своите државјани, колку што може пошироко во светот. „Косово ќе ја продолжи соработката со Албанија за пружање заеднички конзуларни услуги, засновани на спогодба за заедничко конзуларно претставување помеѓу двете земји“, а како посебен пример за таквото успешно функционирање е нагласено функционирањето на Генералниот Конзулат во Милано.

Она што навистина претставува специфика, а во споредба со слични документи на државите произлезени од поранешна СФРЈ и скоро единствен таков добар пример, е посветувањето на цело поглавје (4.2) на културата и културната дипломатија.

Косово на културен меѓународен план веќе направи неколку важни исчекори, со учества на Биеналето во Венеција, Филмскиот фестивал во Кан, Берлинскиот филмски фестивал, Саемот на книги во Франкфурт и многу други светски значајни културни настани. Имајќи ги предвид првите самостојни потфати и успеси на овој план, „косовската влада ќе го зголеми буџетот за претставување на Косово на овие настани“. Посебен акцент во ова поглавје е ставен на примената на „Заеднички културен календар“ со Р.Албанија и „негувањето на специфични културни односи со Албанија и другите земји каде живеат Албанци“. Во овој контекст „Владата ќе продолжи да се грижи за овој календар, обогатувајќи го секоја година, а ќе има и зголемување на буџетот за заеднички активности, кои се организираат во текот на целата година. Заедничкиот културен календар ќе биде понуден и како модел за соработка и во регионални иницијативи“.

Во пристапот кон културните фондови на ЕУ, „Владата на Косово ќе се ангажира во пронаоѓање странски донации за култура, а ќе се создаде пристап и кон годишните фондови за култура на ЕУ. Исто така ќе се прошири и на други мрежи

на културна соработка, преку кои ќе се цели кон освојување средства за косовската културна сцена“.

Врз основа на закон, но и од приоритетна гледна точка во владината програма, ќе биде основање на косовски културни центри, посебно таму каде што има најбројна косовска дијаспора. Со документот е планирано Владата во овој период да основа најмалку пет такви културни центри.

ГЛАВА 5

5. КУЛТУРНАТА ДИПЛОМАТИЈА НА ЈУГОСЛАВИЈА

Во геополитиката често ги разгледуваме прашањата за моно(уни)поларноста, биполарноста или мултиполарноста на светот и мислиме дека преокта е исклучиво на страна на воено посилниот или економски помоќниот. Сепак, една културна географија и истражувања на план на привлечноста на одредени дестинации во светот, ќе ни покажат дека луѓето имаат одредена позитивна слика за бројни земји кои никогаш во животот ги немаат посетено, но ги чувствуваат за свои и блиски, од Италија и Грција, па до земјите од Латинска Америка. Тоа се земји чие културно наследство и културни вредности се прифатени како културно наследство на човештвото, но и земји во кои современото творештво отвора некои нови хоризонти-за забава, уживање, подруги персепективи, полесен живот.

Културата и културната дипломатија, културата како мека моќ во надворешно-политичките односи постојат одсекогаш и, повеќе или помалку биле користени во политички цели, некогаш спонтано, но најчесто плански. Од обединувањето на големото Литванско војводство со тогаш малата Полска, можеме да видиме како земја со посилна култура може на подолг рок да оствари превласт, „полонизирајќи“ ја литванската елита. Како Франција, без оглед на тоа што не излезе како победник во Втората светска војна, ги добива гласовите од помалите земји во светот, седиштето на УНЕСКО да биде во Париз, во конкуренција со финансиски и воено моќната Америка, која се обидува да го наметне Сан Франциско како единствена опција. Бидејќи, Франција во очите пред сè на бројни

земји во Латинска Америка и Европа е доживувана како земја на културата-како средиште на лаичката духовност и културниот модернизам. Што значи, идеално место за седиште на УНЕСКО.

И денес можеме да видиме, колку е големо значењето на меѓународната културна соработка и културната дипломатија, кога станува збор за помали земји, како Јужна Кореја, Тајван, Финска, Данска и др. Во тоа голема улога игра пред се' популарната култура, корејскиот К-поп, јапонската популарна култура, данскиот филм, финскиот дизајн, рок и хеви метал музиката... Да се сетиме во овој контекст на отворањето и затворањето на Олимписките игри од Сеул во 1988 година, за чии потреби инсталации работеше најголемиот корејски уметник Нам Џун Пајк, преку Олимпијадата во Пекинг, каде на најдобар можен начин беше синтетизирана богатата кинеска културна традиција и современата уметност,¹⁸⁷ преку Игрите во Лондон или Рио, каде акцент беше ставен на креативните индустрии и популарната култура (впечатливо затворање на Олимпијадата во Лондон, со учество на најголемите британски поп звезди), битката за добивање на „игрите“ битката за докажување на нивната успешност и значење, се воделе и сè уште се водат преку културата. Впрочем, да погледнеме каде се одржуваат големите светски манифестации, политичките и економски самити, и резултатот ќе биде јасен. Не е Луксембург центар на светот (иако несомнено е голем финансиски центар), нити се тоа Канарските острови, туку центри се оние градови и држави кои со својата мека моќ стануваат „заводливи“, медиумски атрактивни на глобален план. Тогаш и не треба да чуди што Њујорк е седиште на ОН а не Вашингтон, а културната вибрантност на Бразил, Сингапур, Јужна Кореја, Јапонија и други, ги прави да бидат секогаш атрактивни места за различни светски случувања.

Цел свет денес живее”две спротивставени емоции, според Доминик Мојси,¹⁸⁸ помеѓу културата на стравот и културата на понижување, додека културата на надежта е “протерана” кон државите од далечна Азија. „Кој сè е понижен во моменталната геополитичка ситуација“, ќе се праша Доминик Мојси во ова

¹⁸⁷филмскиот режисер Жанг Џимоу беше еден од носителите на овој исклучително значаен проект за Кина

¹⁸⁸Mojsi, Dominik, *Geopolitika emocija*, Clio, Beograd, 2012. str.204

актуелно дело од културната гео-политика. Од Палестина чиј народ е без права на своја држава, протеран и сместен во бегалски кампови уште од далечната 1948 год, преку арапскиот свет кој, после ослободувањето од колонијализмот, едно време се развиваше во културата на надеж, но со различни видови на притисок на големите сили, соочувајќи се со бомбардирањата на Ирак, па преку Либија, а посебно Сирија, западна во чувство на огорченост подеднакво како кон сопствените лидери (Арапската пролет), така и кон меѓународната заедница која поттикнуваше надеж, а го остави тамошното население во уште подлабок јад и тиранија (на пр.воената управа во Египет). Во Латинска Америка после краткиот период на култура на надеж, повторно е дојдено време за култура на стравот и култура на понижувањето, бидејќи е очигледно дека многу смени на власта (Бразил на пример) и понатаму се инспирирани од надворешно-политички интервенции. Цела Африка живее во култура на понижување, бидејќи и 50 години после деколонизацијата, длабоко е зависна од своите некогашни колонизатори и понижена, во секој поглед. Оттука и ИСИЛ и Боко Харам, како одговор на тоа чувство на понижување, го користат и лесно и често за своите екстремистичко-терористички цели. На потполн ист начин, политичките популисти и од левицата и од десницата во современа Европа, манипулираат со културата на стравот. Тоа е култура која во моментот доминира со Западот, во која повеќе не можете слободно да прошетате без присуство на антитерористички единици, кои можеби на симболичен начин ви влеваат сигурност, но во суштина продуцираат чувство на несигурност и омраза кон оној „непредвидливиот, другиот“. Оттука и причините за толкав отпор кон мигрантите, кон носењето бурки, кон сè она што го симболизира она, „нецивилизираното друго“. Геополитиката на емоции, претставува нов провокативен поглед на глобализацијата, но и многу елегантен и креативен одговор на „Судирот на цивилизациите“ од Семјуел Хантингтон, а како теоретска рамка покажува како глобализацијата кривотворела/ше нови светски безредија, подеднакво силно користејќи ги судирите на емоции и борбата за моќ. Во 21 век, концептот на културната дипломатија посебно станува значаен во контекст на транснационалните предизвици наметнати од процесите на глобализација. Културна дипломатија може да се дефинира и како

мултиперспективен процес во меѓународната политика, кој е подреден на различни национални цели и дејствува во одреден општествено-политички контекст. Културната дипломатија содржи најразлични фокуси, од културната пропаганда, промоција на националната култура во странство, до воспоставување дијалог и доверба. За конципирањето на културната дипломатија, од голема важност е уште една психолошка категорија, мотивираноста. Што е она, што денешните држави се обидуваат да го постигнат преку културната дипломатија? А тоа повлекува уште едно прашање, дали е културата денес извор на конфликти или извор на соработка, или и едното и другото заедно. На овие прашања, делумно ќе се обидеме да извлечеме заклучоци од искуството со културните политики и културната дипломатија на поранешна СФРЈ, а во поголем дел во поглавјето за компаративната анализа на културните дипломатии на државите наследнички на поранешната Социјалистичка Федеративна Република Југославија.

„Културата во едни оловни времиња, помеѓу лажната свест и свесните лаги, помеѓу слободата и послушноста, помеѓу Истокот и Западот, помеѓу неписменоста и елитата, помеѓу креативноста и просечноста, помеѓу забраните и исчекорувањата, помеѓу граѓанската традиција и комунистичката иднина. Во такви историски времиња на партикуларна идеологија и тоталитарна власт, културата и политиката се осудени една на друга. Културата на политиката и дава форма, а политиката на културата соодветна и во многу што препознатлива содржина“.¹⁸⁹ После распадот на Југославија и војните што се водеа на нејзината територија, односот кон културното наследство на СФРЈ, најчесто беше сведувано на две крајности: а) несомнено идеализирање на поранешната заедничка држава, од една страна и б) апсолутна негација за било какви вредности од тој период, од друга страна. Според многу теоретичари и добри познавачи на тоа време и годините потоа, пропуштена е приликата за една консеквентна критичка опсервација на социјализмот и воопшто на културата на СФРЈ. Како едвај да се

¹⁸⁹Достапно на <http://www.slobodnaevropa.org/a/kulturna-politika-u-jugoslaviji-od-pankrta-do-folklor/2514028> (преземено на 25.05.2018)

чекало, едно скоро полувековно специфично општествено-политичко и културно искуство да се смести како музејска граѓа, да стане историја, да се хибернизира или пасивизира, без притоа да има можност подлабоко и суштински, критички да се проанализира и од него извлечат далекусежни заклучоци, кои би биле од несомнен придонес за науката за овие простори, но и од практична корист на државите наследници на поранешната заедница. Како споменичен корпус кој не е критички проживеан и анализиран, така остава простор за многу волунтаризам и третирање на оваа сериозна проблематика за раѓањето и распаѓот на една голема заедница, на еден вулгарен и таблоиден третман во кој доминираат сегменти од периферијата на огромното југословенско културно наследство, кичот, тракот и шундот. А живото сеќавање и живото непосредно соочување со големото движно и недвижно културно наследство од поранешната федерација, покажуваат дека таа заедница, поранешната заедничка држава СФРЈ, имала и добро осмислена надворешно-политичка концепција создадена врз потребите и интересите на тогашната внатрешна политика и специфична, но и делотворна културна дипломатија, од чии резултати може и ден денешен нешто да се научи и искористи во пракса.

На кој начин се водени културната политика и културната дипломатија во поранешна Југославија, дали и како се менувала во однос на внатрешната и надворешната политика на државата и каде и е местотото на социјалистичката култура денес-во музеите или научните институти? Ова беа теми на еден од ретките симпозиуми поврзани со поранешната СФРЈ, што со наслов „Културата на Титова Југославија 1945-1980“ од 18-23 октомври 2013 година беше организиран во Виена,¹⁹⁰ каде учество зеда десетина познавачи на југословенското социјалистичко искуство. Сè до прекилот на врските со Советскиот Сојуз во 1948 година, главно обележје на културната политика на Југославија била една видлива ригидност во склад со тогашната идеолошка доктрина за „диктатурата на пролетаријатот“ и пролетерскиот интернационализам. Иако доживотниот претседател на социјалистичка Југославија Јосип Броз Тито, лично не бил толку

¹⁹⁰Достапно на <http://www.seecult.org/vest/kultura-titove-jugoslavije> (преземено на 26.05.2018)

заинтересиран за музиката, колку што бил заинтересиран за филмската и ликовната уметност, стручњаците истакнуваат дека тогашните државни структури токму песната и музиката ги сметале за влијателно пропагандно средство. Во првите децении на социјализмот, фолклорната музика имала примат, а кон забавната а посебно џез-музиката бил изразуван негативен однос. Според зборовите на Татјана Марковиќ, музиколог и идеен творец на симпозиумот во Виена, за ова постојат бројни документи сочувани во Архивот на Југославија. „Музиката се сметала за соодветно средство со кое можело да се покаже културното ниво на новата социјалистичка Југославија и преку неа на наједноставен начин можела да се воспостави комуникација со широките народни маси. Одделението кое било задолжено на сојузно ниво да се занимава со односите во странство од делот на културата, сметало пред сè на гостувања на фолклорни ансамбли, значи културно-уметнички друштва како најрепрезентативни претставници на државата, за нејзино претставување во странство. На пример, најрепрезентативното македонско културно-уметничко друштво Танец со указ на Влада е формирано во 1949 година, а веќе следната 1950 година, учествува на „Интернационалниот фестивал“ во Велс, Велика Британија, освојувајќи ги сите можни награди за изведбата на „Тешкото“, но „освојувајќи ги и срцата и умовите“ на илјадници поклоници на фолклорот, што резултира со дополнителна 20 дневна турнеја низ цела Велика Британија. Освен фолклорот од сите тогашни југословенски републики, најмногу препорачувани и претставувани во тој период биле масовните хорски песни. Но, од втората половина на 50-те години од минатиот век, постојат видливи и сè поизразени влијанија од Западот, па во југословенската уметност се јавува т.н. авангарда. Во 60-те години се основаат бројни фестивали на забавна музика, во Загреб е создадено познатото Музичко биенале, подоцна во Белград престижниот БЕМУС фестивал, но се одвојуваат и големи средства за Дубровничките летни игри (или Охридското Лето на пример), а веќе во 70-те во Словенија се појавува првиот бран на панк музиката, предводен од љубљанските „Панкрти“. Професор Леон Стефанија, музиколог од Љубљана, истакнува дека овие промени на музичко и културно ниво се тесно поврзани со општествено-политичкото свртувања на Југославија кон Западот, после судирот

со Сталин, Советскиот Сојуз и Информбирото. „И така доаѓа време, во кое може скоро сè“, вели проф. Стефанија за доцните 70-ти години од минатиот век. „И политиката тоа ќе го трпи и поднесува, бидејќи сето тоа беше и во нејзин интерес. Токму во тоа и беше способноста на тогашната политика, сето тоа ново во уметноста и културата да го инкорпорира и внесе како дел од својата официјална култура. Тоа беше прифатено, како т.н. култура на младите. Таа авангарда која политиката ја допушти и целата таа фама околу Панкрти и панкот, е нешто што секогаш ја следи авангардата, додека не стане и тоа класика, академизам, стара традиција. Нормално, постојат многумина кои веднаш би скокнале и кажале, „да не беше панкот, немаше да се случи ни самостојноста на Словенија-но, јас сметам дека во тоа има прилично претерување“. Можеби низ развојот и поддршката на музичкото творештво, најпластично и најлесно забележливо, можат да се детектираат скоро сите политички премрежја во развојот на поранешната заедничка држава. За само неколку децении, од негувањето на народното и фолклорно творештво, до хорскиот, пред сè револуционерниот музички израз, до поддршката на првите југословенски фестивали на забавна музика (Опатија, Сплит, Загреб, Белград, Сараево, Скопје), поддршката на сериозната музика во сите републички центри преку основање на филхармонии, симфониски оркестри, опери и балет, преку создавањето и негувањето музичка поп-култура подеднакво популарна низ цела Југославија, но и во непосредното соседство и во тогашниот источен блок, преку „аминување“ за продор на рок и џез музиката, но и создавање силна алтернативна музичка сцена, посебно во 80-те години, во Белград, Загреб и Љубљана. Гледано од денешен аспект, малку и чудно е, како Југославија успеала и со својата поп-култура, поп и рок музиката, но и преку ултра популарните фолк звезди, теевизиските шоу програми и хумористични ТВ продукции, да влијае врз публиките во странство, преку исклучителната популарност на тогашните мега звезди Иво Робиќ, Ѓорѓе Марјановиќ, Тереза Кесовија, Здравко Чолиќ, Бијело Дугме или Лепа Брена, но и на еден Чкаља, Нела Ержишник, Милена Дравиќ или Љубиша Самарџиќ или Бата Живоиновиќ, на пример. Најнапред во државите од непосредното соседство, каде можеле да бидат гледани тогашните два југословенски ТВ канали и слушани

радио станиците со поголем домет, но и во поранешниот СССР и државите од европскиот социјалистички лагер, дури и во Франција и Италија, двете Германи на пример, каде се случува интерес за југословенската забавна музика и филм, посебно. Кога зборуваме за успехите на западните културни дипломатии во „рушењето на железната завеса“ кон државите од т.н. социјалистички лагер, преку нивната поп култура, стил на живеење, слобода на изразување, мода и дизајн, тв и радио програми, нови статусни симболи кои како тренд одбележале цели едни поколенија млади луѓе, тогаш неодминливо е влијаението што една социјалистичка држава како Југославија, го има во тој процес. Како симбол на најслободна од социјалистичките држави, Југославија посебно во 70-те и 80-те години, станува не само трансмитер на западните вредносни системи изразени преку содржини и форми на културната дипломатија, туку темелно и системски протежирајќи една своја специфична поп, рок, медитеранска и фолк култура, која „освојува срца и умови“ посебно во СССР, ГДР, Полска, Чешка, Бугарија, Романија, Унгарија, но и држави од корпусот т.н. независни земји со кои тогашна Југославија има блиски политички, економски и трговски врски. Поаѓајќи само од овој факт, можеме да заклучиме дека тогашната заедничка држава многу умешно ги користела предностите на културната дипломатија, за што подобра презентација во странство, што подобра слика или перцепција за себе, градење имиџ на отворена и слободна земја, а истовремено, преку културните продукти, преку свои препознатливи брендови од музиката или филмот на пример, да работи на популаризација на своите туристички потенцијали или на своите тогашни познати трговски марки. Само една мало истражување денес, по интернет музичките локации (како youtube на пример) и триесет години подоцна, преку коментари на посетители од многу држави во светот, покажуваат колкава силна била поврзаноста помеѓу тогашната југословенска туристичка и трговска понуда, со нејзината музичка, посебно забавна, поп и фолк продукција.

Погоре споменатиот семинар, е еден од ретките на кој, врз база на релевантни показатели и сведоштва, културното наследство на поранешна СФРЈ е и стручно и научно елабориран. Вакви иницијативи најчесто се случуваат на

ентузијастичка или професионално-соработничка основа, како случаен склоп од заеднички интереси кон еден заеднички културен простор, интригантен со своите механизми за кохезија, конклузија и интеграција (модерни термини кои југословенската власт не ги употебувала, но добро ја познавала методологијата за остварување на истите), но и простор во кој сродните култури и по јазик и по традиција, доаѓаат до степен на најголема можна спротивставеност, најавувајќи ги и станувајќи составен дел од конфликтите кои подоцна на овие простори следеа.

Еден од најсилните адути на југословенската култура и несомнено силен културен продукт во претставувањето пред странските публики, беше југословенскиот филм. А една од најчестите филмски теми на југословенската кинематографија беше „народнослободителната борба против фашистичкиот окупатор“. За потребите од снимање и продукција на такви филмови се издвојувани големи средства, а во настојувањата епскиот филм „Битката на Неретва“ на пример да изгледа што пореално, властите дозволиле мостот на Неретва да се крене во воздух. Филмските стории за „седумте непријателски офанзивни против партизанското движење“, стануваат не само база за креирање перцепција за хероизмот и саможртвувањето на победниците во Втората светска војна, Маршалот Тито и НОВ пред домашната публика, туку и работа на престиж како пред домашната, така и пред меѓународната јавност, со ангажирање на звучни актерски имиња и други познати филмски работници. Легендарниот шпански сликар Пабло Пикасо креира плакат за „Битката на Неретва“, а во филмските епопеи играат тогашните најпознати светски филмски актери, како Орсон Велс, Питер Јустинов, Ричард Бартон, Јул Бринер, Сергеј Бондарчук, а филмовите доживуваат и неверојатна популарност во светот, но најмногу во Кина и Советскиот сојуз. Југословенската кинематографија бележи исклучителни успеси во странство и со појавата на новиот бран од т.н. „прашка школа“, но и благодареејќи на талентирани режисери и филмски работници од скоро сите тогашни југословенски републики. Филмови од тогашната СФРЈ пет пати биле во потесна конкуренција (меѓу петте најдобри) за најдобар странски филм во борбите за Оскар, а во 1971 година во оваа конкуренција влегува и македонскиот

филм „Црно семе“ на режисерот Кирил Ценевски, како и филмот на Столе Попов „Среќна Нова 49“ во 1986 год. Во најголем дел од југословенската филмска продукција преовладуваат (освен филмовите од славните партизански епопеи), филмови чија содржина е тесно поврзана со социјализмот и темите со социјална тематика. Дури и во мелодрамите од тој период преовладуваат социјални теми кои сметаат на афектот на „широките народни маси“, впрочем како и со афектот од воените филмски спектакли кај истата таа публика. Во 80-те години, југословенската кинематографија со својата филмска естетика, веќе се ослободува од стегите на социјалистичкиот културен дискурс и станува сè поуспешна и препознатлива приказна за европскиот и светски свет на филмот, со бројни учества и успеси скоро на сите познати филмски фестивали, а станува и предмет од исклучителен интерес како на филмската критика така и на бројната публика во многу држави во светот. Домашната југословенска публика, во почетокот на 70-те години го добива еден од пореномираните светски филмски фестивали-белградскиот ФЕСТ (првиот Фест е одржан од 8-16 јануари 1971 година, под мотото „Тој храбар нов свет“ со прикажување на култниот филм на Роберт Алтман ‘Меш’). Фестивалот со својата отвореност кон европските и светски филмски трендови, освојува огромни симпатии кај домашната публика, а фестивалските програми се исклучително посетени (1977 година програмите на ФЕСТ ги следеле 252.332 посетители, во само неколку дена фестивалска програма).

Иако под графата „југословенска книжевност“ дури ни на Википедија не може да се пронајде соодветна содржина, книжевноста во поранешна СФРЈ, впрочем како и во сите посериозни културни политики и културни дипломатии, зазема стожерно место, во еден дел поради најтесната поврзаност на книжевноста со негувањето и развојот на јазикот, а во голем дел поради широкото поле на влијание, кое книжевноста го има кај бројната читателска публика. Поранешна Југославија несомнено за време на своето постоење, оставила свој печат во европската и светска книжевна реч, иако миљето или со современиот јазик кажано, контекстот за книжевност во сите години на постоење на таа држава го следеле и бројни контроверзи. Еден од тие показатели, може од денешен

аспект да се чини и фрапантен. Во 1961 година, кога Иво Андриќ ја добива Нобеловата награда за литература, во тогашната СФРЈ според статистичките податоци од пописот истата таа година, попишани се 20% потполно неписмени, односно 77% функционално неписмени луѓе. Југославија после ослободувањето во 1945, па и десетина години подоцна се соочува со проблемот на образованието на милионски маси неписмени луѓе, соочувајќи се и со елементарни проблеми, како што е набавката на целулоза за производство на хартија. Така, се случува во 1946 година, на повикот од страна на „Државниот завод за отпад“ кон сите фирми, (да ги отстапат своите архиви и документација како стара хартија), да реагира и големиот писател Меша Селимовиќ, со жестока критика кон тој оглас од март 1946 година. Според статистички податоци од 1952 година, граѓаните издвојувале од домашниот буџет 1% за културни потреби и 14% за цигари. Но, југословенската приказна е контроверзна и од аспект, што за само две децении после овие поразителни показатели, станува една од поуспешните европски и светски приказни, со оглед на фактот што многу бргу потоа, помеѓу 1960-1980 тогашна Југославија ја има една од највисоките стапки на раст во светот, основното образование станува задолжително, граѓаните имаат бесплатни здравствени услуги и бесплатно образование, стапка на писменост од преку 90%, пристоен домашен буџет, загарантирано право на работа, 30 дневен платен годишен одмор, очекуван животен век од 72 години во просек, 7-ма по воена моќ армија во Европа и 24-та држава по бруто-домашен производ на годишно ниво во светот. И културата, а и книжевноста ги следат сите овие процеси во чекор, најнапред поради силната идеолошка супервизија над нивната креативна работа и дела од страна на внимателната и сомничава власт кон „луѓето од перо“, минувајќи и споделувајќи заедно многу процеси заедно, во кои од некои од нив книжевноста беше нивен предвесник. Освен плејадата силни писателски имиња, околу чие книжевно дело се создаваше духот на заедништво во југословенскиот социјалистички модел, југословенските власти вложуваа прилично многу средства за популаризација на југословенската книжевност на познати саеми на книги, како и за фестивали и манифестации посветени на книжевноста (Струшките вечери на поезијата, на пример, кои сè уште го носат приматот на една од најпрестижните

светски поетски манифестации), средства за промоција на југословенските писатели на саеми и книжевни или студиски патувања во странство, поддршка на друштвата на писателите, книгоиздателствата итн. Пазарот на книги во последните две децении од постоењето на СФРЈ е збогатен со преводи од најдобрите дела од светската книжевност, што создава поволен амбиент и за домашната книжевност да биде во склад со светските трендови и барањата на светската читателска публика. Во книжевните дела од 70-те и 80-те можат да се почувствуваат попуштања на стегите од идеолошката догма и дотогашното следење на словото на идеолошката препорака кон книжевниот збор. Токму во тие и исклучително популарни книжевна дела ќе ги препознаеме процесите на раѓањето на национализмите, најнапред во Хрватска, Србија и Словенија. Во нив можат лесно да бидат препознаени и либералистичките тенденции во Сојузот на Комунистите на Србија и Маспок движењето во Хрватска, околу кои синхронизирано работела и Сојузот на комунистите на Хрватска и Србија, првенците на српската и хрватската култура, со дискретна поддршка на српската црква и хрватската верска елита. Дел од најчитаните српски писатели од 70-те и 80-те, беа родоначалници на процесите на изразен српски национализам кон крајот на 80-те и 90-те, проследени и со политички ангажман и учество во политичкиот живот на Србија после распаѓањето на Југославија (Вук Драшковиќ, Добрица Чосиќ и др.). Друштвата на писатели на тогашна Југославија и републичките и покраински друштва, беа најдобар индикатор за сите политички процеси што потоа следуваа, нивните врски и комуникација се распаднаа уште многу порано, пред конечниот распад на тогашната федерација. (19 јуни 1987 год во Вараждин е одржан последниот сериозен обид за собир на Сојузот на книжевниците на Југославија, каде се случува распад на највисокото книжевно тело на писателите од поранешна СФРЈ)

Студената војна и светската гео-политика несомнено имаа влијание на позиционирањето и на југословенската култура на светската културна мапа. Да се биде различен и од Истокот и од Западот, уште овенчан и со слава на легендарен победник во балканската завршница на последната голема светска војна, со свој

специфичен пат во градењето на социјализмот, но и со внимателна отвореност на вратите и на источното и на западното, но и влијанијата и културната размена со земјите од т.н. „Трет свет“, направија од Југославија, како атрактивна културна дестинација за организирање бројни домашни, а светски познати фестивали, така и културен простор кој на европскиот и светски културен простор можеше да му понуди културни продукти, со своја сопствена специфика и естетика. Според проф. Милена Драгичевиќ Шешиќ, три значајни (и пресудни, со својата успешна мисија) културно-дипломатски чекори ја позиционираа Југославија на мапата на светската политика, после Втората светска војна.¹⁹¹ Првиот чекор е поврзан со културната традиција, а другите два со современата уметност. „Првиот чин е претставен преку иницијативата на Мирослав Крлежа за организирање на изложба со наслов “Југословенска уметност”, во Гран Пале (Grand Palais, Paris) во 1953 година, кога за прв пат се претставени заедно, колекција од најдобри српски средновековни фрески, колекција од хрватската романтична скулптура и репрезентативни примероци од босанските стечци“, смета Драгичевиќ-Шешиќ и додава, „Мрачниот среден век? Не, туку период во кој уметноста на овие простори создава нешто свое, препознатливо и сосем различно, а исклучително важно од светското културно наследство“. Комунистичка Југославија му се претставува на светот со своја сакрална уметност, ја културализира а себе се позиционира на културната мапа на светот. Во тој геополитички моментум-пресек на сите поважни гео-политички процеси и случувања, било исклучително важно но пред сè нужно, Тито да успее да ги убеди партнерите од Западна Европа, пред сè претседателите на западните држави, дека тој лично и државата која ја води е нешто сосема друго од останатиот комунистички лагер, толку неопходно убедување посебно за градење на клима на доверба во процесите на давање помош и кредитирање на крвниот економски систем на тогашна Југославија. Оваа изложба, ингениозно концепирана и маестрално реализирана, успева на некој начин да ја промени претставата за Југославија како едно од комунистичките

¹⁹¹Milena Dragichevich – Sheshich, Interview as Chairperson at the Conference with entitled as *Bitef and cultural diplomacy: Theatre and Geopolitics, 2016*, достапно на <http://festival,bitef.rs/2016/09/01intervju-sa-milenom-drgicevic-sesic-predsedavajucom-na-konferenciji-bitef-kulturna-diplomatija-pozoriste-geopolitika/> (преземено на 30.05.2018)

зла во светот, да ја прикаже и пред западните парламенти и влади, но пред се' пред западната публика во едно ново светло, кое Југославија и го посакува и успева да го искористи и за свои (првенствено!) политичко-економски и воени цели. Со оваа изложба е постигнат токму таков успех, кон каков се тежнело и кој тешко би бил постигнат и со директни, билатерални или мултилатерални политички контакти. Вториот важен чекор во афирмација на Југославија, преку културна дипломатија според проф. Драгичевиќ-Шешиќ е „Биеналето на современа музика“ во Загреб, чии почетоци датираат во 1961 година, како иницијатива на Милко Келеман и третиот, како конечно цврсто позиционирање на Југославија на светската културна мапа, основањето на светски познатиот театарски фестивал БИТЕФ во 1967 година, чиј *spiritus movens* се Мира Траиловиќ и Јован Ќирилов. 1967 година, точно една година пред „Студентската 68“ во Европа, но и меѓу студентите во Југославија, во културните средини се раѓа една нова „култура на надеж“ и една нова генерација созреана под мотото „Да бидеме реални-да го бараме неможното!“, се раѓа еден од најпознатите театарски фестивали во Европа, БИТЕФ. Во Југославија и нејзиниот главен град, низ сите можни урбани простори на југословенскиот главен град, се одвива авангардниот театарски живот и наратив, кој предизвикува вистинско ослободување на една креативна театарска и креативна енергија, не само меѓу театарските и културните работници и творци. Но, освојувањето на слободата не оди секогаш нити лесно, нити праволиниски. Времето на социјалистичка Југославија има и свои познати политички дисиденти и свои познати цензурирани театарски претстави, забранети филмови, системски „заборавени“ маргинализирани автори, изведувачи, интерпретатори, културни работници кои на некој начин, некаде, му „згрешиле на системот“ и завршиле „во бункер“. Политичката номенклатура, многу внимателно и умешно допушта во „социјалистичката култура на живеење“, културни трендови и проекти од Запад (некои тоа го нарекуваат и „Кока –Кола- Социјализам“, ¹⁹²како алегорија на сеопштиот тренд на американизација во светот, несомнено претходница на денешнава глобализација), поп-културата, хипи движењето, култни филмови, модни трендови, но во исто време прилично храбро и со многу

¹⁹²Достапно на <https://www.slobodnaevropa.org/a/koka-kola-socijalizam/24716003.html> (преземено на 16.05.2018)

sense за отвореност кон новото од другата страна на железната завеса, се прават првите странски преводи на Солженицин и Пастернак, се чекаат редици за рецитали на Окуцава и за гостувањата на Большој театар. Во Југославија, беа споени два непомирливи за тоа време принципи, комунистичката идеологија и симболите на капитализмот, во една прилично „сложна и синхронизирана заедница“. Беше тоа држава во која се свиреше рокенрол, се свиреше џез на родендените на Тито, но се пееја и револуционерни песни посветени на Тито, држава во која се гледаа и американски филмови и серии, но и партизански филмови, подеднакво како што децата имаа можност да гледаат цртани филмови од Дизни, но и обврска да полагаат пионерска заклетва, со црвена шамија околу врат, времиња во кои се одеше на Гитаријади и диско-клубови, но и на „Слет“ по повод „Денот на младоста“. Владејачката партија, СКЈ (Сојузот на Комунистите на Југославија) тоа двојство од навидум неспојливи работи го правеше од две причини, најнапред отворањето кон западната култура значеше собирање на поволни поени од Западот (и секако, добивање поволни кредити), а кај домашната публика која несомнено уживаше во освојувањето на западните слободи и стил на живеење, привид на тие вистински слободи. Отвореноста била добредојдена, сè додека не го доведувала во прашање актуелниот систем на владеење. Спротивставување или макар поигрување преку уметноста и културата со идеолошките догми, не било никогаш одобрувано, а за тоа сведочи односот и притосокот на власта кон режисерите од т.н. „црн бран“ или преку забранување на веќе поставени театарски претстави.

5.1. РАЗМЕНА НА ОБРАЗОВНИ ПРОГРАМИ И СТИПЕНДИРАЊЕ СТУДИИ, КАКО ФОРМА НА КУЛТУРНАТА ДИПЛОМАТИЈА НА СФР ЈУГОСЛАВИЈА

Културната дипломатија во поранешна СФРЈ и влијанието врз нејзините содржини и форми, може да се следи и преку програмите за размена на студенти. Влијанието на внатрешно-политичките процеси и појави, на овој план може да се следи и преку генезата на промените во политиките за размена и стипендирање на студенти, која има неколку значајни циклуси. Непосредно после

ослободувањето по Втората светска војна, во тогашна Југославија постоеле само три универзитети-во Белград, Загреб и Љубљана. Веќе една година подоцна, во 1946 година се основаат нови факултети во Сараево и Скопје, а во 1949 година во овие два града се формирани универзитети. Во текот на 50-те години, основани се нови универзитетски центри, отворени многу нови факултети и зголемен е драстично бројот на студентите. Основна задача на високото образование во тие први повоени години, било школувањето на високообразовани стручњаци од разни области на општествениот, стопанскиот и културниот живот, посебно за исполнување на задачите од првиот петогодишен план за развој на тогашната федерација. Универзитетите и факултетите во првите повоени години се сметани за „фабрики на кадри“. Првиот бран на странски студенти, го следи трендот на внатрешно-политичките и надворешно-политичките интереси и цели на повоена Југославија и доаѓа од државите од т.н. „народни демократии“, соседските држави Албанија и Бугарија.¹⁹³ Таа прва размена на студенти е резултат на влијанието на надворешно-политичките определби на тогашните власти, и секако резултат на една државна културна политика која преку потпишување на неколку конвенции за културна соработка, го регулира прашањето за размена на студенти, на реципрочна основа (иако во пракса, ова правило не важело и за албанските студенти). Кон крајот на 1947 година на универзитетите во Белград, Загреб и Љубљана биле запишани 335 студенти од Албанија, стипендисти на албанската и југословенската влада. Во тој период, врз основа на меѓудржавен договор се врши размена и на студенти со Бугарија, 20 стипендисти од оваа земја студираат во Југославија, но во истото време има и бројни бугарски студенти кои за своја сметка и на свој трошок студираат на југословенски универзитети. Но, како што актуелната внатрешна и надворешна политика влијаела на овој процес, промените и новата констелација на односи после судирот со Информбирото во 1948, влијае и на меѓународната студентска размена-впрочем веднаш после конфликтот со државите од т.н. Варшавски пакт прекината е и соработката за размена на студенти со Албанија и Бугарија.

¹⁹³ **Bondžić**, Dragomir, *Školovanje studenata iz zemalja u razvoju kao deo spoljne politike Jugoslavije, 1950 -1961*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2014.

Кон крајот на 40-те и почетокот на 50-те години од минатиот век, Југославија е во потрага по нови надворешно-политички определби и цели, од кои произлегуваат нови правци на културна, научна и образовна соработка. Поради острата пропагандна кампања од страна на државите кои гравитираат околу тогашниот СССР, економската блокада и заканите од војна интервенција, Југославија започнува да се отвора и приближува кон западните држави, да прима воена и економска помош, но и да трага по свој сопствен пат во меѓународните односи. Тогашната југословенска надворешна политика сè повеќе и по сè гласно се залага за мир, разоружување, независност и рамноправност на малите земји, деколонизација, антиблоковска политика и јакнење на улогата и моќта на ООН. Југословенската дипломатија во тој период ги прави првите обиди за контакти со далечни земји од Азија и Африка, кои стекнуваат независност и се ослободуваат од колонијалниот јарем. Благодарейќи на новата надворешно-политичка ориентација, Југославија започнува да се отвора кон меѓународната заедница, за сите области подеднакво, но посебно за културата, образованието и науката. Истовремено се случуваат процеси на јакнење на политичка, економска, воена и културна соработка и размена со земјите од Западна Европа и САД и од друга страна воспоставување на политички и економски односи со држави од Азија и Африка, со кои набргу се создаваат можности и за интензивна културна соработка, меѓусебно запознавање на народите и културите, размена на студенти и стручњаци од различни области, како и научни програми. На југословенските универзитети на почетокот на 50-те години, доаѓаат сè повеќе студенти и дипломирани студенти од западниот свет, но веднаш потоа и првите студенти и стручњаци од државите од т.н. *Трет свет*, пред сè од азиските држави. Југославија тогаш започнува, во рамките на својата надворешно-политика да создава концепција за систематска политика за стипендирање странски студенти. Првиот бран студенти од западно-европските земји покажува интерес за студирање на јазици, историја, култура, книжевност, уметност, а дозвола за студирање одобрувал тогашниот Совет за наука и култура на ФНРЈ, односно Одделението за културни и научни врски со странство во Секторот за високо образование, наука и уметност при Советот. Со првиот бран студенти од Индија и

Бурма, југословенските власти препознаваат веднаш и можност за отворање на нови можности за трајна економска соработка со овие две држави, посебно со Индија и тогашните студенти имаат поголем обем на пракса во рамките на студентскиот престој, во познати (во тоа време) југословенски фабрики и погони. Во март 1953 година основана е Комисија за културни врски со странство, што претставува уште посериозен обид и третман за користење на форми и содржини на културната дипломатија во правец на реализирање цели и интереси, како на внатрешно-политичките процеси така и на тогашната југословенска надворешна политика. Претседателот и секретарот на Комисијата биле именувани од тогашниот Сојузен извршен Совет, а членовите биле предлагани од републичките совети за образование, наука и култура. Во 1955 година, тогашната југословенска влада доделува 71 стипендија за странски студенти, од кои 36 за воневропски студенти, најмногу од Индија, Бурма, но и од првите африкански држави, Тунис и Того. Веќе во школската 1957/58 година, во Југославија се школуваат или дошколуваат 266 странски студенти од 39 држави во светот, меѓу кои за прв пат и од бројни нови афрички земји и земји од Блискиот исток. Југославија го препознава многу бргу овој момент на стекнување на независност на бројни држави од Африка и Азија кои имаат приоритетна цел да создадат своја интелигенција, а Југославија во ова препознава интерес и за продлабочување на трговските и стопански врски со овие земји. Освен што се барал политички и економски еквивалент за стипендирањето на странски студенти, југословенските власти работат и во обратна насока, со школување на свои студенти во државите со кои е воспоставена редовна и добра размена на студенти, поради подобро запознавање на јазикот, културата, обичаите, културата на живеење на тие, сепак далечни азиски и афрички народи и држави.

Во ноември 1960 година, бројот на странски стипендирани студенти во Југославија, се зголемува на 496 студенти, од кои 230 редовни студенти-стипендисти на Комисијата за културни врски со странство, 32 специјализанти, 26 стипендисти на ирачката влада и 208 студенти кои студирале со сопствени средства. Од Средниот и Блискиот Исток во тој период студирале 215 студенти,

104 студенти биле од Африка, од Азија 36, Западна Европа 63, социјалистичките земји од Источна Европа 34, Северна Америка 15 и Јужна Америка 3 студенти.

Политиката на школување странски студенти која е втемелена во почетокот на 60-те години во тогашна Југославија, успешно е развивана следните неколку децении, следејќи ги понатамошните насоки и потреби на југословенската внатрешна и надворешна политика. Во овој контекст, многу индикативен е специјалниот интерес на тогашните југословенски власти кон стипендирање на студенти-бегалци од несамостојни африкански држави или територии, каде била во тек борба за нивна самостојност (Кенија, Мали, Алжир, Сенегал, Нигерија, Руанда итн.) И не само таму, туку посебна стратегија е развивана за школување и стипендирање новинари од државите од Третиот свет, кои се школувале на „Белградската новинарска школа“ и со тоа долгорочно, се создавала база за исклучително поволна перцепција за тогашна Југославија во држави со кои освен културниот, пресуден бил економскиот интерес и политичкиот престиж, најчесто држави од кампусот неврзани земји. Тоа што денес системски го прават многу држави, преку платени и организирани престои на познати и влијателни новинари на нивните земји, за да биде претставена во што подобро светло нивната држава, нејзините политики, понуди и предности, поранешна СФРЈ ги користела тие механизми од културната дипломатија на еден долгорочен и добро осмислен план, преку своите програми за размена и стипендирање на студенти, по теркот на најразвиените, најсилни и најпримамливи образовни дестинации во светот. Во многу од тие држави, каде сè уште активно дејствуваат студенти од поранешна СФРЈ, можат да се прочитат, видат или слушнат прилози за поранешна СФРЈ, за инфраструктурни проекти градени од поранешни југословенски фирми, за домети на југословенската култура и спорт, во многу понепосреден и благонаклонет контекст, отколку во медиумскиот простор на државите наследнички на поранешната СФРЈ. А *propos* југословенскиот спорт, за кој сè уште со носталгија пишуваат студенти-новинари, школувани во поранешна СФРЈ, (спортот во модерните контексти на културната дипломатија е едно од нај често користените средства), доволно е само да констатираме колку сè уште силно и свежо меѓу спортските фанови, звучат сеќавањата за вечните фудбалски дерби-натпревари

помеѓу Црвена Звезда и Партизан, сеќавањата за златните југословенски тимови во кошарката и ватерполото (и скоро во сите екипни спортови), преку боречките спортови, до шахот, на пример. Плејада врвни спортски резултати, на Олимписки,(и летни и зимски игри) светски, европски или регионални спортски натпревари создаваа од југословенските спортисти ѕвезди, со многу симпатии (и не само) меѓу спортската јавност во странство. Југословенските власти, силно користејќи го единствениот медиумски простор, преку спортските успеси се обидуваа да го зацврстат духот на заедништво, чувството на припадност кон една заедница, но пред сè чувството на гордост и надеж и во години кога не одело сè според предвидените планови и програми, посебно во години на политички и економски кризи, низ кои често поминувала југословенската влада и тогашната единствена владеачка партија.

Водејќи се од сознанијата за политичко-општествените процеси низ кои поминувала поранешна СФРЈ, но водени и од новите искуства кои современата наука ги нуди како добра алатка во анализата на една солиден архивски и споменичен комплекс за сеќавање за Југославија, можеме и преку трите основни стратешки категории од културата што ни ги предлага Доминик Мојси, да фрлиме одредено ново светло врз поважните процеси во југословенското општество и неговото влијание врз културните политики и дипломатија. Несомнено, имајќи ги во предвид годините веднаш после ослободувањето, близината со државите кои гравитираа кон Москва, судирот и раздвојувањето со нив, внимателното отворање и приближување кон Западот, годините на градење еквидистанца помеѓу Истокот и Западот и пронаоѓањето на неврзаниот пат во меѓународната констелација на односи, на внатрешно-политички план создавање на една трајна култура на страв, од често реални но и исто толку често фингирани „внатрешни и надворешни непријатели“. Културата на страв своја природна база секогаш наоѓа и во економската несигурност, а социјалистичката идеолошка матрица секогаш изнаоѓала мотив повеќе, во битно потенцирани внатрешни и надворешни процеси, појави или субјекти, да ја потхранува постојано културата на страв. Во културата на стравот, најмногу страдаат индивидуалните слободи, а во домените на културата и уметноста, креативноста и слободата на изразување. Имајќи го и тоа

во предвид, од почетокот на 60-те, а веќе забележително во 70-те години, југословенската идеолошка доктрина дозволува постепено и внимателно отворање кон западниот систем од вредности, најмногу притисната од големиот бран економска емиграција која заминува во странство, потребата од посилна трговска и стопанска соработка со напредните западни економии, негувајќи на домашен план (но силно мислејќи за меѓународната перцепција на истиот), една нова култура на надеж. Нормално, културата на надеж е најмногу врзана за несомнениот углед што Јосип Броз Тито го ужива на меѓународната политичка сцена, посебно како лидер на бројната заедница на држави од т.н. Трет свет, но и на добрите економски и развојни параметри што тогашната федеративна заедница ги има на економски план. Културата на надеж носи несомнени бенефити, како за обичниот граѓанин, така и за авторите и творците од областа на културата и уметноста. Социјалистичкиот идеолошки инструментариум е богат со алатки и методи за проектирање и создавање на култура на надеж и кога таа е проектирана за некои подобри времиња за благосостојба на сите, во некое „идно блиско комунистичко време“. Тоа спеделено искуство од заедничката коминформовска школа, го негуваат сите социјалистички земји подеднакво, некои со поголем, некои со помал успех, а југословенското искуство поткрепено и со реални добри развојни параметри во многу области, мерливи и со подемот на една многумилионска средна класа и нејзиниот стил и начин на живеење. Културата на надеж е посебно корисна и политичка категорија, во 80-те години, после смртта на неприкосновениот југословенски лидер, кога на површина и на јавна сцена избувнуваат сите долгогодишни општествено-политички процеси кои во себе го навестуваат долгогодишниот процес на распаѓање на таа заедница. Зад тој процес на разградување и распаѓање на повеќедецениското градење на една одржлива и кохезивна заедница, освен лошите економски перформанси и лукративното и тесно-партиско политичко владеење од страна на републиките и покраински политички водства, стои и една подолготрајна, жива, сè повидлива и гласна, култура на понижување во рамките на тогашната југословенска заедница. Економските диспаратети помеѓу југословенските републики и покраини се општо познат факт, но тие се само една од посериозните причини за едно сè

подоминантно чувство на култура на понижување, кое раѓа свои форми на отпор и тенденции во годините пред фактичкиот распад на СФРЈ. Културата на понижување е сè повеќе присутна и кај подобро развиените тогашни југословенски републики (Словенија, Хрватска, Србија) сметајќи дека побрзо и полесно би се развивале ако не постојат тогашните југословенски механизми за помош на неразвиените републики и подрачја. Културата на понижување своите форми на изразување ги наоѓа и во еден подлабок историски но и културолошки контекст, барајќи мотивација за отпор кон другиот, во разграничувања по сите линии на заедништво, од национална, до верска основа. За јазикот на културата на понижување во 80-те години, во СФРЈ зборуваат сите, сите тогашни републики и покраини, сите општествено-политички структури, економско-стопанските елити, политичките номенклатури, подеднакво силно препознатлива и изразена и во словенечката независна културна сцена или рударскиот отпор во косовските рудници, српската академска заедница или туристичките заедници од хрватска Далмација, т.е. севкупното југословенско граѓанство. Истите центри на емитирање и создавање култура на надеж, со истите полуци, механизми и методологија, го променија општиот заеднички наратив во единствениот југословенски културен простор, со една култура на понижување од која се изродија сите компоненти, кои подоцна беа во функција на фактичко распаѓање и раздвојување на тогашната СФРЈ. Во најголем дел, истата таа реторика која продуцира култура на понижување со периодични примеси на културата на страв сеуште е жива и доминантна во новоформираните држави-наследнички на СФРЈ, а за тоа повеќе во компаративната анализа и студија за културните дипломатии на Србија, Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Македонија, Црна Гора и Косово, во наредните поглавја.

ГЛАВА 6

6. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА КУЛТУРНИТЕ ДИПЛОМАТИИ НА СРБИЈА, ХРВАТСКА, СЛОВЕНИЈА, БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА, МАКЕДОНИЈА, ЦРНА ГОРА И КОСОВО

6.1. КУЛТУРНАТА ДИПЛОМАТИЈА НА ХРВАТСКА

На кој начин надворешната политика и националниот дискурс се меѓусебно поврзани и како тоа влијание на културната дипломатија на Р.Хрватска?

Распадот на Југославија, осамостојувањето и меѓународното признавање на Хрватска во почетокот на 90-те години, го следат големи промени во политичкиот дискурс во врска со службениот наратив на националниот идентитет и речефицирањето на она што се нарекува хрватска национална култура. Од некогашното братство и единство новите политички власти во екот на „татковинската војна“ бараат основа за креирање претстава за национална посебност, глорифицирајќи го хрватскиот народ како „еден од најстарите во Европа“ кој на овие простори постои од векот седми.¹⁹⁴

Таквото брзо и драстично свртување во политиките се одразува како на внатрешно политички план така и на надворешно политички план, со оглед на нивната заемна поврзаност.¹⁹⁵ Имено, во политичкиот дискурс од почетокот на 90-те, дотогашната балканска ориентација од времето на Југославија, се заменува со средноевропска и медитеранска. Со оваа, властите на новосоздадената Р.Хрватска бараат од Запад потврда за својата национална посебност, што во надворешната политика имаше одраз во интензивираното барање поддршка од западните земји. Меѓутоа во тој процес, новата хрватска држава се соочува со своевидна драма на признавањето, што е одраз на диспропорциите помеѓу постоењето кон кое се тежнее и постоењето кои другите се подготвени да ни го

¹⁹⁴Според Gotal, Mihovil, *Kulturna diplomacija Republike Hrvatske*, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2015, достапно на <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/6133/1/Gotal.pdf> (преземено на 01.06.2018)

¹⁹⁵ Достапно на <https://tripalo.hr/knjige/NaIdent/jakovina.pdf> (преземено 01.06.2018)

признаат. Кога не сме кадарни сами да се одредиме, бараме помош од другите т.н. други важни, оние кои можат да прифатат или да не прифатат такво наше постоење.

Во такви услови, тогашната владеачка структура на ХДЗ и претседателот Фрањо Туѓман бараат потврда за хрватската национална посебност во мотивите и митот за „пред-сидот на христијанството“ (*antemurale christianitatis*), која се обликува во темелен мит на хрватската култура, со кој хрватските власти сакале да ја потсетат Европа на својот историски придонес, што би било причина повеќе да ја прифатат во својој круг. Имено, овој средновековен мотив е длабоко вкоренет во Хрватска како важен сегмент од политичкиот имагинариум, според кој уште во 15 век се (ре)дефинирале политичките и културни граници на овој простор. Како што го објаснува тоа Иво Жаниќ,¹⁹⁶ „мотивот *antimuralea* е составен дел од комплексната претстава за Хрватска во триаголникот: раскрсница-предсид-мост“, во кој раскрсницата претставува вредносно неутрален концепт кој укажува на заедничко постоење на различни култури и цивилизации. Мостот служи како метафора за нивната инклузивност т.е. меѓусебната блискост и поврзаност, додека пред-сидот означува граница, односно спротивставување на другиот, различниот. Тие мотиви во хрватската политичка симболика се менуваат во зависност од промените во внатрешно политичките и надворешно политичките услови и односи, па во таа смисла пред-сидот на христијанството се појавило во почетокот на 1990-те како клучен симбол во новиот политички дискурс за хрватскиот национален идентитет, со оглед на неговата употреба во контекст на конфронтирањата со Србија, кое се толкувало како продолжение на повеќе вековната спротивставеност на Хрватска и Србија, а со тоа и на Европа со Балканот, т.е. на Западот со Истокот. Таквото митологизирање на минатото претставува регресивна имагинација која *Teresa Walas* ја толкува како „разбирање на современите случувања во кои се истакнува нивната сличност со минатото а современите случувања се третираат како повторување на познати случувања од

¹⁹⁶Žanić, I., Simbolični identitet Hrvatske u trokutu raskrižje-predziđe-most. Види во: Kamberovic, H., *Historijski mitovi na Balkanu : zbornik radova*, Institut za istoriju, 2003. str. 161-202

минатото“.¹⁹⁷ Како што истакнува Жаниќ, во склад со таквиот политички наратив, Хрватска во тој период „политички, културолошки и историски се дефинира наспроти Балканот, како митско место на мракот и варварството“,¹⁹⁸ што дополнително го потврдува цитирајќи го самиот Туѓман, кој истакнувал дека Хрватска е само „делумно- гранична балканска земја“, но „со целата своја историја од 7 век до крајот на Првата светска војна во 1918 година, Хрватска е средоземна и средно-европска земја. Само во кратката епизода од 70 години Хрватска е во заедништво со балканските земји“.¹⁹⁹

Во оваа смисла, пред-сидот на христијанството станува важен мотив во службениот наратив на хрватскиот национален идентитет, кој се одразува во надворешната политика, а што може да се забележи и како карактеристика на тогашната хрватска културна дипломатија. Како најјасен пример може да се издвои изложбата „Хрвати-христијанство, култура, уметност“ која Министерството за култура на Р. Хрватска и Хрватската бискупска конференција ја претставуваат во 1999 во Ватикан, а за која тогашниот министер за култура Божо Бискупиќ ќе каже дека е „најзначајниот изложбен проект на Р.Хрватска од нејзиното осамостојување во 1990 до тогаш“, додека претседателот Туѓман во своето обраќање на отворањето дополнително ќе го афирмира веќе познатиот наратив со мислата дека „многумина уште не знаат или забораваат, дека хрватскиот народ е еден од најстарите европски народи, дека од сите словенски народи први се христијанизирани и дека со векови стоел на браникот и кормилото на католицизмот и своето опстојување, забораваат дека заедно со другите народи и давал на Европа дел од својот идентитет и придонесол за одбрана на христијанството (Antemurale Christianitatis) и развојот на денешната западна цивилизација.

Сепак, во тој дискурс на „Враќање во Европа“ односно потенцирањето на средноевропската и средоземноморска припадност на Хрватска, во пост-воената надворешна политика има само номинален карактер, бидејќи тогашните хрватски

¹⁹⁷ Dyras, M., *U potrazi za novim identitetom: naracije o hrvatskom identitu u devedesetim godinama dvadesetog stoljeca*, Croatologija, Zagreb, str. 57-66

¹⁹⁸¹⁹⁹ Žanić, I., *op.cit.* str.192

¹⁹⁹ *Idem*

власти и не водат некоја изразена проевропска надворешна политика, која би имала за цел брзо и неодложно пристапување кон европските интеграции, првенствено поради негативното искуство од неуспехот на Европската Унија да ги спречи крвавите завојувања во регионот во тоа време, така и поради претпазливоста на тогашното политичко водство од влегување во нов вид државна асоцијација.

Со промената на политичката власт во 2000 година и доаѓањето на ерата на претседателствување на Стипе Месиќ и коалицијата предводена од Ивица Рачан, дискурсот на националниот идентитет се менува, посебно во поглед на балканската ориентација, како и на самата надворешна политика во процес на отворање кон Европа. Впрочем, потврда за тоа може да се најде и во дискурсот на премиерот Рачан : „Ние сме средно-европска држава, медитеранска исто така, и макар во еден мал дел-и балканска. Тоа зборува за сложеноста на нашиот идентитет, но и за значењето на нашата позиција во овој дел на Европа“, дискурс во кој Жаниќ препознава постепено отфрлање на мотивот раскрсница и отворање кон концептот мост.²⁰⁰

Таквата промена во видувањето и третманот на Балканот, одразува една нова ситуација во која повеќе не е присутен „страхот од регионот“, што резултираше со хрватско рedefинирање на нејзината балканска положба, како „држава-предводница во регионот“. Сепак, доминантни се и понатаму медитеранската и европската ориентација, кои во надворешната политика после периодот на своевидна меѓународна изолација од 1995-2000 година, резултираат со отворање на Хрватска кон евро-атлантските структури и финансираат со приемот на Хрватска најнапред во НАТО во 2009 година и Европската Унија во 2013 година.

Во таква насока се движат и политичките процеси за време на мандатот на премиерот Зоран Милановиќ а Министерството за надворешни и европски работи веќе ги темели своите приоритети во шест категории: 1) позиционирање во

²⁰⁰Žanić, I., *op.cit.* str.194-195.

структурите на ЕУ институциите, 2) соработка со партнерите во НАТО, 3) мултилатерална соработка, 4) позиционирање на Хрватска во регионот, 5) билатерална соработка и економска дипломатија и 6) посебни проекти.²⁰¹ Според Програмата на Владата²⁰² претставена на почетокот на мандатот во 2011 година, членството во ЕУ е истакнато како клучен и најважен приоритет на надворешната политика, што се објаснува со припадноста кон „европското семејство“ во кое Хрватска мора да го осигура своето влијание “со истовремено зачувување на основните одредници на хрватскиот национален идентитет, традицијата, културата, јазикот и природните и општествени вредности со кои хрватското се одржувало векови и векови наназад“. Во рамките на дејствувањето во ЕУ, Хрватска посебно инсистира на промовирање на “Јадранската стратегија”, која означува посилна соработка и поврзување со европските земји од средоземноморскиот појас. Со оваа Хрватска би го зацврстила својот статус како медитеранска држава и би била активен чинител во Медитеранската Унија. Веднаш после овој приоритет, следи политиката кон соседните држави во Југоисточна Европа, која претпоставува делување во правец на политичка и економска стабилност на државите од овој регион, а посебно политиката на поддршка на влегувањето на овие држави во Европската Унија, при што Хрватска би имала улога на „активен промотор на регионот во Европа и на Европската Унија во регионот,”²⁰³ а посебно се издвојува важноста на односите со Босна и Херцеговина и Србија. Во врска со членството во НАТО, посебно се истакнува политичката и безбедносна соработка со САД, додека подрачјето на економската соработка се наведува како доминантна насока на надворешната политика, посебно кон државите кои не се опфатени во претходните, приоритетни категории. Мултилатералната соработка која е нагласена како еден од поважните приоритети, претпоставува активно учество во правец на создавање што поповолен имиџ за Хрватска, што подразбира и промоција на севкупните хрватски

²⁰¹ Достапно на www.mver.hr (преземено на 18.05.2018)

²⁰² Програма на Владата на Р Хрватска за мандат 2011.-2015.: 14. Членство во ЕУ и надворешна политика достапно на <https://vlada.gov.hr/program-vlade-republike-hrvatske-zamandat-2011-2015/14-clanstvo-u-eu-i-vanjska-politika/14917> (преземено на 20.05.2018)

²⁰³ достапно на <https://vlada.gov.hr/program-vlade-republike-hrvatske-zamandat-2011-2015/14-clanstvo-u-eu-i-vanjska-politika/14917> (преземено на 29.05.2018)

потенцијали, што би била корисна поддршка и за економската дипломатија на Р.Хрватска. Според Програмата 2011.-2015., во делот „посебни проекти“, се предвидуваат активности во правец на помагање на медиумската, издавачката, културната, научната и образовната соработка во регионот, поддршка за националната телевизија ХРТ и нејзината програма за Југоисточна Европа, проектот за регионален развој на далматинска Загора, како и поддршка на културната дипломатија преку остварување образовни програми и промоција на високото образование во Хрватска.

Важно е да се нагласи, дека според Уставот на Р.Хрватска, во водењето на надворешната политика освен Владата, учествува и Претседателот на Републиката,²⁰⁴ меѓутоа во самата културна дипломатија нема директни овластувања, освен во поглед на покровителства на поедини јавни и културни манифестации, одредени иницијативи или пак во својство на лично претставување на Р.Хрватска во странство, присуствувајќи на културно-дипломатски настани. Како пример во овој контекст можат да се истакнат, иницијативата на претседателот Стипе Месиќ за формирање на работна група (2000 година) околу проектот „Авторска бележница“ или пак учеството на претседателот Иво Јосиповиќ на отворањето на изложба во рамки на фестивалот *Croatie, la voici!* во Франција во 2012 година.²⁰⁵

Надлежностите во спроведувањето на културната дипломатија во државната администрација на Хрватска, базично се поделени помеѓу Министерството за европски и надворешни работи (MVEP) и Министерството за култура (MK). Со нивна заедничка иницијатива во 2013 година е формирана фондацијата Хрватска куќа (Zaklada Hrvatska Kuća-ZHK), како фондација за проекти за културно претставување на Хрватска во светот. Важна улога во хрватската културна дипломатија имаат и Министерството за наука, образование и спорт (MZOS),²⁰⁶ како и Хрватската туристичка заедница (HTZ), која

²⁰⁴ NN (85/2010) достапно на <http://narodne-novine.nn.hr> (преземено 29.05.2018)

²⁰⁵ *Croatie, la voici – Festival Hrvatske u Francuskoj*. Press materijal. 2012. достапно на <http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Projekti/Croatie%20la%20voici%20HR.pdf> (преземено на 28.05.2018.)

²⁰⁶ достапно на <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2109> (преземено 10.04.2018)

функционално и организационо е дел од Министерството за туризам и има 19 претставништва во светот.²⁰⁷ Покрај нив, треба да се споменат уште две институции задолжени за хрватската дијаспора и иселеништво-Хрватската Матица на иселениците (НМИ) и Државното биро за Хрвати надвор од Р.Хрватска (ДУИРН), а посебно треба да се истакне улогата на Матица Хрватска како важна невладина организација која во соработка со владините органи и тела исто така учествува во културното претставување на Хрватска во странство.²⁰⁸

Најважен ресор за спроведување на надворешната политика на Р.Хрватска е Министерството за европски и надворешни работи (MESP) и најдобро е, токму од неговата активност да се тргне во истражувањето на хрватската културна дипломатија. Според Стратегискиот план за периодот 2014-2016,²⁰⁹ целите на хрватската надворешна политика се спроведуваат преку 13 категории, од кои во 7 можеме да препознаеме културно-дипломатско дејствување. Тоа е најпрецизно и најјасно дефинирано во категоријата „Јавна дипломатија и проекти за културна промоција“, како и во „Поттикнување на работата на фондацијата Хрватска куќа“. Според актуелната структура на Министерството, овие активности се наоѓаат во надлежност на Самостојниот сектор за односи со јавноста, информирање и јавна дипломатија, во чии рамки потпаѓа Службата за информирање и јавна дипломатија, додека функционирањето на Хрватската куќа потпаѓа под ингеренции на последно оформениот Самостоен оддел за Хрватска куќа.²¹⁰

Од Стратешкиот план и од дипломатската практика на Р. Хрватска, можат забележително да се издвојат 4 клучни димензии на културната дипломатија која ја спроведува Министерството за европски и надворешни работи.

Првата, а воедно и највпечатлива димензија е претставена преку севкупната интегрираност на културната дипломатија, како дел од јавната

²⁰⁷ достапно на <http://business.croatia.hr/hr-HR/Hrvatska-turisticka-zajednica/Predstavnistva-u-svijetu> (преземено 18.05.2018)

²⁰⁸ *Strateški plan Državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske za razdoblje 2015. – 2017.*, str. 2–4

²⁰⁹ *Strateški plan Ministarstva vanjskih i europskih poslova za razdoblje 2014. – 2016.* достапно на <http://www.mvep.hr/files/file/dokumenti/140801-strateski-planministarstva-vanjskih-i-europskih-poslova-2014-2016.pdf> (преземено 18.05.2018)

²¹⁰ NN (81/2014) Uredba o izmjeni i dopunama Uredbe o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva vanjskih i europskih poslova. Достапно на <http://narodne-novine.nn.hr> (преземено 28.05.2018)

дипломатија, содржана и во насловот Служба за информирање и јавна дипломатија и преку опис на нејзините надлежности, според кој нејзина задача е, заедно со активностите од подрачјето на медиумската дипломатија, да „учествува и организира самостојно различни форми на презентација на надворешната политика на Р.Хрватска во странските јавности, да воспоставува и одржува односи со домашни и странски истражувачки институти, академската заедница, невладините организации, да организира и/или учествува во подготовка на конференции, семинари, панели или други собири за поедини надворешно-политички теми, да анализира претстави и стереотипи за Р.Хрватска во меѓународната јавност и подготвува предлози за подобрување на меѓународниот углед на земјата, да учествува и во други проекти за формирање позитивен имиџ на Хрватска во различни подрачја, да учествува во подготовка и објавување на периодични и годишни публикации, како и на други специјализирани изданија на Министерството, како и да обавува други работи од својот делокруг на делување”²¹¹ На пример, како конкретна задача од Годишниот план (2014 година) се издвојува промоција на хрватската култура, уметност, јазик и културно наследство во светот (организација на промотивни активности, изложби, концерти, предавања и сл.), потоа промоција на Хрватска во рамки на Светското фудбалско првенство во Бразил 2014 (организација на промотивни активности), по кој повод специјални задачи добива Хрватска куќа.

Втората димензија е содржана во развојот на културната соработка, како еден од аспектите на билатералните односи со поедини држави, распоредени во три категории, согласно приоритетите на хрватската надворешна политика: 1) европските држави, членки на ЕУ, 2) воневропски држави, Русија и државите од Источното партнерство, 3) држави од регионот . Овие задолженија и обврски потпаѓаат во надлежност на сектори и служби задолжени за одредени региони во светот, а во овој контекст посебно се истакнува вклучувањето актери од т.н. граѓанска дипломатија која ја поттикнува билатералната соработка, како и грижата за правата на хрватските државјани во другите држави.

²¹¹ NN (140/2013) *Uredba o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva vanjskih i europskih poslova* достапно на <http://narodne-novine.nn.hr> (преземено 28.05.2018)

Третата димензија на културната дипломатија во рамките на МВЕП е содржана во рамките на дејствувањето на мултилатералните организации, како што се ООН, Совет на Европа, со тоа што, поголем дел од обврските во овој сегмент е препуштен на Министерството за култура.

Четвртата димензија се состои во сет од посебни проекти како што е на пр. Јадранска Прованса, кои се во надлежност на Секторот за координација на европски прашања/Службата за ЕУ институции, регионални политики на ЕУ и проекти, со оглед на нивната усмереност кон привлекувања средства и пари од европските фондови а истите овие сектори беа задолжени во подготовките за учеството на Р.Хрватска на ЕХРО 2015, кој се одржа истата таа година во Милано.²¹²

Што се однесува до културно-дипломатските акции што се одвиваат во дипломатско-конзуларните претставништва на Р.Хрватска, за таа работа по правило е задолжен посебен дипломатски претставник-аташе за култура или советник за културни прашања, кои Министерството ги именува од својот или сродните ресори, како што се Министерството за култура или образование и наука. За нивната работа може да се добијат многу малку информации и само од одреден медиумски или новинарски прилог од 2007 година, во кој Тина Крце, начелник на тогашниот Самостоен оддел за меѓународна културна соработка во Министерството за надворешни работи, објаснува дека овие службеници најчесто се именувани во хрватските ДКП-а во поголемите европски центри и дека треба да претставуваат „мост помеѓу Хрватска и државите во кои работат, а нивната работа и дејствување се одвива во рамките на триаголникот, Министерство за надворешни работи и европски интеграции, Министерство за култура и соодветната Амбасада на Р. Хрватска“. Иако повеќемина од овие службеници доаѓаат од општествено-хуманитарните науки, некои од нив се истакнати уметници како, Иво Погорелиќ, Петар Шегедин и Милош Црњански. Нивна задача е да иницираат и организираат културни манифестации во кои ќе биде претставена хрватската култура, а освен тоа задолжени се и за подрачјата на науката,

²¹² *Strateški plan Ministarstva vanjskih i europskih poslova za razdoblje 2014. – 2016.* str.11, 23. достапно на <http://www.mvep.hr/files/file/dokumenti/140801-strateski-planministarstva-vanjskih-i-europkih-poslova-2014-2016.pdf> (преземено на 28.05.2018)

образованието а во некои случаи и за медиуми и туризам, односно јавното информирање, а во земјите со бројно значајна хрватска заедница и со задача да работат на зачувување на нивниот хрватски идентитет.

Втора клучна владина институција од подрачјето на културната дипломатија е Министерството за култура. Според Стратешкиот план 2014-2016 година,²¹³ надворешното претставување на националната култура се истакнува во рамките на општата цел „Развој на културното и уметничко творештво, продукција и јавна комуникација“, а посебно истакнато во целта „Поддршка на уметничкото творештво, претприемништвото и партиципирањето во културата“, од поглавјето „Јакнење на присуството на хрватската уметност и култура во светот“. Како значаен проект во оваа категорија, освен основањето на веќе споменатата Хрватска куќа, се истакнуваат, проектот Креативна Европа 2014-2020, со кој се поттикнува соработката со културните институции на ниво на Европска унија, додека останатите проекти се однесуваат на развој на билатералната културна соработка и мултилатералните програми, посебно оние во „склоп на регионалните иницијативи и асоцијации, со кои се нагласува специфичноста на Хрватска, како средноевропска и медитеранска земја“ и конечно, учеството во работата на УНЕСКО, со посебна цел „зголемување на бројот на хрватски добра на УНЕСКО-те пописи и кандидатури во програмските и работни тела“. Во заклучокот се истакнува и промовирањето на програмските подрачја од културата со поттикнување на современото уметничко творештво, прашањата поврзани со културната политика, развој на културните индустрии и мрежата за собирање на информации од областа на културата и управувањето во културата (културниот менаџмент), културниот развој и плурализам, културната разноликост, меѓукултурниот дијалог, авторските права и статусот на уметниците.

Со последните измени во составот и структурата на Министерството за култура на Р.Хрватска, остварувањето на овие цели се префрлени во надлежност на Управата за меѓународни културни односи, европски прашања и јавна

²¹³ *Strateški plan Ministarstva kulture 2014. – 2016.* Ministarstvo kulture RH, svibanj 2013 достапно на <http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Propisi/Strateški%20plan%20MK%202014.-2016.%20-%20za%20web.pdf> (преземено 30.05.2018)

комуникација,²¹⁴ која ги врши сите работи поврзани со меѓународната културна соработка на Р.Хрватска и меѓународните организации, а исто така и обврските поврзани со спроведувањето на договори, (спогодби), програми и протоколи. Во рамки на Управата функционираат специјализирани сектори, служби и оддели кои се задолжени за одредени аспекти на меѓународната културна соработка. Така на пример, веќе споменатиот проект Креативна Европа е управуван од Службата за културни и креативни индустрии, додека за работи поврзани со финансирање од ЕУ фондовите, формиран е посебен орган, Сектор за програми и проекти на ЕУ, со две специјализирани служби, првенствено усмерени за управување со финансиите на Европскиот социјален фонд и Европскиот фонд за регионален развој.

Министерството за култура директно е задолжено за работата на мултилатералните организации, во кои Р. Хрватска членува, меѓу кои посебна важност секако има УНЕСКО, за чија координација е задолжена посебна Служба за УНЕСКО, во рамките на функционирањето во Министерството за култура, додека за учество во останатите организации, вклучувајќи го Советот на Европа, Средноевропската иницијатива, Јадранско-јонската иницијатива, Работната заедница Алпе-Јадран, Квадрилатералата и Советот на министри за култура на југоисточна Европа надлежен е Одделот за билатерална и мултилатерална културна соработка во рамките на Службата за меѓународни културни односи. Истиот оддел задолжен е и за спроведување на културната соработка со поедини држави ,и во оваа смисла, Р. Хрватска досега има склопено 48 договори и 25 програми за културна соработка, како и поединечни договори за посебни подрачја во културата и заштитата на културното наследство. Во рамките на Службата за меѓународни културни односи постои и Оддел за ускладување (координација) на културните политики, чија задача е, како што зборува и самиот наслов, следење и ускладување на европските и меѓународните културни политики со хрватската, што е посебно важно за хрватското учество во телата и органите на ЕУ, како што е Советот за културни работи на Европската унија.

²¹⁴ достапно на <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=133> (преземено 30.05.2018)

Важна е да се спомене и Службата за јавна комуникација, која се занимава со развој на медиумските политики и регулативи, како и Одделот за медиуми, кој го поттикнува претставувањето на хрватските културни институции преку интернет, додека Одделот за дигитализација работи на поттикнување на користењето на информатичките технологии со цел зачувување и промоција на хрватското културно наследство .

Освен овие наведени служби, во рамките на Министерството за култура, како советодавно тело делува и Културен совет за меѓународна културна соработка, во чија работа учествуваат поединци од различни подрачја на културата со задача да предлагаат цели на културната политика, нејзино спроведување и реализација, како и конкретни програми и стручна помош на министерот за култура, во нивното донесување.

Анализирајќи ја, според структурната поставеност, организираност и насоченост, Министерството за култура споредено со Министерството за надворешни и европски работи има многу посложена, разработена, но и функционална организациона поставеност, што наметнува и заклучок дека ова министерство е позначајно вклучено во процесите на хрватската културна дипломатија. Меѓутоа, она што во овој контекст е многу важно е фактот дека, никаде во анализираните службени документи на Министерството за култура не се користи терминот културна дипломатија, туку секогаш се употребува терминот меѓународна културна соработка, односно меѓународни културни односи. Можеби одговорот зошто е тоа така, можеме да го пронајдеме во мислењето на државниот секретар во Министерството за култура Нина Обуљен која истакнува дека „темелно прашање на кое треба да дадеме одговор е, дали ја разбираме ние таа работа само како културна промоција или го разбираме тоа и како поттикнување на културната соработка. Министерството за култура свесно го напушти моделот на културна промоција, кое е оставено во надлежност на Министерството за надворешни работи кое со својата работа е поблизу до тој концепт на културна промоција, додека Министерството за култура во целост е посветено на промоција на културата по моделот на културна соработка, што значи дека дава поддршка на

оние кои докажуваат дека имаат интерес за учество во проекти или некој друг облик на соработка во странство“.²¹⁵

Значи, овде е воочлива една многу јасна дискрепанција во поимањето на улогата на националната култура во надворешната политика, т.е. во начинот на нејзината употреба или користење, помеѓу двете ресорни министерства. При тоа, Министерството за надворешни и европски работи поголем акцент става на инструментализацијата на културата преку јавната дипломатија, како ресурс за остварување на целите на надворешната политика, преку средствата и инструментите на т.н. мека моќ. За разлика од овој концепт, Министерството за култура поаѓа од ангажманите на самите културни практиканти и нивното меѓусебно поврзување во меѓународниот простор.

Фондацијата Хрватска куќа –*Croatia House*, претставува државно тело основано во 2013 година, на иницијатива на тогашната министерка за култура Андреа Златар Виолиќ и тогашната министерка за надворешни и европски работи Весна Пусиќ. Институционално, фондацијата е поставена во рамките на МНЕП, како Самостоен оддел за Хрватска куќа,²¹⁶ а основањето коинцидира (се поклопува) со влегувањето на Хрватска во ЕУ, што според зборовите на претседателката на Управниот одбор Сандра Секулиќ (2014 г.) „со овој чин дополнително се зголемени напорите за промоција на културата, уметноста, културното наследство, јазикот и науката, како гаранција за хрватската препознатливост во светот“.²¹⁷ Хрватската куќа започна со работа во 2014 година, а првичната замисла беше да биде стожерна организација со јасно културно-дипломатско дејствување. Имено, како што стои во објаснувањето на службената интернет страница на Министерството за култура, „хрватската дипломатија, како и другите институции и до сега ја користеа културата како силно средство за национална промоција во создавањето позитивен имиџ на Хрватска, но немаше синергија и содржини, кои би финализирале со посакуван резултат. И токму затоа

²¹⁵ *Javna diplomacija: imidž nacije i brendiranje : zbornik radova dvaju okruglih stolova*. 2012. Priredila A. Markić Boban. Zagreb: Hanns-Seldel-Stiftung – Diplomatska akademija MVEP-a., str. 153.

²¹⁶ NN (81/2014) Uredba o izmjeni i dopunama Uredbe o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva vanjskih i europskih poslova

²¹⁷ *Symposium on Cultural Diplomacy in Southeast Europe. Applied Cultural Diplomacy in Southeast Europe*. Zagreb, 1. srpnja 2014.

е основана фондацијата Хрватска куќа, да би ги координирала сите акции за промоција на хрватската култура, преку дипломатско-конзуларните претставништва и културните центри. Конкретно, со Статут на Хрватска куќа е дефинирана нејзината цел да ја финансира програмата и активностите во странство кои ги „промовираат хрватската надворешна политика, промовираат работата на современите хрватски уметници, придонесува во запознавањето со хрватската култура, уметност, историја и изучувањето на хрватскиот јазик, да ја поттикнуваат меѓународната културна соработка, поттикнуваат уметничкото творештво и културното дејствување на Хрватите надвор од Р. Хрватска, да го подобруваат вмрежувањето и соработката на регионално и меѓународно ниво и поттикнуваат и други облици на дејствување насочени кон остварување на целите на Фондацијата“.²¹⁸ Во оваа смисла, крајната цел претпоставува „создавање препознатлива меѓународна слика на севкупната хрватска култура, а како важна цел во овој контекст е и да се прошири хрватскиот културен пазар“.

Што се однесува до самото основање на Хрватската куќа, според зборовите на помошникот министер за култура Тамара Перишиќ, постигната е „синергија помеѓу Министерството за надворешни и европски работи и Министерството за култура во остварувањето на заедничката цел за што подобра промоција и презентација на Хрватска како нова членка на ЕУ, преку нејзината рецентна уметност, културно наследство, како и давање услуги за изучување на хрватскиот јазик и остварување на програми за хрватските иселеници“, а според тоа “во една стожерна организација би се обединиле сите дотогашни поединечни напори за културна промоција на Хрватска”.²¹⁹ Според истиот извор, Фондацијата ќе функционира во рамките од системот на дипломатско-конзуларни претставништва и според тоа, нејзини носители ќе бидат веќе постоечките ангажирани службеници задолжени за поставените цели, а првите канцеларии би биле отворени во Котор, Берлин и Париз, додека претседателката на Управниот одбор на Фондацијата Сандра Секулиќ (2014 г.) објаснила, дека приоритет при отворањето на новите, ќе имаат земјите од соседството, т.е. регионот, потоа земјите членки на ЕУ и на крај

²¹⁸ достапно на https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_10_123_2626.html (преземено 18.05.2018)

²¹⁹ *Symposium on Cultural Diplomacy in Southeast Europe. Applied Cultural Diplomacy in Southeast Europe*. Zagreb, 1. srpnja 2014.

сите останати држави,²²⁰ а исто така се размислува за можноста во блиска иднина, според резултатите од работата и можностите, да се основаат и хрватски културни претставништва, односно културни центри.

6.1.1. Хрватската дигитална дипломатија

Според многубројни рангирања за успешноста на комуницирање преку средствата на дигиталната дипломатија, е лидер во регионот и најдобро рангирана од сите држави произлезени од Југославија. Добрите познавачи на ефектите од дигиталната дипломатија, сметаат дека клучен момент од кој одскокна хрватска дигитална дипломатија, е поврзан со појавата на големите поплави, во мај 2014 година, кога преку официјалниот Твитер канал на Владата на Република Хрватска, активно (и на овој начин успешно) учествувала во доставувањето на хуманитарна помош за загрозените подрачја во Босна и Херцеговина и Србија. Официјалната комуникација на Р. Хрватска се одвива преку 20 официјални налози на 8 социјални мрежи, а вкупниот број следбеници на сите мрежи заедно изнесува преку 850.000. Со удел од 37 % од вкупниот број на следбеници на сите регионални налози кои се во функција на јавната, односно дигиталната дипломатија, Хрватска е апсолутен лидер меѓу државите од поранешна СФРЈ. Најмногу следбеници на Фејсбук има претседателката на Хрватска, г-ѓа Колинда Грабар Китаровиќ (околу 378.000), на Твитер претседателката ја следат преку 27.600 корисници. Првите посериозни чекори на полето на дигиталната дипломатија, Р. Хрватска ги прави за време на владата на премиерот Зоран Милановиќ, кога владиниот Твитер налог стекнува исклучителна популарност и во соседните држави. Активни на социјалните мрежи во Р. Хрватска се сите поважни политички личности, како и Министерството за надворешни работи. Посебно е занимливо дека Владата на Р. Хрватска има свои налози и на Инстаграм, Гугл Плус, Вајн, Перископ и Јутјуб. Широкиот спектар на комуницирање на бројните социјални мрежи, доведе до одлични бројки на

²²⁰ достапно на <https://udruga.gov.hr/UserDocImages//dokumenti//Zaklada%20Hrvatska%20ku%C4%87a%202015.pdf> (преземено 30.05.2018)

посетеност за регионални услови, од преку 290.000 следбеници.²²¹ Се чини дека Р. Хрватска има поуспешна дигитална дипломатија од бројни држави со слична бројност на население (како Р. Ирска или Нов Зеланд, на пример), барем што се однесува до бројот на каналите и бројот на следбениците на истите. Така, специјализираниот портал “Digital Diplomacy Live”,²²² ја позиционира Хрватска на 57 место од вкупно 210 држави и ентитети, со 28,81 поен и рејтинг “С”.

6.1.2. Специфики на хрватската културно-дипломатска практика

Еден од најголемите успеси на хрватската јавна и културна дипломатија е секако успешното брендирање што од осамостојувањето наваму ја промени перцепцијата за Хрватска во светот, од земја која ги полнеше медиумите со наслови и вести за војната што се водеше на нејзина територија, до една од најинтересните туристички дестинации во светот, само две децении подоцна. Дубровник, еден од најубавите градови не само на Јадранското Море, кој беше цел на бомбардирања за време на хрватската Татковинска војна, неколку години подоцна повторно се наоѓа на светските туристички мапи, како едно од најпосакуваните туристички дестинации во светот. Со Дубровник и времето на воениот виор е тесно поврзан уште еден случај, а тоа е палењето на домот на некогашната најголема музичка ѕвезда во СФР Југославија, Тереза Кесовија. Тоа беше ударна вест на најмоќните италијански и француски медиуми, со оглед на фактот дека Кесовија беше исклучително популарен изведувач на медитерански ноти, од меѓународен формат. И покрај исклучителната популарност во Србија и Црна Гора, Кесовија повеќе од 20 години одбиваше да настапи (и покрај бројните покани) на сцените во тие две земји. На нејзините *come back* концерти во Белград (јануари 2011 година) и во Подгорица (септември 2011 година), присутна е (освен културната елита и нејзините почитувачи) и скоро комплетната политичка елита на Србија и Црна Гора, но и бројни претставници на дипломатскиот кор од држави

²²¹Достапно на <http://digidiplomatija.com/> (преземено на 01.06.2018)

²²²Достапно на <http://diplomacy.live/> (преземено на 31.05.2018)

од регионот, како своевиден чин на помирување, преку средствата на културната дипломатија.

На конференција за хрватското брендирање со наслов „Хрватска и светот-геополитичка и геостратешка рамка“, одржана на 29 мај 2017 година²²³, хрватската претседателка Колинда Грабар-Китановиќ ќе каже дека: „Брендирањето на државата претпоставува дефинирање на сеопфатна стратегија, во чие спроведување се вклучени сите актери на државната власт, внатрешната и надворешната политика, но исто така и невладиниот сектор, агенции, културниот и спортскиот сектор“. Претседателката на Хрватска по овој повод ќе каже дека државите сè потешко и потешко можат да го контролираат создавањето на сопствениот имиџ, а дека голема улога во создавањето на имиџот на своите држави имаат и нивните политички лидери. „Дали Хрватска своето стопанство ќе го темели само на успехите од добро создадениот имиџ во туризмот, или сакаме да го засилиме и нашиот извоз, сакаме ли да ги промениме демографските трендови и воопшто својата позиција во светот“, ќе каже Грабар-Китаровиќ, додавајќи дека на сите овие прашања треба да добијат соодветни одговори и превземат исто така соодветни одлуки. Првиот човек на хрватскиот Сабор Гордан Јандроковиќ, на истата конференција посветена на брендирањето на државата, ќе каже дека „јакнењето на сопствениот идентитет, создавањето на имиџот и на крајот брендот, мора да бидат усогласени и координирани на сите можни релевантни нивоа од кои би се емитирале пораки за Хрватска во светот“.²²⁴

За културната дипломатија на Хрватска интересна за анализа е активноста на хрватската дијаспора, уште во време пред осамостојувањето и создавањето на независна Р.Хрватска. Преку дејствувањето на бројната и моќна хрватска дијаспора во Австралија, уште за време на постоењето на Југославија, можат да се забележат активности кои ги имаат скоро сите компоненти на јавна и културна дипломатија, иако официјално зад нив не стои одредена држава, туку само една организирана заедница. Далеку пред создавањето на самостојна Р.Хрватска,

²²³ достапно на <http://vijesti.hrt.hr/390159/kakvu-hrvatsku-trebamo-brendiranje-hrvatske> (преземено на 01.06.2018)

²²⁴ достапно на <https://www.total-croatia-news.com/politics/19318-branding-of-croatia-we-must-not-allow-for-neighbours-to-create-our-image> (преземено 28.05.2018)

хрватската дијаспора во Австралија делувала организирано преку стотина културни, спортски, општествени клубови, преку свои радио станици, весници, хрватски училишта итн. Во скоро секој поголем град постоел фудбалски тим со име *NK Croatia*, а хрватската заедница била исклучително заслужна за развојот и популарноста на фудбалот во Австралија. Отворена е катедра за хрватски јазик на познатиот *Macquarie* Универзитет во Сиднеј, а во 1977 година, дијаспората иницира и отвора амбасада на Хрватска во Канбера, што полни две години им создавало големи главоболки на југословенските власти. Организираната хрватска дијаспора, имала организирана широка и редовна комуникација со сите значајни политичари, како од позицијата, така и од опозицијата, а Австралија подоцна со осамостојувањето на Хрватска е прва прекуокеанска земја која ја призна новосоздадената држава. Преку класични форми на јавна и културна дипломатија, хрватската дијаспора основа бројни хрватски информативни центри, како што е еден од најголемите во Мелбурн, отворен на 29 октомври 1989 год, во предвечерјето на распадот на Југославија, а такви веќе имало отворено и во Канбера, но и во Торонто (Канада). На отворањето на овој информативен центар на Хрватите во Австралија, на кој присуствувале бројни видни политичари од Австралија, е кажано дека „со отворањето на овој Центар хрватската државотворна пропаганда преминува од аматеризам во професионализам“.²²⁵ Овој Центар бил опремен на најдобро можно ниво, така да можел во секој момент да биде промовиран во седиште на идната самостојна хрватска дипломатија во Австралија. Ова може да прозвучи како своевиден куриозитет, но во исто време да посведочи за посветеноста на хрватската дијаспора, која со свои сопствени средства ги обезбедила и опремила сите дипломатско-конзуларни претставништва на Р.Хрватска во Австралија, после воспоставувањето на дипломатски односи помеѓу двете земји.

²²⁵Достапно на <https://www.hop.com.hr/2016/07/29/zlatni-dani-javne-diplomacije-hrvatske-zajednice-u-australiji/> (преземено на 01.06.2018)

6.2. КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА НА БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Според мировниот договор од Дејтон, потпишан во Париз на 14 декември 1995 година,²²⁶ кој е содржан и во Уставот на Босна и Херцеговина, БиХ е суверена држава со децентрализирана политичка и административна структура. Државата има само одредени ограничени и специфични овластувања. Сите функции и овластувања кои не се експлицитно наведени во Уставот, се пренесени на ентитетите, Федерација Босна и Херцеговина и Република Српска, додека државното ниво има само координативна улога. Со Уставот на Федерацијата Босна и Херцеговина се дефинирани надлежностите кои и припаѓаат на Федерацијата, надлежности кои им припаѓаат на кантоните, како и заедничките надлежности.

Посебна административна единица е дистриктот Брчко. Според последниот амандман од Уставот на Босна и Херцеговина, Брчко Дистрикт е влезен во уставно-правниот систем на БиХ. Брчко Дистрикт потпаѓа под суверенитет на БиХ и институциите на БиХ, територијата е заедничка сопственост (кондоминиум) на ентитетот и е единица на локална самоуправа со сопствени институции, закони и прописи и со овластувања и статус конечно пропишан со одлуките на арбитражниот трибунал за спорот околу меѓуетничката линија на разграничување во областа Брчко.

ФБиХ зазема околу 51% од вкупната територија на Босна и Херцеговина со околу 2,3 милиони жители. Административно е составена од 10 кантони од кои секој има сопствена влада и собрание. Тие десет кантони имаат вкупно 79 општини. Република Српска која зазема околу 49% од вкупната територија на Босна и Херцеговина, има околу 1,4 милиони жители и во својот состав има 64 општини.

Министерства надлежни за култура, постојат на сите нивоа на власт, на државно (1), на ентитетско (2) на кантонално (10) и во Брчко Дистрикт постои

²²⁶Достапно на <https://www.scribd.com/document/367843612/Dejtonski-mirovni-sporazum> (преземено на 01.06.2018)
(преземено на 01.06.2018)

пододделение кое се занимава со прашања од културата. Поради ваквата организација на БиХ прегледот на надлежностите во областа на културата а и културната дипломатија, би изгледал вака:

Министерството за цивилни работи е надлежно за вршење работи и извршување на задачи кои се во надлежност на Босна и Херцеговина и кои се однесуваат на утврдување на основните принципи на координирање на активности, ускладување на плановите на ентитетските тела на власта, како и дефинирање на стратегијата на меѓународен план. (Закон за министерствата и другите органи на управа на БиХ, Службен гласник БиХ, број 5/03, 42/03, 26/04, 42/04, 45/06, 88/07, 35/09, 59/09, 103/09)²²⁷

Федералното Министерство за култура и спорт,²²⁸ врши управни, стручни и други работи од надлежност на Федерацијата, а кои се однесуваат на научно-истражувачка дејност и заштита и користење на културно-историското наследство, музејската, архивската, библиотекарската, издавачката, театарската, музичката, ликовната, филмската и естрадната дејност, работи поврзани со организација и здруженија на граѓани во областа на уметноста и културата, унапредување на спортот и физичката култура како и други работи утврдени со закон.

Министерството за образование и култура на Република Српска²²⁹ врши управни и други стручни работи од областа на културата, кои се однесуваат на заштита и користење на културно-историското и природно наследство, музејска, архивска, библиотекарска, издавачка, театарска, музичка, ликовна, филмска и естрадна дејност, организации и здруженија на граѓани од областа на уметноста и културата, техничката култура, водење на регистри на јавни гласила, подготовка на програми и договори за културна соработка во склад со Уставот на Република Српска и Уставот на Босна и Херцеговина, информирање преку медиуми и преку

²²⁷ Достапно на http://www.ads.gov.ba/v2/attachments/1978_ZAKON_O_MINISTARSTVIMA_INTEGRALNI.pdf (преземено на 18.05.2018)

²²⁸ Достапно на <https://www.fmks.gov.ba/> (преземено на 26.06.2018)

²²⁹ Достапно на <http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/Pages/default.aspx> (преземено 30.06.2018)

видови на информирање за својата работа и врши и други работи во согласност со законот и другите прописи на Република Српска и Босна и Херцеговина.

Брчко Дистрикт и неговиот Оддел за стопански развој, спорт и култура,²³⁰ како и Пододделението за туризам, спорт и култура, ги вршат сите работи од делокругот на работа поврзан со театрите, галериите, културните здруженија, манифестации и библиотеки, како и други работи од надлежност одредени со закон и други прописи, како што се подготовка на нормативни акти од областа на културата, постојано следење на состојбите во културата, анализа и предлагање мерки за унапредување, осигурување на работата на културните центри, изработка и имплементација на критериуми за распределба на помош на културните друштва, обезбедување на материјално-технички и просторни услови за работа на сите културни друштва на Брчко Дистрикт, организација на манифестации од меѓународно, државно, регионално и локално значење, овозможување на стручно усовршување на културните работници, како и помош на поединци од областа на културата.

Во Федерацијата Босна и Херцеговина има 10 кантони од кој секој има свое министерство надлежно за култура. Во девет од десет такви министерства, културата е ставена заедно со образованието, науката и спортот. Исклучок е направен само во Кантон Сараево, каде културата е споена во едно министерство со спортот. Генерален е ставот дека културата треба да биде одвоена од другите области, бидејќи во таков заеднички контекст може да биде ставена во позиција на маргинализирана дејност и занемарена во споредба со образовната дејност, на која во принцип секогаш и се дава одредена предност. И покрај фактот дека кантоните имаат најголема одговорност за културата во Федерацијата Босна и Херцеговина, факт е дека администрацијата задолжена за оваа област е исклучително малубројна.

²³⁰Достапно на <http://www.bdcentral.net/index.php/ba/odjeljenja-vlade-brko-dsitrikta-bih/privredni-razvoj-sport-i-kultura> (преземено на 30.06.2018)

Најниско ниво на власт кое учествува во процесите на креирање културни политики се општините.²³¹

На 21 декември 2010 година, Босна и Херцеговина го потпиша Меморандумот за разбирање помеѓу БиХ и Европската Унија за приспособување на БиХ кон програмата на Европската Унија, „Култура 2007-2013“. Со потпишувањето и стапувањето во сила на Меморандумот за разбирање, Босна и Херцеговина стекнува статус на држава член на Програмата, со што апликантите од БиХ стекнуваат право на поднесување проектни предлози од доменот на културата, рамноправно со колегите од земјите членки на ЕУ и другите земји потписнички на овој документ. Целта на програмата Култура 2007-2013 чиј буџет изнесуваше преку 400 милиони евра, беше унапредување на заедничкиот европски културен простор, преку јакнење на соработката помеѓу културните работници, творци и институции. Министерството за цивилни работи на БиХ е надлежна институција за пристапување и реализација на оваа програма²³² Во рамките на Министерството делува и Контакт точката за програмата „Култура“.

„Културната политика во БиХ ја има една од најдобрите стратегии и акционен план за нејзино остварување. За жал, недостасува нејзина практична реализација, координација и демократизација на локално и регионално ниво, како и почитување на стандардите и критериумите врз чија основа се валоризираат иновативноста, креативноста и врвните остварувања на уметниците и институциите“, вели Ибрахим Спахиќ, директор на фестивалот Сараевска зима.²³³ Институциите од значење за земјата, не може да бидат препуштени на волјата и неволјата на локалните власти, туку за нив треба да се грижат сите нивоа на власт.

„Веројатно, во ниедна друга европска држава културната политика не е толку важна, колку во Босна и Херцеговина. Фактот дека културните разлики се користени за спротивставување и најразлични деструкции, но треба да се верува

²³¹Достапно на <http://www.culturalpolicies.net/web/compendium-topics.php> (преземено на 15.05.2018)

²³²Достапно на www.mcp.gov.ba (преземено на 15.05.2018)

²³³ Достапно на <https://dnevni-list.ba/intervju-ibrahim-spahic-sarajevska-zima-je-svojevrnsni-simbol-kulturnih-raznolikosti-i-jedinstva-modernog-svijeta/> (преземено 25.06.2018)

во можноста дека преку меѓусебно разбирање, преку програми и активности, можат да се спојуваат луѓето“.²³⁴

Во Стратегијата за културна политика на БиХ, усвоена во месец јули 2008 година од Советот на министри на БиХ и Министерството за цивилни работи²³⁵, се вели дека, „секторот за култура, за разлика од други сектори во изминатиот период бил значајно маргинализиран“. За прв пат културата е вклучена во ревидираната „Среднорочна развојна стратегија на БиХ 2004-2007“, со што е створена можноста културната политика да се третира како фактор за јакнење на социјалната кохезија во БиХ, како една од стратешките политики за развој на општеството.

Институциите од културата, науката и уметноста во Босна и Херцеговина се наоѓаат во тешка материјална, кадровска и организациона состојба и бараат значајна поддршка од институциите на власта. Учеството на невладиниот сектор во креирањето на културната политика е значајно, но недоволно поддржано со системски мерки и соодветна културна политика. Имајќи ја предвид реалната економска и социјална состојба во која се наоѓа БиХ, не е реално да се очекува дека либерализацијата на пазарот и целосното препуштање на културата на слободниот пазар, ќе овозможат интензивирање на нејзиниот развој без присуство на институционална поддршка од страна на сите нивоа на власт.

Меѓународната и регионална културна политика и соработка покажуваат потреба од постоење на програмско и планско поврзување, што треба да влијае и на севкупниот развој на Босна и Херцеговина, како и на нејзините стратешки интереси за слободен проток на идеи, луѓе и проекти во земјата и странство.

Да се разбере и прифати идејата дека културата е неодминлива сила за трансформација на општеството во целина, не е нималку лесно со оглед на фактот дека ни прашањето за културната разновидност во Босна и Херцеговина сè уште не е поставено и разгледувано, исто како и дијалогот за добро

²³⁴ Достапно на <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=252496> (преземено на 15.05.2018)

²³⁵ Достапно на www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_nauka_kultura/pravni_okvir/strategije/ (преземено на 20.05.2018)

управување во културната политика, ангажманот на севкупниот граѓански сектор, асоцијациите од културата и уметноста, науката во интеракција со државните институции и нејзините структури, или пак меѓународната соработка која би помогнала во промовирањето на државата. Поради сето тоа, стратегијата за културна политика во Босна и Херцеговина, која би била во функција на употреба на сите расположиви ресурси, од финансиски до научни и уметнички, се наметнува како приоритетна задача со цел забрзан развој на културниот капитал, а со единствена и главна цел, создавање на услови и претпоставки за културно-одржлив развој.

Историјата и културата се меѓусебно нераздвојно поврзани. Битна разлика меѓу нив е сепак во тоа што историјата и како редослед од случувања и како наука за нив е поврзана со датуми, дури и кога во овој другиов случај, во заклучоците прави широки опфати поврзувајќи меѓусебно далечни датуми и создавајќи нова осмислена целина. Културата во времето напротив, постојано гради и разградува, но не му е подложна на времето, таа постои и надвор од него и е над него, како одвоена, посебна сфера која не се заснова на протекувањето (и на времето), туку на обликувањето. Културно-историскиот капитал на Босна и Херцеговина е многу хетероген. Во неговото создавање, благодареејќи на географската положба, учествувале четири големи културно-цивилизационски “работилници”: медитеранската, средно-европската, византиската, ориентално-исламската. Босна и Херцеговина има и чувствителна геополитичка положба, помеѓу Истокот и Западот. Со оглед на оваа историска сложеност и нејзината комплексна географска поставеност, на овој регион совршено би му одговарал терминот “архимедов пункт”. Во просторот на спротивставености помеѓу Рим и Византија, Хабзбуршката и Османлиската Империја, помеѓу хегемонските барања на нововековните големи сили и на Исток и на Запад. Југоисточна Европа одсекогаш била во целина, исклучителен објект на светската историја.

Williams дефинирајќи ја културата, смета дека овој поим е еден од најкомплексните и заедно со уште два три поими, најkomplициран збор во англискиот јазик. Според неа, културата најпрво значи 1) општ процес на

цивилизација во смисла на самодоверба и образование, 2) верувања, пракса и начин на живот кој разликува една етничка група или заедница од друга, како и општествени слоеви, младински подгрупи или професии и сл. 3) дела од интелектуалната пракса или уметничкото творештво. Во овој контекст, на културата може да се гледа од два аспекта, во својот поширок опфат не само како квалитет на живот туку и како средство на севкупен, траен и одржлив развој, т.е. како општествена сила или општествен агрегат кој генерира општ општествен динамизам и (развојна и секаква друга) креативност.

На просторот на денешна Босна и Херцеговина, со векови и векови наназад се испреплетуваат и мешаат неколку цивилизациски кругови, каде меѓусебно коегзистираат три религии со завиден степен на толеранција и приближување, без асимилациски претензии и без изразена преминација за создавање единствен културен образец кој би ги поништувал или негирал разликите и посебностите на секој културен идентитет. Во Босна и Херцеговина живеат освен трите конститутивни народи, Србите, Хрватите и Бошњациите и претставници на 17 национални малцинства, кои низ своето делување претставуваат најзначајна потврда за афирмација на културните разлики во време на глобализација, што е од непроценлива вредност за развој на интеркултурниот дијалог и јакнење на социјалната кохезија на општеството. Токму затоа, посебно внимание во утврдувањето на стратегијата за културна политика треба да биде посветена на културно-просветните друштва на трите конститутивни народи, но и на здруженијата и културните друштва на националните малцинства, како што се Ромите, Словенците, Украинците, Чесите, Албанците, Пољациите, Македонците, Бугарите, Австријанците, Германците, Турците, Италијаните, Унгарците, Русите, Словаците и други.

Една од темелните вредности на кои се базира стратегијата за културна политика на БиХ и содржана во синтагмата, културна демократија, сметајќи дека културната демократија и демократизацијата на културата се исклучително важни во конципирањето на моделот на одржлива културна стратегија на БиХ во услови

на транзитирање, од еден модел во друг, како што е реалната состојба со која се соочува оваа држава во последните години и децении.

Стратегијата за своја појдовна основа има одбрано 4 принципи, кои според авторите на истата имаат европски предзнак и контекст, а тоа се: 1) развој на културниот идентитет, 2) земањето предвид на мултикултурната разновидност на Европа, 3) поттикнувањето на креативноста во сите нејзини области, 4) поттикнување на учество во што поширок опфат, за што поголем број учесници во културниот живот.

Во услови на сложена, мултинационална држава, која сака својата мултикултурност да ја изрази како свое богатство во комуникацијата со окружувањето, многу важно прашање би било како и на кој начин ќе се остваруваат правата на искористување на средствата од буџетот наменети за култура. Кое тело ќе ги проценува проектите и програмите од значење за БиХ, дали тоа ќе биде некоја агенција за развој од областа на културата, совет или некое друго тело, кои ќе бидат членови на тоа оценувачко тело и според кој критериум ќе бидат бирани, како ќе се планираат потребните средства на годишно ниво, се прашања кои треба да дадат решенија кои би придонеле за унапредување и развој и промоција на културата и уметноста.

Меѓународната културна соработка претставува активност со која се врши размена и презентирање на културното наследство и современото културно и уметничко творештво со странство, во сите области на културата и уметноста, која најчесто се одвива и реализира во следниве форми и содржини : филмски, театарски и музички претстави, изложби (ликовни и тематски), преведување и издавање книжевни, стручни и други дела, фестивали, конкурси и натпревари, гостувања на уметници, ансамбли, хорови, оркестри и сл. саеми и размени на книги и други културни добра, други културни манифестации (денови или недели на култура, филм и сл.), учество на уметници и други стручњаци од областа на културата на научни и стручни собири кои се организираат во странство во областа на културните дејности.

Дипломатско-конзуларните претставништва на БиХ со своите активности допринесуваат за учество на претставниците на БиХ на манифестации кои се реализираат во странство. Тоа се однесува на пример, на организирање Денови или Неделни на културата на БиХ во одредени држави во странство, како и со организирањето културни настани со гостувања на уметници, театарски групи и ансамбли на меѓународни изложби, фестивали, претстави и други културни манифестации, без оглед на изворите и начинот на финансирање на тие настани. Министерството за цивилни работи на БиХ во својот буџет има обезбедено средства за кофинансирање на меѓународната соработка во областа на културата. Доделување на средствата се врши годишно, по пат на јавен конкурс и врз база на претходно утврдени критериуми.

Основа за соработка во областа на културата со другите земји се склучените билатерални договори на БиХ со другите земји. Врз основа на овие договори се потпишуваат програми за соработка. Билатералната културна соработка се реализира и преку културни центри. Во БиХ во времето на подготовка на оваа Стратегија свои претставништва имале четири странски културни центри а во план биле и отварања на културни центри на БиХ, првенствено во странски држави со бројна дијаспора од оваа земја. Потпишаните меѓународни договори можат да се оценат како добра основа за меѓународна соработка во областа на културата и ефектите од овие договори се многу позитивни, посебно во областите кои се наведени. Се очекува потполна валоризација на договорите во еден подолгорочен период. Мултилатералната соработка во областа на културата се реализира врз основа на меѓународни мултилатерални договори (конвенции или протоколи) кои ги има потпишано односно на кои има пристапено Босна и Херцеговина. Освен тоа, Босна и Херцеговина станала држава потписничка или членка на неколку конвенции од областа на културата кои беа склучени од некогашна СФРЈ, а според прифатената и извршена сукцесија, прифатени, како што е на пример Конвенцијата за заштита на светското културно и природно наследство (од 16 ноември 1972 година).

Како членка на Советот на Европа, БиХ преку своите претставници учествува во работата на комитетот на Советот на Европа кој се занимава со прашања од областа на културата. Врз основа на Опатијската декларација на министрите за култура на Советот на Европа за интеркултурен дијалог и превенција од конфликти, Сараево беше организатор на првиот пилот-проект под наслов „Прв интеркултурен град“ на Советот на Европа 2003/2004 како и на Првиот форум за интеркултурен и интер-религиски дијалог, организиран во соработка со Совет на Европа и јапонската фондација. Истовремено, Советот на Европа во рамките на Комитетот на директори за култура развива низа од проекти во кои Босна и Херцеговина била активно вклучена, како што беше проектот „ССС“ (Креативен културен капитал), како и организирање на многу настани во денови посветени на европското културно наследство.

Соработката на БиХ со УНЕСКО резултираше со заштита на културно-историското наследство преку запишување во листата на значајно светско културно наследство, на Стариот мост во Мостар и Мостот на Мехмед Паша Соколовиќ во Вишеград. Соработката со УНЕСКО ја води Државна комисија за соработка на Босна и Херцеговина со УНЕСКО, која овозможува институционални врски помеѓу бројни владини и невладини организации од културата со УНЕСКО.

Меѓународната мултукултурна соработка се реализира и преку невладини организации и асоцијации во областа на уметноста и културата (како што е ICOMOS и други). БиХ во 2006 година, со потпишувањето на Повелбата за соработка со министрите за култура од Југоисточна Европа, стана држава-членка на Комитетот на министри за култура на Југоисточна Европа. Исто така, БиХ активно учествува во иницијативи, како што е Јадранско-Јонската иницијатива.

Ценејќи ја досегашната соработка на Босна и Херцеговина со другите држави на културен план, како и стратешкиот интерес на БиХ да остварува непрекината културно-образовна врска со својата дијаспора, уважувајќи ја јазичната и културна сродност со соседните држави и имајќи го во предвид големиот број свои сограѓани кои живеат надвор од границите на БиХ, програмата за основање на културно-информативни центри на Босна и Херцеговина би

требала да ги опфати следниве приоритетни држави : Србија, Црна Гора, Словенија, Македонија, Австрија, Германија, Швајцарија, Турција, Шведска, Данска, Норвешка, САД, Австралија, Канада. Систематскиот пристап за отворање на културно-информативни центри на БиХ во странство подразбира најнапред отворање работни места за аташеа за култура и кадровско зајакнување во ДКП-та на БиХ, а во втората фаза и отворање на КИЦ на БиХ во државите со кои се склучени такви билатерални договори и кои веќе имаат такви културни центри во Сараево.

6.2.1. Дигитална дипломатија на Босна и Херцеговина

Босна и Херцеговина според рангирањето на сајтот *digidiplomatiija.com* е рангирана на последно место, од државите од поранешна СФРЈ. БиХ комуницира само со два налога на две социјални мрежи.²³⁶ Исто така, специјализираниот портал *Digital Diplomacy Live*, во своето рангирање засновано на сложени алгоритми, Босна и Херцеговина ја рангира дури на 141 место на својата ранг листа на која анализира 210 држави и ентитети, со 6,80 поени и “Е ++” рејтинг. Во БиХ функцијата претседавач со Претседателството на БиХ е ротирачка, на секое 8 месеци претседавач е претставник од еден од трите конститутивни народи. Еден од нив, г-н Младен Иваниќ и воопшто не бил присутен нити на една од социјалните мрежи. Единствен кој е забележливо присутен на социјалните мрежи е претседавачот со Советот на министри на БиХ, Денис Звиздичиќ и тоа преку Твитер налогите. Занимливо е дека негов најпопуларен твит е оној со кој им честита на Владата, премиерот и сите граѓани на Србија, отворање на првите две поглавја во преговарачките процеси со Европската Унија. (декември 2015 година). Звиздиќ комуницира преку Твитер и на англиски и на турски јазик, а во неколку наврати на својот профил изразува радост и воодушевување од успеси на спортисти од БиХ. Светла точка во дигиталната дипломатија на БиХ е нејзиното присуство (преку Министерството за надворешни работи) на Линктин, каде има

²³⁶ Достапно на <http://digidiplomatiija.com/2017/03/05/digitalna-diplomatija-bih/> (преземено 30.06.2018)

преку 850 следбеници, а воедно ова Министерство е единствено присутно од државите во регионот на оваа мрежа.

6.2.2. Обележја од културно-дипломатската пракса на Босна и Херцеговина

Една од позабележителните години за културната дипломатија на Босна и Херцеговина беше 2016 година, која што беше прогласена за „година на Босна и Херцеговина во Австрија“. Министерството за европски интеграции и надворешна политика на Република Австрија преку мотото „Да се запознаеме подобро! Lasst uns besser kennenlernen!“ ја поттикнува културната дипломатија на Босна и Херцеговина за едно комплексно, но креативно културно претставување со богати содржини од книжевноста, музиката, филмот, архитектурата и други културни содржини. На отворањето на овој голем културен настан, министерот за надворешни работи на Австрија Себастијан Курц, истакнува дека „мора да се пронајдат патишта за приближување на културите, како подрачја на препознавање и дејствување во градењето на заедничка иднина“. На отворањето на овој голем културен настан присуствуваат и видни претставници од политичкиот живот на двете држави, како и бројни претставници од културата, верските заедници, невладиниот сектор. „Добри лекции“ од јавната и културната дипломатија, може да се добијат и од Амбасадорката на САД во Босна и Херцеговина, *H.E. Maureen Cormack*, која во својата резиденција по повод муслиманскиот празник Ифтар, неколку години по ред ги собира сите видни претставници на политичкиот живот, но и претставници како од Исламската заедница во БиХ, така и од Католичката и Православната црква во БиХ, а при тоа биле испочитувани исламските обреди и понудени само специфични јадења од босанската кујна, по повод овој значаен муслимански празник. Д-р Џевада Шушко во својот труд „Културната дипломатија во Европа и улогата на Бошњациите-муслимански агол на гледање на приближувањето кон немуслиманите“,²³⁷ наведува уште еден таков пример, на имамот Бенџамин-еф Идриз (по потекло од Македонија), инаку водечки активист за меѓурелигиски дијалог во Минхен, кој исто така на прославата на Ифтар во

²³⁷Достапно на <http://iitb.ba/wp-content/uploads/2016/09/Kulturna-diplomatija.pdf> (преземено на 12.05.2018)

2016 година во Минхен, ги поканува како претставниците од власта, така и од сите општествени сфери но и други верски заедници. „Културната дипломатија мора да ги вклучува сите релевантни актери-како од приватниот, така и од јавниот сектор, како институции, така и истакнати поединци. Неразбирањето и недовербата преовладуваат сè додека актерите не се приближат меѓусебе, комуницираат и препознаат, а поука во тој контекст може да биде изјавата на еден англиски лорд кој кажал-‘Ги мразам сите Французи, освен оние кои ги запознав лично’“, вели д-р Шушко во својата опсежна студија.

6.3. КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА НА ЦРНА ГОРА

Од поважните црногорски документи од кои може да бидат согледани културните политики и стратешки одредници на културната дипломатија, секако е „Програмата за развој на културата на Црна Гора за периодот 2016-2020“.²³⁸ Програмата за развој на културата е стратешки документ со кој се утврдуваат долгорочните цели и приоритети за развој на културата и одредуваат организациони, финансиски и административни мерки за нивно остварување на територијата на Црна Гора. Законски основ за носење на Програмата е пропишан во Законот за култура на Црна Гора (чл.5, 6, 7, 8),²³⁹ кои културата ја одредуваат како дејност од јавен интерес.

Цел на културната политика на Црна Гора е да го развива и унапредува современото културно-уметничко творештво, културната дејност и културниот живот воопшто, да го валоризира културното наследство, да допринесува за меѓукултурен дијалог и зачувување на посебностите на различните културни идентитети, да ја помага афирмацијата на идентитетот на Црна Гора како држава, како и да ги унапредува културните врски со другите земји.

Во склад со европските искуства и црногорската современа уметничка и творечка сцена, како и црногорското културно наследство, со адекватна

²³⁸ Достапно на [file:///C:/Users/PcUser/Downloads/Program%20razvoja%20kulture%202016%202020%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/PcUser/Downloads/Program%20razvoja%20kulture%202016%202020%20(1).pdf) (преземено 30.06.2018)

²³⁹ Достапно на <file:///C:/Users/PcUser/Downloads/Zakon%20o%20kulturi.pdf> (преземено 30.06.2018)

институционална инфраструктура, можат да бидат силна поддршка и поттик на општиот општествен развој.

Секторот од културата системски е структуриран и дефиниран во согласност со европските стандарди, што е потврдено со отворањето и привременото затворање на Поглавјето 26 од Претпристапните преговори со ЕУ во 2013 г.²⁴⁰ Исто така, резултатите од истражување спроведено во 2015 год. во рамките на проектот на УНЕСКО „Индикатори на влијанието на културата во развојот“²⁴¹, укажуваат на тоа дека во Црна Гора постои значајна рамка за воспоставување на стандарди во културата и дека државните органи вложуваат значајни напори во правец на потврдување на клучните меѓународни документи кои се однесуваат на културниот развој, културните права и културната разноврсност, како и поради воспоставување на национална законска рамка за признавање и исполнување на тие обврски.

Клучна улога во овој процес имаше донесувањето на Националната програма за развој на културата (март 2011 г.)²⁴², што претставува прва црногорска среднорочна проекција на севкупниот развој на културата. Со оваа програма се утврдени приоритетите, мерките и активностите од значење за континуираниот развој на културата во претходниот петгодишен период.

После петгодишната имплементација на Националната програма, а поради неопходност за продолжување на реформите во оваа област, Министерството за култура според чл. 8 од Законот за култура подготви нова среднорочна Програма, со која се дефинираат мерките и активностите за унапредување на секторот на национално и локално ниво, до 2020 година. Во овој документ наведени се стратешките определби на политиките на Министерството од 2016-2020 година како и основните мерки кои ќе ги презема и спроведува во правец на понатамошен развој на културата и афирмација на културните идентитети кои се

²⁴⁰ Достапно <https://www.eu.me/mn/pregovori-o-pristupanju/tok-pregovora/itemlist/category/38-pregovori-o-pristupanju?start=42> (преземено 30.06.2018)

²⁴¹ Достапно на https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/coupure_de_presse_3_montenegro_1.pdf (преземено на 01.06.2018)

²⁴² Достапно на www.mk.gov.me/.../FileDownload.aspx?...NACIONALNI%2.. (преземено на 20.05.2018)

одраз на традицијата и современоста на Црна Гора. Како и сите документи од сличен карактер и овој, содржи општи препораки и програмски определби кои ќе бидат разработени и конкретизирани преку годишни планови на институциите од културата и Акциониот план на Министерството за култура, кој периодично ќе го следи реализирањето на Програмата и на крајот од секоја година ќе направи извештај за спроведените резултати. Задача на Програмата е и афирмација на културниот идентитет на Црна Гора, како еден од најважните идентитетски потенцијали за зачувување на внатрешниот склад на современото црногорско општество, но и за засилување на свеста за црногорската државност и нејзините вредности. Културниот идентитет има исклучителна важност и за различните форми на меѓународна афирмација на Црна Гора, а посебно како основа за нејзина меѓународна препознатливост.

6.3.1. Поважни специфики на црногорската културно-дипломатска практика

„Креативна Црна Гора: идентитет, имиџ, промоција 2017-2020“,²⁴³ е најнов културен проект од доменот на културните политики и културната дипломатија на Црна Гора, кој во рамки на активностите на Министерството за култура има развојна проектна концепција до 2020 година, со можност за продолжување на проектот. Со оваа програма планирано е да се афирмира современата национална и меѓународна политика, мултикултурноста и интеркултурноста, како и областите на културно-уметничкото творештво, културното наследство, културната дипломатија, културниот туризам, креативната индустрија и научно-истражувачката работа од областа на културата, културната историја, културната географија. Во овој, во суштина интерсекторски проект, освен Министерството за култура ќе бидат вклучени и Министерството за одржлив развој и туризам, Министерството за образование, како и ресорните Министерства за надворешни работи, европски работи, економија, земјоделство и рурален развој, спорт, за човекови и малцински права, како и преку организациони делови на овие ресорни

²⁴³Достапно на <http://www.mku.gov.me/rubrike/KCG?alphabet=cyr> (преземено на 01.06.2018)

министерства. Преку таков интегрален, интер-секторски и интер-дисциплинарен пристап, Црна Гора се обидува да ја подобри перцепцијата за државата во најдобро и најповолно можно светло, на патот кон европските интеграции, по кој забрзано веќе напредува. „Креативна Црна Гора“²⁴⁴ е замислена како една програма со мноштво проекти-уметнички, културолошки, издавачки, како и редовни годишни проектни конкурси кои ќе бидат распишувани за периодот 2018-2020 година и тоа од областите на креативните индустрии, научно-истражувачки проекти од областа на културата, историјата и теоријата на уметноста, па до *MontenegroArtLines Visitor*-програма за обезбедување резиденцијален престој на уметници од странство. Уште во првата година од функционирањето на оваа културна програма, реализирани се седум проекти, со скромни средства, но со многубројни пожелни ефекти. Два проекта се поврзани со актуелни содржини од делот на културните идентитети, научна конференција, работилници и соработка со Универзитетот Црна Гора, еден проект е поврзан со црногорската култура на хранење или т.н. гастрономска дипломатија, еден проект за промоција на Црна Гора како привлечна филмска дестинација, два проекти за портрети на Црна Гора како туристичка дестинација и еден проект за музичкото културно наследство.

6.3.2. Дигиталната дипломатија на Црна Гора

Црногорската дигитална дипломатија нема некоја посебно забележителна активност и видливост. На рангирањата меѓу државите од поранешна Југославија, Црна Гора го зазема претпоследното место, пред Босна и Херцеговина, а веднаш зад Македонија.

6.4. КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА НА СЛОВЕНИЈА

6.4.1. Стратегија за развојот на Словенија 2030

За време на својата независност, Словенија несомнено постигна важни развојни цели, од своите внатрешно-политички до надворешно-политичките цели.

²⁴⁴Достапно на <http://www.mku.gov.me/biblioteka/dokument?alphabet=cyr&sortDirection=Desc> (преземено на 31.05.2018)

Вклучувањето во најважните меѓународни интеграции и организации и несомнениот успех Словенија да стане активен меѓународен партнер во глобалните напори за мир и безбедност, во почитување на човековите права, културната разновидност и владеењето на правото и одговорно пристапување на глобалните предизвици, направи од Словенија модерна држава која е истовремено ко-креатор на многу трендови. Словенија има многу поволни природни карактеристики, добра географска локација меѓу Медитеранот, Централна и Југоисточна Европа, а нуди многу можности со добар стратешки пристап, кој треба (а Словенија тоа и може), понатаму да го искористува. Исто така создадена е и силна национална марка во овој поглед (Се чувствувам Словенија - I feel Slovenia), која ги покажува конкурентните предности на државата, го насочува развојот на неговите функционални карактеристики и му дава емотивна содржина и постојаност. За Словенците кои живеат надвор од државата, понуден е т.н. концепт-конкурс „Природа-Култура“, кој е на некој начин операционализација на веќе афирмираниот бренд-концепт, „Се чувствувам Словенија“. На одлуката да се подготви овој стратешки документ, покрај променетите околности, новите долгорочни развојни стратегии на државата исто така беа поттикнати од истекот на досегашната стратешка рамка за развој на Словенија, која последен пат беше дефинирана во „Стратегијата за развој на Словенија 2005-2013“.²⁴⁵ Кога се дизајнира патот за подобар живот на сите жители на Словенија, Словенците преземаат активности кои се доказ за нивната одговорност во глобалното опкружување. Стратегијата за развој „Словенија 2030“ ги вклучува целите на одржливиот развој за имплементација на глобалниот план за развој на Агендата за одржлив развој до 2030 година, усвоен во рамките на Организацијата на Обединетите нации (Агенда 2030).

²⁴⁵Достапно на http://www.arhiv.svez.gov.si/fileadmin/svez.gov.si/pageuploads/docs/katal_inf_javn_znac/02_StrategijarazvojaSlovenije.pdf (превземено на 12.05.2018)

Основата за подготовка на словенечката „Стратегија за развој 2030“²⁴⁶ е преглед на светските трендови и претпоставки на Организацијата за економска соработка и развој (ОЕЦД), Европската комисија, Светската банка и други релевантни институции, како и анализа на развојните основи на Словенија. Ова произлегува од редовното годишно следење и евалуација на спроведувањето на словенечката развојна „Стратегија 2005-2013“, а „Стратегијата 2030“ е подготвена и врз основа на податоци од Заводот за статистика на Република Словенија, како и годишните извештаи од страна на Институтот за макроекономски анализи и развој во рамките на Извештајот за развојот и други релевантни извештаи.

Развојот на Словенија во иднина во голема мера ќе зависи од способноста на нејзиниот одговор и прилагодување кон трендовите и предизвиците во глобалната животна средина. „Трендовите покажуваат радикални промени, особено во демографските трендови, притисоците на екосистемите, конкуренцијата за глобалните ресурси и економски развој. Соработката и кохерентноста на глобално, европско и национално ниво, а исто така и прекуграничната соработка стануваат сè поважни“, се нагласува во Стратегијата 2030.

Словенија напредува во областа на квалитетот на животот и економскиот развој, а одредени проблеми врз животната средина се исто така намалени. Сепак, во многу области на економскиот, социјалниот и еколошкиот развој е далеку зад најразвиените земји, а заостанувањето на секој регион поединечно, е различен. Тоа во иднина може да значи ограничување од аспект на понатамошните можности, за појава на ниска продуктивност, неадекватни демографски промени, дополнително прекумерно натоварување врз животната средина и ниската ефикасност на земјата во промовирањето на развојот. Исклучително важна ќе биде вклученоста на Словенија во меѓународниот бизнис, исто така важен фактор за искористување на развојните потенцијали на општествено-политичката средина.

²⁴⁶Достапно на http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/2017/srs2030/Strategija_razvoja_Slovenije_2030.pdf (преземено на 31.05.2018)

Безбедноста е исто така важен фактор во квалитетот на животот. Словенија е една од најбезбедните земји во светот. Државата е свесна за фактот дека за безбедноста и нејзиното одржување е потребен сеопфатен систем за внатрешна безбедност, ефикасна заштита од природни и други катастрофи, комплексен одбранбен систем и активна надворешна политика. Промените во поширокото меѓународно опкружување, влијаат и на ЕУ и на Словенија, а зависат од справувањето со глобалните безбедносни предизвици. Современата меѓународна безбедносна средина станува сè покомплексна, меѓусебно преплетена и често непредвидлива.

Стратегијата за развој на Словенија 2030 претставува врвна развојна рамка подготвена врз основа на политиките на „Визија Словенија 2050 година“²⁴⁷-платформа за развој и меѓународните обврски на Словенија и трендовите и предизвиците на регионално, национално, европско и глобално ниво. За да се постигнат целите на стратегијата неопходна е нејзината активна реализација. „Визија на Словенија, создадена од и за нејзините жители во сеопфатен и инклузивен процес, ја опишува сликата на ситуацијата во земјата во која што сакаме во иднина да живееме и е од суштинска важност во обликувањето на насоките за долгорочен развој на земјата“, се вели во Стратегијата.

„Во хармонија со животната средина и со времето, пронајдовме рамнотежа за квалитетен живот. Со моќта на учењето успешно се соочуваме со најголемите предизвици. Ние сме иновативни, со нашите идеи влегуваме во акција. Ние градиме добри односи на доверба и градиме солидарно и толерантно општество. Ние отворено и самоуверено ја отвораме Словенија за соработка на нашите партнери. Горди сме што ја збогатуваме глобалната мрежа со својата културна уникатност. Визијата на Словенија беше создадена преку бројни разговори со жителите на Словенија“.

Стратешки упатства да можат земјите да постигнат квалитетен живот, според стратегијата се: инклузивно, здраво, безбедно и одговорно општество,

²⁴⁷Достапно на <https://slovenija2050.si/> (преземено на 03.05.2018)

континуирано учење во текот на целиот живот, високопродуктивна економија која создава додадена вредност за сите, зачувана здрава природна средина, високо ниво на соработка, компетентност и ефикасност на управувањето. Демографските трендови, технолошкиот развој, дигитализацијата, зголемените притисоци врз животната средина и други глобални мега-трендови бараат континуирано стекнување на знаење и доживотни вештини во текот на целиот животен циклус. Затоа е важно учењето за и во текот на животот, тој опфаќа колку што е можно пошироко население, со клучен квалитет и достапност, со посебна грижа за обесправените групи. Ефикасен и квалитетен образовен систем, чија цел е да се подготви поединецот за успешна работа, квалитетно живеење и учество во општеството, е предуслов за конкурентна економија и социјална благосостојба. Како да се постигнат тие цели? Стратегијата ги предлага следниве мерки за постигнување на проектираните цели: а) доживотно учење и обука како вредности кои ја зајакнуваат креативноста, иновативноста, критичкото размислување, одговорноста и претприемништвото, како и вклучување на овие содржини во образовни програми на сите нивоа; б) развивање на знаења и вештини за живеење и работа, подобрување на читањето, математичка, дигитална и финансиска писменост, промовирајќи го глобалното учење и интернационалната интеграција и зајакнување на населението за користење на најновите технологии и оттука и намалување на дигиталната неписменост; в) спроведување на концептот на одржлив развој, активно граѓанство и етика како еден од принципите на образование и обука; г) со обезбедување на ефикасност и квалитет на образованието на сите нивоа и нивно развивање практични и технички вештини за подобрување на запослувањето на поединецот; д) поттикнување на лицата со пониски образовни и други обесправени групи да се вклучат во образованието и учење за олеснување на периодот на транзиција и опстанок на пазарот на трудот, преку намалување на социјалниот ризик обезбедување квалитет на живеење; е) со поттикнување на развојот на науката и истражувањата и поврзување на образовниот систем со економијата во согласност со потребите на пазарот на трудот и развојните капацитети на регионите. Овие развојни компоненти од Стратегијата, се несомнено база за една проектирана култура на живеење, која би

била и рамка во еден надворешно-политички контекст и за културни акции надвор од границите на Р.Словенија. Посебно поглавје во овој стратешки документ (Глава 4) е посветено на културата и јазикот, како основни фактори на националниот идентитет, кој е „важен фактор во социјалната кохезија на секоја држава“. Поради својата локација како крстосница на културите, словенечкиот културен простор се карактеризира со традиционалност и разновидност. Се карактеризира со историска традиција и база на провинциски фрагментации, културна и историска разновидност, што е основа на словенечкиот културен идентитет -словенечко, чиј најзначаен носител е заедничкиот словенечки книжевен јазик. „Заедничкиот словенечки културен простор треба да биде доволно добро поврзан за да овозможи искористување на сите културни, политички и економски капацитети. Националната култура и словенечкиот јазик ние сакаме да ги развиеме како фактор на идентитет, видливост и социјален и економски напредок“,се потенцира во документот. Начините, механизмите и средствата кои Стратегијата 2050 ги предвидува за остварување на целите од областа на културата, јазикот и поддршката на националниот идентитет, се следниве: а) преку развивање и зачувување на словенечкиот јазик, културата и културното и природното наследство; б) зајакнување на националниот идентитет и заштита на културната разноликост; в) промовирање на добро и кооперативно управување со целиот културен менаџмент и културно наследство; г) преку промовирање на културен ангажман и дигитализација кои ќе овозможат зачувување, пристапност и промоција на културните содржини; д) овозможување на отворен пристап до јазични алатки и ресурси и културни содржини за сите, посебно на оние со попреченост и лица со различни форми на функционална попреченост; е) преку зајакнување на соработка помеѓу економијата и културата, преку промовирање на креативноста и креативните индустрии и истражувачки гранки на уметноста, како синергија помеѓу науката, уметноста и културата; е) преку промовирање на меѓународната културна соработка, промоција на словенечката култура и спортот на меѓународна сцена, преку негување на врските со Словенците во соседството и странство, како и со развивање на ефикасен систем на јавна и културна дипломатија кои би биле во функција на подобро препознавање и зголемување на

угледот на Словенија во светот. Во Главата 10 од Стратегијата, проектирани се одредници за правниот систем и системот на мерки за правичност и безбедност, кои што имаат и културолошки компоненти и од тој аспект се интересни за предметот на истражување во овој труд. Словенија според бројни истражувања и рангирања од релевантни меѓународни институции е водечка држава меѓу државите произлезени од поранешна Југославија во поглед на правниот систем, правната сигурност, безбедносниот систем. Така, во стратешкиот документ се вели дека „правниот систем има важна национална а и стратешка важност во заштитата на граѓанските права како и на економскиот развој и просперитет, бидејќи тие силно зависни од тоа, во сите општествени системи и потсистеми“. Правниот систем претпоставува и постојано унапредување на човековите права и основни слободи, правна сигурност и владеење на правото, кои заедно чинат сет од клучни фактори за квалитетот на демократијата и социјалниот развој. Она што претставува невралгична точка во реформите од правосудството во сите држави произлезени од Југославија во своите процеси на трансформација и долгите години на транзиција е секако подобрувањето на довербата на граѓаните во правниот систем и создавање на вистински независен судски систем, чиј интегритет и авторитет би се градел со квалитетни и навремени судски одлуки. Во документот се нотира дека „клучна загриженост е единството на судската пракса и обезбедувањето на непристрасност и објективност во функционирањето на судството, бидејќи тоа е и еден од неопходните услови за спречување на злоупотребите на јавните функции и овласувања, како и борбата за нулта толеранција на корупцијата. Тоа се исклучително важни фактори, а пред сè транспарентните законодавни процеси, јасните правила и нивната имплементација и ефективната и квалитетна судска заштита. Затоа, мора да се бара и креира правен систем кој би обезбедил висок квалитет и ефикасна правна системска рамка. Треба да се обезбеди транспарентност и јасност во прописите, како и следење на нивната ефикасност. “Задоволството со судскиот систем во Словенија е релативно ниско, во споредба со државите членки на ОЕЦД“, се подвлекува во овој стратешки документ. Функционирањето на судскиот систем, во однос на достапноста, ефикасноста и квалитетот е стандард кој има значително

влијание врз довербата на граѓаните во јавните институции и владата, успешното гонење на сите видови на криминал, особено економскиот, како и ефективност во поглед на граѓанските постапки, придонесуваат за создавање неопходни услови за подобра деловна клима и окружување, поголема конкурентност и привлечност или атрактивност за инвестирање. А овој сет од проектирани мерки и задачи, се неопходен услов за водење и на успешна надворешно-политичка акција, посебно од делот на јавната, економската и културната дипломатија. За таа цел, документот предлага и мерки преку кои би се остварила оваа цел, а тоа се: а) заштита на сите човекови права и основни слободи, елиминирање на дискриминацијата и обезбедување на еднакви можности на национално, регионално и глобално ниво; б) преку обезбедување унифицирана судска пракса, со ефективно и еднообразно извршување на задачите на судската администрација и јасно процедурално и материјално законодавство; в) со одржување на независноста на судството и со непристрасно и објективно дејствување на правдата; г) преку ефективна и транспарентна имплементација на судските постапки и зајакнување на културата во вонсудското разрешување на спорови; д) со спречување, рано откривање и санкционирање на коруптивни дејства; е) со спроведување на превентивни задачи насочени кон намалување на ризикот од појава на конфликти или други отстапувања кои бараат акција од страна на државата.

Словенија е глобално одговорна и солидарна држава, која мора да остане со таков фокус и во иднина. Словенија учествува во меѓународни организации и операции и мисии, кои и обезбедуваат стабилно меѓународно опкружување и безбедност, а освен тоа е член во НАТО од 29 март 2004 година, а во меѓувреме се афирмира и како носител на бројни иницијативи на оваа организација во регионот, но и пошироко. Надворешната и безбедносната политика на ЕУ е примарна рамка за обезбедување на националната безбедност на Словенија. Активно се стреми да промовира мир, безбедност и стабилност, почитување на човековите права и меѓународното право, за да се спречат конфликтите и заеднички да се справат со глобалните прашања и предизвици како што се миграциските текови, тероризмот, климатските промени и почитувањето на

човековите права. Тоа несомнено придонесува за сè позначајна меѓународната развојна соработка и хуманитарна помош кон државите во странство, како и избалансиран и правичен глобален развој и искоренување на сиромаштијата и нееднаквоста.

Со вклучувањето на Словенија во ЕУ, променет е и фокусот на сегментите на меѓународната соработка во културната политика. Главен политички документ од овој домен е Националната програма за култура 2008-2011,²⁴⁸ која го дефинира императивот на словенечкото културно претставување во странство, како спој на традицијата и инвентивноста, но и како интегрален дел од европската култура. После придружувањата кон ЕУ, словенечката културна дипломатија го поместува својот фокус на делување, посебно кон државите од Југоисточна Европа. Новата Национална програма за култура на Словенија 2018-2025 е несомнено стратешка културна рамка во развојните проекции на словенечката култура и културна дипломатија во актуелниот миг, но и до средината на третата декада од 21 век.

Успехот на словенечката култура на меѓународно ниво веќе одамна ги надмина перформансите во непропорционалните бројки и видливоста на Словенците во многу други области. Словенците сакаат културата да стане клучна област за видливост на земјата и преку подобрувања од нормативна и емпириско-практична природа, да создаваат услови за олеснување и унапредување на промоцијата. Програмски дефинираната и дизајнирана културна политика овозможува меѓународната промоција на словенечката култура или културната дипломатија, Словенија и Словенците да можат да се претставуваат во најдобро можно светло и на најдобар можен начин. Тоа е начинот на кој Словенија се претставува во светот, како креативно општество и држава, како посакувана дестинација во светот, која нуди спокојна и креативна култура на живеење. Најновата Национална програма од културата на Р. Словенија ги предлага следниве оперативни цели: а) Успешна имплементација на проектот „Словенија-почесен гостин на Меѓународниот саем на книгата во Франкфурт“ во 2021 година; б) Воспоставување мрежа на промотори (почесни конзули) на

²⁴⁸Достапно на <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlid=200835&stevilka=1428> (преземено на 04.05.2018)

словенечката култура во приоритетни држави за Словенија; в) Основање словенечки културно-информативни центри (SKIC-освен во Виена и Берлин, барем во Брисел, Париз, Лондон, Њујорк, Москва и Пекинг, како приоритетни) во најмалку уште три светски културни престолнини; г) Креирање и реализација на планот „презентација на словенечката култура на важни светски културни настани“; д) Зајакнување на културни размени со културно развиени земји и држави со поголемо искуство во културната дипломатија; ё) вложување дополнителни напори и ресурси за развој на културниот туризам.²⁴⁹

Со оглед на финансиските и географските детерминанти и ограничени можности за промовирање на словенечката култура, Словенија развива една специфична и препознатлива културна дипломатија, која станува парадигма, како помалите држави со исти или слични такви ограничени ресурси и можности би можеле да практикуваат слични искуства. Иако се постигнати забележителни резултати и со претходната програма, посебно во остварувањето на значајни преводи од словенечката книжевност во светот, успешни изложби на словенечки ликовни уметници, претставување на словенечки театри и филмови, Словенците во новата програма сметаат дека треба таквите културни акции во странство да имаат подобрена координација и синхронизација, со сите актери кои имаат одредени ингеренции и искуства на меѓународната културна сцена.

6.4.2. Словенечката дигитална дипломатија

Словенија²⁵⁰ комуницира со вкупно 13 налози на 5 социјални мрежи. Вкупниот број следбеници на социјалните мрежи изнесува нешто над 204.000, а најмногу следбеници на Твитер има налогот на Владата со над 48.000 следбеници. На Твитер освен овој најпосетен налог, свои налози имаат и претседателот, премиерот, министерот за надворешни работи, а владата има и посебен налог кој се изготвува на англиски јазик. Словенечкиот претседател, освен на Твитер каде го следат 42.700 посетители, има и Фејсбук профил каде е

²⁴⁹ Достапно на http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Fotogalerija/2017/8-avgust/NPK_2018-25_za_javno_razpravo.pdf (преземено на 30.06.2018)

²⁵⁰ Достапно <http://digidiplomatija.com/2017/02/06/analiza-digitalna-diplomatija-slovenije/> (преземено 30.06.2018)

следен од 48.000 посетители, а има и свој Инстаграм налог со 15.400 следбеници. Анализата што ја направил порталот за дигитална дипломатија (www.digidiplomatija.com) вели дека Борут Пахор во просек дневно објавува 3,45 твитови, а најпопуларни постови му се од средбите со рускиот претседател Путин и српскиот претседател Вучиќ. Три пати помалку следбеници на социјалните мрежи има (до март 2018 година) словенечкиот премиер Миро Церар, кој е присутен на три социјални мрежи (Твитер-21.100 следбеници, Инстаграм-206, Фејсбук-11.047). Негов најпопуларен пост е фотографија од јули 2016 од сребата со српскиот претседател Вучиќ во Париз. Интересно е што премиерот Церар има процентуално повеќе следбеници во Брисел 19 %, отколку во Љубљана 12 %. Една од најзанимливите акции на словенечката дигитална дипломатија од последните години е поврзана со Меланија Трамп (родена Словенка), првата дама на САД, почнувајќи од моментот кога сите словенечки официјални налози ги пренесоа честитките за победата на нејзиниот сопруг Доналд Трамп на претседателските избори во САД. Словенија се наоѓа на 3 место на рангирањето за успешност на комуницирање преку средствата на дигиталната дипломатија, од земјите произлезени од поранешна Југославија.

6.4.3. Одредени специфики на словенечката културна дипломатија

Република Словенија во спроведувањето на својата надворешна политика, се држи до начелото, дека помалите држави не можат да развијат широка и моќна дипломатска служба насекаде низ светот, како големите сили. Но, затоа и можат да сметаат на меката сила во дипломатијата, со која можат да бидат постигнати многу поголеми резултати, а со помали ресурси. Културната дипломатија, според видни словенечки научници, претставува предност во надворешната политика, преку која можат да се постигнат две суштински цели, имено, да се комуницира културата на својата држава со култури на други држави како прва и контекстуализацијата на целите на надворешната политика, како втора суштинска цел. За словенечката надворешна политика, а со тоа и словенечката културна дипломатија се смета дека генерално, поминала низ три фази од

осамостојувањето на државата, до денешниот период. Првата фаза може да се дефинира како фаза на „оградување и отстапување“ од државите произлезени од Југославија, но и воопшто од Балканот како регион и преместување на фокусот на интерес кон државите од Централна Европа. Втората фаза ја карактеризира скоро потполно фокусирање кон државите членки на ЕУ и НАТО, а во третата фаза, после постигнувањето на зацртаните цели за влез во евро-атлантските структури, повторно посебен интерес се изразува кон државите од Југоисточна Европа. Во овој контекст, мора да бидат споменати Јадранско-Јонската Иницијатива и Процесот Брдо-Бриони, во кој Словенија, заедно со Хрватска работи на процесите на зближување на државите опфатени со овие два проекти на нивно заедничко приближување кон европските интеграции, преку бројни проекти и иницијативи, како што се мобилноста на студентите и добивањата на стипендии за студентите од државите од овие региони, што несомнено претставуваат содржини од културната дипломатија.

Во процесите на евро-интеграција, Словенија се соочи со проблеми во своето брендирање и препознавање, а на најдобар можен начин Словенија го искористи претседателствувањето со Европската Унија во првата половина од 2008 година, со исклучително креативен промотивен материјал, посебно со дизајнот на логото *S-love-nia*, инвентивен начин да се направи разлика со уште една членка на ЕУ Словачка, поради „проблемот“ на голем број Европјани, да прават разлика помеѓу овие две држави. Во последните 20 години, Словенија се наметна како лидер во регионот со независната културна сцена (која има и најдолга традиција од земјите од поранешна Југославија), но и со свое брендирање преку своите меѓународно исклучително популарни автори како што се Томаж Балаум, Алеж Дебелњак, Драго Јанчар и контроверзниот светски познат словенечки филозоф, социлог и културолог Славеј Жижек.

6.5. КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА НА СРБИЈА

Стратегијата за развој на културата ги содржи определбите на државата и ги дефинира стратешките приоритети и правци на развојот на културата во Србија од 2017-2027 година²⁵¹. Со овој документ, полето на културата се утврдува како една од клучните димензии на оддржливиот развој на Србија. Тоа значи дека основна стратешка цел е културниот придонес во развојот на општеството во Србија, културниот живот на нејзините граѓани и евроинтеграциите, и тоа преку заштита, изучување и претставување на културното наследство и поттикнување на уметничкото творештво. Со стратегијата се реагира на клучните потреби на културниот систем, општеството во целина и културната дипломатија и меѓународните односи.

Димензии на српската култура, кои ги препознава и негува оваа стратегија се: словенската, византиската, старобалканската, херојската, просветителско-европската, демократската, контактната или димензија на отвореноста. Негувајќи ги наведените димензии на српската култура, на најдобар начин се чува и негува културниот идентитет, и се одржува чувствителната рамнотежа помеѓу отвореноста на националната култура и заштитата од втопување во масовната култура на глобалниот конзумеризам. Српската култура со векови примала влијание од различни правци, повремено и таа имала можност да зрачи со свое влијание во регионот, па и пошироко. Отвореноста за културно влијание е битен елемент за виталноста на општеството, но овој принцип „не смее да го загрози темелното определување за развој и напредок на националната култура, туку мора да донесе широк увид, пример и охрабрување за напредок, свест за поврзаноста со достигнувањата на другите народи и мотив на културата да и се овозможат услови за нејзин полн развој“. И покрај видливите ефекти на процесот на глобализација, националната култура мора да остане цврста потпора на заедницата и во неа да пронаоѓа алтернативи за понатамошен развој и обнова. Културната политика „мора да се движи со подеднаква оддалеченост помеѓу

²⁵¹Достапно на <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-/-nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-.pdf> (преземено на 15.05.2018)

предизвиците на културниот етноцентризам од една страна и опасностите од акултурација, од друга страна“. Секоја национална култура почива на јасна претстава за сопствениот идентитет, но и на можностите за проширувања и отворања на нејзините развојни перспективи и нејзина проверка и евалуација на меѓународен, мултикултурен и транскултурен план.

Стратегијата за развој на културата ги содржи определбите на државата и ги дефинира стратешките приоритети и правци на развојот на културата во Србија од 2017-2027 година. Со стратегијата, полето на културата се утврдува као една од клучните димензии на одржливиот развој на Србија. Тоа значи дека основна стратешка цел е придонесот во развојот на општеството во Србија, културниот живот на нејзините граѓани и евроинтеграциите, и тоа преку заштита, изучување и претставување на културното наследство и поттикнување на уметничкото творештво.

Основен круг на идентитетскиот феномен го чинат, јазикот и книжевноста, свеста за историската и религиската припадност, обичаите, начинот на живот, посебните форми на духовно-историското сознание, менталитетските обрасци, како и разноразните претстави на народот, за самиот себе.

Науката, според стратегијата, исто така има важна улога во развојот на културата. На прво место, научните истражувања по пат на кои доаѓаме до податоци и релевантна статистика за културата (од анализа на културните потреби на граѓаните, преку мапирање на културниот пејсаж и систем, ресурси и потенцијали, до евалуација на културните политики) се од суштинско значење за процесот на стратешко планирање и носење на одлуки. Културната политика заснована на такви податоци и анализи, создава инструменти со кои може ефектно да се постигнуваат развојни и посакувани цели во културниот развој како и во задоволување на јавниот интерес во културата.

Р.Србија својот современ идентитет го третира како кохезивен и инклузивен општествен фактор, кој се рефлектира во заедничкото наследство на сите граѓани на Р. Србија и интеркултурниот дијалог, на сите нивоа. Современата култура на Р. Србија се базира на културата на сеќавањето и разбирањето, на активен придонес во развојот на регионалниот и европскиот културен простор, како и на

интернационализацијата како фактор за општиот развој, позиционирање и зголемување на угледот во поширок меѓународен контекст.

Начела на стратешкиот развој на културата се засновани, на следниве принципи: а) определба за заштита и негување на националната култура; б) заштита на културните права на националните малцинства; в) унапредување на заемното разбирање и рамноправно вклучување на чувствителните групи во културниот живот, културата како фактор за општествена кохезија, културниот и јазичниот диверзитет и интеркултурен дијалог, културната разноликост; г) широката достапност на културата и рамноправното и активно учество во културниот живот, развојот на публиката и културните потреби на сите граѓани, а посебно на децата и младите, културната демократија, аматеризмот, партиципацијата; д) заштита и вреднување на културното наследство, како необновливо и единствено наследство; е) развој на меѓународната културна соработка и придонес кон угледот на земјата; е) современи модели на финансирање и разбирање на културата како стопански потенцијал.

Со стратегијата за развој на културата во Р.Србија, дефинирани се три приоритети :

1) Развој на кадровскиот потенцијал, континуираното учење, едукација и развој на нови знаења и вештини, мобилност, развој на нови професии во културата, а посебно на оние кои се однесуваат на развој на публиката, меѓународната соработка, новите технологии и дигитализација во културата, развој на пазарот и креативните индустрии, одговорна кадровска политика и запослување во културата, нови практики и иновации.

2) Развој на инфраструктурата, изградба на нови и реконструкција на постоечките објекти, современ изглед и дизајн на објектите, техничка опременост, информатичко-комуникациска инфраструктура, инфраструктурни ресурси за потребите на дигитализацијата, подобрување на условите за заштита на културното наследство, основање на нови установи во културата.

3) Европски интеграции и меѓународна соработка : учество во програмите на ЕУ, меѓународни професионални стандарди, европски вредности, финансиска поддршка, развој на заедничкиот регионален и европски културен простор,

создавање предуслови за развој на регионалниот пазар, углед и што подобро позиционирање на Србија, интернационализација, развој на капацитетите на установите и организациите, партнерската соработка, отвореноста и виталноста.

6.5.1. Поврзување на српскиот културен простор

Со оглед на фактот дека денес Србите живеат во повеќе држави (Р. Србија, Р.Српска-Босна и Херцеговина, Црна Гора, Хрватска, но и Словенија, Македонија, Романија, Унгарија, Австрија, Албанија и многу други земји во Европа и светот), треба да се работи на систематска помош на дејствувањето на оние установи и организации кои работат на тие простори, претворувајќи ги во неформални српски културни центри, преку континуирано вложување и помагање и стручна грижа и помош. Во прилог на ваквиот пристап, зборуваат искуствата на *Матица српска*, *Вукова задужбина*, *СКД Просвјета* во Хрватска, *СКПД Просвјета* во Р. Српска, *Савез Срба* во Темишвар, Романија, *Самоуправа Срба*, во Будимпешта, Унгарија и др.установи во дијаспората (како што е Српска национална академија во Торонто, Канада) чија задача е да ги соберат на едно место сите оние кои што ги почитуваат и држат до српските културни вредности.

Во рамките на унапредувањето на функционирањето на Културниот центар на Србија во Париз и основање на други такви во поголемите светски метрополи и други градови, како што е Трст, каде е во план основање на Културен центар на Србија, во блиска иднина, се дел од поважните цели на српската културна политика и културна дипломатија во следните неколку години.

6.5.2. Развој на меѓународната културна соработка

Зајакнување на капацитетите на културниот сектор за меѓународна културна соработка треба да биде во склад и согласност со билатералните и мултилатерални договори и спогодби и со надворешно-политичките приоритети на Република Србија. Јакнењето на српското културно влијание и промоцијата на развојните приоритети треба да биде заснована не само на проактивна и видлива,

забележлива билатерална соработка, туку и на постулатите дека највисоките думети на српската култура јасно сведочат за припадноста кон европскиот културен контекст. Мултилатералната културна соработка денес претставува еден стандард во рамките на меѓународните односи во културата кој дава и логистичка рамка за соработка со релевантните организации и установи од културата, кој помага кон создавање стабилна основа за закони на национални нивоа како и за креирање на успешна културна политика.

Стратешка цел од доменот на меѓународната културна соработка или културната дипломатија би било јакнењето на билатералната соработка. Јакнењето на билатералната соработка во контекст на надворешната политика има за цел создавање на културни врски поради промоција, но и поврзување со светските културни текови. Користејќи ја силата и инструментите на културната дипломатија, базата за развој на овие активности Србија ја има во соработката со земјите со кои ја врзуваат традиционално добри и континуирани културни односи, а истовремено на создавање системска поддршка со земји со кои културната соработка е динамична и континуирана. Можат да се издвојат следниве подрачја на дејствување: регионот на Југоисточна Европа, Европа и интерконтиненталната соработка, како и со земјите со кои постои меѓусебен интерес за културна размена и врски. Понатаму, ќе се иницираат нови линии на соработка и поттикнување на постоечките врски и партнерства, според потпишаните меѓународни договори, што може поволно да се одрази и на пошироките односи.

6.5.3. Поддршка на соработката на републичките установи од културата и странските партнери

Посебно значаен аспект на билатералната културна размена ќе биде поттикнувањето и воспоставувањето на непосредни и континуирани врски помеѓу републичките установи од културата (протоколи за соработка на музеи, библиотеки, архиви, филмски центри и архиви, театри-драма, опера, балет и др) со хомологни партнери, како и постојана размена на квалитетни програми, размена на стручни лица, мобилност на уметниците, вмрежување на сите професионални актери. Потребно е да се воспостави концепциска поврзаност

помеѓу програмските содржини кои се претставуваат во странство и приоритетите на националната културна политика.

6.5.4. Поддршка на меѓудржавното претставување на културата и уметноста

Важен вид на културната дипломатија е претставувањето на националната култура и уметност на меѓудржавно ниво, со координирани активности на министерствата надлежни за култура, преку реализација на различни манифестации/проекти (културни сезони, денови на култура и други формати на претставување), во кои најчесто се применува начелото/принципот на реципроцитет.

6.5.5. Создавање на мрежа од српски културни центри во странство

На полето на билатералната соработка, во рамките на јавната и културна дипломатија, посебен аспект претставува дејствувањето на културните центри во земјата на прием/земјата-домаќин. Преку културните центри, се промовира јазикот, културата и културните вредности, допринесувајќи во развојот на билатералните односи и во други подрачја, како што се образованието, информирањето, туризмот и др. Р. Србија има во план да ја прошири мрежата на делување, но и влијание, со отворање и на други центри, освен постоечкиот во Париз. За првата фаза активности на овој план, планирано е отворање на такви центри во Москва, Пекинг и Берлин, но и во Трст, како и во други позначајни светски метрополи. Во план е Културниот центар во Париз да го прошири кругот на своето делување и преку културни проекти и програми да се покрива и Брисел, а за таа цел во оваа програмска проекција, истиот да се реорганизира со својата работа, со зајакнување на стручните капацитети, профилирани во доменот на културата и уметноста. За секој центар неопходно е да се изработи единствена стратегија, во која ќе биде вклучена добро промислена кадровска и програмска анализа.

Неопходно е да се изработи пилот-стратегиија за Културниот центар на Србија во Париз, имајќи го во предвид неговото долгогодишно неадекватно дејствување, а

исто така неопходно е да се засили меѓуресорската соработка со Министерството за надворешни работи, како и со ресорните министерства задолжени за образование и туризам, а неопходно во овој контекст е иницирање на измени во Законот за надворешни работи кој ќе понуди конкретни решенија за деценискиот проблем на функционирање на српските културни центри во странство, како и нерешениот статус на културните центри кои веќе постојат и функционираат.

6.5.6. Поддршка за изучување на српскиот јазик и литература во странство

Академското изучување на српскиот јазик е од посебно значење, бидејќи претставува основа и предуслов за секој друг облик на културна соработка и кој влијае и квалитативно и квантитативно на рецепцијата на српската култура во светот. Поради тоа потребна е меѓуресорска соработка со министерствата надлежни за образование и надворешни работи, за унапредување на статусот на србистиката во рамките на светските студии за славистика.

Во сетот предвидени мерки за постигнување на стратешките цели, спаѓаат следниве неколку :

- 1) Унапредување на меѓуресорската соработка со Министерството за надворешни работи, со цел унапредување на меѓународната културна соработка и размена, како и решавање на прашањето со културните центри: воспоставување на мрежа од нови културни центри на Србија во Пекинг, Москва, Берлин, Вашингтон, Трст како и реформирање на постоечкиот центар на Србија во Париз, како и регулирање на статусот на странските културни центри во Србија.
- 2) Изработка на годишна програма преку конкурс во Министерството за култура и информирање за предложување програми и проекти од областа на културата и уметноста за културните центри.

Една од позначајните цели е унапредувањето на регионалната соработка, со цел да се придонесе кон негувањето на добрососедски односи и јакнење на меѓусебната доверба, како и на создавањето услови за спроведување на регионална културна политика. Соработката во рамките на регионалните

организации, иницијативи и мрежи кои делуваат во оваа област ќе биде овозможено и преку заедничко делување кон фондовите наменети за култура. Приоритетните области на регионалната соработка се состојат од : вреднување на културното наследство, ширење на креативните идеи и уметнички остварувања, мобилност на уметниците, експертска размена на искуства и вмрежување и проширување на заедничкиот пазар, посебно кога станува збор за креативните индустрии и оддржливиот развој. Посебно, во овој контекст се издвојува активното учество на Србија во Советот на министри за култура на Југоисточна Европа, Регионалниот совет за соработка, Организацијата за црноморска економска соработка, Централно-европската иницијатива.

Мерки за постигнување на овие цели се:

- Активно учество на Србија во меѓународни организации, иницијативи и мрежи преку учество на високо професионални претставници и квалитетни проекти, со цел репозиционирање на српскиот културен сектор и влијание;
- Воспоставување на механизам за спречување на “приемот на т.н. Косово” во УНЕСКО и во други меѓународни организации и тела, преку осмислена и промислена кампања, во соработка со Министерството за надворешни работи, Канцеларијата за Косово и Метохија и останатите релевантни органи;
- Засилено интегрирање на универзалните норми и принципи кои ги дефинираат меѓународните организации во конвенциите и другите акти во областа на културата и уметноста;
- Ратификација и интегрирање на Конвенцијата на UNIDROIT, за украдени или незаконско извезени културни добра (Рим, 1995);
- Ратификација и интегрирање на Конвенцијата на Совет на Европа за кинематографската копродукција (ревидирана);
- Иницирање на нови предлози во номинацијата за Листата на светско наследство, со што Србија би имала барем уште 4 запишани културни добра до 2027 година, како и во Репрезентативната листа за нематеријално културно наследство, на која до 2027 би биле запишани барем уште 5 српски културни добра;
- Изработка на менаџмент планови за спомениците од Листата на светското наследство (Студеница, Стари Рас и Сопочани, Гамзиград);

-Зајакнување на културните индустрии преку меѓуресорска соработка со сектори од стопанството, трговијата, туризмот и др, како со граѓанскиот сектор, преку нови иновативни партнерства, создавање олеснувања и поттикнувања за вложувања во културниот сектор и поддршка на стратешките иницијативи, проектите/програмите кои во себе содржат елементи на креативност и иновативност.

Србија учествува со свои проекти и во спроведувањето на Европската стратегија за регионот на Дунав (EUSDR), како и Јадранско-Јонската стратегија (EUSAIR) и нивните програми.

Србија има само еден културен центар во странство, во Париз, Франција, чија „мисија е истрајноста во конзистентноста за што подобро запознавање со Србија, од минатото, сегашноста и иднината, но исто така и со фаворизирање на интеркултурниот дијалог и развој на уметничка размена со Франција, силен традиционален пријател меѓу двата народа“.

Основната идеја за основањето на КЦС во Париз е претставувањето на српската култура во Франција, пред француската и светската јавност и публика, но исто така и пред бројната српска дијаспора во Франција, за која се претпоставува дека изнесува преку 250.000 луѓе. Центарот е член на FICEP (Forum des Instituts Culturels Etrangers a Paris), како и на различни локални и национални иницијативи, како што се Ноќта на музеите, Белата Ноќ, Празникот на музиката и други.

Еден од приоритетите на српското Министерство за култура е регионалната соработка, а Србија ги поддржува заклучоците за култура на Централно-европската иницијатива, учествува во Советот на министри од Југоисточна Европа како и во Регионалниот фонд за кинематографија. Во октомври 2007 година формирана е Културно-контактната точка за Србија, надвор од постоечката структурна и организациона поставеност на Министерството за култура, како резултат на процесот на поддршка на европското партнерство. Министерството за култура на Р. Србија во овој период подготвува проекти за промоција на културното наследство на Косово и Метохија.

Министерството за култура, поточно Секторот за меѓународна односи, европска интеграција и развој на менаџментот во култура, ги поддржува институциите од

културата во процесите на *networking* и копродукција со странски институции, но во овој иницијален евро-интегративен процес сеуште не постои долгорочен систем кој може да обезбеди гаранции за реализација на проекти со странските партнери, како и стабилен *networking*.

6.5.7. Српска дигитална дипломатија

Србија води, според познавачите на дигиталната дипломатија солидна комуникација преку актуелните социјални мрежи.²⁵² Официјално, комуникацијата се води преку вкупно 12 налога на 4 социјални мрежи. Вкупниот број следбеници е преку 550.000. Најмногу следбеници имаше твитер налогот на поранешниот премиер Вучиќ, со преку 181.000 следбеници. На Твитер, освен налогот на српски и англиски на премиерот на Србија, свој налог има Претседателот на Србија (за време на анализата тоа беше г-н Тома Николиќ), како и Претседателството и Владата на Србија. Српскиот министер за надворешни работи, има околу 8000 следбеници на својот Фејсбук профил. Една од најгледаните фотографии на профилот на Ивица Дачиќ е фотографијата направена заедно со рускиот портпарол на Министерството за надворешни работи Марија Захарова, на која таа позира во елек, поклон од српскиот министер. Најпопуларен твит на поранешниот српски претседател Николиќ е фотографија со британскиот кралски пар, принцот Чарлс и неговата сопруга. Од Инстаграм профилот на г-н Николиќ, најмногу внимание побудуваше снимка од средба со поранешниот претседател на Куба, Фидел Кастро. Неговите постови најчесто се објавувани на српски јазик и со кирилично писмо. Своевиден куриозитет е однесувањето на поранешниот премиер, а сегашен претседател на Србија, Александар Вучиќ. Веројатно неговиот личен анимозитет кон социјалните мрежи не го спречува поради службените должности да има бројни следбеници и да биде активен на Твитер, па дури во 2016 година порталот *Twiplomacy* да го рангира на 20 место, помеѓу 50 највлијателни лидери во 2016 година. Но, од само нему познати причини и двата

²⁵² Достапно на <http://digidiplomatija.com/2017/01/30/analiza-digitalna-diplomatija-srbije> (преземено 30.06.2018)

негови твитер налози (на англиски и српски јазик), престанаа да бидат активни во август 2016 година (за време на Олимписките игри во Рио), па сè до јануари 2017 година, што за познавачите на дигиталната дипломатија е не само необичен, туку и противречен и контра-продуктивен гест. Останува впечатокот, дека Република Србија има простор за понатамошно ангажирање на алатките на дигиталната дипломатија, имајќи ги во предвид предизвиците кои на меѓународен план ги има со Косово, Хрватска и Албанија, кои на сите светски рангирања за дигиталната дипломатија се наоѓаат далеку пред неа, по сите параметри. Во овој контекст, не можат да чудат најавите од Министерството за надворешни работи на Србија дека за нив дигиталната дипломатија е „од клучна важност во глобализираниот свет кој сè повеќе се потпира на медиумите како извор на основни информации и дека ваквата промоција на резултатите кои ги постигнува Србија можат да бидат само од помош во зацврстувањето на нејзиниот имиџ на модерна, компетитивна и кредибилна дипломатија“. За таа цел, а со помош и поддршка на британската влада, основана е „Дипло- Фондација“, на која обуки и работилници за српските дипломати ќе водат најдобрите експерти од Велика Британија од оваа област.²⁵³

6.5.8. Специфики на српската културна дипломатија

Ако треба да се направи некаков пресек или презентира нешто од актуелната српска културна дипломатија, тогаш две работи во ниеден случај не може да останат неспоменети. Тоа се, со години на ред, најкарактеристични продукти на српската културна политика и културната дипломатија. Првиот феномен, тоа е српската турбо-фолк музика. До која мерка е тој феномен силно изразен, може да се забележи и при потпишувањето на договорот за културна соработка помеѓу Србија и Велика Британија, на 11 ноември 2016 година во Белград, кога британскиот министер за надворешни работи Борис Џонсон задоволен од сознанијата дека британската серија *Only Fools and Horses* е исклучително популарна во Србија, изјавува шеговито, но многу индикативно: „Не

²⁵³Достапно на <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/2893380/dacic-digitalna-diplomatija-moze-biti-od-ogromne-koristi.htm> (преземено на 19.05.2018)

знам како ќе изгледа нашата културна соработка, но знам дека ќе треба да увезуваме српска турбо-фолк музика“. Да се споменува на највисоко дипломатско ниво овој феномен, заедно во контекст и на „културниот натпревар кој би било препорачливо да изгледа како добра партија тенис помеѓу тогаш првите два светски рекети во тенис Новак Џоковиќ и Енди Мареј“, веќе и не е само духовита дипломатска шега. Српскиот турбо-фолк е еден не само музички, туку воопшто и културолошки феномен кој случајно или не, се појавува кон крајот на 80-те години, уште во рамките на Југославија, заедно со појавата на сè поизразениот српски национализам, поврзан со појавата на Слободан Милошевиќ на политичката сцена. Како музички правец, се појавува со вметнување на модерни ритмови, најнапред диско-ритмови (Лепа Брена и Драгана Мирковиќ како први фолк-свезди кои постигнуваат за тоа време неверојатни успеси и тиражи на продадени плочи), а потоа и со вметнување на електронски звуци и популарни западни ритми, од рок преку есид-џез, до хип-хоп и рап во матрицата на новокомпонирана српска народна музика. Вметнувањето и на ориентални арапски и турски ритмови, грчки и ромски музички стилови, прави од него еден своевиден музички амалгам, кој стекнува исклучително голема популарност, не само на просторите на Балканот туку и пошироко-наоѓајќи свој пандан подоцна и во бугарскиот музички правец-чалга и грчката лаика. Турбо-фолкот е можеби денес, најпознат, најпопуларен, најкомерцијален, но и најконтроверзен српски културен производ и бренд. Иако признат и во релевантни студии од музиката на западот, како еден од правците во сè популарниот *world music* свет (Горан Бреговиќ, Есма Реџепова, Кирил Цајковски се исто така брендови од другите простори на поранешна Југославија во тој нов музички светски правец), сепак кога е во прашање српскиот турбо-фолк, имиџот е тешко поправлив и поради контроверзите што ја следат несомнено најголемата звезда на овој жанр Цеца Ражњатовиќ,(сопруга на српскиот командир на паравоените формации Тигри за време на југословенските војни во 90-те, најголема слава на музички план доживува за време на владеењето на Слободан Милошевиќ, а потекнува од исто место-коинциденции или не?!, со сегашниот прв човек на СПС и актуелен Министер за надворешни работи Ивица Дачиќ) на која долго време и беше забранувано да настапува во поголем дел од државите од

ЕУ, а до ден денешен сè уште (и покрај огромната популарност) не и е овозможено да одржува концерти во Хрватска. Една од првите и ретки научни критики за турбо-фолкот доаѓаат од перото на проф. Милена Драгичевиќ Шешиќ, која и од културолошки и политиколошки аспект го третира овој феномен, уште во годините на неговиот подем, во книгата „Неофолк-публика и њене ѕвезде“ (1994). Друг, карактеристичен пример за поновата српска културна дипломатија е проектот на светски познатиот режисер Емир Костурица, кој со сесрдна поддршка на српските власти, како и личната поддршка од Претседателот на Република Српска Милорад Додиќ, во Вишеград, а во чест на нобеловецот Иво Андриќ подигна град кој го носи името, Андриќ-град. Културно-историскиот центар Андриќ-град е изграден по идеја на Кустурица, започна да се гради во месец јуни 2011 година, а во функција на промоција на културата како исклучителна туристичка атракција отворен е за посетители од јули 2012 година. Градот е замислен како „синоним за културата и уметноста на Република Српска“, сместен е на површина од 14.000 м², а низ 50-на објекти од камен, е реконструиран цел еден мал град со многу содржини, меѓу кои и градски театар, модерно кино, градска управа, Академија за уметности, Андриќ-гимназија, Спомен куќа на Иво Андриќ и многу други објекти. Предвидено е, во овој споменично-креативен комплекс, свои конзулати и почесни конзулати да отвораат странски земји. Иво Андриќ, несомнено најголемото писателско перо од времето на Југославија, а кој *post mortem* беше присвојуван подеднакво и од српската, хрватската и босанско-херцеговската книжевност и култура, но неговиот споменик во Вишеград беше осквернавен меѓу првите уште на самиот почеток на босанско-херцеговската војна.

На мапата на интересни културни настани, Србија е присутна и со Фестивалот или „Саборот на трубачи“ што традиционално од 1961 година се одржува во малото место Гуча со 2000 жители. Но, ова мало место секоја година, во средината на месец август, станува не само регионална, туку и светска културна манифестација, се смета дека е ова најголем светски собир на трубачи, на кој се собираат и преку милион туристи. На мапата на светски туристички атракции, Саборот во Гуча исто така ја брендира Србија, со силниот рекламен

слоган „балканското музичко лудило во Гуча“. *Exit* фестивалот што од 2000 година секоја година се одржува во месец јули во Нови Сад, е еден од поновите, но силно препознатливи бренд- српски фестивали, со музички содржини од рок, панк, хип хопот, инди-рокот, алтернативната, метал и техно-сцената, а кој веќе години на ред се наоѓа на мапата на најзначајните светски музички фестивали и редовно собира млади од целиот свет.

6.6. КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА НА МАКЕДОНИЈА

Во Националната Стратегија за развој на културата во Р. Македонија 2018-2022,²⁵⁴ во поглавјето за европските перспективи се нагласува дека тие се една од „стратешките линии на развојот на целото општество. Министерството за култура ќе развива културна политика што нема да опфаќа само размена и соработка меѓу националните култури и институции, туку и култура што ќе биде трансверзална, мултилатерална, партиципативна, која ќе го шири демократскиот јавен простор во Европа, создавајќи еднакви можности меѓу големите и малите, меѓу развиените и посиромашните. Овој концепт на културата не се темели на претпоставени затворени национални или други идентитети, туку на динамизам на разлики, кои се секогаш отворени за преговарање“. Во Националната стратегија од култура, македонското Министерство за култура ќе каже дека стратешка цел е да „воспостави силна домашна и меѓународна активност во областа на културата за доближување на европските културни вредности до македонските граѓани, за примена на препораките на Европската Унија во културата, а особено во однос на заштитата на авторското право“. Главни приоритети во овој сегмент би биле:

- „Поддршка на програми и проекти што ги унапредуваат европските перспективи во македонската култура.
- Поддршка на европската мобилност на македонските уметници, културни експерти и менаџери во културата и нивно присуство на европската културна сцена.

²⁵⁴Достапно на <http://kultura.gov.mk/index.php/legislativa/60-2013-02-27-10-20-24/3949-nacionalna-strategija-za-razvoj-na-kulturata-vo-republika-makedonija-vo-periodot-2018-2022> (преземено на 22.05.2018)

- Унапредување на институционалната соработка со сродни европски институции врз основа на размена на проекти, програми и луѓе.
- Финансиска и друга поддршка на проекти за меѓународна и регионална соработка, вмрежување и копродукција, со цел македонската уметничка и културна сцена да ги зголеми своите капацитети за менаџирање големикултурни манифестации и настани, а македонската уметност и култура да добие поголема афирмација и признание на европски план“.

Во делот посветен на меѓународната соработка, а врз основа на Стратегијата за развој на културата во периодот 2013-2017 година, авторите на овој документ ќе кажат дека“во Министерството за култура во 2014 година била изработена Стратегија за меѓународно претставување на културата на Република Македонија, во која се зацртани стратегиски цели и приоритети. Сепак, малку од зацртаното било спроведено, особено во поглед на билатералната и регионалната соработка со потписниците на меѓудржавните договори за културна соработка, но и со меѓународните организации (УНЕСКО, ЕУ, Совет на Европа и др.), за што континуирано биле планирани минимални средства. „Овој дел од текстот е многу нетипичен за стратешки документи од културата, посебно имајќи го во предвид фактот што во културата процесите на евалуација и согледувањата за ефектуирањето од културните акции (кои во суштина не се еднократни чинови) траат подолго или барем онолку долго, дури не се регистрира и последната инфлуенца од одредена културна акција во странство. Но, следејќи го наративот во овој нов стратешки документ во културата, ќе се забележи нешто што е не само нетипично, туку е преседан, а гласи: „во услови на заробена и партизирана држава, и меѓународната соработка беше ставена во функција на партиски и групни интереси, без да се следат јасни цели и транспарентни процедури, што би довеле до добри резултати, очекуван меѓународен одзив и реципрочна размена. Меѓународната соработка често опфаќаше скапи еднократни претставувања во организацијана самото Министерство за култура или на македонските амбасади, во несоодветни простори, поради што изостануваше вистински ефект во земјата-домаќин“. Исклучително препознатливиот политички дискурс кој се пресметува во

еден таков стратешки документ од културата со претходната културна политика, не само што не е вообичаена културна практика, туку е и многу далеку од европскиот дух на негување континуирана институционална меморија во сите општествени сфери, а во културата и културната политика посебно. Со оглед на фактот, дека за сеопфатна евалуација во културните политики, посебно во културната дипломатија најнапред е потребно време, кое обично се мери во среднорочни временски одредници, овој дел од текстот за меѓународната културна соработка однапред го заробува овој стратешки документ од културата со лични, паушални и очигледни политичко-реваншистички констатации, кои обично водат кон нова ревизионистичка културна политика, за кои авторите недвојбено се определуваат, следејќи го нивниот наратив од остатокот на стратешкиот документ, во кој ќе кажат: „Еден од клучните приоритети на новата културна политика е воспоставувањето јасни, принципиелни и професионални критериуми за идната меѓународна културна соработка“. Наративите за нова културна политика, посебно во областа на меѓународните културни односи е невообичаена културна практика и претставува своевиден преседан во мноштвото слични стратешки документи од културата кои се предмет и на овој труд(во компаративниот дел од анализата за културните дипломатии). Во Стратегијата се наведува дека „политиката на добрососедство, регионална соработка и вклученост во меѓународните и европските културни текови ќе биде операционализирана со донесување на нова стратегија за меѓународна соработка. Оваа стратегија прецизно ќе ги зацрта принципите, целите и приоритетите на меѓународната соработка и ќе предвиди мерки, механизми и услови како таа меѓународна соработка да се унапреди и да ја подобри позицијата на Македонија на европско ниво. Стратешка определба на Министерството за култура е да се ослободи од тоторството над овој вид соработка, освен во исклучителни случаи од државен интерес. Основни носители и организатори на соработката во меѓународни рамки ќе бидат институциите, независниот културен сектор и поединците – културните менаџери. Министерството за култура ќе координира и ќе покренува иницијативи на државно ниво, кои ќе служат како рамка за соработка, создавајќи трајни и транспарентни услови за реализација на

идеите на субјектите во културата“. Она што како заклучок се наметнува од горенаведеното е дека, без соодветна евалуација, без дефинирање на она што е стратешки државен интерес на културата во рамките на културната дипломатија, без трансформација на постоечките секторски ингеренции во дефинирањето на културните политики во културната дипломатија, без создавање независно (од државата) тело (агенција, институт, биро) за водење на културната дипломатија (по примерот на Британскиот совет или Гете-институтот на пример), не може паушално да се одредува „степенот на државното туторство-освен во исклучителни случаи од државен интерес“, што наведува на претпоставка за потенцијален волунтаризам во креирањето и реализацијата на културната дипломатија во наредниот период.

„Посебно внимание ќе се посвети на регионалната соработка и добрососедството како темелните вредности на Европската унија и важни предуслови за европската интеграција на Македонија. Имајќи ги предвид историски проблематичните односи со соседите, регионалната соработка и надминувањето на предрасудите се налага како приоритет. Културата и уметноста во изминатиот период речиси воопшто не придонесуваа за остварување на оваа цел. Дури и со земјите од регионот со кои Македонија нема спорови, како Хрватска, Босна или Словенија, не постојат канали на соработка кои преку мултилатерални проекти ќе го поттикнат напредокот на регионот“, констатира креаторот на Стратегијата памфлетистички, повторно без евалуација на досегашните напори на македонската културна дипломатија во градењето културни врски со државите во регионот, а посебно со државите од непосредното соседство со кои, и во периоди на заладени меѓудржавни односи, културните врски никогаш не биле прекинати, туку биле начин да се комуницира преку сретствата на културната дипломатија. За мултилатералните проекти со држави од поранешна СФРЈ, зачудува фактот што авторите на документот не знаат дека, за жал, такви проекти скоро и да не постојат, а најмалку е така поради одсуство на македонска иницијативност или недостаток на добра волја од македонска страна.

Стратегијата предвидува, Министерството за култура да предложи системски решенија (фондови, ресурси, подобрување на културниот капитал и компетенции) за да се овозможи регионалната културна соработка. „Континуирано ќе се поттикнуваат македонските актери да развиват силни проекти со кои македонската култура и уметност ќе стане повеќе присутна на регионалната сцена. Преку поттикнување на духот на разбирање, соработка и надминување на предрасудите и табуата, културата ќе биде авангарда на ново и продлабочено разбирање и соработка меѓу земјите во регионот. „И во овој последен цитат од Стратегијата, зачудува дискурсот со кој се служат авторите на Стратегијата, покажувајќи елементарно непознавање на дипломатскиот јазик во културната дипломатија, но и испраќајќи невообичени пораки кон странските јавности, кои во најмала рака може да предизвикаат внимание и љубопитство, мо би биле се сметани за несериозни.

Во рамките на трансформацијата на Министерството за култура, Стратегијата предвидува посебно внимание да посвети на реструктурирањето на секторите за меѓународна соработка и за евроинтеграции, кои „неадекватно ги следеа македонските институции во нивните меѓународни амбиции. Националните и локалните установи не беа охрабрувани за посуштинска меѓународна соработка, а невладините организации беа речиси целосно игнорирани“. Во оваа смисла, Стратегијата ги проектира следниве главни приоритети:

- Континуирано обезбедување соодветни услови, механизми и средства за присуство на македонската култура во светот и обратно.
- Изработка на нова стратегија за меѓународната културна соработка, која прецизно ќе ги зацрта принципите, целите и приоритетите на меѓународната соработка и ќе предвиди мерки, механизми и услови како таа меѓународна соработка да се унапреди и да ја подобри позицијата на Македонија на европско ниво.
- Интензивирање на регионалната културна соработка во духот на добрососедските односи, како и соработката со УНЕСКО, Европската Унија, Советот на Европа и другите меѓународни организации.

- Итна евалуација и, по потреба, ревидирање на активноста на македонските културни центри во Софија и во Њујорк, како и на планираниот културен центар во Истанбул.
- Создавање трајни механизми за поддршка на мобилноста на македонските културни работници и уметници во странство.
- Овозможување линии на поддршка субјектите од културата со цел да ги унапредат вештините, знаењата и способностите за меѓународна соработка и да ги усвојат меѓународните професионални стандарди и практики на работа.
- Поддршка на подолги престои на странски уметници и менаџери во културата, кустоси и истражувачи и на другисубјекти заинтересирани за создавање трајни и длабоки врски со Македонија. Преку резиденцијални престои од повеќе месеци ќе им се овозможи детално да се запознаат со нашата сцена и самите да си изберат соодветни партнери.
- Поддршка на иновативни облици на меѓународна соработка (културни индустрии, нови комуникациски технологии, заеднички проекти и истражувања), како и на меѓународна соработка преку независниот културен сектор.

Во поглавјето посветено на евоинтеграциите, Стратегијата на Министерството за култура во оваа област во периодот од 2018-2022, има цел приближување кон политиките и приоритетите на Европската унија во областа на културните и креативните сектори, како и користење на расположливите европски инструменти и фондови. Со оваа стратегија се предвидуваат нови транспарентни иницијативи имодели на структурен дијалог и координација со сите засегнати страни со цел да се овозможи полесна достапност до културните дела и производи.

Приоритет во овј дел се планира да има учеството во програмите на Унијата за културните и креативните сектори (Култура 2007-2013 и Креативна Европа 2014-2020, како и новата програма на Европската Унија по 2020 година). Согласно Договорот за учество на Република Македонија во програмата

Креативна Европа, кој стапи во сила во 2014 година, Министерството за култура како координативно тело ќе продолжи да ја администрира оваа програмата (потпрограмата „Култура“) и да ги спроведува нејзините приоритети во партнерство со Агенцијата за филм на Република Македонија, која ја администрира потпрограмата „Медиа“.

Преку Канцеларијата за програмата „Креативна Европа“ (потпрограми „Култура“ и „Медиа“) ќе се обезбедат разни видови на промоција и техничка поддршка за корисниците со цел да се олесни пристапот до програмата и да се поттикне поголемо и активно учество и користење на можностите што ги нуди програмата за корисниците од Република Македонија (институции од областа на културата, образованието и науката, здруженија на граѓани, приватни организации, општини и сл.). Министерството за култура ќе го подобри системот на кофинансирање на проектите поддржани од програмата „Креативна Европа – Култура“ (Култура 2007-2013) и ќе се заложи овој систем да се применува од локалните власти и останатите министерства.

Посебен приоритет е вклучувањето во користење на останатите фондови од инструментите и програмите за помош на Европската унија и друга странска помош (Инструментот за претпристапна помош *IPA*, *TAIEX* програмата и други програми на Унијата), кои ги координираат други ресорни органи (Секретаријат за европски прашања, Министерство за локална самоуправа, Министерство за образование и наука и др.). Во врска со ова, ќе се инсистира на координација, структурен дијалог и вмрежување на националните и локалните институции од областа на културата, здруженијата на граѓани, универзитетите и други чинители и обезбедување соодветна техничка поддршка за подготовка на апликациски пакети заради подобро искористување на фондовите.

Еден од приоритетите во процесот на евроинтеграциите во културата ќе биде и интерсекторската соработка и координација со другите министерства, органи и агенции на владино и локално ниво. Целта е да се акумулираат разни видови поддршка и да се овозможи социо-економски напредок и тоа во следните области: културното наследство, вклучувајќи го и индустриското наследство и

културниот туризам, културната економија, креативните индустрии, културната едукација, дигитализацијата, издаваштвото итн.

Следејќи го и анализирајќи „словото“ на најновиот македонски стратешки документ од културата, посебно од аспект на културната дипломатија, се добива впечаток дека Министерството за култура на Р. Македонија, не знае точно што сака да направи од (со) културната дипломатија на државата, која си има своја подолга традиција и од македонското државно осамостојување, преку искуствата на поранешната Републичка комисија за културни врски со странство, уште од времето на социјалистичка Југославија, но со полнправни ингеренции за самостојно креирање на македонско културно претставување надвор од тогашните граници на Југославија. Сериозни држави, во своите пораки кон странските јавности, ретко кога прават дисконтинуитет или „силно изразени резони“ во своите надворешно-политички акции, а најмалку во долгорочните стратешки проекции за културната дипломатија-и најмалку тоа го прават поради политички промени на внатрешно-политички план, манифестирани поради промена на власта во државите. За секој странски познавач на оваа научна проблематика и културна практика што државните актери задолжени за културна дипломатија ја спроведуваат, ваквите определби за „нова културна дипломатија“ во најмала рака не би ги разбрале или би ги разбрале со чудење. Втор аспект кој исто така загрижува, освен елементарното непознавање на принципите и методологијата на културната дипломатија, е непознавањето на актуелните трендови во културните дипломатии, како во поблиското соседство, така и во регионот и пошироко во Европа и светот. Скоро сите држави до една, кои претходно го оделе својот пат кон евро-интеграциите, основале посебни државни органи, надвор од рамките на министерствата (кои впрочем, од сознанија од пракса, прилично тешко се координираат меѓусебно кога станува збор за меѓуресорска поделба на ингеренциите во културната дипломатија), во формат на агенции, институти, бироа или совети кои би биле централна државна инстанца, со најмало можно државно мешање во нивната работа, кои би ја креирале, реализирале, следеле и евалуирале работата од доменот на културната дипломатија. Таква намера, новиот македонски стратешки документ од културата

не само што нема, туку во пракса и елементарните врски со Министерството за надворешни работи во врска со реализација на културни проекти во странство се или веќе прекинати или се во процес на рedefинирање-со целосни ингеренции на Министерството за култура врз нив, што не е случај со ни една модерна културна дипломатија во моментов. Трето, негирањето на националниот концепт во културните политики и културната дипломатија или неговото премолчување, посебно во приоритетни процеси кон евро-интеграциите, каде сите држави до една-и оние од соседството па до регионалните, а така и сите останати европски држави, негуваат изразена национално-препознатлива компонента, што е констатирано и од релевантни европски институции и експерти кои се занимаваат со оваа проблематика. Четврто, претопувањето на една репрезентативна македонска културна презентација, која освен препознатливото историско културно наследство има свои веќе препознатлива културна естетика и високи дострели, вредности и брендови од сите области, во една ново проектирана (по теркот на независната културна сцена, која својот печат го има изразено во подготовката на овој документ), во еден недефиниран и некоординиран систем од други актери, (освен институционалните и индивидуалните) од независниот културен центар, може само да донесе една обезличена, анационална, флотантно-непрепознатлива, неатрактивна и камерно-затворена културна дипломатија, која како таква и не ја започна „славно“ својата прва програмска година во Програмата за култура 2018, чие донесување од страна на Министерството за култура предизвика лавина од реакции, како на стручната, така и на целокупната јавност. Петто, како единствена држава од државите произлезени од поранешна Југославија, со свое веќе повеќегодишно искуство со функционирањето на двата културно-информативни центри во странство (Софија и Њујорк, а во најва и Истанбул), наместо да биде лидер кој ќе ги споделува своите искуства со државите кои допрва планираат да отвораат такви центри (Словенија, Србија, БиХ), стратешкиот документ од културата најавува можност за потполно ревидирање на нивната работа (или читај, затворање), што би бил уште еден нов преседан во културната дипломатија. Шесто, од досегашното македонско практикување на културната дипломатија, можеше да се забележи

една изразена доминантност во одлучувањето и реализирањето на културната дипломатија, од страна на Министерството за култура, но во Законот за надворешни работи на Р. Македонија (Службен весник на Р. Македонија 103-22.06.2015)²⁵⁵ постојат повеќе одредби со кои се регулираат статуси и надлежности како на институции од културната дипломатија, така и во поглед на раководителите на овие институции (културно-информативни центри). Но и ова беше на некој начин можност за координација и поделена надлежност во поглед на реализацијата на македонската културна дипломатија во странство (директорите на Центрите остваруваа права од работен однос преку Министерството за надворешни работи, со обврска за поднесување извештаи за својата работа и пред двајцата ресорни министри). И досега, во практика многу често се случувала инертност или едвај приметна заинтересираност за културната дипломатија од страна на македонските дипломатско-конзуларни претставништва во светот (освен кога македонските дипломати покажувале афинитети кон културните настани, останатите и покрај честите “циркуларни писма за нивна помош или поддршка”, својата обврска во реализирањето на акциите од културната дипломатија ја доживуваа како наметната и не толку важна). Со новата пракса од 1 февруари 2018 година, директори на центрите да стекнуваат права на работен однос во Министерството за култура, се губи и таа единствена нишка на поврзување помеѓу Министерството за култура и министерството за надворешни работи, што во принцип е *condition sine qua non* за функционирање на културната дипломатија во странство, а истовремено своевиден преседан во културно-дипломатските практики на современите држави.

6.6.1. Дигиталната дипломатија на Македонија

Во периодот кога е правено истражувањето од страна на специјализираниот сајт (www.digidiplomatija.com) во април/мај 2017 година, Македонија комуницирала со 7 налози на 4 социјални мрежи, а вкупниот број на

²⁵⁵ Достапно на http://www.mfa.gov.mk/images/stories/prijava_za_vrabortuvanje/Zakon-za-nadvoresni-raboti.pdf (преземено 30.06.2018)

следбеници на тие мрежи изнесувал 147.000.²⁵⁶ Најмногу следбеници имал Фејсбук налогот на Претседателот на Р. Македонија, Ѓорѓе Иванов кого го следеле 107.262 посетители што е околу 72 % од вкупниот број следбеници на македонските официјални налози на социјалните мрежи. На Твитер, во периодот на истражувањето, освен налогот на македонската влада, свој налог има и тогашниот министер за надворешни работи Никола Попоски кого го следат 4185 посетители. Владата на Р. Македонија просечно дневно објавувала по 2,56 пати на својот налог, но експертите тоа го категоризираат како претерано „службено комуницирање“, поради 100 % повикување и препорачување на одредени линкови. Тогашниот министер за надворешни работи Попоски, во просек има помалку од еден твит дневно, но има многу подобра комуникација и следеност од посетителите на својот налог. Негов „најпопуларен“ твит бил оној од декември 2015 година, со фотографија од обидот на мигрантите од грчко-македонската граница да го пробијат македонскиот заштитен кордон. 72 % од неговите следбеници на Твитер биле мажи, а просечната старосна возраст на посетителите на неговиот налог била на возраст нешто над 30 години. Занимливо е, дека Попоски најчесто го ретвитнувал својот австриски колега Себастијан Курц, како и турскиот колега Мевлут Чаушоглу. За разлика од налозите на министерот Попоски, Министерството за надворешни работи на Македонија немало во времето на ова истражување свои налози, а од 2014 година неактивен е и налогот на Гугл Плус платформата. Овие констатации, кои се во голема мерка далеку од пофални, ги констатира и едно друго истражување реализирано помеѓу месеците октомври и декември 2017 година и помогнато од Обединетата македонска дијаспора.²⁵⁷ Според ова истражување, кое што е и компаративно со уште десет европски практики на дигиталната дипломатија, Македонија го има едно од најниските нивоа на присуство на социјалните медиуми, односно најмал број на официјални профили на Фејсбук и Твитер, вклучувајќи ги овде и дипломатските мисии на Р. Македонија во странство. Македонија има вкупно 57 дипломатски мисии во странство и само 14 профили на социјалните мрежи, што значи дека во

²⁵⁶ Достапно на <http://digidiplomatiya.com/2017/02/26/digitalna-diplomatija-makedonije/> (преземено 30.06.2018)

²⁵⁷ Достапно на <http://umdiaspora.org/2017/12/12/> (преземено 30.06.2018)

просек има помалку од еден профил на социјалните мрежи на секои четири дипломатски мисии. Само за споредба, Албанија која и според други сродни истражувања е една од најдобрите примери за дигитална дипломатија во регионот, има 52 дипломатски мисии во странство и 58 официјални налози на социјалните мрежи. Според ова истражување, Македонија има „0 екстремно многу активни профили“, за разлика од една Полска на пример, која има 10 такви профили, Албанија 8, Грција 5 и Бугарија 1. Актуелниот македонски Министер за надворешни работи Никола Димитров има 4.996 следачи на својот Фејсбук налог, неговиот колега од Албанија (Дитмир Бушати) има 68.120, а неговите колеги од Бугарија и Србија имаат 6801 (Екатерина Захаријева), односно 8532 (Ивица Дачиќ). Повеќе од сите нив заедно, има нивниот косовски колега (Беџет Пацоли), со вкупно 502.884 следачи само на една од социјалните мрежи, што несомнено јасно зборува за вкупните состојби на план на дигиталната дипломатија во моментот, во регионот. На Твитер, Димитров има 4948 следачи, Бушати 91.925, Захаријева 81, Никос Косијас 25.985, Дачиќ 514, Пацоли 1.455. Според ова истражување, страницата на македонското МНР не е практична и лесна за користење, како повеќето веб локации на другите странски министерства за надворешни работи, а загрижувачки слаба и лоша е дигиталната комуникација на дипломатските мисии во странство, со странските јавности во државите во кои се лоцирани.

6.6.2. Специфики на македонската културна дипломатија

Македонската културна дипломатија во годините на самостојност на Р. Македонија има свои забележителни резултати кои ја чинат препознатлива на мапата на културни настани во регионот но и пошироко. Струшките вечери на поезијата (основана како иницијатива на група видни писатели од Македонија, на 15 јули 1961 год), е поетски фестивал кој (уште од времето на Југославија) се здобива со статусот на еден од најпрестижните светски фестивали на поезијата. Неговата полна афирмација со несмален интензитет во правец на најдобра можна промоција на Македонија како „Република на Поезијата“ (од беседата на 49 лауреат, бугарскиот поет Љубомир Левчев) продолжува и во годините на

создавање самостојна македонска културна политика. Континуитет во постоењето има и Охридското лето (кој исто така постои од август 1961), културна манифестација во Охрид (Град на УНЕСКО), која со претставување на врвни музички и театарски презентации, успева да го задржи, но и подигне нивото на една од позабележителните манифестации од таков карактер и во регионот, но и пошироко. Македонскиот филм „Пред дождот“ на режисерот Милчо Манчевски станува добитник на бројни светски филмски награди, меѓу кои и на една од најпрестижните „Златниот Лав“ во Венеција, 1994 година. Театарски претстави од македонски автори се играат на бројни театарски сцени во регионот (Г. Стефановски, Д. Дуковски, Љ. Георгиевски, Ј. Плевнеш), а македонското културно наследство (средно-вековни икони и фрески, теракотни икони од Винаца) се претставени во најголемите европски културни престолнини. Тоше Проески, Есма Реџепова, Танец, Влатко Стефановски, се бренд-имиња од македонската култура, кои на најдобар можен начин ја репрезентираа културата на својата земја, ширум светот. Но, она по што македонската културна дипломатија во своите културни акции се разликува од културните дипломатии од државите кои исто така произлегоа од поранешна Југославија, е искуството со функционирањето на културните центри во странство. Македонската култура досега, континуирано се претставува преку својот Културно-информативен центар во Софија и во Македонскиот културен центар во Њујорк. Културно-информативниот Центар на Р.Македонија во Софија, Република Бугарија е основан на 27 април 2005 година, со Одлука на Владата на Р.Македонија, донесена врз основана Спогодбата помеѓу Владата на Р.Македонија и Владата на Р.Бугарија од април 2003 година. Од своето основање до денешни дни, во овој македонски храм на културата во Софија, свое учество имаат забележано скоро сите позначајни имиња од книжевноста, ликовните и музичките дејности, театарот, филмот, операта и балетот, археологијата. Бројни контакти и партнерства од културата помеѓу македонските и бугарските поединци и институции од културата се воспоставени токму во рамките на активностите на овој македонски центар во Софија, дури и во периоди на заладени односи помеѓу двете држави (спорот околу македонскиот филм Трето полувреме, од 2012, на пример). Преку 500

проекти од културата од 2005 година наваму, се во директна или посредна организација на македонскиот Културно-информативен Центар во Софија, со претставување на програми и културни содржини во сите позначајни културни центри во Р.Бугарија и создавање на бројна публика, но и голем медиумски интерес со своите претставувања на културата од Р.Македонија. За разлика од центарот во Софија, Македонскиот културен Центар во Њујорк е отворен на 22 септември 2004 година, но на иницијатива на Здружение на граѓани кое остварува соработка со Министерството за култура на Р. Македонија преку договори за соработка со кои се финансира Програмата на овој културен центар. Програмски и двата културни центри се врзани со годишниот конкурс за меѓународна културна програма, врз основа на кој Министерството за култура избира и предлага Годишна програма за работа на двата македонски културни центри. Македонскиот културно-информативен Центар во Истанбул, Р.Турција за кој е обезбеден простор и именуван директор, сеуште нема официјално започнато со реализација на своите програмски активности. Македонската културна дипломатија скоро во целост се наоѓа во ингеренции на Министерството за култура и Секторот за меѓународна соработка, со одредена вклученост на Министерството за надворешни работи, кога е потребна помош или поддршка за одредени културни акции од страна на македонските дипломатско-конзуларни претставништва. Со оглед на фактот, дека Р.Македонија единствена од државите од поранешна Југославија, има искуство во водењето на културните центри во странство (со исклучок на Српскиот културен Центар во Париз), нивното унапредување и проширување на обемот на културни акции и преку други такви центри (посебно во моќни европски метрополи од ЕУ и држави од соседството), претпоставува и потреба од поголема координација помеѓу Министерството за култура, Министерството за надворешни работи, Министерството за образование и наука, Агенцијата за промоција на туризмот, Агенцијата за млади и спорт, како и други тела и органи, за што поуспешно претставување на културата на Р. Македонија пред странските публики. Во овој контекст, искуството од државите кои во процесите на евро-интегрирање (Бугарија, Хрватска, Словенија, Литванија, Естонија, Унгарија и др.) ги зголемувале и културните акции во државите членки

на ЕУ, со основање на посебни агенции, совети или институти каде се креирала и реализирала културната дипломатија е искуство што несомнено Р.Македонија ќе мора да го имплементира како начин да го подобри своето меѓународно културно претставување. Со унапредување, а не со ревидирање на културната дипломатија преку работата на македонските културно-информативни центри, Р.Македонија може да биде од полза во споделувањето на своите искуства преку овие форми на реализација на културни акции во странство, со сите држави од поранешна Југославија кои се во процеси на формирање на такви центри во други држави.

6.7. КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА НА КОСОВО

Косово на меѓународен културен план веќе направи неколку важни исчекори, како што се учествата на Биеналето во Венеција, Филмскиот фестивал во Кан, Берлинскиот филмски фестивал, Саемот на книги во Франкфурт и многу други светски значајни културни настани. Косовската влада ценејќи го како значаен овој прв пробив на косовската културна дипломатија, планира да го зголеми буџетот за претставување на Косово на овие настани.

Примената на Заедничкиот културен календар со Р. Албанија,²⁵⁸ како и негувањето на специфични културни односи со Албанија и другите земји каде живеат Албанци, се еден од приоритетите на косовската културна дипломатија. За 2018 година, Косово и Албанија веќе имаат подготвено **Заеднички културен календар**, а Владата на Косово ќе продолжи да се грижи за овој календар, обогатувајќи го секоја наредна година преку зголемување на буџетот за заеднички активности кои се организираат во текот на целата година. Овој календар „претставува мост кој уште повеќе ќе ја зајакне соработката помеѓу двете земји“, а планирано е таквиот формат на потесна културна соработка да биде понуден како модел за соработка и во регионални иницијативи.

Од останатите културно-дипломатски активности, вреди да се истакнат, пристапот кон културните фондови на Европа, а Владата на Косово ќе се ангажира во пронаоѓање странски донации за култура, а ќе се создаде пристап и кон годишните фондови за култура на ЕУ. Исто така планирано е проширување и

²⁵⁸ Достапно на <https://www.mkrs-ks.org/?page=3,6,733#.W7-mwmgzaM8> (преземено 30.06.2018)

кон други мрежи на културна соработка, преку кои ќе се цели кон освојување средства за косовската културна сцена. Во проекциите за развој на културно-дипломатски акции, значајно е основањето на косовски културни центри, најнапред во држави со бројна косовска дијаспора.

Во акциите од културната дипломатија, Косово продолжува да промовира една реална и модерна слика, за својата култура и идентитет, преку сите можни сретства и на јавната, културната и дигиталната дипломатија, кое има за цел подобрување на големата слика за Косово, како држава на поранешни конфликти, која совладувајќи ги и превенирајќи ги истите, покажува спремност да стане дел од европскиот систем од цели и вредности.

Владата на Косово планира да се ангажира за продолжување на покренатите иницијативи за јавна дипломатија, посебно поттикнувајќи го лобирањето во земјите кои сè уште ја немаат признаено најмладата држава на Балканот, како и промовирањето на туризмот и косовските брендови во странство и зголемување на странските вложувања на Косово. Сметајќи дека се исполнети целите од Стратегијата за дигитална дипломатија, Владата на Косово планира да подготви еден стратешки документ, кој ќе ги анализира напорите за брендирање на новата држава, од една земја после независноста, до една држава со нов имиџ, подготвена за туризам и странски вложувања. Од поважните документи кои ја третираат областа на косовската културна политика и културна дипломатија, може да се спомене и „Стратегијата за заштита на културното наследство 2017-2027“²⁵⁹. Овој документ е дизајниран за активности на интегрирана заштита во виталните сектори за заштита на севкупното културно наследство, како што се пописот и дигитализацијата на културното наследство, управувањето и надгледувањето на сите процеси поврзани со него, како и негов комплетен третман, а кога тоа е потребно и преку партнерства и меѓусекторска соработка. Како и во повеќето држави од југоисточна Европа, системот за заштита на културното наследство не е на нивото на современите барања и трендови. Оваа разлика се појавува помеѓу другото и како резултат од полувековната политичка инструментализација и

²⁵⁹Достапно на http://www.mkrs-ks.org/repository/docs/Strategija_T-__DRAFT__2016__SRB_15_6_2016-AC-FJ_plotesuar.pdf (преземено на 05.06.2018)

субјективистички пристап од времето на социјалистичкото владеење, кое, како што е познато, завршува со масовно уништување на културното богатство, најпрво во текот на косовската војна 1998-1999 година, а подоцна и во немирите од март 2004 година.

Во Стратегијата се вели и дека во овој десетгодишен период за кој е проектирана, културата а посебно културното наследство ќе бидат важен столб во одржливиот развој на земјата. Тоа што Косово има стратешки документ од областа на заштитата на културното наследство, а недостасуваат многу други од културните политики, може да се поврзе со еден практичен и многу сериозен проблем, како што е приемот на Косово во УНЕСКО. Имено, косовските напори да стане член на УНЕСКО, а на тој начин и да се легитимира како држава во најголемата меѓународна организација како што е ООН, отвори една неверојатно динамична дипломатска игра во оваа организација при Обединетите Нации, која се претвори во една вистинска политичка и дипломатска војна, помеѓу Србија и Косово. Иако од доменот на културата, играта околу зачленувањето на Косово во најголемата светска организација од културата е пред сè една политичка игра која се води околу процесите од т.н. југословенско наследство, а пред сè околу процесот за заокружување на признавањето на независноста на Косово. Една од стратешките определби на властите на Косово, најмногу со средствата на јавната и културната дипломатија е овозможување на што поширок контекст на видливост и перцепција за Косово, посебно кај државите од ООН и ЕУ, кои сè уште немаат намера да ја признаат независноста на најновиот државен субјект на Балканот. Приемот на Косово во УНЕСКО на предлог на Албанија во ноември 2015 година, не успеа за само три гласа и предизвика една дипломатска бура од страна на Србија, бура која сè уште е актуелна, поради можноста Косово повторно да го актуелизира предлогот за членство во оваа организација. На надворешно-политички план и за Косово и за Србија прашањето „да се биде или не“ дел од структурите на УНЕСКО, претставува стратешка определба на нивните дипломатии и е прашање од суштинско значење дали Косово ќе стане полноправна членка на ООН, додека суштинскиот проблем е заштитата на

културното наследство, посебно богатото српско културно наследство изразено преку значајни верски објекти-цркви и манастири, на кои право полага Српската православна црква и Србија како држава. Решението за овој проблем е најдено во „Планот на Ахтисари“,²⁶⁰ кој формално-правно е составен дел и на Уставот на Косово, а кој предвидува автономија на СПЦ за овие верски објекти, преку закони за заштитени зони, преку кои СПЦ автономно ќе управува со овие верски објекти кои се заштитено културно наследство. Официјален Белград не го признава овој план на Ахтисари и Србија не може да се повикува на таа автономија, иако нивната СПЦ де факто учествуваше во комуникацијата со УНЕСКО и косовските власти по повод овие прашања на автономијата, но сепак ја следи официјалната државна политика на Србија. Иако многумина добри познавачи сметаат дека во интерес и на двете страни е зачленувањето на Косово во УНЕСКО, најмногу поради потребата од заштита на културното наследство, српската официјална политика смета дека овој проблем може да почека и дека треба да биде решаван во рамките на билатералните преговори кои се водат со посредство на Брисел, каде на работните маси предлогот за зачленување на Косово во ООН и УНЕСКО е уште од 2013 година. Од договорот што тогаш беше потпишан, исфрлена е почетната и најважна одредница дека Србија нема да го блокира зачленувањето на Косово во меѓународните организации и тоа е преформулирано во одредницата, „меѓусебно неблокирање во процесите на евроинтеграција“.

Она што е значајна карактеристика на косовската стратегија во дипломатијата, а во силна поткрепа на стратешкиот интерес-нејзиното признавање од што поголем број држави во светот и зачленување во значајни меѓународни организации, е секако јавната, културната, но посебно дигиталната дипломатија, во чијшто развој бележи и најголеми резултати. Можеби Косово е и најдобар пример, како со средствата на јавната, дигиталната и културната дипломатија, се решаваат долготрајни проблеми и процеси, кои влечат корени уште од времето на поранешна СФРЈ. Свесни дека перцепцијата за Косово во меѓународната јавност е прилично ограничена на информации и кадри од

²⁶⁰ Достапно <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/balkans/kosovo/kosovo-no-good-alternatives-ahtisaari-plan>

медиумите поврзани со воените конфликти и хуманитарните кризи поврзани со нив, со големи миграциски бранови на иселување и со скандали и меѓународни афери поврзани со криумчарење на дрога, оружје, регрутирање на борци во функција на терористички организации, бизниси поврзани со човечки органи. И уште со обременета перцепција за Косово, поради еден долготраен проблем во односите со Србија, кој и покрај сите напори на меѓународната заедница, посебно на Европската Унија во последниве години е многу далеку од конечно решавање. А и ограничените ресурси кои и стојат на располагање на косовската влада за промоција на државата, се уште една пречка во напорите за меѓународна афирмација на Косово. Како ги решава Косово сите овие предизвици и препреки? Уште на 24 јуни 2011 година министерот за надворешни работи на Косово Енвер Хоџај, заедно со амбасадорот на Велика Британија во Приштина, г. Јан Клиф и директорката на Британскиот совет на Косово г-ѓа Ариета Емра, потпишуваат спогодба за поддршка на проектот „Комуникација со Европа, преку дипломатијата“²⁶¹. На церемонијата на потпишувањето, министерот Хоџај истакнува дека овој проект има за цел да ја промовира јавната дипломатија како инструмент за зајакнување на односите на Косово и државите кои ја немаат признато неговата независност и воспоставено дипломатски односи. „Нашиот пристап е дека Република Косово не треба да има добри односи само на ниво на влади и држави, туку треба да негува и силни односи на поврзувања помеѓу граѓаните, општествата и институциите на државата Косово со останатите држави“ - истакнува Хоџај. Овој проект со кој целосно управува Британскиот совет за Косово, има за цел вклучување на голем број истакнати личности од јавниот живот, граѓанското општество, медиумите и познати интелектуалци во процесите на воспоставување на силни врски и канали кои ќе имаат за цел информирање, разјаснување и појаснувањето на состојбите на Косово, како поддршка на косовското Министерство за надворешни работи. Оваа иницијативност и помош од Британскиот совет, разви бројни други форми на јавна дипломатија, најмногу преку формите на дигиталната дипломатија.

²⁶¹ Достапно на <http://www.mfa-ks.net/index.php?page=3,217,824> (преземено на 01.06.2018)

Во кратката, но динамична историја на дигиталната дипломатија можат да се пронајдат многу интересни занимливости, но и многу ефектни дипломатски пораки, кои многу бргу ефектуирале со одредени резултати. За почеток на дигиталната дипломатија се смета датумот 4 февруари 1994 година, кога тогашниот шведски премиер Карл Билд му испратил маил на тогашниот американски претседател Бил Клинтон со намера, како што тој објаснил, да ја тестира мрежата и да му честита за одлуката за укинување на економското ембарго кон Виетнам. Утредента, претседателот Клинтон му вратил со маил и со благодарност кон шведското залагање за решавање на овој долгогодишен проблем. Појавата на социјалните мрежи, посебно во првата деката од 21 век, дава уште посилна димензија за развој на дигиталната дипломатија. Фејсбук е креиран во 2004 година, Јутјуб во 2005 година, а Твитер стартуваше во 2006 година. Со нивната појава, дипломатијата постепено, но сигурно се сели на овие платформи. Малдиви и Шведска се први држави кои отворија виртуелни амбасади во *Second Life* во 2007 година. Мексиканецот *Arturo Sarucan* се смета за прв официјален дигитален амбасадор, кој го добил својот прв твитер налог на 20 октомври 2009 година, во својство на мексикански амбасадор во САД. Неговиот пример подоцна ќе го следат и други амбасадори и официјални државни лица. Папата отвора свој Твитер во 2012 година, а во 2016 и свој профил на Инстаграм. Папата, твитовите и коментарите на своите фотографии ги објавува на повеќе јазици. Амбасадата на САД во Пакистан во 2013 година има достигнато неверојатни 1 милион следбеници а во 2017 веќе ги има преку 4 милиони. Канадскиот премиер Џастин Трудо, (кој во избор на специјализираниот портал *diplomacy.live* е избран за дигитален дипломатски лидер за 2016 година), пред официјалната посета на Кина во 2016 година, беше отворил налози на кинеските социјални мрежи *Weibo & Wechat*, за да може да комуницира со своите кинески следбеници по повод таа официјална средба. Британскиот Форин Офис кој меѓу првите започна со специјална обука за своите дипломати од јавна, културна, но посебно дигитална дипломатија, беше пионер и во првиот налог на Снепчет. Од регионот, прв кој отвори налог на Снеп беше словенечкиот премиер Миро Церар. Промените на план на дигиталната дипломатија, интензивно ги следат и

официјалните руски претставници. Така, рускиот претседател Владимир Путин комуницира со своите следбеници преку 4 Твитер профили, од кои два на руски и на два на англиски јазик. Него го следат преку 6 милиони твитер корисници, додека рускиот премиер Дмитри Медведев е најмногу следен светски политичар на Инстанграм, веднаш зад Барак Обама.

6.7.1. Дигиталната дипломатија на Косово

Контроверзите околу признавањето на Косово се една константа уште од февруари 2008 година, кога Косово прогласи независност (заклучно до февруари 2018 година, Боцвана е 118-та држава која ја има признаено државата Република Косово) и се неизоставен дел и од огромниот виртуелен простор. Видлив е голем напор кој косовските институции го вложуваат во лобирањата за понатамошно признавање на новата држава, но и на акциите „граѓаните-дипломати“, во кои секој граѓанин на Косово кој ги владее интернет вештините и вештините на комуникација, станува амбасадор, „виртуелен амбасадор“ на својата држава во нејзината промоција во светот. И тоа вродува со резултати-и видливи и мерливи. Косово од страна на Фејсбук во 2013 година е признато како посебен регион. На ова признавање му претходеше добро осмислена онлајн кампања, која помеѓу другото содржеше и петиција на *change.org* сајтот.²⁶² Од јули 2012 година, косовските институции систематски и организирано ги осмислуваат акциите на својата дигитална дипломатија. Во документ од 54 страни, како што пренесува сајтот К.2.0,²⁶³ се набројуваат неколку клучни препораки и цели, меѓу кои е наведено дека „дигиталната дипломатија е од витално значење за Косово, бидејќи имиџот на земјата е поткопан од лоша (ии негативна) пропаганда од надвор, што продуцира перцепција дека реформите на Косово се одвиваат бавно или наполно се опструираат, а што може да се поправи со проактивни дигитални содржини кои се продуцираат и емитураат од Косово. Во овој документ се заклучува дека е потребна долготрајна кампања, за да се постигнат целите на надворешната политика“. Еден од гуруата на дигиталната кампања, но и регионален лидер на

²⁶² Достапно на <https://www.change.org/p/add-kosovo-on-your-country-list> (преземено 18.06.2018)

²⁶³ Достапно на <http://kosovotwopointzero.com/en/about-us/> (преземено 28.06.2018)

дигиталната дипломатија Петрит Селими, неодамна, заедно со својот колега од Албанија Хаџилъ Хусени, како и амбасадорот на Норвешка во Тирана и директорот на Британскиот совет во Косово, Аријета Емре, потпишаа Меморандум за поддршка на проектот за дигитална дипломатија – „Дигитална Албанија и Дигитално Косово“,²⁶⁴ проект вреден 300.000 евра. Косово, кое во рангирањето на сајтот за дигитална дипломатија (www.digidiplomatija.com) се наоѓа по сите параметри на рангирањето, веднаш зад Хрватска, то ест на второ место од сите поранешни држави произлезени од СФРЈ, а комуницира со вкупно 12 налози на 6 социјални мрежи. Вкупниот број следбеници изнесува 473.500 што го става на трето место по следење, веднаш зад Хрватска и Србија, а ако се земе во предвид вкупниот број на жители, Косово се наоѓа на прво место, и пред Словенија и Хрватска. Овие податоци доволно зборуваат за сериозноста со која косовските институции го третираат доменот на дигиталната дипломатија. Според анализата на гореспоменатиот сајт, најмногу следбеници имаат налозите на претседателот Хашим Тачи, секој негов твит во просек го гледаат околу 1300 луѓе, што за регионални рамки е повеќе од солиден „рич“. Негов најпопуларен твит е со британската пејачка со косовско потекло Дуа Липа, за време на доделувањето на орденот за заслуги за промоцијата на Косово, од август 2016 година. Еден од најпопуларните твитови се однесува на историското учеството на Косово на Олимписките игри за кое се водела одлично осмислена дигитална кампања на сите официјални, како и на специјално за таа прилика отворени налози. Кампањата поврзана со зачленувањето на Косово во УНЕСКО беше прво директно дигитално конфронтирање на Србија и на Косово на социјалните мрежи. Уште една занимливост, поврзана со Твитерот на Тачи-него најмногу го следат млади на возраст од околу 25 години (што е најмлада популација во регионот), во своите твитови најмногу го има спомнувано НАТО, Федерика Могерини и Еди Рама, а хаштаговите Kosovo или Kosova се најчесто користени. Хашим Тачи има и Инстаграм налог со преку 25.000 следбеници, налог кој е администриран многу професионално, со внимателен избор на хаштагови и фотографии. Министерството за надворешни работи на Косово има отворено три налога на три

²⁶⁴ Достапно на <http://www.mfa-ks.net/?page=3,217,3054> (преземено 30.06.2018)

мрежи-Твитер, Фејсбук и Јутјуб. Вкупниот број на следбеници на овие налози изнесува преку 27.000. Профилните и насловните страници се во знакот на грбот и косовското знаме, а профилната фотографија е тројазична, на албански, англиски и српски јазик, иако останатите содржини се најчесто само на англиски јазик, што покажува кон кои публики најмногу е наменета промоцијата на Косово преку средствата на дигиталната дипломатија. Што се однесува до останатите актери, актуелни во дигиталната дипломатија, интересно е да се споменат косовската амбасадорка во Вашингтон, Влора Читаку и веќе споменатиот Петрит Селими (инаку и поранешен министер за надворешни работи на Косово), кои не пропуштаат прилика да пренесат добри вести од Косово за странските публики во светот, но патем често, во негативен контекст да ги споменат Србија и официјален Белград, со чести осврти на војната од 1999 година. Така во Србија, но и во регионот пошироко, многу негативни реакции предизвика еден твит на амбасадорката Читаку, во кој таа на контроверзен начин се заблагодарува за интервенцијата на НАТО во 1999 година, користејќи го слоганот на познатата спортска компанија *Nike-NATO JUST DID IT!*

6.7.2. Одредени специфики на косовската културна дипломатија

Еден од највпечатливите моменти на поновите акции на културната и дигиталната дипломатија, беше одбележувањето на 10-годишнината од независноста на Косово, која со низа манифестации беше забележена од сите важни медиуми во регионот, но и од бројни влијателни светски медиуми, а најмногу поради концертот пред 300.000 публика, на познатата пејачка и актерка Рита Ора, родена во Приштина, но одселена уште како мала со своите родители во Лондон. Настапот на Рита Ора, предизвика лавини реакции не само во медиумите, туку пред сè на социјалните мрежи, а со овој потег косовските власти успеаја да постигнат и видливост и (барем за неколку дена, после 18 февруари 2018) и провокативност, не само во регионални рамки-што е на некој начин и целта на ПР- мерките на културната и дигиталната дипломатија.

ГЛАВА 7

7. МАРКЕРИ НА РАЗГРАНИЧУВАЊЕ И МАРКЕРИ НА ДОБЛИЖУВАЊЕ НА КУЛТУРНИТЕ ДИПЛОМАТИИ НА ДРЖАВИТЕ ОД ПОРАНЕШНА ЈУГОСЛАВИЈА

Преку културната сфера, процесите на раздвојување од поранешната заедничка држава создадоа една сосем нова слика од различни културни политики и културни дипломатии од некогашниот единствен културен простор од времето на социјалистичка Југославија. Разграничувањата по прашања на јазикот, создавањето на посебни национални културни целини, со сопствена национална културна политика и културна дипломатија, создадоа простор за еден нов вид културна комуникација помеѓу државите од поранешниот единствен културен простор. Актуелните разграничувања се до таа мерка развиени, што можат на прсти да се избројат заедничките проекти од културата или акции на културните дипломатии, кои во себе содржат учесници од новосоздадените држави од просторот на поранешна Југославија. Но, додека официјалните културни политики и културни дипломатии чекаат добра политичка воља од своите политички номенклатури, за одредена соработка во конкретни проекти од културата, постои една не толку официјална но подеднакво силна културна соработка која се одвива непречено, со помал или поголем континуитет и редовност, дури и во годините на најголемите воени конфликти. Тоа е културната соработка и размена помеѓу автори, културни работници, уметници од сите брашни, институции, здруженија, клубови, кои комуницираат помеѓу себе, соработуваат, испорачуваат заеднички проекти и во услови кога односите помеѓу нивните официјални државни културни политики и дипломатии се наоѓаат во хибернација. Културата несомнено има свои посебни законитости, своја посебна длабочина и целовитост, своја посебна меморија, свои слободи и правила на игра, кои никогаш до крај нити можеле, нити ќе можат да бидат дел од диктатот и очекувањата на дневната или подолгорочна официјална политика. Така, дури официјалните културни политики на новосоздадените држави, чекаат некој меѓународен проект под закрилата на моќни невладини организации или европски проекти од културата, за повторно да

ги зближува и препознава сродните култури, постои еден непречен проток на културна комуникација помеѓу уметниците од сите бранши од културата, кои по енергијата на личната, институционална или колективна меморија, или по инерција ја продолжуваат својата понатамошна соработка.

7.1. ПЕРСПЕКТИВИ НА ПРОЦЕСИТЕ ЗАПОЧНАТИ ОД ВРЕМЕТО НА СФРЈ И ПРОДОЛЖЕНИ КАКО ТРЕНД ВО НОВОСОЗДАДЕНИТЕ ДРЖАВИ

Анализата на стратешките документи од областа на културата, на државите произлезени од Југославија, несомнено наметнува многу прашања и дилеми, но истовремено дава одговори за бројни актуелни процеси и состојби, како и перспективата на истите во блиска или подалечна иднина. Несомнено, процесите на национално будење и оформување на националната свест на конститутивните народи на поранешна Југославија, процес кој со подеднакво силна енергија и мотивација се одвиваше паралелно со тогашните процеси за функционална федерализација, се дооформуваат и заокружуваат во новоформираните држави, скоро со ист ентузијазам и енергија. Во културата, културните политики и културната дипломатија можат да се следат тие тенденции, како преку официјалните планови и програми, така и преку нивната реализација во пракса. Национално-еманципаторската или етнички дефинираната културна политика може со сигурност да се смета за заеднички именител, маркер на препознавање на културните политики на сите новосоздадени држави од поранешна Југославија, или барем во поголем дел од нив. Актуелно се случуваат процеси кои го финализираат процесот на целосно раздвојување на некогашниот единствен културен простор, линии на разграничување кои најчесто се одвиваат преку нивните културни политики и културните акции во странство. Актуелните етницизирања на новосоздадените држави кои ги следиме преку нивните официјални културни политики, на политички план се отелотворени во доминација на етнократијата, во подвојувањето на јавноста во етно-јавност и нејзини противници, во етничката приватизација, во преобразбата на интелигенцијата во етно-интелектуалци, во формирањето на патриотска етика, препорачлива и

препознатлива национална културна естетика, национална иконографија и во практикувањето на филозофија на еднообразност која претставува објективизирање на етнизираниот свест. Под закрила на недовршените национални процеси во новосоздадените држави-или процеси за „целосно државно оформување“, а во име на повисоките национални интереси на заокружувањата на проектите за комплетно и целосно раздвојување од блиските (сега соседски) национални култури, препорачливо е и протежирано еден вид ново „национално едноумие“ кое станува курентно а во најголем дел, исклучително лукративно. Националното, од сите домени, посебно културниот домен, е нешто што се „продава лесно“ и во што инвестираат исклучително многу политичките елити на новите држави-наследнички на СФРЈ. Заокружените процеси на создавање етно-култури, истовремено, ниту затворија некои од акутните проблеми внатре во нивното општествено-политичко уредување, ниту ги помирија и решија отворените прашања во нивните меѓусебни, сега веќе меѓудржавни односи. Следејќи го актуелниот, а официјален наратив на лидерите на политиката во новозодадените држави, се добива впечаток, дека културниот идентитет е основна и финална одредница на културните политики на државите произлезени од Југославија, со голема веројатност таквиот тренд да продолжи и во блиска иднина. Едно неодамнешно истражување од *Norwegian Research Council*,²⁶⁵ кое е спроведено врз база на анкетирање на 10.500 испитаници од новосоздадените држави, во голем дел ги потврдува горенаведените заклучоци од анализата на актуелните културни политики и културни дипломатии. Од оваа истражување може да се добијат и конкретни показатели за ставовите на луѓето од новосоздадените држави, нивната приврзаност (или лојалност) кон нивните нови држави, односот кон религијата, националните симболи, минатото (и она заедничкото), односите со другите држави (посебно односите со останатите држави произлезени од Југославија), чувството на одговорност или вина за војните произлезени со распаѓањето на Југославија и создавањето на новите држави. Индикативно од ова истражување е што, на пример девет од десет Хрвати или попрецизно 90,8 %, се горди или многу горди што се граѓани на

²⁶⁵Достапно на <https://www.forskningsradet.no/en/International/1253986756029> (преземено на 06.06.2018)

Хрватска.²⁶⁶ Само 4 % или секој 25-ти анкетирани Хрват ќе каже дека не му се допаѓа официјалното национално знаме, но дури повеќе од 97 % дека ја сакаат хрватската химна *Lijepa nasa, Domovino*. Дијаметрално спротивни се прашањата и одговорите поврзани со југословенското наследство, па на прашање „дали членство во некаква федерација би имало позитивни или негативни последици“, само 9,4 % од анкетираниите одговориле позитивно, додека скоро половината (или 49,1%) се изјасниле дека тоа би имало негативни импликации, а 27,3 % не се сигурни дали тоа би било позитивно или негативно за Хрватска. Тоа што е многу индикативно, за најголемо мнозинство Хрвати, е тоа дека југословенството е исклучително негативен поим кој ги асоцира Хрватите на комунизам и угнетување, како и искористување на хрватскиот девизен прилив од туризмот. На прашањето „Дали некогаш сте се чувствувале како Југословени и дали жалите за распаѓањето на Југославија“, кај Хрватите е забележан најголем процент негативни одговори од сите други анкетирани граѓани од државите наследнички на СФРЈ, со исклучок на Косово, каде исто така постои висок процент негативни одговори. Така, високи 66,3 % од Хрватите одговараат дека никогаш не се чувствувале како Југословени, во споредба да кажеме со релативно нискиот процент Срби со 24,4 % или 32,5 % од анкетираниите во Босна и Херцеговина, кои исто така одговориле дека никогаш не се чувствувале како Југословени. На прашањето, „Жалите ли за распаѓањето на социјалистичка Југославија“, 79,6 % од хрватските граѓани одговориле дека не жалат, додека процентот кај српските анкетирани граѓани изнесува 29,1%, а во Босна и Херцеговина 31,8 % од испитаниците²⁶⁷. Прилично висок процент, 45,3% од анкетираниите Македонци жалат за распаѓањето на СФРЈ, наспроти 5,4% од анкетираниите на Косово. Во Црна Гора, скоро 30% од испитаниците се чувствуваат како Југословени, додека во БиХ таквото чувство е присутно кај 19% од испитаниците, додека во Србија тој процент е највисок, скоро 32%.²⁶⁸ Прашањата поврзани со верата и јазикот, кои спаѓаат во сетот идентитетски прашања, заедно со етничкиот идентитет, даваат исто така многу индикативни

²⁶⁶Достапно на <http://www.6yka.com/novost/121409/sta-vam-znaci-nova-drzava-a-sta-bivsa-jugoslavija-evo-koliko-se-srbi-i-hrvati-osjecaju-jugoslovenima-> (преземено на 06.06.2018)

²⁶⁷Достапно на <https://novi.ba/clanak/120951/top-read-days> (преземено на 04.06.2018)

²⁶⁸Достапно на <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:654846-Vecina-Srba-i-dalje-zali-za-Jugoslavijom> (преземено на 04.06.2018)

показатели, посебно за Хрватска. Огромно мнозинство од 88,2% од хрватските испитаници се изјасниле за католици, а 94% дека нивен мајчин јазик е хрватскиот. Со оглед на анализите од претходните поглавја, за улогата на Католичката црква во процесот на создавање на националната свест, посебно во верскиот наратив базиран на митолошки мотиви, и не чуди високиот процент на поклопување на идентични одговори во поглед на националната свест, етничката припадност и верата во случајот на Хрватска. Од овие показатели, може да се извлече заклучок дека хрватските испитаници чинат најхомогена група испитаници од сите останати држави произлезени од Југославија, а опфатени со овој проект. Поголема поделеност меѓу хрватските испитаници има во поглед на прашањата поврзани со Втората светска војна, што може да се констатира од поделените проценти, 40,4 % кои веруваат дека партизаните се бореле за зачувување на хрватскиот национален интерес, наспроти 38,8 % кои веруваат дека усташите се бореле за националните интереси или сличниот процент од 36,6 % од испитаниците кои се убедени дека усташите биле фашисти. За разлика од Втората светска војна, поголема унисоност кај хрватските испитаници има во врска со прашањата во однос на војните во 90-те години од минатиот век. Високи 75 % од хрватските испитаници не се согласуваат со фактот дека Хрватите извршиле етничко чистење на Србите од својата територија, а уште повисоки 85,5 % сметаат дека српското раководство (што претпоставува и српската држава и општество), мора да признае дека Србија извршила агресија на Хрватска, за време на „Татковинската војна“. Индикативни и посебно интересни за анализа се дијаметрално спротивставените одговори на истите прашања, меѓу хрватските и српските испитаници, посебно оние кои се однесуваат на озлогласениот логор Јасеновац од Втората светска војна, операцијата „Олуја“ и воопшто за војната во Хрватска. Но, исто така интересни се и показателите кои се однесуваат на постоечките државни граници и нивното евентуално менување, за што само 3,5% од хрватските испитаници потполно се согласуваат, дека постоечките хрватски граници треба да се прошират за во нив да се вклучат територии од соседните држави, 76,4% се противат на проширување на хрватските граници, наспроти 20% српски испитаници кои исто така потполно се согласуваат дека границите на

Србија треба да бидат проширени и во соседните држави, а посебно $\frac{1}{4}$ од српските испитаници (24,6 %) кои сметаат дека српската западна граница, треба да биде западно од реката Дрина, што значи дека на Србија природно треба да и припаднат делови од сегашната територија на Босна и Херцеговина.

Ова истражување, што како проект под наслов „Стратегија на симболично создавање нации во државите од Југоисточна Европа“, ги води носителите и авторите на проектот кон одредени заклучоци, корисни и за нашата анализа. Имено, еден од заклучоците од горенаведените показатели од анкетата е, дека Косово и Хрватска имаат највисок степен на лојалност на своите граѓани, кон своите држави и истовремено најсилно изразен одиум кон поранешната заедничка држава. Процесот на „изградба на држава“ се однесува на административни, стопански, воено-одбрамбени темели на функционални држави, додека процесот градење на нација, што е средишен поим во оваа истражување, а предмет на посебен интерес и на нашата анализа, (наспроти создавањето држава и државност) се занимава со помеките аспекти на консолидирање на државите, како што се процесите на создавање заеднички идентитет и чувство за заедништво помеѓу државјаните на една држава. Додека најголем дел од интересите на науката и истражувачките проекти поврзани со создавањето на новите држави произлезени од социјалистичка Југославија, се однесуваат на политичките и економските предизвици на транзицијата од комунизам во градење на нови демократски институционални капацитети и слободен пазар и приватизација на општествениот капитал, оваа анализа се занимава со еден од клучните проблеми пред кој се соочуваа политичките номенклатури во новосоздадените држави, а тоа е политичкиот и културниот идентитет на новите држави. А предизвикот е уште поголем, имајќи го во предвид еден од основните политички аксиоми, дека ако политичкиот режим не е во состојба умешно и успешно да управува со лојалноста на своите граѓани, ќе биде заменет со друг, пофункционален и поефикасен. Оттука и не изненадуваат показателите од оваа анкета и заклучоците кои авторите на оваа истражување ги предлагаат како на стручната, така и на јавноста од државите произлезени од поранешна Југославија. Процесите кои започнаа во

60-те години во тогашната федерација, а околу кои се водеа и вистинските конфликти и војни во процесите на осамостојување на државите, не се комплетно завршени и се сеуште актуелни. Првичниот впечаток е, дека процесите кои најдолго можат да се детектираат, како што се хрватското и косовското национално еманципирање, резултираат со најголем анимозитет кон поранешната заедничка држава и најголем степен на лојалност кон своите новосоздадени држави. Овие податоци не ги изненадуваат нити истражувачите, нити добрите познавачи на состојбите и процесите во поранешна СФРЈ и денешните држави произлезени од неа. Хрватскиот проект за создавање т.е. градење своја нација со своја држава, беше еден од процесите кои доведоа до распаѓање на Југославија, па оттука не зачудува преовладувањето на општ консенсус околу официјалниот наратив во борбата за независност на Хрватска. Фрањо Туѓман, основач и претседател на ХДЗ и прв претседател на независна Хрватска, својата политичка кариера ја градеше врз аргументот дека остварувањето на независна национална држава е „илјадагодишен сон“ на хрватскиот народ а неговата улога во остварувањето на тој сон, мисија од која никогаш нема да се откаже. Оваа и слични други истражувања покажуваат дека Туѓман успеал во својата мисија, бидејќи за разлика од останатите држави произлезени од Југославија (со исклучок на Словенија), во кои политички и територијални конфигурации се предмет на спорови и конфликти, прашањето на државноста на Хрватска не е спорно не само за нејзините државјани, туку и за Европската Унија и НАТО, каде Хрватска веќе припаѓа. Хрватската нација во потополност е изградена, покажува овој репрезентативен меѓународен проект.

Новонастанатите држави од поранешна Југославија, кои патем речено имаат подолга историја на заедничко егзистирање, отколку историја на сопствена независност и самостојност (последните две држави кои прогласија независност се Црна Гора во 2006 и Косово во 2008 година), освен градењето на митовите за својата посебност и различност, подеднакво негуваат уште еден мит, фабрикуван со една единствена намера, да ги држи што подолго и што подалеку од некаков повторен обид за обединување, под било каква нова форма или наднационална структура. Тоа е митот за експлоатацијата, на која подеднакво гласно се држат

сите држави произлезени од поранешната заедничка држава. Иако звучи апсурдно, бидејќи за некој да биде експлоатиран, сепак треба да постои некој кој експлоатира, а ако се сите поранешни југословенски републики подеднакво експлоатирани, тој некој не постои, како што не постои ни самата експлоатација. Владеачките културни парадигми на новите политички номенклатури во новосоздадените држави, играат исклучително многу на културните компоненти кои систематски и во континуитет ја подхрануваат митологијата за различноста, а и загрозеноста, од некогаш толку блиските културни парадигми или матрици, кои егзистирале заедно. Дискурсот на политичките лидери од новосоздадените држави, ќе се држи секако до истражувањата на јавните мненија, посебно во своите држави, како што е истражувањето на кое погоре се повикав, но и на многу слични кои се прават редовно и релативно често. Јавното мислење во глобализираниот свет, кој медиумски е толку силно поврзан е исклучително важен фактор во определбите како за краткорочни, така и за одлуки кои имаат подалекусежни последици или реперкусии, така да новите политички лидери во најголем дел ќе ги следат импулсите, трендовите и насоките на своите јавни мненија, обидувајќи се да менаџираат во односите со јавноста, извлекувајќи предности и/или користи најмногу за политичките елити на новите држави. Митолошката матрица, која најлесно се вгнездува во културолошката матрица на живеење, посебно во државите на Балканот, веројатно ќе опстојува сè додека не се финализираат сите процеси на целосно разграничување со другите од поранешната заедница. И тоа само покажува колку многу се во право бројни научници или луѓе од меѓународната политика, кои во многу наврати се прашуваат, како може народи кои се изразуваат на толку многу блиски јазици, до толкав степен да бидат неразбирливи помеѓу себе (во декември 2017 година Комитетот на Конгресната библиотека во Вашингтон прифати меѓународен код за црногорскиот јазик, што во Црна Гора но и во српската јавност доби исклучителна важност, сметајќи го тоа за успех на црногорската културна дипломатија²⁶⁹). Наспроти процесите чии корени допираат во средината на 60-те години од минатиот век, од времето за заедничката држава и чие финализирање сеуште е

²⁶⁹Достапно на <https://www.blic.rs/vesti/svet/vasington-priznao-crnogorski-jezik/0r4w2px> (преземено на 03.06.2018)

врвен приоритет на политиките на новите држави, се одвиваат потполно идентични процеси, со кои политичките елити од државите од поранешна Југославија се справуваат многу потешко и/или се справуваат премногу бавно. Тоа се проблеми поврзани со крвкоста на демократските институции создавани во годините на осамостојување и долготрајна транзиција, во која суштински проблем останаа реформата на правосудниот систем, борбата со корупцијата, слободата на медиумите, следени во чекор со слабите економски перформанси, високата стапка на невработеност и една од највисоките стапки на иселување на нивните популации, посебно кај младите и образовани кадри. Ранливите демократии, како што често се нарекуваат државите од поранешна Југославија, неможејќи сами и после скоро 30 години самостојност да ги пребродат економските проблеми и изборат за одредена економска стабилност и развој (освен Словенија), како универзална формула за спас ја гледаат ЕУ (освен Хрватска и Словенија кои се веќе дел од ЕУ). А како што луцидно забележува светски познатиот економист од Љубљана Јоже Менцигер, ако го апстрахираме остварувањето на „историскиот сон за независност, Словенците имаа повеќе ингеренции во Југославија, отколку што имаат сега во Брисел“.²⁷⁰ Или преведено на поедноставен начин-многу помалку денес се прашува самостојна Словенија во Брисел, отколку што некогаш се прашуваше „несамостојна Словенија“ во Белград. Освен остварувањето на соновите за самостојност и независност како и негувањето на сонот за евро-интегрирањето на државите од поранешна Југославија кои сè уште не се дел од заедничкото европско семејство, уште многу други заеднички компоненти чинат содржина со мноштво заеднички именители на внатрешните и надворешните политики на државите од поранешна Југославија. Во еден краток преглед со два показатели- бројот на иселени лица од времето на осамостојување и висината на новите задолжувања, може да се комплетира сликата за состојбите но и заедничките именители на процесите кои имаат свои заеднички корени од периодот на заедничкото живеење во поранешната федерација, но кои многу често се премолчуваат или ставаат во втор план, пред

²⁷⁰Достапно на <http://www.nspm.rs/hronika/joze-mencinger-slovenija-je-u-jugoslaviji-bila-republika-sa-dosta-prava-dok-je-u-eu-provincija.html?alphabet=l> (преземено на 05.06.2018)

процесите од културолошката диференцијација (се разбира, со национален предзнак).

Демографските показатели во сите новосоздадени држави од поранешна Југославија, со години наназад покажуваат исклучително неповолни трендови, а во последниве години се буквално, алармантни (високата задолженост и падот на населението се една од најлошите економски комбинации). Бројките за падот на наталитетот и големиот миграциски одлив е заеднички именител на сите држави, со мали исклучоци по прашањата за стапката на наталитетот во Косово, на пример.

Во Србија во 2016 година е запален алармот по прашањата од демографската состојба, поради фактот дека таа година се родени најмалку бебиња (64.374) од Првата светска војна до денешни дни, а позитивен природен прираст е забележан во само 5 од вкупно 169 општини во Р.Србија. Депопулацијата во Србија не е само реалност, туку и реална опасност во непосредна блиска иднина на Србија, бидејќи според прогнозите од ваквиот демографски тренд, кон средината на 21 век, Србија ќе се соочи со драстично намалување на својата популација, а ќе доминира постарата популација, што значи и дека многу бргу ќе се соочи со недостиг на работна сила, посебно млада и квалификувана. Мирјана Рашевиќ, директорка на Центарот за демографски истражувања при Институтот за општествени науки во Белград, нагласува дека силната финансиска поддршка за „Стратегијата за поттикнување на раѓањето“ не вроди со плод и му препорачува на Советот за популациона политика итна ревизија на постоечката стратегија.²⁷¹ На форум на Економскиот институт „Храна за Европа“, одржан во ноември 2017 година, презентирани се алармантни податоци за демографската состојба во српските села-во дури 86 % од селата во Србија, бројот на жители се намалува, а преку 1200 села се во процес на исчезнување.²⁷²

Во Р.Хрватска последниот позитивен природен прираст е забележан во 1997 година, кога се родени 55.000 деца а умрени биле 2.500 луѓе помалку.

²⁷¹Достапно на <http://www.bizlife.rs/aktuelno/vesti-dana/sve-manje-beba-srbija-rusi-sopstvene-negativne-rekorde/> (преземено на 05.06.2018)

²⁷²Достапно на <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:696475-U-Srbiji-nestaje-1200-sela> (преземено на 30.06.2018)

Според извештајот на Бирото за економски и социјални прашања при ОН (DESA),²⁷³ во 51 држава до 2050 година бројот на жителите ќе се намали за 15%, а прогнозите за Хрватска се дека намалувањето ќе биде 17%, со што оваа држава се наоѓа меѓу петте демографски најзагрозени земји во светот, заедно со Бугарија, Литванија, Летонија, Полска, Молдавија, Србија и Украина. Според проекциите на DESA, Хрватска во 2050 година ќе има само 3,85 милиони жители (наспроти 4,78 милиони според пописот од 1991 година). Дека прогнозите за демографската катастрофа на Хрватска имаат основа во реални показатели, покажува и податокот за демографските движења во периодот 2016-2017 година, година кога е забележан најголем демографски пад во последните 20 години (родени се 40.320, умрени 59.254 лица). Голема улога во негативната демографска слика на Хрватска имаат иселувањата, посебно на младите, најмногу во Германија, Австрија, Ирска, Италија, Шведска и Норвешка. Се смета дека за последните неколку години Хрватска ја имаат напуштено преку 200.000 нејзини државјани. Република Словенија има многу педантна статистичка служба со флукуациите на демографски план, квартално, полугодишно и годишно ниво. И Словенија ја следи исклучително лош природен прираст на населението-во првиот квартал од 2017 година се регистрирани 4.717 раѓања и 6.172 умирања. На 1 октомври 2016 година Словенија имала 2.065.879 жители, или 1.638 жители повеќе од 1 јули истата година. После многу неповолна серија од 24 квартален неповолен тренд, повеќе иселени Словенци отколку странци кои мигрирале во Словенија, во првиот квартал од 2017 година забележано е 1,887 иселувања од Словенија и 1890 мигранти кои влегле во Словенија. Во првиот квартал од 2017 година, забележан е пораст за 5,5 % или 27.192 внатрешни миграции. Во вториот квартал од 2017 година, продолжува повторно негативниот тренд, повеќе иселени Словенци од државата (1.792), отколку примени мигранти од други земји (1.587).²⁷⁴

Во Босна и Херцеговина, на 22 март 2017 година Парламентот на Федерацијата на тематска седница го разгледува извештајот на Федералниот завод за статистика и за прв пат јавноста официјално може да се запознае со

²⁷³Достапно на <http://www.dnevno.hr/vijesti/hrvatska/pad-stanovnistva-i-un-predvida-demografsku-katastrofu-hrvatskoj-1123472/> (преземено на 04.06.2018)

²⁷⁴Достапно на <http://www.stat.si/StatWeb/News/Index/6835> (преземено на 06.06.2018)

вистинската демографска слика на државата²⁷⁵, за која и медиумите и јавноста дотогаш само шпекулираа дека е во најблага мерка кажано, катастрофална. Констатирано е постојано опаѓање на природниот прираст во Федерацијата во периодот од 1996 до 2015 година, стапката на природен прираст од 8,9% во 1996 година паѓа на 3,1% во 2003 година а веќе во 2013 година била во минус (-0,1%). Единствена позитивна стапка на природен прираст во 2015 година е забележана во Република Српска. Во Извештајот на Федералниот завод за статистика, се наведува дека тенденцијата на опаѓање на природниот прираст на населението во повоен период се должи најмногу на опаѓањето на општите услови за живот -услови за домување, можности за формирање здраво семејство, материјални услови за живеење, опаѓање на нивото на животниот стандард, лоши услови за запослување, можност за задоволување на културните потреби на членовите на семејството. Причина за паѓање на природниот прираст секако е големиот број млади луѓе кои ја напуштаат државата, пред да засноваат брачна заедница. Официјално, во 2010 година државата ја напуштаат 7.852 граѓани, 2011 година 6.561, 2012-9.436, 2013-6.366, 2014-6.751, 2015-5.658 и 2016-6.166. Според неофицијални податоци, кои државата официјално не ги потврдува, од осамостојувањето на Босна и Херцеговина до 2017 година, државата ја напуштиле 1,7 милиони нејзини државјани.

Според последниот попис во Црна Гора во 2011 година, 44.98 % се изјасниле за Црногорци, 28.73% за Срби, 8.65% Бошњаци, 4.91% Албанци, а како Муслимани се изјасниле 3.31 %. Српскиот е мајчин јазик за 42.88% а црногорскиот за 36.97%, додека за православни христијани се изјасниле 72.07%, додека 15.59 % се изјасниле дека нивна вера е исламот. Според податоци од Монстат²⁷⁶(Црногорски завод за статистика), во 2014 година во Црна Гора живееле 621.810 жители. Црна Гора според овој извор, на 1000 жители има

²⁷⁵Достапно на <http://analiziraj.ba/2017/04/16/demografija-i-demokratija-zasto-pada-natalitet-u-fbih/> (преземено 30.06.2018)

²⁷⁶Достапно на <https://www.monstat.org/userfiles/file/publikacije/Demografska%20analiza%20-%20za%20sajt%2028%20%20mart.pdf> (прегледано на 03.05.2018)

природен прираст од 2.4 процентни поени. Во однос на пописот од 2003 година, кога се регистрирани 620.145 жители, сосем незнатно е зголемувањето на бројот на жители на најмалата од сите држави произлезени од Југославија. Монстат не располага со точна бројка на вкупно иселени Црногорци во странство, но според податоците за природниот прираст и бројот на доселени лица, може со сигурност да се претпостави дека во последните 25 години од Црна Гора се иселиле околу 140.000 граѓани, во најголем број млади лица. Природниот прираст сите овие години е позитивен и вкупно во периодот од 1991 до 2015 година изнесува 73.126. Бројот на доселени лица во истиов овој период изнесува околу 72.000 лица. Бројот на иселени лица е приближно два пати поголем, од сегашниот вкупен број на жители на Никшиќ, вториот по големина град во Црна Гора. Најголеми демографски промени се забележани на црногорскиот север, каде што со внатрешно мигрирање, најчесто кон Подгорица и црногорското Приморје, а и со миграција во странство, бројот на жителите од 218.000 во 1991 година се намалува на 160.000 во 2011 година.

Во Р.Македонија последен попис на населението е направен во 2002 година. Според податоците од тој попис, од вкупно 2.022.547 жители, за Македонци се изјасниле 1.297.981 (64.18%), Албанци 506.083 (25.17%), Турци 77.959 (3.85%), Роми 53.879 (2.66%), Срби 38.939 (1.78%), Бошњаци 17.018 (0,84%), Власи 9.595 (0.48 %) и останати (Египќани, Хрвати, Бугари, Грци, Руси, Црногорци и др). Според Заводот за статистика на Р.Македонија во 2012 година, државата имала вкупно 23.568 живородени и 20.134 умрени или природен прираст на 1000 жители, 1.7 процентни поени, но со исклучително нерамномерен природен прираст по региони (од +2.0 во Полошкиот и Скопскиот регион, до -1,0 во Пелагонискиот и Источниот регион, додека Југозападниот и Југоисточниот регион бележат стапка од 0.1-1.9, а Вардарскиот од -1.0-0,0).²⁷⁷ Еден од најтешко проценливите показатели е бројот на вкупно одселени лица од Р.Македонија. После пописот од 2002 година, неуспешно беше направен обид за попис во 2011 година, тој беше прекинат без никакво сериозно аргументирано образложение. Во

²⁷⁷Спореди со податоци од 2017 година, достапно на <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/RegioniteVoRM2017.pdf> (превземено на 06.06.2018)

недостаток на официјални показатели, се операционализира со различни бројки, кои најчесто доаѓаат од странски институции. Податоците од Организацијата за економска соработка и развој (ОЕЦД), покажуваат дека само во 2014 година најмалку 20.562 граѓани ја напуштиле државата, што би била рекордна бројка на иселување на годишно наво за последните 15 години. Светска банка пак во 2015 година објави податок дека од Македонија до 2010 година вкупно се иселени околу 447.000 луѓе. Најголем број државјани од Македонија се одселиле во Италија, Германија, Австралија, Швајцарија, Турција, Австрија, Словенија, Хрватска, Франција и Канада. Според истиот извор, до 2010 година, во Р.Македонија се вселиле вкупно 129.700 лица, граѓани на други држави и тоа најмногу од Албанија, Србија (Косово), Турција и Босна и Херцеговина.²⁷⁸ Според проценките на Државниот завод за статистика на Р. Македонија во 2013 година во Р. Македонија живееле 2.065.769 лица, што во споредба со вкупниот број на жители од последниот официјален попис во 2002 година, значи зголемување на вкупниот број на жители од само 43.000.

Според Агенцијата за статистика на Косово, во Извештај за “Проценка на населението за 2015 година”, се смета дека вкупниот број на резидентно население на Косово (заклучно со 31.12.2015) изнесува 1.771.604 жители. Бројот на родени во 2015 година изнесува 31.116 а бројот на умрени 8.884, а природниот прираст е и понатаму највисок од сите држави формирани од поранешна Југославија. Бројот на имигранти кои во 2015 година се вселиле во Косово изнесува 18.862, а бројот на емигранти кои го напуштиле Косово, истата таа година, изнесува 74.434 луѓе. Наспроти природниот прираст од 22.232 жители, населението на Косово во 2015 година е намалено, поради големата миграција во странство. Процентуално гледано (споредено со вкупниот број на жители), Косово има најголема стапка на годишни емигрирања во странство и еден од најголемите миграциони текови во Европа. Според пописот од 2011 година во Косово живеат само 25.532 , а според српски извори 2016 година во Косово живеат 125.000 Срби, а бројката на иселени Срби од Косово во Србија изнесува 206.000 а во Црна Гора

²⁷⁸Достапно на <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1199807908806/MacedoniaFYR.pdf> (преземено на 15.05.2018)

се иселени 12.000. Според истите извори, на пописот во Косово во 1939 година живееле 276.000 Срби и 167.000 Албанци. Во 1946 година, веќе забележително е променета структурата во Косово, регистрирани се 287.000 Албанци и 127.000 Срби. Според пописот од 1991 година во Косово живееле 1.596.072 Албанци и 194.190 Срби. Според проценки на Агенцијата за статистика на Косово, повеќе од 700.000 граѓани од Косово живеат во странство.

Уште еден заеднички тренд е карактеристичен за сите држави формирани од поранешна Југославија, а тоа е високиот степен на финансиско задолжување. Тоа има своја предисторија, во ескалацијата на долгорочно задолжување уште од време на СФРЈ, во периодот помеѓу 1975-1980 година, кога надворешниот долг се зголемува од шест на шеснаесет милијарди американски долари. Според податоци на Народната банка на Југославија, надворешните долгови кон крајот на 1987 година изнесувале 21,3 милијарди американски долари. Ако од тој износ се одбијат побарувањата кои Југославија ги имала од земјите во развој, во висина од 3,8 милијарди долари, ако се прочистат клириншките побарувања и долгувања, југословенскиот нето-долг изнесувал точно 17,5 милијарди долари. Во пресрет на сецесијата и дезинтеграцијата на СФРЈ (субјугацијата, според одредени автори) надворешниот долг (главнина без камати), според конвертибилниот валутен курс изнесувал нешто над 15 милијарди американски долари (крајот на 1991 година). Федерацијата била гарант на околу 11 милијарди долари. Најголем долг имала Србија со 4,8 милијарди долари, потоа Хрватска 2,7, па Словенија 1,7, БиХ 1,5, Македонија 0,7 и Црна Гора 0,6, а федералната власт била задолжена со 3,1 милијарди американски долари. Структурата на тоа задолжување била, дел кон меѓународните финансиски институции (околу 3 милијарди долари), кон комерцијалните банки (Лондонскиот клуб-4,4 милијарди долари) и кон влади на западните земји (Париски клуб-околу 6,5 милијарди долари). Државите настанати од поранешна СФРЈ, во 2015 година, имале вкупен долг од околу 145 милијарди долари, или околу 133 милијарди евра, што би било одприлика девет пати повеќе, од заедничкиот долг во годината пред распадот на СФРЈ. Србија, Хрватска и Словенија, по 25 години од својата самостојна економска политика, поединечно

должат повеќе отколку што должеше СФРЈ пред нејзиното распаѓање.²⁷⁹ Со распаѓањето на Југославија, се распадна и еден поширок заеднички пазар, а државите кои се формираа потоа, изгубија значајна економска база, голем пазар и голем кадровски потенцијал, а војните кои се водеа подоцна, ги опустошија нивните економии и драстично ја намалија нивната економска моќ. Неконтролираниот раст на увозот, јавната потрошувачка и надворешно-трговскиот дефицит, без забележителен пораст на производството и продуктивноста, се исто така заеднички именител за економските состојби на државите од поранешна Југославија (со одредени исклучоци за Словенија). Според критериумите на меѓународните финансиски институции, ако односот на надворешниот долг и БДП надмине 80 %, тогаш во групата на високо задолжени држави влегуваат Црна Гора, Хрватска, Србија и Словенија. Најзадолжена од сите е Хрватска, која кон крајот на 2015 година имала долг од 49 милијарди евра, потоа следат Словенија со 45 милијарди, Србија со 27, Македонија со 6, БиХ со 4 и Црна Гора со околу 2 милијарди евра надворешен долг, кој во последните години во сите набројани држави бележи постојан раст. Стручњаците се согласни околу тоа дека Словенија и Хрватска како држави-членки на ЕУ можеби и можат да си дозволат толкав долг во однос кон нивниот БДП, бидејќи во случај на проблеми со отплата на долгот можат да очекуваат помош од ЕУ, која во слични такви ситуации интервенираше со свои финансиски механизми, како во случаите со Грција, Ирска, Португалија, Кипар, Шпанија и др., што не би било случај со државите кои не се членки на ЕУ- Србија, Македонија, БиХ, Црна Гора. Според податоци од Централната банка на Косово, во вториот квартал од 2017 година, надворешниот долг на Косово изнесувал 443.000 евра а внатрешниот долг 504.500 евра, што заедно претставува 15,5 % од БДП на Косово.

Она што претставува константа уште од времето на СФРЈ и сè уште е заеднички именител на државите произлезени од неа, се нивните дијаспори кои претставуваат еден од поголемите, а некаде и најголем извозен продукт на овие држави. Босанско-херцеговската дијаспора е една од најбројните во Европа, ако

²⁷⁹Достапно на <http://www.politika.rs/sr/clanak/342902/Specijalni-dodaci/Dugovi-drzava-bivse-SFRJ-sa-15-na-145-milijardi-dolara> (преземено на 30.05.2018)

процентуално биде споредена со бројот на населението во БиХ, па се операционализира дека изнесува 53%-57% од вкупниот број државјани на БиХ. Долната граница е заснована на официјални податоци од агенциите за статистика на земјите на прием, додека до горната граница се стасува преку податоци од Министерството за човекови права и бегалци на БиХ. „Според последните проценки на Министерството, вкупниот број на дијаспората од БиХ изнесува преку 2.000.000, што вклучува лица родени во БиХ и лица-потомци на истите, во земјите на прием. Точниот број на лица родени во БиХ и раселени во 51 држава во светот, изнесува 1.727.173 лица“, потврдуваат официјални лица од Министерството за *Al Jazeera* (18.02.2018).²⁸⁰ Дознаките што дијаспората ги испраќа во БиХ, изнесуваат 18 % од БДП на Босна и Херцеговина и со оваа висока сума државата е една од водечките држави во светот, по учеството на дознаките од дијаспора во БДП. „Во првите девет месеци во 2017 година, дознаките од дијаспората во странство изнесувале 1,95 КМ,²⁸¹ што претставува зголемување од 8% од истиот тој период во 2016 година“, изјавуваат од Централната банка на БиХ за истиот извор. Пристигнатиот капитал најчесто претставува парична помош за семејствата на иселените лица, кои тие ги користат за лична потрошувачка, но и подигнување на животниот стандард. Во последните години, дијаспората од БиХ покажува интерес и за инвестирања, најмногу во земјоделието.

Податоци од Народната банка на Србија, покажуваат дека во 2015 година, Србите од светот на своите во Србија им испратиле преку 2,86 милијарди евра, што е за 9,7 % повеќе отколку во претходната 2014 година. Износот на дознаките расте, бидејќи според податоци на ОЕЦД, државата само во 2014 година ја напуштиле 58.000 лица, најмногу млади и образовани граѓани на Србија, а таквиот тренд трае од почетокот на светската економска криза во 2008 година, но и година на политичка криза во Србија (прогласувањето на независност на Косово). Дознаките кои годишно дијаспората ги испраќа во Србија, претставуваат 8,2 % од БДП на Србија. Мало е учеството на бројната и моќна српска дијаспора во странските директни инвестиции во Србија, евидентирани се едвај 22.000

²⁸⁰ Достапно на <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/dijaspora-je-znacajniya-od-uplacenih-doznaka> (преземено на 28.05.2018)

²⁸¹ Конвертибилна марка, парична единица во БиХ

вработени во периодот 2000-2015 година, во фирми кои ги основале српски иселеници со свој капитал вложен во Србија.

Според податоци на Хрватска народна банка и Светска банка, годишниот трансфер на средства во матичната држава изнесува нешто повеќе од 2,1 милијарди евра (2016 година). Оваа вкупна сума дознаки претставува 4,3 % од БДП на Хрватска, но е повисока од директните странски инвестиции кои во 2016 година изнесувале 1,7 милијарди евра. Дијаспората во сите години од самостојноста на Р. Хрватска трансферира поголема сума дознаки, отколку што изнесуваат вкупните странски инвестиции, иако за тоа официјалните хрватски институции не коментираат често. Според истражување на Светска банка, од 1993 година до 2016 година хрватската дијаспора трансферирала во својата матична земја скоро 30 милијарди американски долари, но во оваа сума не се вклучени поединечни инвестирања преку нивни фирми или странски директни инвестиции.

За Р.Македонија и нејзината дијаспора, „факт е дека дознаките од дијаспората се најважниот финансиски тек во платниот биланс на Македонија во последните години“, пишува аналитичарот Сашо Клековски, во колумна за дневниот весник Нова Македонија на 8 март 2018 година.²⁸² Според тематска анализа презентирани на јавна расправа, вкупните годишни дознаки од странство изнесуваат околу 1,6 милијарди евра или 20 % од БДП на Македонија. Од тоа, годишно околу 1 милијарда евра се лични дознаки од странство. Дознаките преку банки и други формални патишта се мал дел од сантата мраз, и тие изнесуваат околу 180 милиони годишно, или 2,5 отсто од БДП. Другите средства доаѓаат по неформални канали. Висината на дознаките е стабилна во последните неколку години и, што е значајно, тие не се намалени по почетокот на економската криза. Најмногу од средствата доаѓаат од Европа, околу 70 %, со најголемо учество на

²⁸²Достапно на

<http://novamakedonija.com.mk/NewsDetail?title=%D0%94%D0%B8%D1%98%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B5-%D0%BD%D0%B0%D1%98%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD-%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D1%80-%D0%BD%D0%B0-%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0&id=9f9021fd-c0b8-411d-bb9d-5488e7618188> (преземено на 23.05.2018)

Германија - 24 %, Италија 22 %, Швајцарија 11 %, Турција 7 %, Австрија 5 % и Словенија 3 %. Од неевропските земји, најмногу дознаки доаѓаат од Австралија-13%.

Според повеќе истражувања, просечно примателите примаат околу 2.400 американски долари, а за 40 % од примателите дознаките сочинуваат половина од нивните приходи. Најголемиот дел дознаки (74,1%) се користат за тековни трошоци, а преостанатото за заштеди (13,7 %), домување (8,8 %) итн. Бизнес-вложувањата, според овие показатели не се меѓу важните намени на дознаките. Годишно, една милијарда евра од дијаспората го надминува износот на странски инвестиции, но го надминува и износот на задолжување во странство. Тие трансфери се лични за семејствата во Македонија, и со тоа несомнено помагаат во одржувањето на семејниот стандард на многу семејства и на намалувањето на сиромаштијата во земјата. Веќе со тоа не само што имаат лично или семејно значење туку имаат значење за целата земја. И дополнително, со дознаки од околу 20 % од БДП, Македонија претставува исклучителен случај со тоа што го покриваат целиот трговски дефицит. А со тоа, стануваат важен фактор во макроекономската стабилност на Македонија.

Според црногорскиот Министер за надворешни работи Срѓан Дармановиќ, црногорската дијаспора испраќа годишно околу 500 милиони евра, иако официјалните податоци се значително пониски.²⁸³ Така, во 2016 година, вкупните дознаки (по банков) пат изнесувале 393 милиони евра, а во првите девет месеци во 2017 година, таа сума изнесувала 309 милиони евра. Се смета, дека исто толкава сума по приватни канали и без банкарска евиденција, црногорската дијаспора испраќа на своите семејства. Црна Гора во последниве неколку години, вложува постојани напори за зголемување на странските директни инвестиции, а се констатира дека интересот на црногорската дијаспора за инвестирање во својата матична земја е релативно слаб. За таа цел, се усовршуваат механизмите за координација на државните напори, преку Генералниот директорат за економска дипломатија и меѓународна културна соработка при Министерството за

²⁸³Достапно на <http://www.seebiz.eu/darmanovic-crnogorska-dijaspora-godisnje-posalje-oko-500-miliona-eura/ar-168407/> (преземено 29.06.2018)

надворешни работи на Црна Гора, во соработка со Агенцијата за промоција на странски инвестиции, Секретаријатот за развојни проекти, Стопанската комора и Заедницата на општини, за што посинхронизирана промоција на црногорските стопански можности и култура. Црна Гора има и 43 почесни конзули во странство, влијателни стопанственици и видни личности, чија улога е ставена во функција на привлекување на странски инвестиции.

Според официјални информации на Централната банка на Косово, од осамостојувањето во 2008 година до 2017 година, косовската дијаспора само по банков пат и по пат на агенции за трансфер на пари, испратила преку 6 милијарди евра. Добрите познавачи на приликите со трансферите на парични средства од косовската дијаспора, сметаат дека многу поголем дел од тие средства се трансферираат лично или по други приватни канали и дека се далеку повисоки од вкупната сума која официјално е забележана.²⁸⁴ Според официјални податоци, во 2007 година на Косово преку банков пат се трансферирани 515 милиони евра, 2008-608 милиони евра, 2009-585 милиони евра, 2010-584 милиони евра, 2011-492 милиони евра, 2012-516 милиони евра, 2013-573 милиони евра, 2014-622 милиони евра, 2015-655 милиони евра.²⁸⁵

За словенечката дијаспора, можат да се пронајдат многу малку но и многу контрадикторни податоци, но според Службата при Владата на Р.Словенија за Словенци во соседството и во светот, структурата на дијаспората квантитативно би била распоредена вака: во САД живеат околу 300.000 Словенци, во Германија околу 40.000, во Аргентина помеѓу 30.000-40.000, во Канада околу 30.000, Австралија 25.000, Франција 4000, Бразил помеѓу 1.000 и 5.000, Белгија 3.000-4.000, а во соседните држави во Хрватска 13.000 Словенци.

Во базата на податоци на *UNCTAD* стои дека во 2011 година државите произлезени од поранешна Југославија, според вкупната сума на дознаки од нивните дијаспори, се рангирани по овој редослед-Србија е на 33 место во светот

²⁸⁴Достапно

http://siteresources.worldbank.org/INTKOSOVO/Resources/Migration_and_Economic_Development_in_Kosovo_WB_report.pdf (преземено 30.06.2018)

²⁸⁵Достапно на <http://www.info-ks.net/vijesti/ekonomija/75268/doznake-za-10-godina-6-milijardi-eura-od-kosovske-dijaspori> (преземено 30.06.2018)

(3,719 милијарди долари), БиХ на 44 место (со прилив од 1.959 милијарди долари), Хрватска на 70 место (1.262 милијарди долари), Македонија на 97 место (435 милиони долари), **Словенија на 99 место** (410 милиони долари) и Црна Гора на 106 место (301 милион долари, во 2010 година).

На словенечката веб локација за словенечката дијаспора во соседството и странство²⁸⁶ и покрај исклучителната прегледност и богатство со содржини, не постојат информации за дознаките кои словенечките иселеници ги испраќаат во својата матична земја. Но, според релевантни информации достапни на веб локацији на Конференцијата при ОН за трговија и развој (UNCTAD), може да се забележи дека Словенија, според приливот на средства од својата дијаспора, е зад Македонија (со вкупно население приближно исто) и пред Црна Гора, од државите произлезени од поранешна Југославија.

²⁸⁶ Достапно на www.uszs.gov.si (преземено 30.06.2018)

ЗАКЛУЧОК

Југословенското наследство, колку и систематски и тенденциозно да биде премолчувано или негирано во новосоздадените држави-сукцесори на таа заедница на народи од 20 век, сè уште продуцира процеси кои токму поради постојаното „ставање под тепих“ и нерешавање, создаваат чувство на нерешливост или во најмал случај, неспремност и неспособност за решавање на отворените прашања и проблеми. Прашања од правно-номотехнички карактер, како што е Договорот за сукцесија кој со повеќегодишни преговарања и со асистенција и разни форми на притисок од европската и меѓународната заедница е потпишан на 29 јуни 2001 година во Виена, а во сила е од 2 јуни 2004 година, ги задолжува државите сукцесори да ги решат прашањата за сукцесија на државите создадени после распаѓањето на СФРЈ, но и на овој план, со мали придвижувања на процесот, се случува *status quo*. Колкав е хендикепот од непридвижувањето и на овој процес, зборува само еден факт, кој илустративно би бил уште појасен- државите наследнички на СФРЈ не можат заеднички да изнајдат решение за 250 милиони страници пишан материјал, колку што изнесува архивската граѓа на Државниот архив на СФРЈ, една од најрепрезентативните архивски граѓи на Балканот, која ако се подреди во фасцикли како книги на полица, би била долга околу 25 километри. Во таа архивска документација е содржана во најголем дел, вистинската слика, но и научната вистина за функционирањето на поранешната заедница, а посебно за процесите кои доведоа до нејзино распаѓање. На превземање чекаат и 14 километри архивска граѓа од некогашните републички архиви, кои заедно со Архивот на СФРЈ се извор на релевантни информации за некогашната држава, нејзината внатрешна и надворешна политика, правосудството, економијата, културата, религијата...

Ако се тргнат настрана неколкуте десетици интернет портали на т.н. „југоносталгичари“ кои заеднички сè уште ги држи сеќавањето и добрите спомени за некогашната заедница, ако се тргнат настрана и неколкуте популарни риалити шоуа со учесници од поранешни југословенски републики, денес Југославија е

потополно исчезната, дезинтегрирана на начин, кој не дозволува ни да се помисли дека нејзиното обновување има некаква перспектива. Од големата држава која некогаш ги обединуваше денешните држави од Западен Балкан, денес реално постои само еден камен во вселената-едно ледено и каменито небеско тело со ознака '1554' во астероидниот појас помеѓу Марс и Јупитер, наречен Југославија (уште во 1940 година, откриен од белградскиот астроном Милан Протик). Далеку од Југославија во вселената, на територијата на некогашниот единствен политички, економски, културен па и јазичен простор, денес постојат седум држави со различни нивоа на самостојност, економско уредување, политичка култура и нивоа на слободи. Нема сомневање, дека Југославија остави незаменливо културно, духовно, технолошко, стопанско-трговско и политичко наследство, кај сите нејзини поранешни народи, кои денес живеат во свои сопствени држави. Некогаш напредната идеја за југословенството, која ја воделе и промовирале најнапредните интелектуални умови на 19 и 20 век, идеја околу која и се остварила заедничка држава во овој дел на Европа, денес е скоро табу-тема во државите наследнички. Почесто на Југославија се потсетуваат влијателни, поранешни и сегашни европски политички авторитети, како и познати политичари од светот, кога се актуелизираат периодично низата од замрзнати конфликти, кои сè уште чекаат на своја разрешница или некаква форма на компромис и договор. Во еден авторски текст со наслов „Балканот-помеѓу спротивставените полови“, поранешниот шпански шеф на дипломатијата и висок европски функционер Хавиер Солана, ќе каже дека „земјите од овој регион сакаат да учествуваат во европскиот проект, но воедно се составен дел од еден свет кој е еден од политички и културолошки најкомплицираните на планетата“.²⁸⁷ Цитирајќи ја својата наследничка Федерика Могерини дека „Балканот лесно може да стане една од шаховските табли, на која големите сили играат своја партија“, Солана истакнува дека регионот отсекогаш бил „сместен“ помеѓу спротивставени полови, кои ја проектираат својата моќ преку испреплетени политички, историски,

²⁸⁷Достапно на <https://www.vesti.rs/Evropska-Unija/Havijer-Solana-o-ex-YU-Evropa-da-ne-izneveri-Teslu-2.html> (преземено 30.06.2018)

економски и културни врски. Солана во овој текст истакнува дека војните во 90-те на територијата на поранешна Југославија за ЕУ претставува голем неуспех и дека обидот поранешните југословенски републики да се вовлечат во Унијата, донел различни резултати. „Истовремено, демократските стандарди на Западниот Балкан доживуваат постојана ерозија, а други земји со силни влијанија-Русија, Турција, Унгарија нудат алтернативни политички модели. Поранешниот прв европски дипломат уште истакнува дека Србија пронаоѓа инспирација во политиките на Јосип Броз Тито, движењето на неврзаните и во неговата ‘блескава игра помеѓу САД и Русија’. За Србија Солана уште ќе напише дека „на сличен начин се одредува како неутрална земја, иако блиско соработува со НАТО преку програмата Партнерство за мир, додека истовремено одржува заеднички воени вежби со Русија, а претседателот Александар Вучиќ иако тврди дека цврсто стои зад европските интеграции на Србија, не покажува спремност да се дистанцира од Путин и од Русија“. Тој укажува дека заедно со српскиот став за Косово, но со и големи економски проекти, во регионот се вклучува и Кина. Солана во овој авторски текст уште истакнува дека „на сите Европјани би требало да им биде овозможено да учествуваат во европскиот проект и да ги собираат плодовите во нејзиниот потенцијал за промени. Тоа е точно она што најголем дел од населението на Балканот го посакува. Лидерите на ЕУ не можат да гарантираат дека процесот на влегување ќе биде лесен и брз, но само тие можат да гарантираат дека патувањето ќе биде вредно за целта која е поставена“.

Необично како за заклучок на еден научен труд, но во цитираниот текст се дијагностицираат сите невралгични точки во еден регион, испреплетен со сложени политички, економски и културни врски, кои и во наредниот период ќе ја одредуваат неговата иднина, а во трудот беа маркирани како најдоминантни и суштински. А иднината, уште долго ќе биде силно зависна и поврзана со општествено-политичките и културолошки процеси започнати уште од времето на бившата СФРЈ, преку процесите на одвојување и прогласување независност и создавање претпоставки за формирање стабилни држави, со одржлив демократски капацитет. Останува фактот, дека силните дезинтеграциони процеси кои доведоа до распаѓање на Југославија, во својот код, во својата матрица која

во голем дел е културолошка, содржат сеуште компоненти кои не можат да ги нормализираат во целост односите помеѓу новосоздадените држави, наследнички на Југославија. Силните центрифугални политички процеси на дезинтергација, кои етничката, културна и верска фрагментација ја дотераа скоро пред финален чин, сеуште се доминантна движечка сила, која силно ги детерминира сите останати демократски процеси за кои (барем) декларативно се залагаат државите кои не се членки на ЕУ, но се во процеси на евро-интеграција. И Словенија и Хрватска, иако веќе членки на ЕУ, на типичен 'југословенски начин' го решаваат меѓудржавното морско разграничување, надмудрувајќи се и ангажирајќи европски арбитражни асистенции за своето меѓусебно конфронтирање. Отворени меѓудржавни проблеми, како резултат на процесите што започнаа да се обликуваат и функционираат уште во времето на социјалистичка Југославија постојат помеѓу сите држави создадени од таа заедница. Загрижувачки е податокот, дека ретко кога со меѓусебна иницијатива, компромис и конструктивен дијалог некој од проблемите добил своја конечна разрешница. Условувањето за добрососедски односи што ЕУ постојано го прокламира, како да е создаден токму за новите аспиранти за евро-интеграциите, но посебно од поранешната југословенска заедница. И со полно право, бидејќи загрижувачка е немоќта и немањето политичка волја и зрелост, да се затворат на цивилизиран и компромисен начин, прашањата кои се отворени уште со функционирањето на социјалистичка Југославија. Од констелацијата и распоредот на силите на меѓународната политичка сцена и нивниот интерес и ангажман на овие простори, веројатно во голем дел ќе зависи иднината во блиска и подалечна перспектива на државите од поранешна Југославија. А до следните турнуси преговарања под меѓународно менторство, културната дипломатија ќе го следи сеуште моќниот порив на изразито етно-националните внатрешни политики во промовирањето на државите, дискурсот на дисонантните тонови во интер и интра-верската комуникација, моќта на транзициониот олигархиски капитал под чиј диктат се и внатрешните, па и надворешно-политичките процеси и акции, а недостатокот од механизми за слободна демократска контрола над културните политики на внатрешно-политички план и понатаму ќе ја прави културната дипломатија исклучително зависна алатка

на официјалната државна политика и државните буџети. Учењето демократија кое станува задолжително преку одредниците и условите на Брисел, во процесите на евро-интегрирање на државите од поранешна Југославија кои не се членки на ЕУ, не секогаш носи и вистински суштински промени на внатрешно-политички план кои би имале влијание врз чувството на нивните граѓани за правичност и владеење на правото-на пример, судските реформи се постојан лајт-мотив низ долгиот транзиционен пат од осамостојувањата до денешни дни, во сите држави од поранешна Југославија. Силната општествено-политичка и културолошка енергија поврзана со корпусот прашања и процеси поврзана, а во најголем дел и потрошена со националното дефинирање на новите држави, не дозволи барем и во третата декада од осамостојувањето, новосоздадените држави да можат да се пофалат со стабилна економија, одржливи демократски институции, механизми за демократска контрола, отчетност и транспарентност над политичките номенклатури, департизација и професионализација на државната администрација, сериозна борба со корупцијата, владеење на правото и суштинска реформа на судскиот систем, механизми за превенција и заштита на човековите права и слободи, елиминирање на бројните основи за дискриминација од секаков вид, што ги остава овие држави на опашката на сите поважни и посериозни регионални, европски и светски меѓународни одлуки, но често и на приоритетните дневни редови, поради инцидентноста што кривките демократии ја продуцираат на домашен и меѓусоседски план. Во многу нешта, иднината на државите од поранешна Југославија, ќе ја одредува „меѓународната заедница“, а сè погласните и позачестени иницијативи на политички лидери од регионот за економско, трговско и царинско поврзување на државите од регионот или просторот на поранешна Југославија е лакмус тест за подготвеноста на овие држави од поранешна заедница, за нивно повторно регионално обединување, на регионален принцип, под менторство и услови на европските регионални принципи на соработка и обединување. Дали ЕУ смета со овие можности, дека е дојдено крајно време да се затворат повеќедецениските процеси на продуцирање меѓусебни конфронтации и анимозитет и дека државите од Западен Балкан ќе можат повторно да се најдат во нова форма на заедница, ќе зависи како од

развојот на ситуацијата на внатрешно-политички план во овие држави, така и од нивниот капацитет за конструктивен дијалог и соработка, а секако и од меѓународната констелација на односи, која исто така, во изминативе три децении претрпе сериозни промени. Дали во третата деценија од 21 век ќе успеат државите од поранешна Југославија, да изнајдат свој сопствен *modus vivendi* во меѓусебни нови форми на регионално поврзување, ќе зависи најмногу од политичката воља на нивните политички елити, но секако и од општествената свест и ниво на политичка култура на граѓаните на овие држави, кои секако заслужуваат живот во стабилни општества, со одржлива демократија по современ европски модул.

Според тоа, **тргнувајќи од предметот на истражувањето** поставен на почетокот, за влијанието на политичките процеси врз формирањето на културните дипломатии на државите настанати од поранешна СФРЈ, во трудот е **спроведена анализа** за процесите кои доведоа до дезинтегрирање и распаѓање на СФРЈ, анализа на процесите кои беа дефинирани во највисоките конститутивни акти на новосоздадените држави, а преку **издвојување и прикажување на конкретни примери** од надворешно-политичките и културолошките аспекти на промените кои претставуваа дисконтинуитет во општествено-политичкото, економско, социјално и културно уредување на СФРЈ и нејзините држави наследнички, **се дојде до одговор на поставеното прашање:** „Што е она што битно влијаеше на процесите на раздвојување на новосоздадените држави од нивната поранешна заедничка држава и како тие промени се одразија врз влијанието на истите тие процеси на културните дипломатии на државите произлезени од СФРЈ“?

Така, наједноставниот одговор на прашањето, кои позначајни процеси генерираа сили за дезинтегрирање на поранешната СФРЈ и кои процеси беа пресудни во процесите на конституирање на новосоздадените држави, би бил дека се тоа процесите на национално и верско еманципирање од дотогашната федерација од социјалистички републики и покраини и нивно дизајнирање како основа во конститутивните акти на новоформираните држави, поткрепени и со културолошката димензија, со силно изразен национален предзнак во нивните

стратешки документи од културата, во сите изминати години од осамостојувањето, до денешни дни.

Генерален заклучок :

Да резимираме. Имавме можност да видиме колкава динамична сила во себе носеа процесите кои уште во 60-те години од минатиот век, во формата на национални движења се родија во недрата на една навидум монолитна социјалистичка заедница од народи и народности, колку голема и моќна општествена енергија продуцираа во периодот на дезинтегрирање а посебно во периодот на осамостојување и конституирање на новите држави и колку години подоцна (скоро три децении од распадот на СФРЈ), тие процеси се сè уште доминантна карактеристика во новосоздадените држави, најмногу преку негување на националната културолошка димензија, силно изразена и во најновите стратешки документи од културата во овие држави, но во пракса и во нивните културно-дипломатски акции пред странските публики.

Исполнување на целите на истражувањето:

In fine, овој научен труд ќе биде заокружен со наведување на неколку зборови за целите и хипотезите на истражувањето. Што се однесува најнапред до целите, може да го потврдиме нивното исполнување, и тоа: во однос на **првата цел**, направивме научна анализа и дескрипција на процесите кои доведоа до дезинтеграција на СФРЈ и создавање на нови држави-наследнички, во однос на **втората цел**, направивме анализа на контекстот во кој доминантно се случуваат овие процеси, контекст толку многу различен најмногу од културолошки и конфесионален аспект, а неопходен во осознавањето на вистинските процеси и проблеми и нивното прогнозирање во иднина, и **третата цел**, научното предвидување и прогнозирање на идните политички процеси кои се во директна корелација со процесите анализирани во трудот, а за кои постои и доволно емпирија и доволно научна потврда во најважните политички и документите од културните стратегии.

Потврдување на хипотезите:

Што се однесува пак до **хипотезите на ова истражување, ова истражување ја потврди општата хипотеза**, според која „ако постојат динамични политички процеси и промени во едно општество, тие имаат свој одраз и во надворешно-политичкото претставување на државата, а со тоа и во доменот на културната дипломатија“ а освен тоа истражувањето **ги потврди и посебните хипотези**, од кои две, иако не се однесуваат непосредно на искуствата со СФРЈ и државите наследнички, имплицираат процеси кои ја третираат областа од културната дипломатија низ призма на потенцијано можни решенија и за анализираните држави. Според тоа, ќе потврдиме дека :

- I. Ако постои стабилна институционално-демократска рамка и долга традиција во меѓународното културно претставување, промените во формите и содржините на културната дипломатија нема да доживуваат видливи и чувствителни промени.
- II. Ако постојат политичко-идеолошки процеси кои предизвикуваат промени во политичкиот систем на една земја, надворешната политика и културната дипломатија во чекор ги следат истите процеси.
- III. Растечките тенденции на национализам и верска исклучивост и на внатрешно-политички план и во директна корелација со истите тенденции во дијаспората и имаат исклучително силно влијание во креирањето и реализацијата на културната дипломатија.
- IV. Гео-политичката констелација на влијанија, интереси или форми на притисок, може битно да влијае на политичките процеси на внатрешно-политички план, а со тоа и на промени во надворешната политика и културната дипломатија.
- V. Ако постојат процеси и појави на политички, економски или културолошки проблеми или конфронтации, културната дипломатија е еден од најсигурните начини и инструменти за надминување на таквите состојби.
- VI. Ако во услови на економска рецесија и кризи се редуцираат ресурсите за реализација на културно-дипломатските акции, сајбер или дигиталната

дипломатија, добива можност и простор за рационално, брзо и ефикасно дополнување на важните дипломатски акции.

- VII. Ако постојат појави и процеси на културна конфронтација помеѓу блиски култури, какви што се јужно-словенските, културната дипломатија е најдобриот начин културата да биде во функција на зближување а не како инструмент за конфронтирање.

БИБЛИОГРАФИЈА НА КИРИЛИЦА

1. Висковић, Иво, Спољна политика Југославије: репетиторијум, ФПН, Београд, 1991.
2. Димитријевић, Војин, Радослав, Стојановић, Међународни односи, Службени лист СРЈ, Београд, 1996,
3. Зорин, Б.А., Основи дипломатске службе, Москва, 1977,
4. Јанковић, Бранимир, Дипломатија, Београд, 1988
5. Кенеди, Пол, Припрема за двадесет први век, Службени лист, Београд, 1997.
6. Кенеди, Пол, Успон и пад великих сила, Службени лист, Београд, 1999.
7. Ковалев, А.Б. Азбука дипломатије, Москва 1968
8. Магарашевић, Александар, “Дипломатија као начин и средство међународног општења”, во Лопичић, Ђорђе (прир.) Дипломатија (зборник радова), Ваша књига, Београд, 2006,
9. Мелисен Јан, Миколски Ана, Нова јавна дипломатија, Просветно дело, Скопје, 2009, стр.
10. Мијалковић, Саша В., Национална безбедност, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011,
11. Прпић, Иван, (ет ал.) (ед), Лексикон темељних појмова политике (абецеда демократије), Загреб, Школска књига, 1990,
12. Савић, Андреја, Младен, Бајагић, Улога обавештајне активности у спољној политици, НБП, Београд,
13. Цветковић, Срђан, Тероризам и југословенска политичка емиграција-спореди: Доланц, Стане, Зоран Вејновић, Снаге, средстава и методи спољног угрожавања СФРЈ, Београд 1985

БИБЛИОГРАФИЈА НА ЛАТИНИЦА

1. Abba, Eban, *The New Diplomacy*, Random House, New York, 1983
2. Bakic, Jovo, *Jugoslavija-razaranje I njegovi tumaci*, Sluzbeni glasnik, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2011.
3. Barston, R.P.: *Modern Diplomacy* London 1996
4. Ben-Asher, Dror, *Human Rights meets Diplomatic Immunities : Problems and Possible Solutions*, Harvard Law School, November, 2000.
5. Berridge, G.R.: *Diplomacy, Theory and Practice*, London – New York – Munich 1995
6. Bondžić, Dragomir, *Školovanje studenata iz zemalja u razvoju kao deo spoljne politike Jugoslavije, 1950 -1961*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2014.
7. Brzezinski, Zbigniew, *Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vođstvo*, CID, Podgorica, 2004
8. Bull, Hedley, *The Anarchical Society: A study of Order in World Politics*, McMillan, London, 1995
9. Clark, Ian, *Globalization and Fragmentation: International Relations in the Twentieth Century*, Oxford University Press, New York, 1997
10. Chas. W. Freeman: *The Diplomat`s Dictionery*, United States Institute for Peace Press, Washington, 1997
Cummings, Milton C., *Cultural Diplomacy and the United States Governments*, 2003
11. Dyras, M., *U potrazi za novim identitetom: naracije o hrvatskom identitu u devedesetim godinama dvadesetog stoljeca*, Croatologija, Zagreb
12. Franck, Thomas M., Edward, Weisband (eds), *Secrecy and Foreign Policy*, Oxford University Press, London, 1974

13. Frankel, Joseph, *The Making of Foreign Policy: An Analysis of decision Making*, Oxford University Press, London, 1968
14. Gavranov, Velibor, Momir, Stojkovic, *Medjunarodni odnosi I spoljna politika Jugoslavije*, Savemena administracija, Beograd, 1972
- 15..Grizold, Anton, *Međunarodna sigurnost*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1998.
16. Gross, Felix, *Foreign Policy Analysis*, Pholosphical Library, New York, 1954.
17. Hamilton, Keith and Langhorne, Richard: *The Practice of Evolution Theory and Administration*, London –New York 1995.
18. Hanrieder, Wolfram F., "Actor Objectives and International Systems", in Hanrieder, Wolfram F. (ed), *Comparative Foreign Policy: Theoretical essays*, David McKay Company, New York, 1971
19. Hanrieder, Wolfram F., "Introduction", во: *Comparative Foreign Policy: Theoretical essays*, David McKay Company, New York, 1971
20. Henkin, Louis, *How Nations Behave: Law and Foreign Policy*, Praeger publishers, New York, 1968
21. Hermann, Charles F., Policy Classification: A key to the Comparative Study of Foreign Policy, *Analisis of International Politics*, New York, 1972, p. 72.; Наведено, според: Vukadinovic, Radovan, *Teorija spoljne politike*, Politicka kultura, Zagreb, 2005
22. Hill, Christophor, *The Changing Politics of Foreign Policy*, Basingstoke, 2003
- 23..Holbrooke, Richard, *To End a War. The Conflict in Yugoslavia-America's Inside Story-Negotiating with Miloshevic*, Modern Library, New York, 1999
24. Hudelist, Darko, *Rim, a ne Beograd*, Alfa, Zagreb, 2017.
25. James, Paul, *Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community*, Sage Publications, London, 1996.

26. Jones, Roy E., *Analysing Foreign Policy: An Introduction to some Conceptual Problems*, Routledge & Kegan Paul, London, 1970
27. Đukanović, Dragan i Lađevac, Ivona, 2008, „Definisanje spoljnopolitičkih prioriteta: slučaj Crne Gore“, според: Edita Stojić-Karanović i Slobodan Janković (urs), *Elementi strategije spoljne politike Srbije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008
28. Kegli, Jr., Charls, V., Judzin, R., Vitkof, *Svetska politika-trend I transformacija*, FPN, Beograd, 2004.
29. Kissinger, Henry, A., „Domestic Structure and Foreign Policy“, in: Hanrieder, Wolfram, F. (ed), *Comparative Foreign Policy : Theoretical Essays*, David McKay Company, New York, 1971
30. Legg, Keith R., James F., Morrison, *Politics and the International System: an introduction*, Harper & Row, New York, 1971
31. Lees, Lorraine M., *Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia, and the Cold War, 1945-1960*, Pennsylvania State University Press, 2010
32. Lerche, C. O., Said, A, *Concepts of International Politics*, Englewood Cliffts, 1964
33. Melissen, Jan, *Public Diplomacy in Contemporary Diplomatic Practice*, DIPLOMATIC ACADEMY PROCEEDINGS, International Conference: Public Diplomacy and Media, Dubrovnik, Croatia, November 7-8, 2003; Diplomatic Academy, Ministry of Foreign Affairs, Zagreb, 2004
34. Meehan, Eugene J., „The Concept Foreign Policy“, in: *Comparative Foreign Policy: Theoretical essays*, David Mckay Company, New York, 1971
35. McGowan, Patrick J., „Problems in the Construction of Positive Foreign Policy Theory“, in : Rosenay, James N., (ed), *Comparing Foreign Policies : Theories, Findings and Methods*, Sage Publications, New York, 1974

36. Mitic, Miodrag, *Diplomatija: delatnost, organizacija, veština, profesija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999.
37. Modelski, George, *A Theory of Foreign Policy*, Pall Mall Press, London, 1962
38. Mojsi, Dominik, *Geopolitika emocija*, Clio, Beograd, 2012. str.204
39. Northip, Charls, *Role of Media in Democracy, Public Diplomacy and Media*, International Seminar within the Framework of the Stability Pact for South Eastern Europe, Dubrovnik 2000, Diplomatic Academy, Zagreb 2000
40. Nye, J.S.Jr. *Soft Power: The means to success in the worlds politics*, Public Affairs, New York, 2004
41. Nye, Joseph S. Jr., *Understanding International Conflicts*, Harvard University, Longman, New York, 2000
42. Papadakis, Maria, Harvey, Starr, "Opportunity, Willingness, and Small States: The Relationship Between Environment and Foreign Policy", in: *New Directions in the Study of Foreign Policy*, HarperCollins Academic, London, 1987
43. Rosenau, James, *The scientific Study of Foreign Policy*, New York, 1971
44. Rosenau, James, N., *Foreign Policy as an Issue Area in: Domestic Sources of Foreign Policy*, New York, 1967
45. Rosenau, James N. (ed), *Comparing Foreign Policies: Theories, Findings and Methods*, Sage Publications, New York, 1974
46. Seabury, Paul, *Power, Freedom and Diplomacy: The Foreign Policy of The Unated States*, Random House, New York, 1965
47. Staar, Richard F., "*Public Diplomacy : USA Versus USSR*", Cover Institution, Stanford University, Stanford California. 1986
48. Snaw, Nancy, *Rethinking Public Diplomacy*, New York, 2009

49. Viskovic, Ivo, *Kreiranje vanjske politike: na primjeru SAD*, magistarski rad, Fakultet politickih nauka, Beograd, 1979
50. Vukadinovic, Radovan, *Teorija vanjske politike*, Politicka kultura, Zagreb, 2005.
51. Vukadinovic, Radovan, *Politika I Diplomacija*, Politicka kultura, Zagreb, 2004
52. Wachtel, Andrew B., *Making a Nation, Breaking a Nation : Literature and cultural politics in Yugoslavia*, Standford University Press, 2001
53. Webber, Mark, Michael, Smith, (et al.), *Foreign Policy in a Transformed World*, Pearson Education, London, 2002
54. Williams, Raymond, *Culture and Society 1780-1950*, Harmondsworth: Penguin, 1988
55. Žanić, I. Simbolični identitet Hrvatske u trokutu raskrižje-predziđe-most, in: Kamberovic, H., *Historijski mitovi na Balkanu*, Institut za istoriju, 2003.

БИБЛИОГРАФИЈА ОД ИНТЕРНЕТ

Liudmila Dimitrova, *The role of cultural diplomacy in foreign policy*. Lecture included in the module "Public diplomacy", State Institute of culture in the Ministry of Foreign affairs of the Republic of Bulgaria, 2016, достапно на [http://culture-mfa.bg/images/content/2003/Role of cultural diplomacy in foreign relations 03.2016.pdf](http://culture-mfa.bg/images/content/2003/Role_of_cultural_diplomacy_in_foreign_relations_03.2016.pdf) (прегледано на 31.05.2018)

Достапно на <http://www.mfa-ks.net/?page=2,217,824> 9 (прегледано на 31.05.2018)

Достапно на <http://saarc-sec.org/> (прегледано на 31.05.2018)

Достапно на http://www.culturaldiplomacy.org/pdf/case-studies/Mohamma_Naseem_-_The_role_of_Cultural_Diplomacy_and_SAARC.pdf, (прегледано на 31.05.2018)

Достапно на www.nato.int/nato_static/assets/pdf_2010-03/20100429_100302-SDA.pdf (прегледано на 31.05.2018)

Достапно на www.goethe.de/eu/kul/ges/20723017.html (прегледано на 31.05.2018)

Достапно на <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/eu-approves-resolution-to-fight-back-against-russian-propaganda-warfare-a7436036.html>
(прегледано на 31.05.2018)

Според Димић Љубодраг, достапно на <http://www.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalnews/po-cijoj-meri-je-stvarano-unutrasnje-uredenje-jugoslavije> (прегледано на 01.06.2018)

Достапно на <http://www.mn.mk/istorija/308> (прегледано на 01.06.2018)

Достапно на <https://www.kcns.org.rs/agora/esej-o-jugoslovenskom-socijalizmu-politikologa-miroslava-samardzica/> (прегледано 31.05.2018)

Достапно на <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/o-jugoslovenskom-socijalizmu.html>
(прегледано на 31.05.2018)

Достапно на <https://www.kcns.org.rs/agora/esej-o-jugoslovenskom-socijalizmu-politikologa-miroslava-samardzica/> (прегледано 31.05.2018)

Достапно на http://www.yuhistorija.com/serbian/ekonomija_txt01.html (прегледано на 31.05.2018)

Достапно на <http://www.politika.rs/sr/clanak/1021/Kardeljeve-norme> (преземено 25.05.2018)

Достапно на <https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2016/01/15/the-countries-with-the-most-native-born-people-living-abroad-infographic/#79af925d7924> (преземено 30.05.2018)

Достапно на http://dijaspora.gov.rs/wp-content/uploads/2012/12/strategija_mv2011.pdf (преземено 18.05.2018)

Достапно на <https://www.jutarnji.hr/kultura/kako-je-crkva-pripremila-hrvate-na-raspad-jugoslavije-rim-a-ne-beograd-darka-hudelista-otkriva-neistrazenu-povijest-katolicke-crkve-u-lijeroj-nasoj/6176646/> (преземено на 31.05.2018)

Достапно на <https://europa.eu/globalstrategy/en/global-strategy-foreign-and-security-policy-european-union> (преземено на 01.06.2018)

Достапно на <https://europa.eu/globalstrategy/en/global-strategy-foreign-and-security-policy-european-union> (преземено на 01.06.2018)

Достапно на <https://www.culturalpolicies.net/web/national-experts.php?paid=10&alumni=0> (преземено на 01.06.2018)

Според Duelund, Peter, *Compendium: Cultural Policies and Trends in Europe*, достапно на <https://rm.coe.int/16806a34c8> (превземено на 31.05.2018)

“Temeljna ustavna listina o samostojnosti in nezavisnosti Republike Slovenije”
Достапно на <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=DRUG74> (преземено на 01.06.2018)

“Устав на Р. Словенија”, достапно на
<http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1> (преземено 30.05.2018)

Достапно на <https://www.energypress.net/deklaracija-o-vanjskoj-politici-u-slovenskom-parlamentu/> (преземено 30.06.2018)

Достапно на <http://croatia.eu/article.php?lang=1&id=25> (преземено на 31.05.2018)

“Odrednice vanjske politike”, Ministarstvo vanjskih poslova Hrvatske, достапно на
<http://rs.mvp.hr/?mh=335&mv=1933> (прегледано на 31.05.2018)

Достапно на <http://skupstinabd.ba/images/dokumenti/sr/ustav-bih.pdf> (преземено на 01.06.2018)

“Устав на Р. Македонија” Достапно на <https://www.sobranie.mk/ustav-na-rm.nspх>
(преземено на 31.05.2018)

“Цели и приоритети”, Министерство за надворешни работи на Република Македонија, Скопје, 2009, достапно на
<http://www.mfa.gov.mk/default1.aspx?ItemID=263>, 15/03/2010. (преземено на 01.06.2018)

Достапно на https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html (преземено на 31.05.2018)

„Ekspoze saveznog ministra za inostrane poslove Gorana Svilanovića u Saveznoj skupštini Savezne Republike Jugoslavije“, Beograd, 24. oktobar 2001, достапно на ,
http://www.msp.rs/Srpski/spopol/Ministar/Govori/241001_s.htm, 15/05/2010
(преземено на 20.05.2018)

„Ekspoze ministra spoljnih poslova Vuka Draškovića u Skupštini državne zajednice Srbija i Crna Gora“, Beograd, 21. decembar 2004, достапно на
http://www.msp.rs/Srpski/spopol/Ministar/Govori/211204_s.html, 15/05/2010.
(преземено 30.05.2018)

Достапно на http://eukonvent.org/wp-content/uploads/2014/05/od_cetiri_stuba_spoljne_politike_do_evropskih_integracija.pdf (преземено на 31.05.2018)

Достапно на <http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Ustav1.pdf> (преземено на 31.05.2018)

Достапно на http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/STRATEGIA_parandalim_-_SRB.pdf (преземено 31.05.2018)

Достапно на <http://kryeministri-ks.net/sr/dokumenti/> (преземено на 01.06.2018)

Достапно на <http://www.slobodnaevropa.org/a/kulturna-politika-u-jugoslaviji-od-pankrta-do-folkloru/2514028> (преземено на 25.05.2018)

Достапно на <http://www.seecult.org/vest/kultura-titove-jugoslavije> (преземено на 26.05.2018)

Milena Dragichevich – Sheshich, Interview as Chairperson at the Conference with entitled as *Bitef and cultural diplomacy: Theatre and Geopolitics, 2016*, достапно на <http://festival.bitef.rs/2016/09/01/intervju-sa-milenom-drgicevic-sesic-predsedavajucom-na-konferenciji-bitef-kulturna-diplomatija-pozoriste-geopolitika/> (преземено на 30.05.2018)

Достапно на <https://www.slobodnaevropa.org/a/koka-kola-socijalizam/24716003.html> (преземено на 16.05.2018)

Gotal, Mihovil, *Kulturna diplomacija Republike Hrvatske*, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2015, достапно на <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/6133/1/Gotal.pdf> (преземено на 01.06.2018)

Достапно на <https://tripalo.hr/knjige/NacIdent/jakovina.pdf> (преземено 01.06.2018)

“Програма на Владата на Р Хрватска за мандат 2011.-2015.: 14. Членство во ЕУ и надворешна политика” достапно на <https://vlada.gov.hr/program-vlade-republike-hrvatske-zamandat-2011-2015/14-clanstvo-u-eu-i-vanjska-politika/14917> (преземено на 20.05.2018)

Достапно на <https://vlada.gov.hr/program-vlade-republike-hrvatske-zamandat-2011-2015/14-clanstvo-u-eu-i-vanjska-politika/14917> (преземено на 29.05.2018)

“Narodne Novine” (85/2010) достапно на <http://narodne-novine.nn.hr> (преземено 29.05.2018)

“Croatie, la voici – Festival Hrvatske u Francuskoj”. Press materijal. 2012. достапно на <http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Projekti/Croatie%20la%20voici%20HR.pdf> (преземено на 28.05.2018.)

Достапно на <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2109> (преземено 10.04.2018)

Достапно на <http://business.croatia.hr/hr-HR/Hrvatska-turisticka-zajednica/Predstavnistva-u-svijetu> (преземено 18.05.2018)

“Strateški plan Ministarstva vanjskih i europskih poslova za razdoblje 2014. – 2016”. достапно на <http://www.mvep.hr/files/file/dokumenti/140801-strateski-planministarstva-vanjskih-i-europskih-poslova-2014-2016.pdf> (преземено 18.05.2018)

“Narodne Novine” (81/2014) Uredba o izmjeni i dopunama Uredbe o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva vanjskih i europskih poslova. Достапно на <http://narodne-novine.nn.hr> (преземено 28.05.2018)

“Narodne Novine” (140/2013) Uredba o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva vanjskih i europskih poslova достапно на <http://narodne-novine.nn.hr> (преземено 28.05.2018)

“Strateški plan Ministarstva vanjskih i europskih poslova za razdoblje 2014. – 2016.” str.11, 23. достапно на <http://www.mvep.hr/files/file/dokumenti/140801-strateski-planministarstva-vanjskih-i-europskih-poslova-2014-2016.pdf> (преземено на 28.05.2018)

“Strateški plan Ministarstva kulture 2014. – 2016.” Ministarstvo kulture RH, svibanj 2013 достапно на <http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Propisi/Strateški%20plan%20MK%202014.-2016.%20-%20za%20web.pdf> (преземено 30.05.2018)

Достапно на <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=133> (преземено 30.05.2018)

Достапно на https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_10_123_2626.html (преземено 18.05.2018)

Достапно на <https://udruge.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti//Zaklada%20Hrvatska%20ku%C4%87a%202015.pdf> (преземено 30.05.2018)

Достапно на <http://digidiplomatija.com/> (преземено на 01.06.2018)

Достапно на <http://diplomacy.live/> (преземено на 31.05.2018)

Достапно на <http://vijesti.hrt.hr/390159/kakvu-hrvatsku-trebamo-brandiranje-hrvatske> (преземено на 01.06.2018)

Достапно на <https://www.total-croatia-news.com/politics/19318-branding-of-croatia-we-must-not-allow-for-neighbours-to-create-our-image> (преземено 28.05.2018)

Достапно на <https://www.hop.com.hr/2016/07/29/zlatni-dani-javne-diplomacije-hrvatske-zajednice-u-australiji/> (преземено на 01.06.2018)

Достапно на <https://www.scribd.com/document/367843612/Dejtonski-mirovni-sporazum> (преземено на 01.06.2018)

Достапно на http://www.ads.gov.ba/v2/attachments/1978_ZAKON_O_MINISTARSTVIMA_INTEGRALNI.pdf (преземено на 18.05.2018)

Достапно на <https://www.fmks.gov.ba/> (преземено на 26.06.2018)

Достапно на <http://www.bdcentral.net/index.php/ba/odjeljenja-vlade-brko-dsitrakta-bih/privredni-razvoj-sport-i-kultura> (преземено на 30.06.2018)

Достапно на <http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/Pages/default.aspx> (преземено 30.06.2018)

Достапно на <http://www.culturalpolicies.net/web/compendium-topics.php> (преземено на 15.05.2018)

Достапно на www.mcr.gov.ba (преземено на 15.05.2018)

Достапно на <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=252496> (преземено на 15.05.2018)

Достапно на www.mcr.gov.ba/org_jedinice/sektor_nauka_kultura/pravni_okvir/strategije/ (преземено на 20.05.2018)

Достапно на <http://digidiplomatija.com/2017/03/05/digitalna-diplomatija-bih/> (преземено 30.06.2018)

Достапно на <http://iitb.ba/wp-content/uploads/2016/09/Kulturna-diplomatija.pdf> (преземено на 12.05.2018)

Достапно на [file:///C:/Users/PcUser/Downloads/Program%20razvoja%20kulture%202016%202020%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/PcUser/Downloads/Program%20razvoja%20kulture%202016%202020%20(1).pdf) (преземено 30.06.2018)

Достапно на <file:///C:/Users/PcUser/Downloads/Zakon%20o%20kulturi.pdf> (преземено 30.06.2018)

Достапно <https://www.eu.me/mn/pregovori-o-pristupanju/tok-pregovora/itemlist/category/38-pregovori-o-pristupanju?start=42> (преземено 30.06.2018)

Достапно на https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/coupure_de_presse_3_montenegro_1.pdf (преземено на 01.06.2018)

Достапно на www.mku.gov.me/.../FileDownload.aspx?...NACIONALNI%2.. (преземено на 20.05.2018)

Достапно на <http://www.mku.gov.me/rubrike/KCG?alphabet=cyr> (преземено на 01.06.2018)

Достапно на <http://www.mku.gov.me/biblioteka/dokument?alphabet=cyr&sortDirection=Desc> (преземено на 31.05.2018)

Достапно на http://www.arhiv.svez.gov.si/fileadmin/svez.gov.si/pageuploads/docs/katal_inf_javn_znac/02_StrategijarazvojaSlovenije.pdf (преземено на 12.05.2018)

Достапно на http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/2017/srs2030/Strategija_razvoja_Slovenije_2030.pdf (преземено на 31.05.2018)

Достапно на <https://slovenija2050.si/> (преземено на 03.05.2018)

Достапно на <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlid=200835&stevilka=1428> (преземено на 04.05.2018)

Достапно на http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Fotogalerija/2017/8-avgust/NPK_2018-25_za_javno_razpravo.pdf (преземено на 30.06.2018)

Достапно <http://digidiplomatija.com/2017/02/06/analiza-digitalna-diplomatija-slovenije/> (преземено 30.06.2018)

Достапно на <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-/-nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-.pdf> (преземено на 15.05.2018)

Достапно на <http://digidiplomatija.com/2017/01/30/analiza-digitalna-diplomatija-srbije> (преземено 30.06.2018)

Достапно на <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/2893380/dacic-digitalna-diplomatija-moze-biti-od-ogromne-koristi.htm> (преземено на 19.05.2018)

Достапно на <http://kultura.gov.mk/index.php/legislativa/60-2013-02-27-10-20-24/3949-nacionalona-strategija-za-razvoj-na-kulturata-vo-republika-makedonija-vo-periodot-2018-2022> (преземено на 22.05.2018)

Достапно на http://www.mfa.gov.mk/images/stories/prijava_za_vrabotuvanje/Zakon-za-nadvogesni-raboti.pdf (преземено 30.06.2018)

Достапно на <http://digidiplomatija.com/2017/02/26/digitalna-diplomatija-makedonije/> (преземено 30.06.2018)

Достапно на <https://www.mkrs-ks.org/?page=3,6,733#.W7-mwmgzaM8> (преземено 30.06.2018)

Достапно на http://www.mkrs-ks.org/repository/docs/Strategija_T-__DRAFT__2016__SRB_15_6_2016-AC-FJ_plotesuar.pdf (преземено на 05.06.2018)

Достапно на <http://www.mfa-ks.net/index.php?page=3,217,824> (преземено на 01.06.2018)

Достапно на <http://kosovotwopointzero.com/en/about-us/> (преземено 28.06.2018)

Достапно на <http://www.mfa-ks.net/?page=3,217,3054> (преземено 30.06.2018)

Достапно на <https://www.forskningsradet.no/en/International/1253986756029> (преземено на 06.06.2018)

Достапно на <http://www.6yka.com/novost/121409/sta-vam-znaci-nova-drzava-a-sta-bivsa-jugoslavija-evo-koliko-se-srbi-i-hrvati-osjecaju-jugoslovenima-> (преземено на 06.06.2018)

Достапно на <https://novi.ba/clanak/120951/top-read-days> (преземено на 04.06.2018)

Достапно на <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:654846-Vecina-Srba-i-dalje-zali-za-Jugoslavijom> (преземено на 04.06.2018)

Достапно на <https://www.blic.rs/vesti/svet/vasington-priznao-crnogorski-jezik/0r4w2px> (преземено на 03.06.2018)

Достапно на <http://www.nspm.rs/hronika/joze-mencinger-slovenija-je-u-jugoslaviji-bila-republika-sa-dosta-prava-dok-je-u-eu-provincija.html?alphabet=l> (преземено на 05.06.2018)

Достапно на <http://www.bizlife.rs/aktuelno/vesti-dana/sve-manje-beba-srbija-rusi-sopstvene-negativne-rekorde/> (преземено на 05.06.2018)

Достапно на <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:696475-U-Srbiji-nestaje-1200-sela> (преземено на 30.06.2018)

Достапно на <http://www.dnevno.hr/vijesti/hrvatska/pad-stanovnistva-i-un-predvida-demografsku-katastrofu-hrvatskoj-1123472/> (преземено на 04.06.2018)

Достапно на <http://www.stat.si/StatWeb/News/Index/6835> (преземено на 06.06.2018)

Достапно на <http://analiziraj.ba/2017/04/16/demografija-i-demokratija-zasto-pada-natalitet-u-fbih/> (преземено 30.06.2018)

Достапно на <https://www.monstat.org/userfiles/file/publikacije/Demografska%20analiza%20-%20za%20sajt%2028%20%20mart.pdf> (прегледано на 03.05.2018)

Спореди со податоци од 2017 година, достапно на <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/RegioniteVoRM2017.pdf> (превземено на 06.06.2018)

Достапно на <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1199807908806/MacedoniaFYR.pdf> (преземено на 15.05.2018)

Достапно на <http://www.politika.rs/sr/clanak/342902/Specijalni-dodaci/Dugovi-drzava-bivse-SFRJ-sa-15-na-145-milijardi-dolara> (преземено на 30.05.2018)

Достапно на <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/dijaspora-je-znacajniya-od-uplacenih-doznaka> (преземено на 28.05.2018)

Сашо Клековски, Колумна, “Нова Македонија”, 08.03.2018 Достапно на <http://novamakedonija.com.mk/NewsDetail?title=%D0%94%D0%B8%D1%98%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B5-%D0%BD%D0%B0%D1%98%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD-%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D1%80-%D0%BD%D0%B0-%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0&id=9f9021fd-c0b8-411d-bb9d-5488e7618188> (преземено на 23.05.2018)

Достапно на <http://www.seebiz.eu/darmanovic-crnogorska-dijaspora-godisnje-posalje-oko-500-miliona-eura/ar-168407/> (преземено 29.06.2018)

Достапно http://siteresources.worldbank.org/INTKOSOVO/Resources/Migration_and_Economic_Development_in_Kosovo_WB_report.pdf (преземено 30.06.2018)

Достапно на <http://www.info-ks.net/vijesti/ekonomija/75268/doznake-za-10-godina-6-milijardi-eura-od-kosovske-dijaspora> (преземено 30.06.2018)

Достапно на www.uszs.gov.si (преземено 30.06.2018)

Достапно на <https://www.vesti.rs/Evropska-Unija/Havijer-Solana-o-ex-YU-Evropa-da-ne-izneveri-Teslu-2.html> (преземено 30.06.2018)

Достапно на <https://dnevni-list.ba/intervju-ibrahim-spahic-sarajevska-zima-je-svojevrnsni-simbol-kulturnih-raznolikosti-i-jedinstva-modernog-svijeta/> (преземено 25.06.2018)

Достапно <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/balkans/kosovo/kosovo-no-good-alternatives-ahtisaari-plan> (преземено 02.06.2018)

Достапно на <http://umdiaspora.org/2017/12/12/> (преземено 30.06.2018)

Достапно на <https://www.change.org/p/add-kosovo-on-your-country-list> (преземено 18.06.2018)

Достапно на <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/2916890/sedi-li-srbija-na-dve-stolice-.html> (преземено 15.05.2018)

